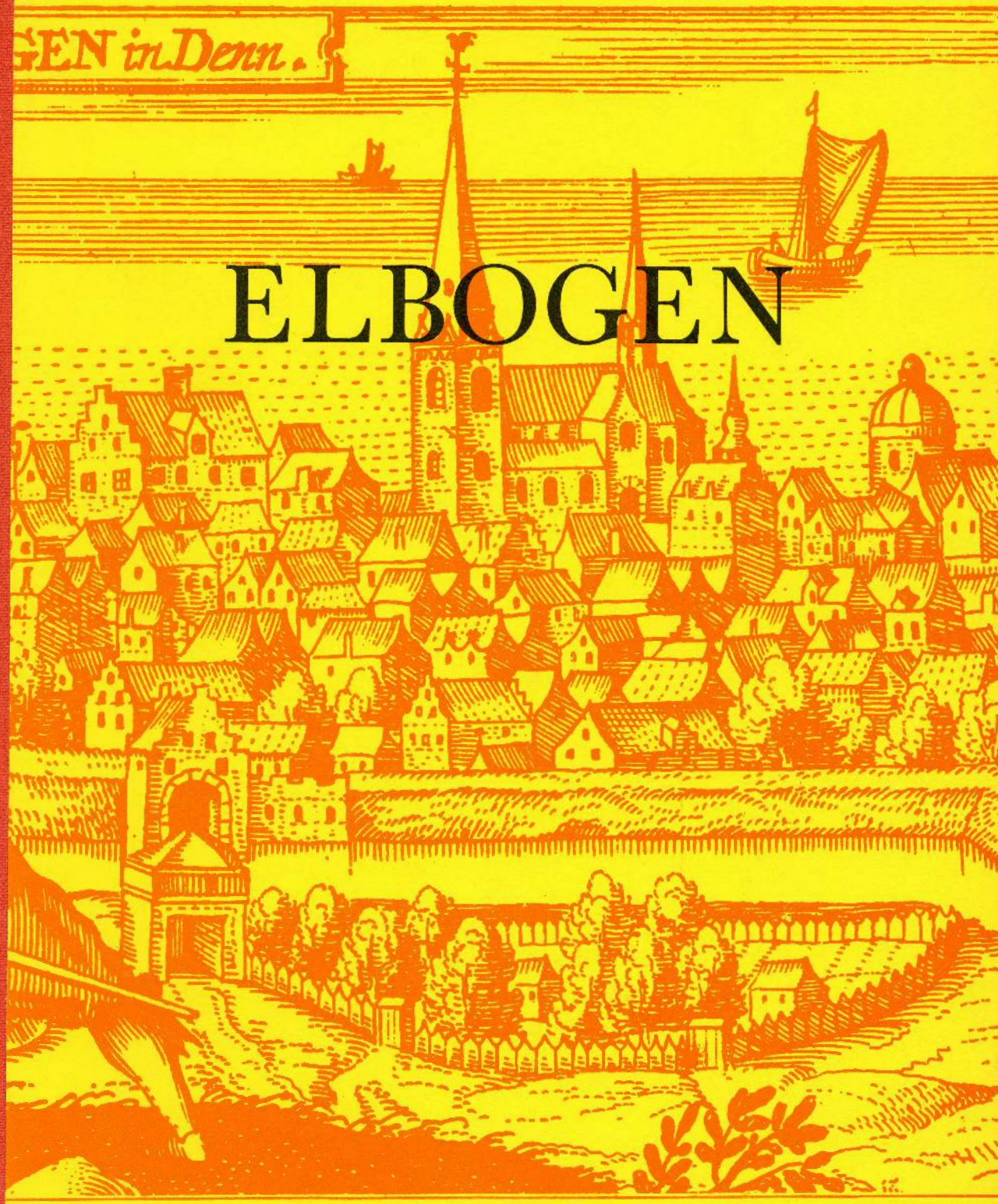

ELBOGEN

MALMÖ FORNMINNESFÖRENINGS TIDSKRIFT

ELBOGEN

MALMÖ FORNMINNESFÖRENINGS

TIDSKRIFT

1983

ELBOGEN

MALMÖ FORNMINNESFÖRENINGS TIDSKRIFT

Årgång 13 – Nummer 1-4 – Malmö 1983

Redaktörer: *Arkitekt SAR Bengt Berggren*
Professor Kjell Å. Modéer
Förste intendent Bengt Salomonsson

Ansvarig utgivare: *Professor Kjell Å. Modéer*

Adress: S:t Petrigången 7 A, 211 22 Malmö

Bidrag till tryckning av Elbogen, Malmö fornminnesförenings tidskrift, har lämnats av Malmö Förskönings- och Planteringsförening.

Tryck: Litos Reprotryck i Malmö AB, 1984
ISSN 0345-2786
ISBN 91-85156-21-3

Gamla Kirseberg
Backarnas historia fram till 1900

Av A. M. Thagaard

I forna tider fanns det två backar ute på Öster. Den närmast staden kallades Stora Kiörseberg och den andra Lilla Kiörseberg. Intill den stora backen låg Kirsebergs Wången, som var ett inhägnat och uppodlat område omgiven av stadens gemensamma betesmark. Nuvarande Norra och Södra Bulltoftavägarna är anlagda i vångens gränser. Av kartan från 1697 framgår att det redan då fanns en mindre väg längs vångens norra sida. Intill denna väg byggdes de första gårdarna vid mitten av 1700-talet.

Namnet

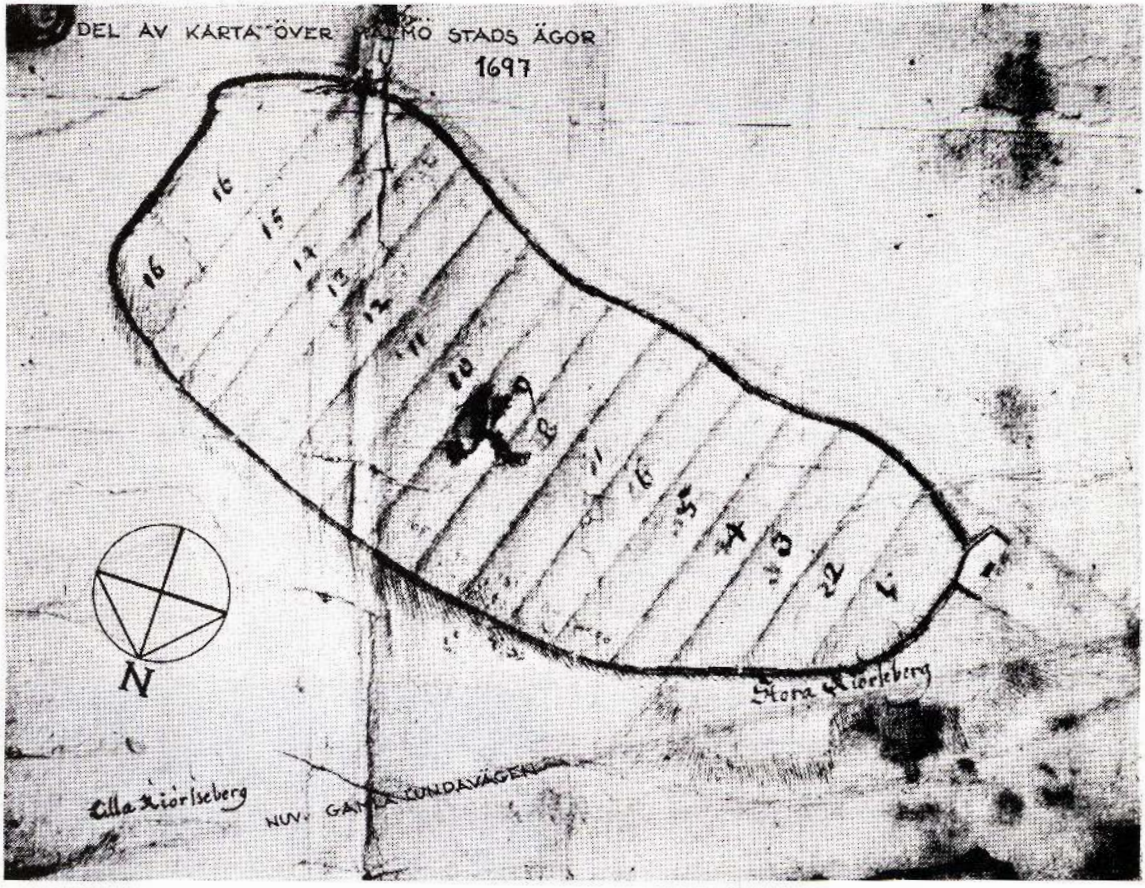
Det finns flera förklaringar på hur namnet Kirseberg har uppkommit. I "Ortnamn i Skåne" (1877) sammanställer Falkman namnet Kirseberg med det gammaldanska *keise* eller *kese* = utse, kora, välja och samma förklaring har accepterats av f. d. stadsarkivarie A. U. Isberg. Han menar att namnet har uppkommit redan på 1100-talet och ställer det i samband med den fest, som Knutsgillet årligen den 1 maj anordnade. I festen ingick att kora eller välja en majgreve, vilket skedde på denna plats.

En annan möjlighet till härledning av namnet Kirseberg är ur danskans *kirsebär* — med vilda körsbärsträd bevuxet berg eller backe = Kirseberg.

Namnet är belagt sedan 1500-talet: Keseberg 1517, Lilla Kiörseberg och Stora Kiörseberg 1678, Kirseber Wangen 1684, Keseberg 1687, Kirseberg 1697, Lilla Kirsebärs Backa och Stora Kirsebärs Backa 1759, Körsbjers Wången 1781, Körsbärs backar 1838, Kirsebergsvången slutet av 1800-talet.[1]

"Barrabra brännes å Käjseberget" ur A. U. Isberg, Häxboken.

Del av karta över Malmö stads ägor 1697. Lantmäteriet i Malmö.

Häxförföljelser

Under senare delen av 1500-talet flammade åtskilliga häxbål på Stora Käjseberget.

"Vid mitten av 1500-talet, då häxförföljelserna började taga fart, blevo Valborgsmässo- och S:t Hanseldarna icke ensamma i sin samhällsbevarande verksamhet därute på Käjseberget. Nya bål tändes på bergets höjd, icke om natten, utan om dagen, visserligen även för att avvärja och skydda mot huserande trollkvinnors onda anslag, dock i det betydelsefullare syftet att med sin våldsamma eld tillintetgöra dessa djävulens barn själva, sedan de hemsökt och upprört samhället med sin skadegörelseverksamhet." [2]

I allt känner man till namnen på 86 kvinnor och män, som under perioden 1543—1663 beskyllts för trolldom. 38 dömdes till eld och bål på Käjseberget. Därtill kommer de okända och fattiga kvinnor, som inte finns nämnda i stadsböckerna. Genom andra källor vet man att deras antal är stort.[3]

KIRSEBERGS WÅNGEN EENSÄDES JORD

HERUTHJ FÖLLIANDE PARTICIPANTER

1. RÅDMÅN TOMAS JYDE HAR NR. UTSÄDET ÄR AF EEN JORD —
2. CHRISTIAN WEIER HAR NUM: UTHSÄDET ÄR AF EEN JORDH —
3. HINDRICK WEIER HAR NUM: UTHSÄDET AF EEN JORDH
4. PASTOREN HR MÅRTEN NR UTHSÄDET AF EEN JORDH —

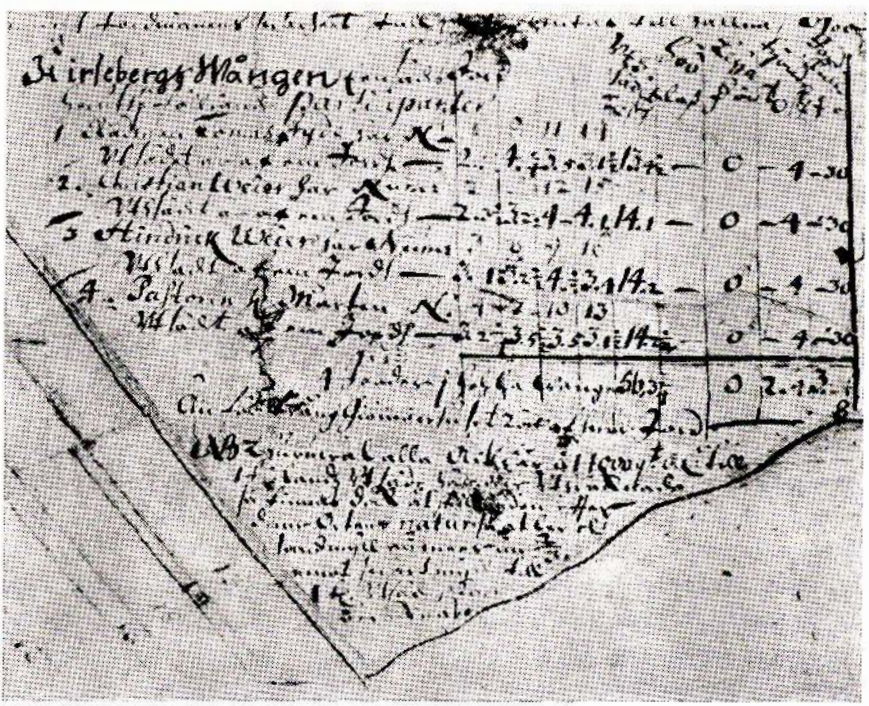
				UTH SÄDET	HÖÖ	LEIJA	TIJONDE T(UNNOR)	JORD SKULD
1	8	11	14	TR SKP	LASS	S(KUMM)	SK(ÄPPOR)	SK. ÖRE
2	4½	3.5	3.1½	13.4½	—	0	— 4	— 30
2	5	12	15					
2.3½	3.2½	4-	4.1	14. 1	—	0	— 4	— 30
3	6	9	16					
3.1	3.2½	4½	3.4	14. 2	—	0	— 4	— 30
4	7	10	13					
3.2½	3.5	3.5	3.1½	14. 2½	—	0	— 4	— 30
				56.3½	—	0	2. 4	3. 24

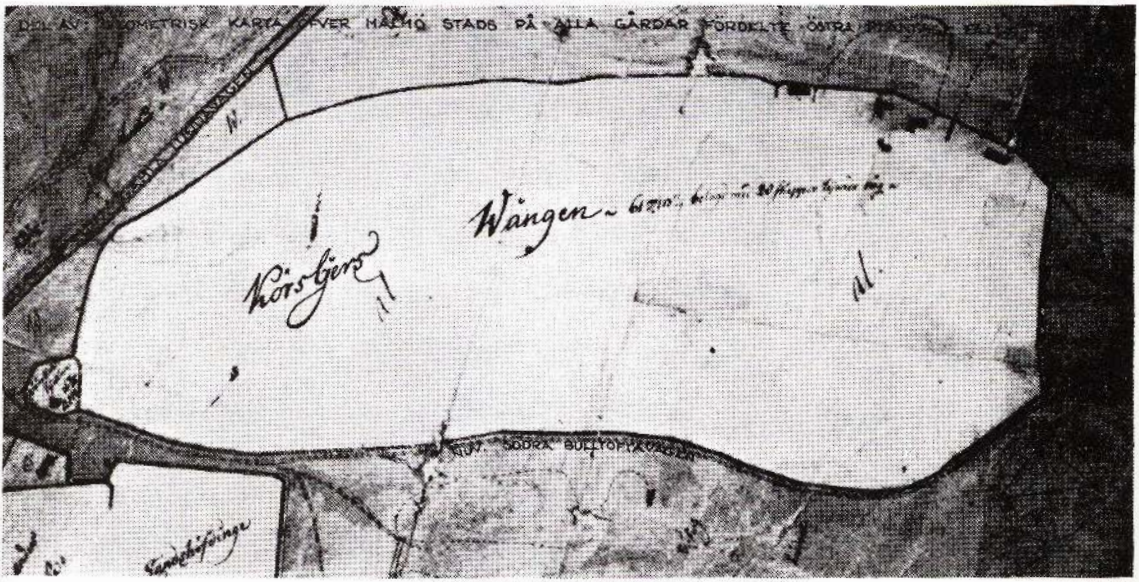
4 JORDER I HEHLA WÅNGE

ÄN FÖR WÅNGGIOMHÄREHUSET 2 ÖRE AF HWAR JORD — 8

NB EHURUWÄL ALLA ÅCKRAR À 14.000 Q(WADRA)T AL(NA)R TILL 1 TUNNLANDS UTSÄDE HÄR BLIR UTHRACKNADE SÅ FINNAS DOCK ÅTSKILLNÅDEN EFFTER DENNE ORTENS NATUR SÅ ATT LER-EL(LER) SANDMYLL EY MEER ÄN 2/3 EMOT SWART MYLLA TILL 1 T(UNNA)S UTSÄDE KÅN BERÄCKNAS.

Beskrivning till kartan 1697, med tolkning ovan av Sten Skansjö.

Del av: "Geometrisk karta öfver Malmö Stads på alla gårdar fördelte Östra Plantage Fält" 1781. Lantmäteriet i Malmö.

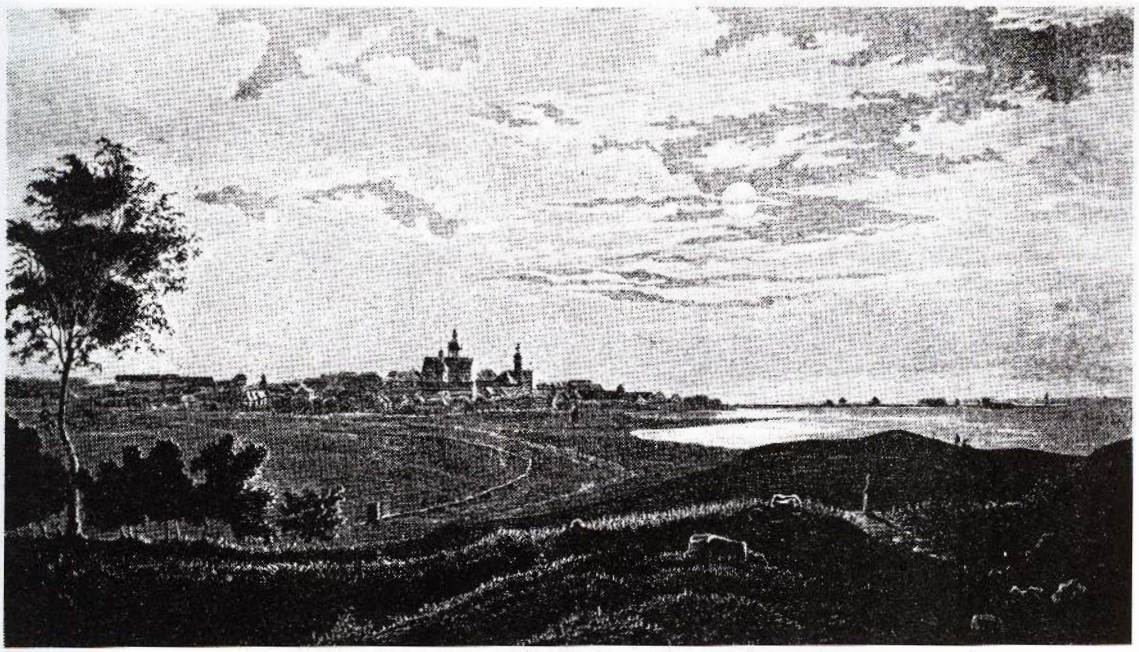
Jorden

Genom en förordning fastställdes 1557 grunderna för utarrenderandet av stadens jordar och hagar på fälten utanför Malmö. Denna förordning visar bl. a. att Kirsebergsvången var uppodlad och indelad i olika lotter, vilka mot städsmål, jordskyld eller landgille utarrenderades till borgare. Enligt stadsräkenskaperna från omkring 1590 var Kirsebergsvången delad i tio lotter.[4]

Av kartan från 1697 framgår att Kirsebergsvången var delad i 16 lotter och alla var uppodlade. Endast för fem av dessa lotter finns ett upplåtelsebrev bevarat. Detta är från 1751 och utfärdat för handlanden Peter Martini. Förutom åkermark ägde han också: "en äng och ett lass hö samt gårdh och hustomt". Åtta år senare ärvde handelsmannen Hans Forsman dessa lotter, och påbörjade försäljning 1766. De flesta av jordarna i Kirsebergsvången kom med tiden att ägas av mindre åkerbrukare. Jorden var sandig och mager, därför betalade jordägarna i jordskyld[5] endast 2/3 av jordskylden för svart mylla (se karta från 1697). I en skrivelse till Magistraten 1728 anhöll två jordägare om befrielse från att avlägga tionde till hospitalet för odlandet i Kirsebergsvången, därför att vången låg i träda på grund av "flysand" och man fruktade mera "flysand".[6]

Processerna om gårdejordarna har varit många i Malmö stads historia. Redan vid jordfördelningen 1781 framkom att Kirsebergsvången var privat jord omgiven av stadens gemensamma betesmark, vilken 1814 fördelades på gårdarna inne i staden.[4]

Genom jordbyten och köp blev staden ägare till flera lotter i Kirsebergsvången, som numera är parker och planteringar: Garnisonsplanteringen, Gerlachs park, Planteringen vid Sperlingsgatan m. fl.

Utsikt mot staden från Stora Kirsebergsbacken vid 1800-talets mitt. Malmö stadsarkiv.

Garnisons- och Fångkyrkogård

Den 22 februari 1809 upprättades mellan Malmö stad och gästgivare Carl Tubo en byteshandling, varigenom staden blev ägare till Tubos jordområde i Kirsebergsvången. Den 31 juli samma år togs en del av detta område i bruk som Garnisonskyrkogård.

År 1827 inrättades ett stort arbetsfängelse i Malmö för de sydöstra, södra och västra länen i Göta rike. Garnisonskyrkogården blev från nämnda år även använd som fångkyrkogård och kallades därefter Garnisons- och Fångkyrkogård.

Att soldater begravdes tillsammans med straffångar tilltalade i längden inte befälet inom Garnisonsförsamlingen:

"Var och en som besöker härvarande Garnisonskyrkogård, måste förundra sig, att en dylik plats ännu i detta samhälle anses motsvara

Runtom i Skåne pågick jordbruksrationaliseringar. Gamla frälsebyar nedlades i hundratal

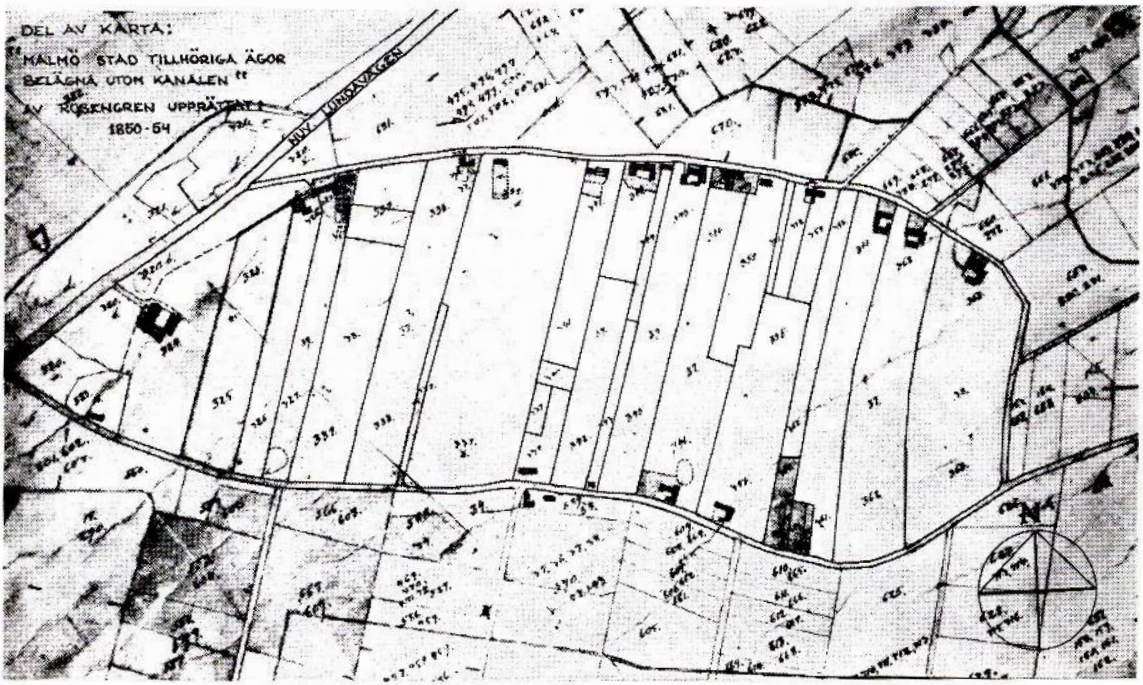
sin bestämmelse. Under en längesedan försvunnen tid, då den värvade soldaten var illa anskriven hos övriga samhällsklasser, kan man förklara om ej ursäkta, att avogtheten sträckt sig utöver livets gränser. — Skild från andra medborgares sista viloplats och i förening med straffångars, skulle soldaten ännu efter döden dit utstötas."

Utdrag ur skrivelse till Kyrkorådet från regementschefen, översten greve Björnstjerna, 1858.

År 1870 upphörde soldatbegravningarna på Kirseberg. Den sista fången begravdes 1891.[2]

Malmö vid 1800-talets mitt

Senare delen av 1840-talet blev för Malmö inledningen till en kraftig expansion. Under ett par årtionden ökade befolkningen betydligt.

Del av karta: "Malmö Stad tillhöriga ägor belägna utom kanalen", upprättat 1850—54 av Rosengren. Lantmäteriet i Malmö.

och arrendehemman sammanslogs till nya herrgårdar. De forna arrendebönderna fick välja mellan att bli statare, fattighjon eller söka sig in till städerna.

I Malmö pågick stora arbeten. Hamnen utbyggdes, järnvägen kom till, fabriker anlades och utvidgades, gatuarbeten kom igång och bostadshus byggdes.[7]

År 1840 grundade Kockums mekaniska verkstad, som i början tillverkade olika typer av jordbruksredskap.

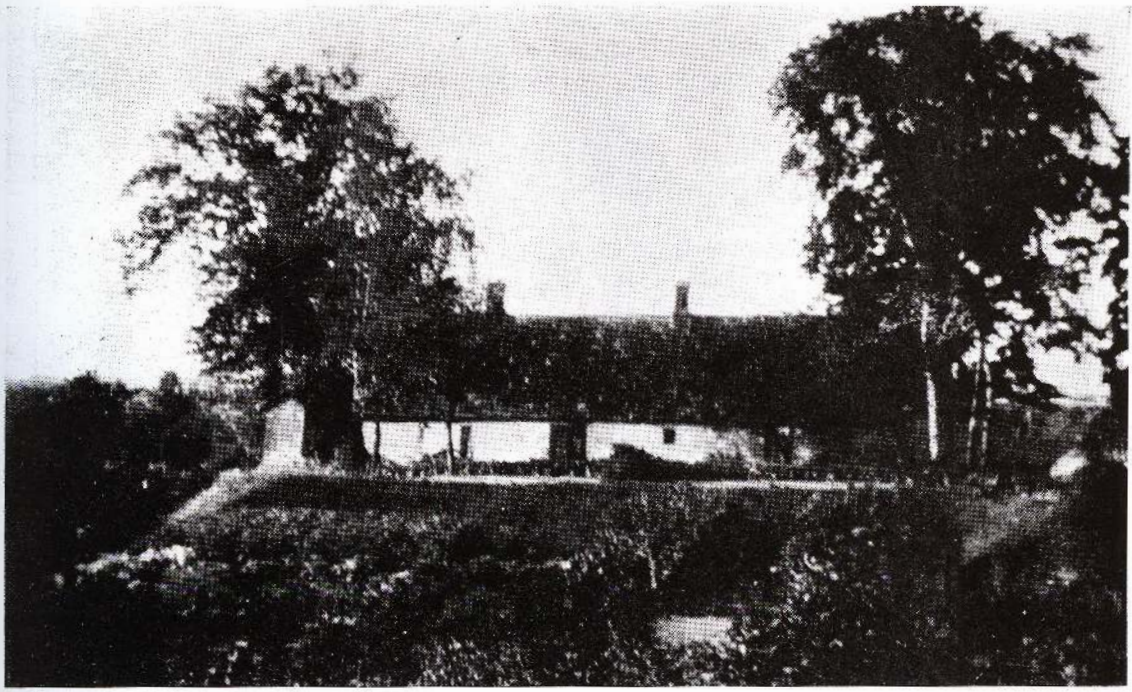
I det Skånska hushållningssällskapets årsberättelse för 1843 nämns, att den uråldriga och opraktiska träplogen allt mer och mer trängdes ut av dels den engelska, dels den amerikanska och av en lätt järnplog, som tillverkades vid Kockums gjuteri.

Släkten Kockums stora egendomar Bulltofta gård och Rosengård utvecklades till mönsterjordbruk. Medlemmar av familjen Kockum blev ledande inom hushållningssällskapet samt vid de Skånska lantbruksmötena och utställningarna.

Samtidigt med industrialismens genombrott pågick alltså en högst betydelsefull rationalisering av jordbruksdriften. Enskiftets genomförande och användningen av modernare och förbättrade redskap samt maskiner, friställde arbetskraft, som förut varit bunden vid jorden.

År 1850 fanns det 47 fabriker med 599 arbetare i Malmö. Tio år tidigare fanns det mindre än hälften. Även hantverket expanderade.

På Kockums mekaniska verkstad tillverkades förutom jordbruksredskap även kokspisar, ugnar,

Gård vid Södra Bulltoftavägen, riven 1936. Den låg intill nuvarande Gerlachs Park. Foto Malmö museums arkiv.

spiraltrappor, trädgårdssoffor, ornament för fönster, sug- och tryckpumpar och mycket annat.

När stambanan byggdes på 1850-talet började Kockums dessutom tillverkning av järnvägsvagnar.[8 9 10]

Malmö blev trots sitt avlägsna läge till Stockholm en av de första svenska städer som fick telefon. År 1854 fullbordades långledningen Malmö—Stockholm.[11]

På kvällen den 1 juni 1854 tändes för första gången gaslyktor i Malmö. Ett ögonvittne berättar:

"Hela staden var på benen, gatorna vimlade av människor, och alla beundrade gaslyktorna, som glänste så rent och vackert som klara stjärnor."[12]

En ny tid har börjat.

Småbrukarnas Kirseberg

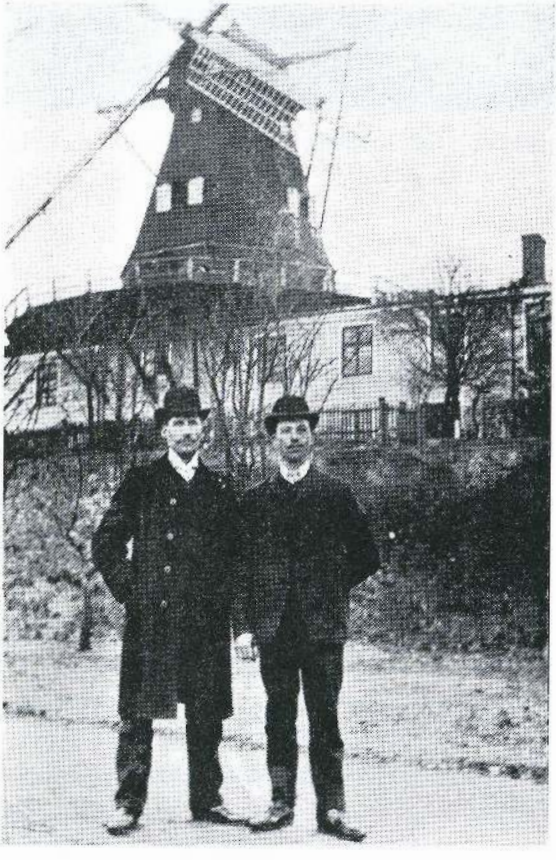
Medan stora förändringar pågick inom broarna, odlade småbrukare jorden i Kirsebergsvången. Men stadens nya behov började märkas även här. Ute från Stora Kirsebergsbacken hämtades sand och grus till de många anläggningsarbetena inne i staden.[13]

Då Östra Landsvägen, nuvarande Gamla Lundavägen, omlades och utvidgades 1852—53 sänktes Stora Kirsebergsbacken något och Lilla Kirsebergsbacken utjämnades helt.[18]

Längs Norra och Södra Bulltoftavägarna låg ett antal mindre gårdar, för vilka flera brandförsäkringsbrev finns bevarade i Skånska Brands arkiv. Det äldsta är från 1851 och gäller den gård, som fortfarande ligger kvar vid Beijers

Högamöllan och Vattentornet på 1880-talet. Foto Malmö museums arkiv.

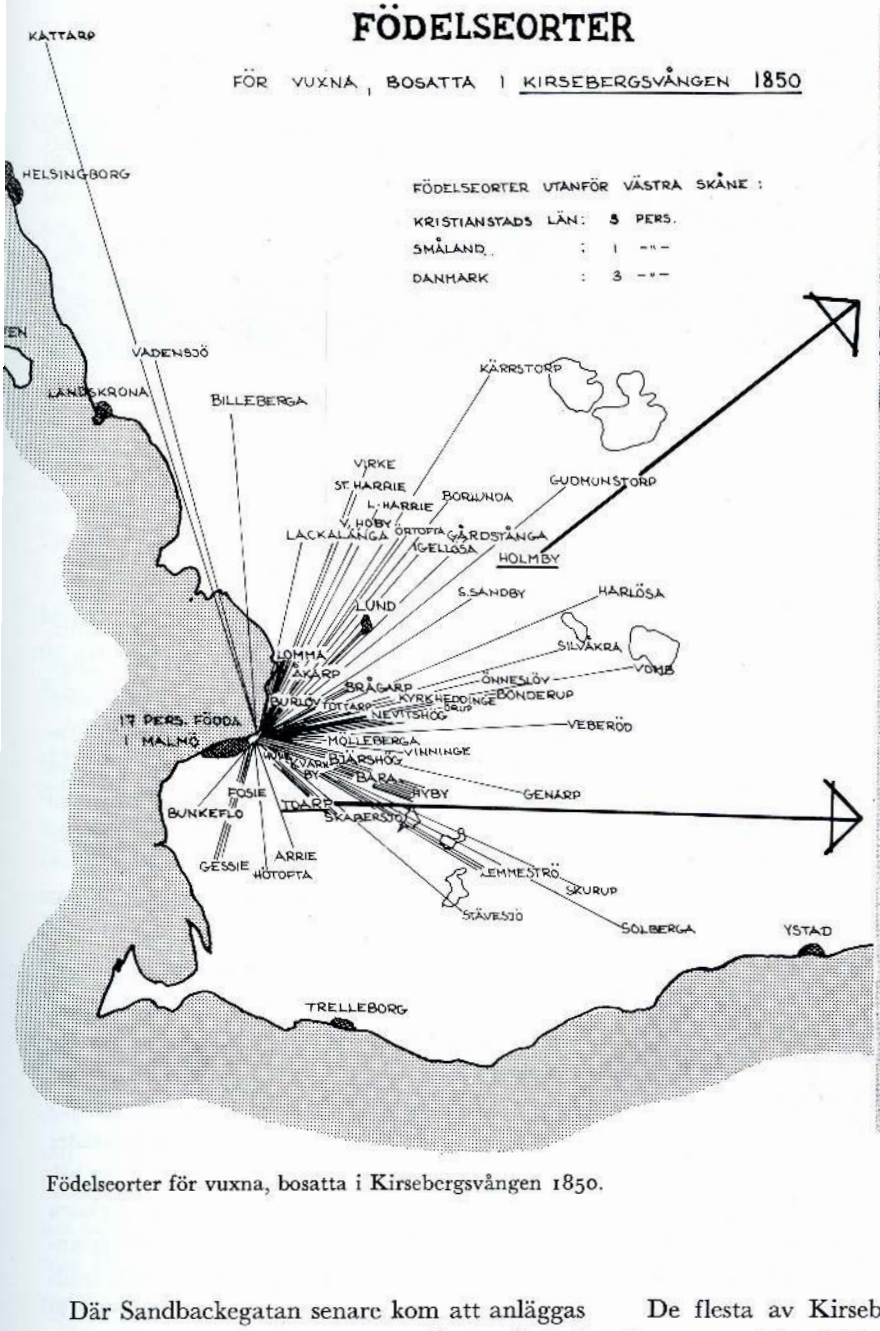

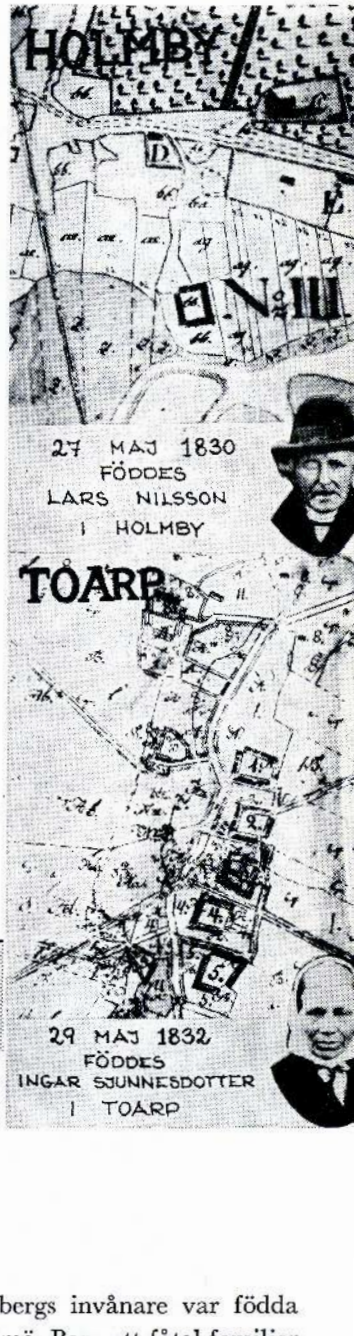
Två mjölnare framför Högamöllan. Foto i privat ägo.

park (nov. 1982). Byggnaderna var 1851 av korsvirke och vitkalkade. Taken var halmklädda. Det fanns stall för fyra hästar och två kor och här fanns loga, drängkammare, fårhus och vagnsport. Familjen hade tre barn samt dräng och piga.[14]

I Högamöllan pågick kvarndriften för fullt. Den ståtliga kvarnen reste sig högt över det omkringliggande landskapet och ingick i en rad av väderkvarnar från Kronetorp och ända in till Värnhem. Då den byggdes 1805 var den en av de första "holländarna" i Skåne.

Det började bli ont om tomter och bostäder inne i staden. Redan under 1850-talet sålde några jordägare tomter till arbetskarlar och hantverkare, som byggde små enkla bostadshus.

Födelseorter för vuxna, bosatta i Kirsebergsvången 1850.

Där Sandbackegatan senare kom att anläggas köpte två murargesäller tomter och uppförde i slutet av 1850-talet två envåningshus som vardera hade fyra små lägenheter.[15]

De flesta av Kirsebergs invånare var födda i byarna omkring Malmö. Bara ett fåtal familjer blev bofasta i Kirseberg i flera generationer. Familjen Cederberg tillhörde dessa.

Utsikt mot staden från Stora Kirsebergsbacken omkring 1860. Malmö museums arkiv.

Den 27 maj 1830 föddes Lars Nilsson i Holmby församling. Fadern hade två år tidigare tagit över gården Holmby 7 efter sin far. Lars var äldste sonen. År 1849 blev han lärling hos en snickare i Holmby och 1852 hade han titeln snickare och tagit sig namnet Cederberg.

"Min far vandrade på landsvägarna från gård till gård, för att söka och få anställning på godsen som timmerman. Han vandrade från Holmby hans födelseby pr. Toarp och fick plats på Fredriksbergs gård där mor (Ingar Sjunnesdotter) var. Så blev far och mor gifta i Oxie." (Ur dottern Annas minnesanteckningar)

Ingar Sjunnesdotter föddes 29 maj 1831 i Toarp i Bjershögs församling. Fadern var smed.

Det vandrande gesällivet fortsatte några år. I Wästra Skräflinge föddes dottern Bengta och i Sjörup dottern Carolina. År 1869 flyttade familjen till Caroli församling i Malmö.[16] Så småningom bosatte sig familjen i Kirsebergsvången, där Lars och Ingar fick flera barn och senare även barnbarn. I dottern Annas minnesanteckningar får vi en livfull skildring av hennes barndoms stadsdel.

Malmö 1860—80

Under 1860-talet inträdde en lågkonjunktur, som blev särskilt svår under 1867—69, då dåliga skördar drev livsmedelspriserna i höjden. Staden präglades av ekonomiskt dödläge. Jordbruksrationaliseringar medförde fortsatt invandring från landsbygden, trots att det var mycket ont om arbetstillfällen i Malmö. Framför arbetsinrättningen köade de arbetssökande.[7 17]

Den nya arbetarbefolkningen trängdes samman i hastigt uppförda bostäder.

"Där de väldiga stadsvallarna en gång legat och med sina i grönt skiftande gräsbänkar glatt ögat och samtidigt stängt ute dimslöjorna från Rörsjön och vallgravarna, där restes nu på de nerplanade, illa dränerade tomtarealerna massvis med undermåliga bostäder för arbetare och småfolk. 'Nya stan' kom till. Men man byggde inte bara i nya stan. I västra delen av 'Gamla stan' uppfördes ett stort antal småhus, i bakgator, på gårdar och trädgårdar. Även här byggdes för småfolk. De många småfolkshusen var inte välbyggda. Rent tekniskt var de ofta ingenting annat än vanliga backstugor, som smäcktes upp med

stor hast. Bostads- och levnadsvanor hade man också tagit med sig till staden från bygatornas fattigmanskojor." [7]

Det var i fattigkvarteren som koleraepidemierna 1850 och 1859 skördade sina offer. Det förstnämnda året insjuknade nio procent av befolkningen i Malmö och en tredjedel av dessa avled.[7]

Omkring 1870 började en ny högkonjunktur och många fabriker utvidgades och nya anlades. Bland de största märktes: Malmö Yllefabriks AB, Malmö Bomullsväveri, Cementfabriken vid Lomma, Arlövs sockerbruk och Kockums varv. Malmö fick sin första ringugn 1873. Vid början av 1870-talet importerades nästan all tegel från Flensburg. År 1876 upphörde denna import.

På knappt tio år mer än fyrdubblades fabrikernas tillverkningsvärde, och antalet arbetare mer än tredubblades. Fjärdedelen av fabriksarbetarna var under 18 år.[7 18 19]

Samtidigt med uppblomstringen inom industrin ökade inflyttningen. Under 1870-talet blev det den största som någonsin förekommit i Malmö historia. Fattigantalet och bostadsbristen ökade självfallet. Bostadsbristen motverkades av en mycket livlig byggnadsverksamhet särskilt i de äldre förstädernas ytterområden och i Rörsjöstaden. Byggnadsskicket blev också bättre.[7]

Ute i Europa började arbetarna organisera sig, och under 1870-talet nådde den nya rörelsen till Malmö. År 1872 trycktes fyra nummer av den danska arbetarrörelsens tidning "Socialisten" i Malmö. En borgerlig Malmötidning "Malmö Allehanda" blev så oroad att den fann det nödvändigt att varna arbetarna i Malmö att inte låta sig luras av de danska "socialistiska provryttarna".

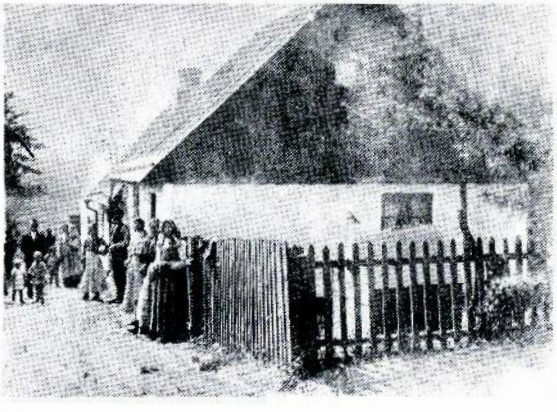
Första initiativet till att organisera en socialistisk fackförening togs 1874. Då organiserades en filial till danska Tobaksarbejderforbundet Enigheden i Malmö. Malmö hade då 10 tobaksfabriker med över 900 arbetare.[7 20]

Under 1870-talets sista år inträdde en ny depression, många fabriker lades ned och inom alla områden rådde stora ekonomiska svårigheter.[17 18]

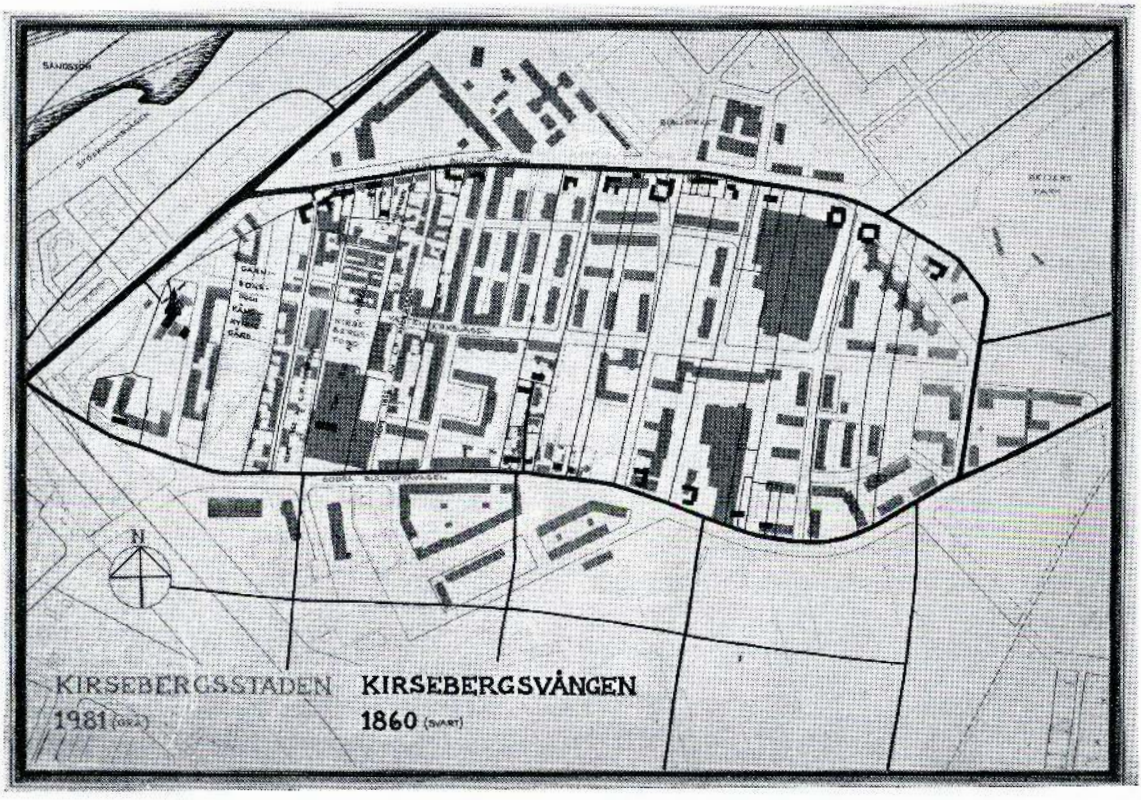
Kirsebergsvången blir förstad

År 1862 köpte mjölnargesäll Carl Petter Andersson tre jordar i Kirsebergsvången (jfr 1860 års karta). I alla delar av staden köpte Carl Petter Andersson jordar. Han hade sinne för tomtaffärer och speciellt tomtaffärer med inflyttare från landsbygden. Han kallade sig mjölnargesäll från Oxie, vilket antagligen var mycket förtroendeingivande för de blivande "nybyggarna".

Redan samma år som han inhandlade jordarna började avstyckningarna och försäljningspriset per ytenhet tredubblades. Han fortsatte med tomtförsäljningar i Kirseberg en bit in på 1870-talet. Det var genom dessa avstyckningar som nuvarande Kirsebergsgatan och Torngatan växte fram.[21]

Sandbackegatan vid 1800-talets slut. Original Sven Olle Ohlsson.

Sandbackegatan är nu anlagd och leder upp till två mindre hyreshus. Närmast Södra Bulltoftavägen finns två enfamiljshus med halmtak. Mellan nuvarande Kirsebergstorg och Södra Bulltoftavägen ligger en byggnad, som inrymmer en bostad och ett stort packhus. År 1858 byggdes två bagerier. Det ena vid Norra Bulltoftavägen 7. Här bor en "grofbrödsbagare" med hustru, sex barn och tre pigor. Han har häst och vagn och dessutom en ko. Det andra bageriet ligger vid Norra Bulltoftavägen 15. Här finns stall för två hästar och ett svinhus. Men Kirsebergsvången är ännu småbrukarnas.[15 22]

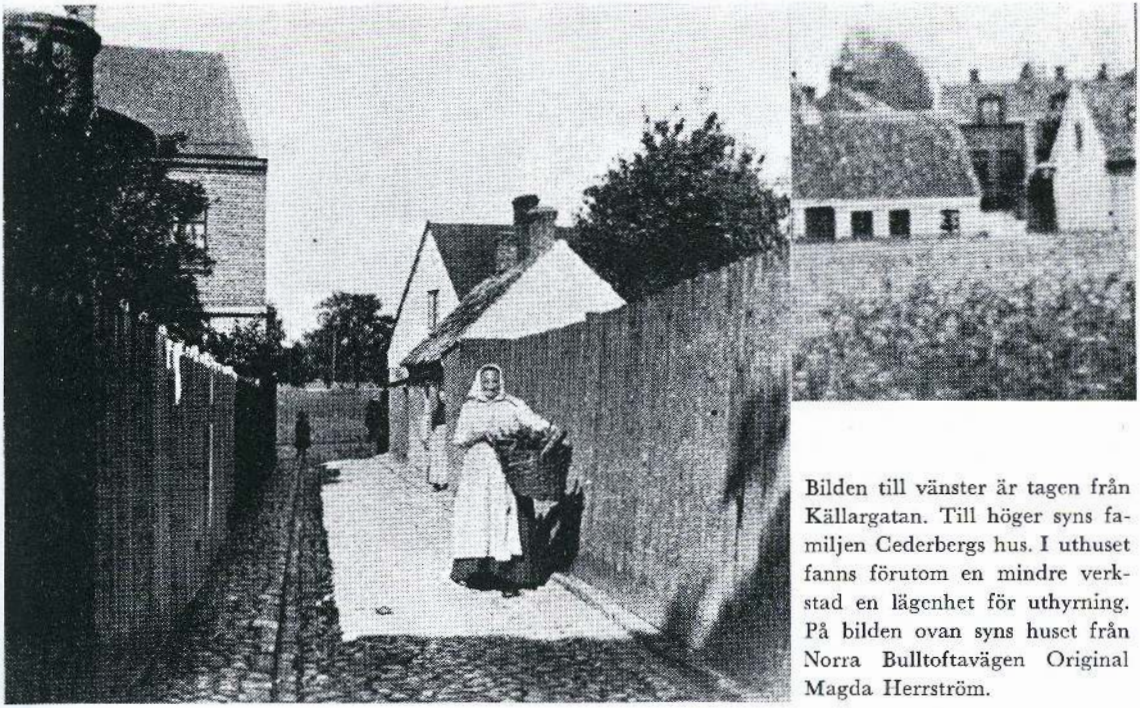
Familjen Cederberg

"... så blev det tal om att köpa tomt till husbygge, som var och en framåtsträvande människa skulle ha på den tiden. Så var där en mjölnardräng från Oxie som annonserade om tomter i Körsbärsvången. Jag ser här på köpebrevet att han hette Carl Petter Andersson. Ja då var här inte många hus på 'Backarna' när mina föräldrar byggde. Där var bara Osbergs längor nu Källargränd och några hus till." (Anna)

Huset byggdes 1862 och hade två små lägenheter med vardera ett rum och kök. I köken fanns murade spisar och i rummen sättugnar. Den ena lägenheten hyrdes ut.

Familjen växte och huset utvidgades med en kammare och en förstuga. Lars Cederberg byggde också ett stort uthus med verkstad och ytterligare en lägenhet för uthyrning. Anna berättar om hyresgästerna:

"I den ena lägenheten bodde en man som hette Karl Nilsson, känd under namnet

Bilden till vänster är tagen från Källargatan. Till höger syns familjen Cederbergs hus. I uthuset fanns förutom en mindre verkstad en lägenhet för uthyrning. På bilden ovan syns huset från Norra Bulltoftavägen Original Magda Herrström.

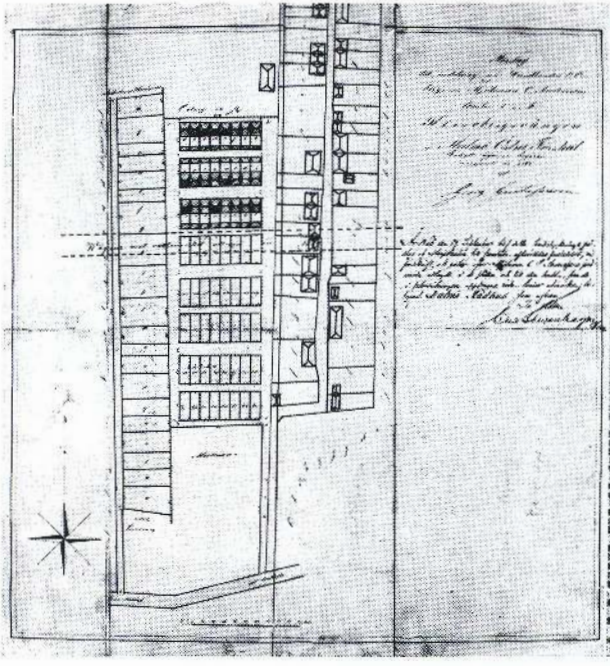
Hungalortagubben eller gubben me piban (pipan). Han hade alltid pipa i munnen, jag kan inte minnas honom utan pipa — och Hungalortagubben kallades han för sitt yrkes skull. Han rullade nämligen ut på landet vida omkring och mågade (rensade) i hundkojorna.

Så i den andra lägenheten kom att bo nån som hette Larssons. När kontrakten var skriven fick vi reda på att dom kallades för tjyva-Larssons och mina föräldrar hade mycket obehag för deras skull. Här var så ofta detektiver och dom trodde kanske att alla som bodde härute var likadana. Men deri tog dom fel — detektiven gick opp på Larssons loft (vind) och stack sin käpp mellan spjälorna in på vår vind och petade på säckar med nystan av klippta trasor som Mor skulle väva mattor av. Han trodde att vi hade gömt stulet gods för Larssons.

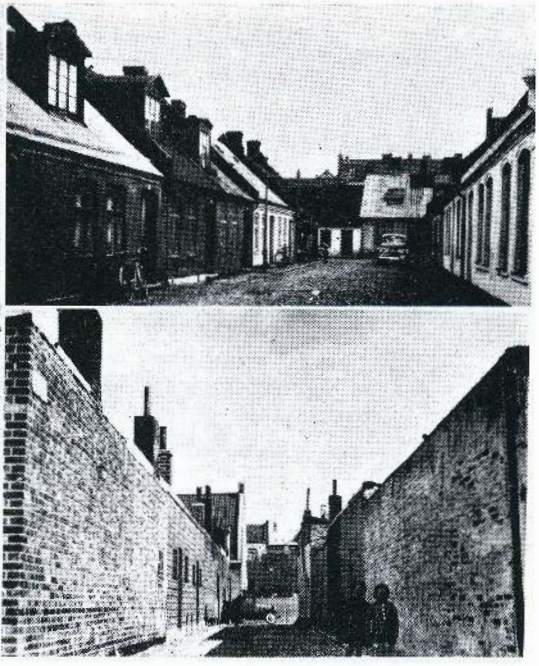
När tjuva-Larssons flyttade kom här in i deras lägenhet en ogift qvinna som hette Johanna Lilja. Hon gick omkring på landet och sålde förkläden och spetsar — men hon var värre än dom andra hyresfolken."

Anna föddes 1875 och hade sex äldre systrar. Både Lars och Ingar arbetade.

"Far arbetade på Arlövs sockerbruk som timmerman mot en avlöning av 1 kr pr dag från 5 morgon till 6 om qvällen, och så var vi ju sju syskon att försörja och dom hus att betala av på. Mor sydde skjortor för hand till godset, där hon hade tjänat, för 25 öre stycket. Dom blev synade noggrant — alla sömmarna, innan 25-öringen kom fram." (Anna)

"Förslag till indelning av Handlanden L. Osbergs och Mjölnaren C. Anderssons tomter i s. k. Kirsebergsvången i Malmö Östra Förstad" 1866. Malmö stadsingenjörskontors arkiv.

Så kallade Osbergs längor. Den övre bilden är från Korngatan och den undre från Källargränd. Original Sten Prahl och SDS:s arkiv.

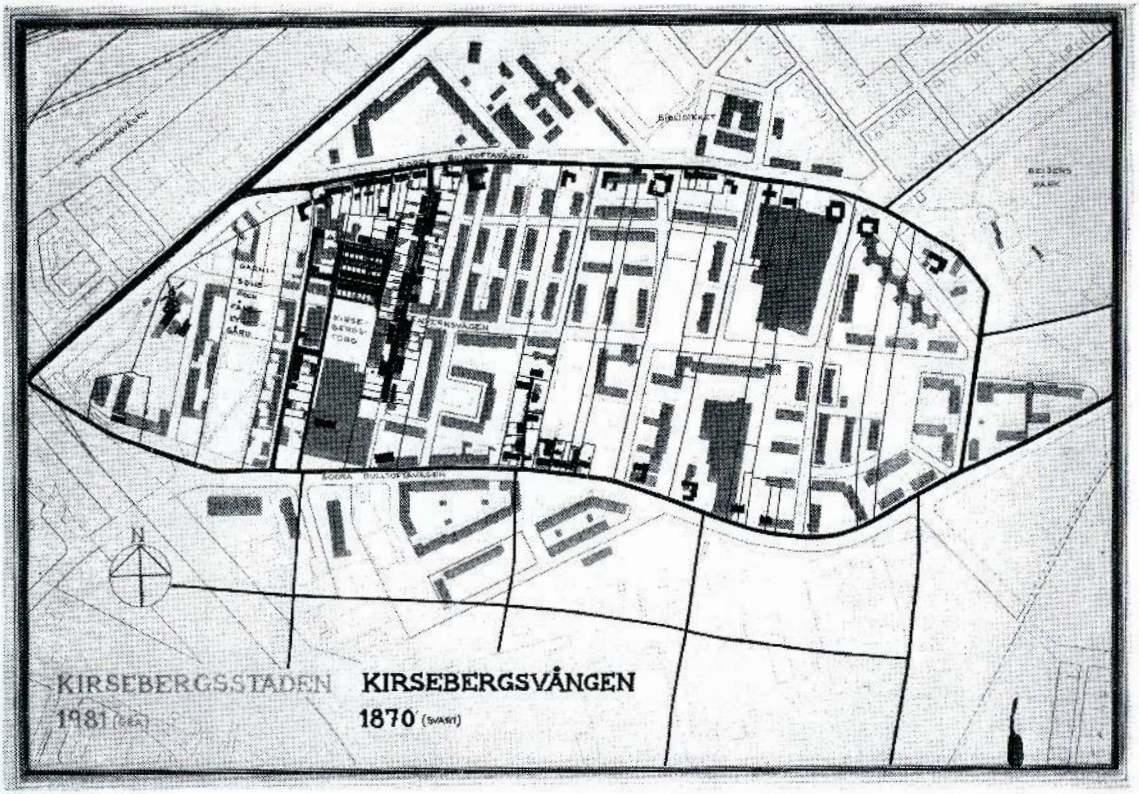
Annas dotter Magda berättar:

"Min morfar han var ju snickare. Han var först ute när de byggde möllor. Det var ute omkring i byarna, och så gick han hem till Kirseberg på kvällarna. Då fanns det nästan inga gator och vägar. De kunde få gå över åkrar och hagar. Delvis arbetade han hemma. Han gjorde möbler bl. a. Sedan för att han skulle ha mera stadigtvarande arbete började han på Arlövs Sockerbruk."

"Osbergs längor"

Diverschandlare L. Osberg köpte, samma år som Carl Petter Andersson, en jordlott i Kirsebergsvången (jfr 1820 års karta).

Osberg hade erfarenhet av "fattigfolk". Han var kretsordningsman i det otroligt folkrika kvarteret Betlehem inne i staden. Den stora inflyttningen särskilt av fattiga var en börda för stadens fattigvård i synnerhet under krisåren. Av denna anledning inkom Osberg med ett förslag till stadsfullmäktige, där han föreslog att man skulle göra det möjligt att utestänga inflyttare som saknade kapital och därigenom sänka fattigskatten. Förslaget innebar att hyresvärdar som hyrde ut lägenheter utan sex månaders förskottshyra skulle bötfällas med minst 100 riksdaler. Härigenom menade han att det inom kort tid huvudsakligen skulle finnas ett ordentligt arbetsfolk i Malmö. Förslaget genomfördes naturligtvis inte.

Det pågår en våldsam avstyckning och försäljning av tomter. På fem år mellan 1862 och 1867 uppfördes inte mindre än 70 byggnader. Bland husägarna finns många murar- och timmergesäller samt arbetskarlar. De flesta hus byggs med en eller flera lägenheter för uthyrning. Hyresvärden bor för det mesta i samma hus. Här bor nu omkring 1.000 personer. Bageriet vid Norra Bulltoftavägen 15 har slagit igen. Två nya har tillkommit. Det ena vid Kirsebergsgatan 6 och det andra vid Södra Bulltoftavägen 34. I packhuset mellan nuv. Kirsebergstorg och Södra Bulltoftavägen finns en välvd källare för förvaring av Bayerskt öl. Kirsebergsvångens förvandling till förstad har börjat.[15] [22]

På Kirseberg nöjde sig Osberg inte med tomtförsäljningar utan lät 1863—64 på minimala tomter uppföra tjugofyra identiska småhus med uthus. Husen byggdes av bränt tegel, som antagligen kom från hans tegelbruk i Tullstorp. Enligt styckningsplanen nedan hade han planer på att uppföra ytterligare fyrtio småhus — fylla hela nuvarande Kirsebergstorg! Vid denna tid fanns det endast ett fåtal hus i "kvarteren" omkring "Osbergs längor", som de kom att kallas i folkmun. Det måste ha varit en mycket märklig syn med dessa trånga "stadskvarter" i den annars så lantliga vången.

Husen såldes till barnfamiljer. De flesta kom från staden, men var födda på landsbygden. Ingen av de nya husägarna sökte lagfart. I de tjugofyra små husen bodde 1865 över hundra barn och cirka sjuttiofem vuxna. De flesta av husägarna var hantverkare eller arbetskarlar.

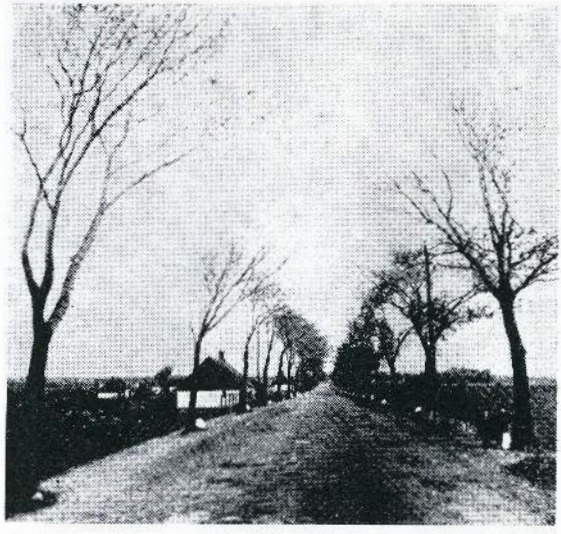
Många hade inneboende för att klara kostnaderna för huset.

År 1875 sålde Osberg samtliga hus till löjtnant Nils Petter Lindqvist. Året efter denna försäljning bodde endast fyra familjer kvar av de som varit mantalsskriva i "Osbergs längor" 1874. Antagligen var de första husköparna okunniga om fastighetsaffärer och blev lurade. Sannolikt har en massvräkning ägt rum 1875.[7 21 22 23 24]

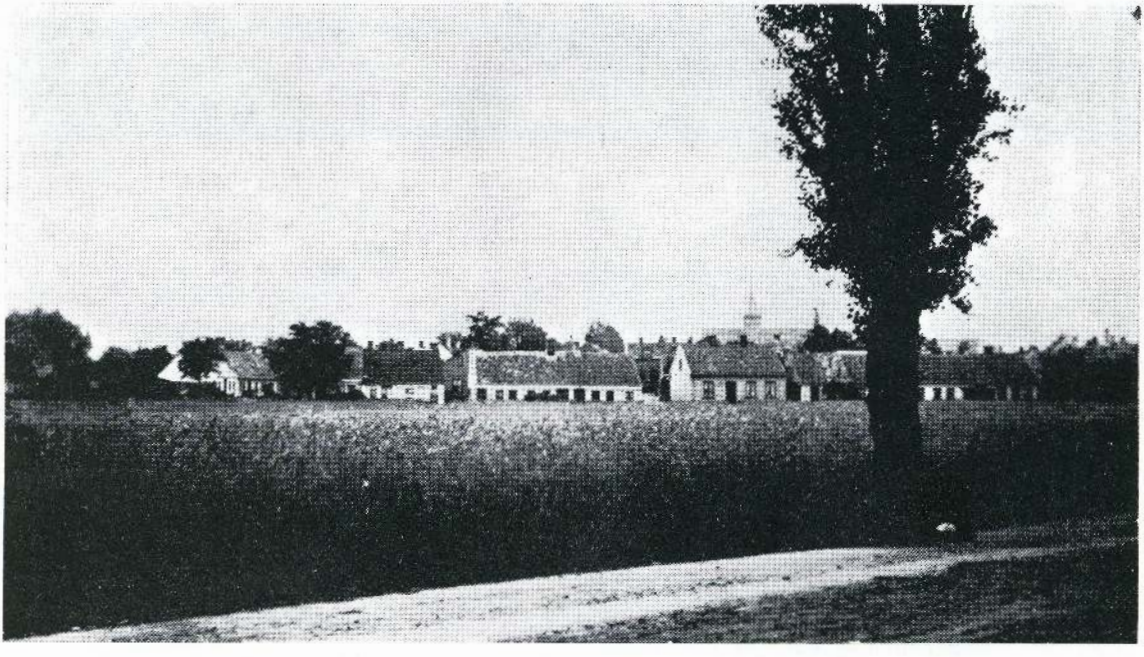
Lantlighet

Förstadsbebyggelsen fick lantlig karaktär. "Nybyggarna" tog med sig sina byggnadstraditioner från hemtrakterna.

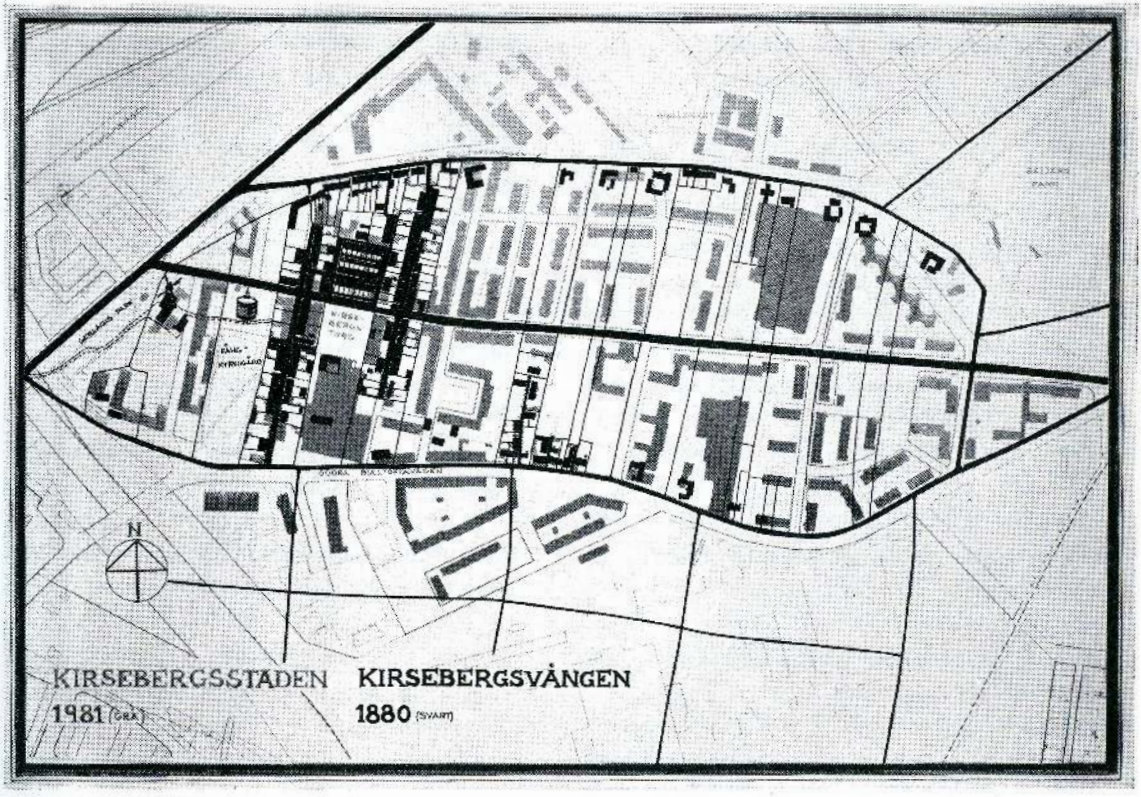
"De brukade bygga själva, tog undan jorden och strök lera. De brukade att stryka sten,

Lundavägen vid början av 1900-talet. Foto R. Küller.

"Här på denna ängen blev varje sommar rest en majstång och här trädde dansen var kväll under hela midsommarveckan till tonerna av Harmonika och Tamburin. Lundavägen var på 1880—90-talet den vackraste infartsväg man kan tänka sig. Vägen var smal en fjärdedel av vad den nu är och på båda sidor stod kraftiga Poppelpilar och vid deras fot en vit sten." (Anna). Kirseberg sett från Lundavägen vid 1800-talets slut. Original Magda Herrström.

Under krisåren 1867—73 avstannade byggandet i Kirsebergsvången nästan helt. Efter 1873 då konjunkturerna hade svängt, satte bostadsbyggandet åter i gång. Ännu är det mest mindre hyreshus som byggs. Det största har tio lägenheter och ligger vid nuvarande Kirsebergstorg. På Vattenverksvägen 13 finns ett hökeri. Flera slaktare har byggt slaktebodar eller slakteportar på sina gårdar. År 1879 uppfördes Vattenverket vid Bulltofta och Vattentornet i Kirseberg. Samtidigt anlades Vattenverksvägen. Kirsebergsvången har nu över 2.000 invånare. Ännu finns inga industrier.[15 22]

de älte lera och puttade den i formar. Sedan fick det ligga och vindtorka. Många kvinnor var duktigare än mannarna att arbeta med det. De hade i allmänhet rum och kök. De hade ett par sängar, så fick de väl ligga i dubbla lager med fötterna mot varandra. De låg på halm, hö eller hackelse. Här var ju gårdar runt ikring, där de kunde få en knippa. De hade öppna spisar och trefotingar att sätta kokkärlen på. På Backarna var där öppet, så att man såg rätt ut, när man tittade upp." (Jöns Kristensson f. 1866)[25]

Åren 1874—75 byggdes ett tiotal hus med s. k. kalk- och grusgjutna väggar.[15] Varken tidigare eller senare har denna teknik blivit använd i Kirsebergsvången. Möjligtvis var det ett sätt att spara. Grus fanns det ju i överflöd härute! Det var inte bara bebyggelsen som var lantlig:

"och då satt qvinnorna och stickade på sina strumpor och runt om gick fåren och betade

och vi barn hade så roligt och lekte på ett mjölkabord. Sol och sommar vilade över hela 'gröningen' och lammen bäade och allt var så fridfullt och förnöjsamt." (Anna)

På många av gårdarna inne bland bebyggelsen fanns det hönshus, stall och grishus. På flera ställen fanns det slaktebodar eller slakteportar. Det var enkla skjul i vilka djuren slaktades och hängdes upp så att blodet rann av.

"Vi hade svin överallt härute. Huset nere på hörnet kallades 'svinkungen'. De hade svinen i stugan. De hade ett litet stängsel, så de fick gå ut. 'Slubben' hade grisen under sängen. Det var mest till husbehov de hade grisar. En del hade två. De saltade ner den ene och sålde den andra. Slaktarna gick omkring med tråg på axeln och sålde kött. De gick ner till Värnen också. De slaktade inne på gårdarna, så att blodet rann." (Lundborg f. 1864)[25]

På somrarna tvättades kläder i "Surån", som var en dräneringskanal längs järnvägen.

"Husmödrarna här på 'Backarna' brukade ta sin tvätt på rullebören och rulla ner till 'graven' nu Surån för att klappa sin tvätt. Där var klart vatten på sina ställen och här klappades med liv o lust. Då var där bara en liten stig att köra ner på men nu är ju Sjölundavägen bra bred. Så bredde vi ut kläderna att torka på ängen bredvid. Vi bredde ut dem på 'potte-ljus' (tusenskönor) o 'skabeblommor'." (Anna)

Skolan

År 1867 byggde snickare Nils Andersson en småskola intill Norra Bulltoftavägen (nuv. nr 19). Den kallades Lilla-Skolan. Skolrådet hyrde den av snickare Andersson för 300 riksdaler per år,[39] vilket var en god förtjänst. Den innehöll två salar vardera 144 kvadratfot (12,7 m²) och takhöjd 8 fot (2,5 m²). Högsta tillåtna barnantalet var 80(!).[40]

"Skolan var byggd i en våning med en liten förstuga i mitten och en sal till höger tvärs över huset och en till vänster. Där blev anställda 4 lärarinnor, de hade dubbelläsning. Mina systrar födda 1856 — 1860 — 1863 — 1866 — 1869 har gått där och lärt sig räkna på kulram och lärt sig läsa ABC med boken 'Ur Morfars Berättelser'. Till vänster i förstugan gick pågar och till höger töser. Min syster som blev född 1872 gick bara ett år i Lilla-Skolan för att sedan gå i Engströms skola (hörnan av Sallerupsvägen och Föreningsgatan) och jag för min del — (född 1875) gick endast i Lilla-Skolan ett år för att sedan fortsätta i Östra Förstadsskolan. Lilla-Skolan hade 4 fönster utåt Norra Bulltoftavägen och ett högt rödmålat plank en meter framför fönsterna, för att inte barnen skulle se ut — och inga på vägen skulle 'glo' på dem. Ingången

Lilla Skolan vid Norra Bulltoftavägen.

var åt gårdssidan och gården ja — 4 eller 5 meter på det ena hållet och kanske 8 eller 9 meter på det andra hållet.

På rasterna var skolbarnen på gården (av grus) och spelade 'Skyttel' (nu stenkulor) och så satt dom och 'pjäxade', nåt som man aldrig ser nu för tiden. Vi hade 5 kulor eller små stenar som vi hittat på vägen.

Lärarinnorna kom in var dag och sov middag på vår fina soffa i kammaren, som Far själv hade gjort med svängda puffar vid båda ändar och ryggen i 'speglar' — och Mor hade stoppat en madrass med tång och överklädd med vackert rött möbeltyg. Där fick vi aldrig sitta men lärarinnorna fick ligga där. Mor sålde kakor (skorpor) till barnen. Det var ett och annat skolbarn som hade 1 öre kanske 2 att 'rumla' för och då hade väl mor lite förtjänst på dom." (Anna)

Dubbelläsningen gick till på så sätt att den ena klassen undervisades på förmiddagen och den andra på eftermiddagen.[41] Småskollärarinnan Emma Larsson berättar om sin tid på Lilla-Skolan:

"Vi voro fyra unga lärarinnor, som 1876 hänvisades till verksamhet i Kirsebergsstaden, där två förhyrda rum skulle användas som skollokaler. Lönen som förut varit 300 kronor höjdes detta år till 500. Vår överlärare, som hette Engström och hade sin verksamhet på Östra Förstadsskolan, var mycket noga med den materiel, som stod till buds. Husägaren, som staden hyrt skollokalerna av, skulle svara för deras uppvärmning, men det ledde till konflikt mer än en gång, eftersom han ofta ansåg, att det gick för mycket ved åt. Särskilt missnöjd blev han, om vi öppnade fönstren. 'Ja har aldri tad mi på å elda ti fulana', var hans stående uttryck. Stadens folkskoleinspektör, doktor Stenkula, måste tillkallas för att ordna upp saken. Han fick även ingripa vid andra tillfällen, t. ex. då undervisningen störddes av ligapojkar, som höllo till i trakten. Fattigdomen var vid den tiden tryckande i många hem. Det var sorgligt att se de många undernärda barnen och vara ur stånd att hjälpa dem." [42]

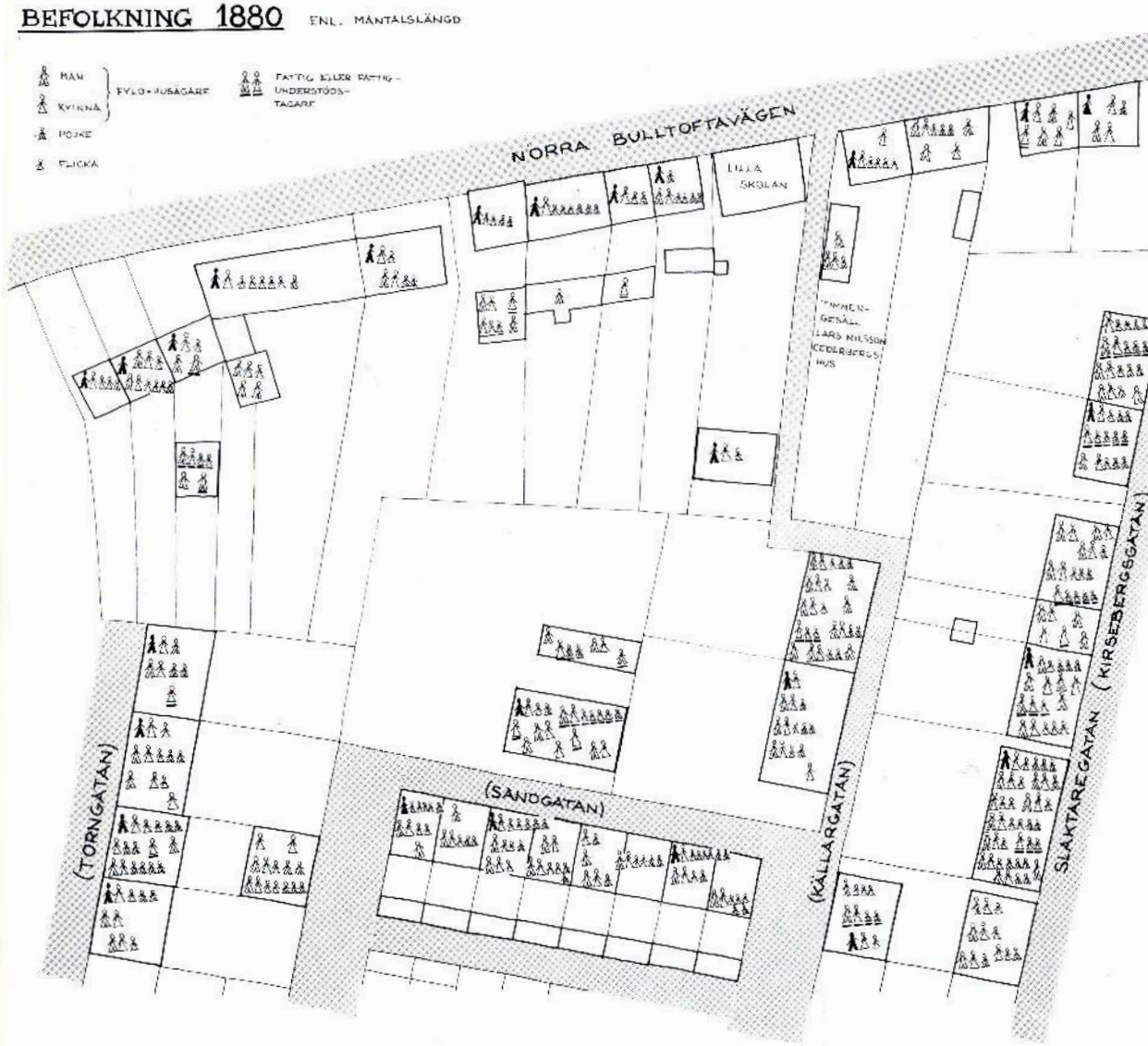
De äldre Kirsebergsbarnen fick söka sig till en skola utanför området tills Kirseberg fick sin egen folkskola. Folkskolans införande i Malmö fick inte kosta för mycket. Anslagen till skolbyggnader var knappa och då framför allt till förstädernas barn. Trots att behovet av en folkskola var stort redan under 1860-talet, dröjde det ända till 1883 innan skolan blev verklighet.

Den lovliga frånvaron bland Kirsebergsbarnen förblev hela tiden mycket stor, eftersom det var en ständig dragkamp i de fattiga familjerna om barnens tid till skolgång respektive hjälp i hemmen och bidrag till familjens försörjning.[41]

Enligt reglementet för Malmö folkskolor stadgades, att barnen ej borde lämna skolan före 12 års ålder och i allmänhet ej heller förrän de inhämtat minimikursen. Det torde dock ha funnits barn som ej följde denna anvisning, utan i stället arbetade i fabrikerna. Jöns Kristensson född 1866 säger så här: "Man gick i skolan tills man var tolv år. Där var de som var så fattiga att kunde de få något jobb, tog de det i stället".[25]

Eftersom de större Kirsebergsbarnen gick på Östra Förstadsskolan innefattades de i följande uttalande av skolinspektör Stenkula:

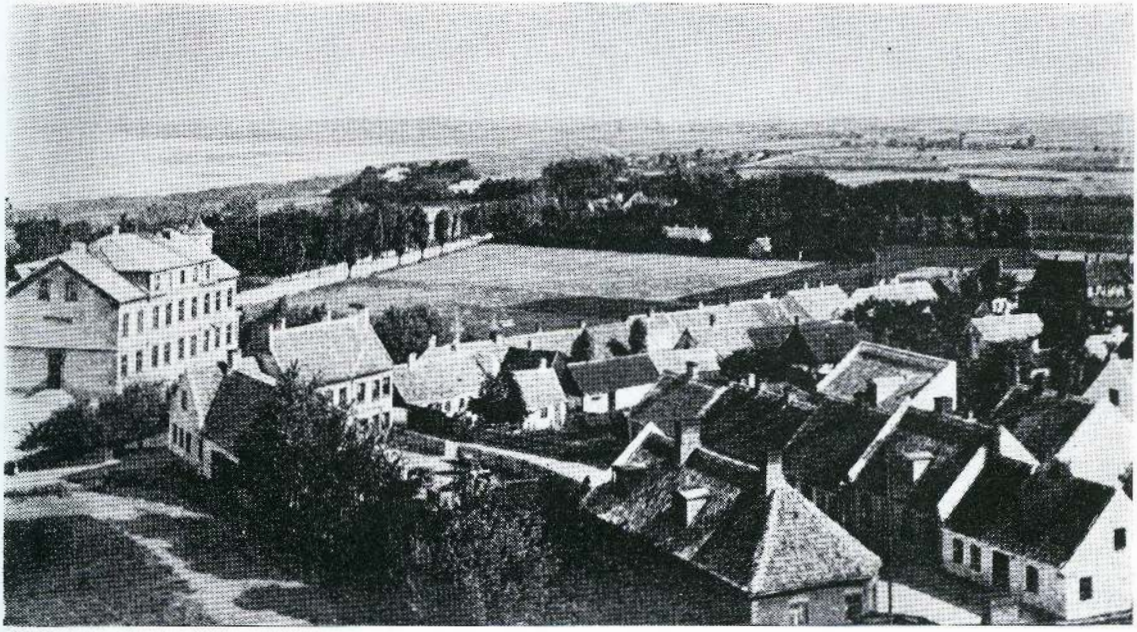
"Försummelserna i Östra Förstadens såväl folk- som småskola hafva varit betydligt talrikare än i de öfvriga skolorna. Orsaken till detta förhållande är att söka i åtskilliga omständigheter: den här bosatta befolkningens större fattigdom, betydliga distanser, under vintertiden besvärligt väglag samt den af skollokalernas otillräcklighet härrörande högst olämpliga undervisningstiden m. m. I denna skola är antalet med lof försummade dagar 6,45 %, medan det i Vestra skolan är 2,8 %." [43]

Befolkning 1880 enligt mantalslängderna Fylld signatur — husägare.

Beträffande åldersfördelningen i klasserna utmärker sig också Östra Förstadens barn:

"Liksom förut är det hufvudsakligen Östra Förstaden, som med 12- och 13-åringar kontribuerat till småskolan. Flera af dessa barn äro mer eller mindre idiotiska. Äfven i folkskoleklasserna påträffas åtskilliga abnorma förhållanden. Så t. ex. finnas i första klassen 13 elvaåringar, 8 tolvåringar och en trettonåring, medan normalåldern är 8 à 9 år, och den andra klassen har 36 barn i en ålder af 12 år och 13 barn, som äro 13 à 15 år gamla

Utsikt från Vattentornet omkring 1900. Foto Malmö museums arkiv.

o. s. v. Anledningen till detta missförhållande är att söka dels i naturligen svaga anlag för studier, dels i den omständigheten, att en mängd barn å Östra Förstaden, på grund af föräldrarnas fattigdom, nödgas under en stor del af läsåret försumma skolan — de taga under vår och höst tjenst såsom vaktgossar på närmaste landsbygd — och göra derföre så ringa framsteg i kunskaper, att de ej kunna i vanlig ordning avancera i skolan, utan qvarstanna i hennes lägsta klasser. Vid en närmare granskning af tabellerna skall man ock finna, att flertalet öfveråriga utgöres af gossar." [43]

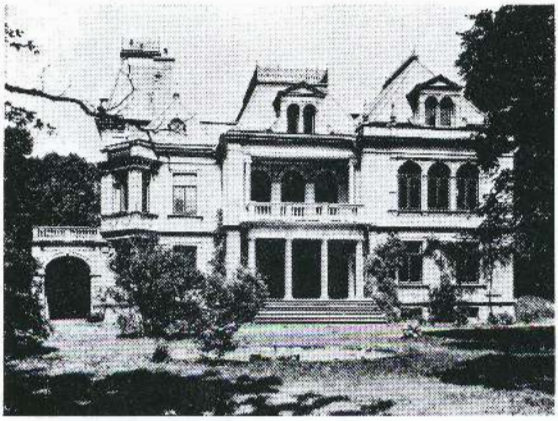
Vattenverk — Vattentorn — Vattenverksvägen

Den växande staden led brist på vatten, fastän stora Pildammen hade utvidgats 1866. I november 1876 förelåg ett förslag inför stadsfullmäktige om uppförande av stadens andra vattenledningsverk, som skulle hämta vatten från Segeå. Förslaget antogs, mark köptes av Ludvig Kockum och redan sommaren därpå påbörjades vattenverket vid Bulltofta. Det stod färdigt hösten 1879 samtidigt med vattentornet i Kirseberg.[18 26]

Vattentornet uppfördes på den mark som förutom fångkyrkogård varit begravningsplats för Garnisonsförsamlingens soldater fram till 1870. Den sista fången begravdes här 1891, alltså tolv år efter att vattentornet byggdes.

"När de byggde vattentornet på Backarna, träffade de på en massa människorskallar." (Jöns Kristensson f. 1866) [25]

"Här var tjuvakyrkogård. Det var ett par konstaplar med och stadsbud körde ut liken. Då stod vi flera påchgar och tittade på. Det gick både fort och lustigt, ner med dom i ett

Bulltofta gård, i folkmun kallad "Bulltofta slott", riven 1949. Foto Malmö museums arkiv.

hål bara. Det var ingen präst med." (Lundborg f. 1864) [25]

För vattenverkets behov anlades samtidigt Vattenverksvägen. Under denna väg pumpades vatten i en kraftig kulvert till det nya vattentornet.

De första husrivningarna verkställdes i den unga förstaden. Bl. a. blev muraren Nils Andersson tvungen att riva ett endast sju år gammalt hus med fem lägenheter. Han fick 6.000 kronor i ersättning och dessutom rättigheten att behålla byggnadsmaterialet. [15 18 27]

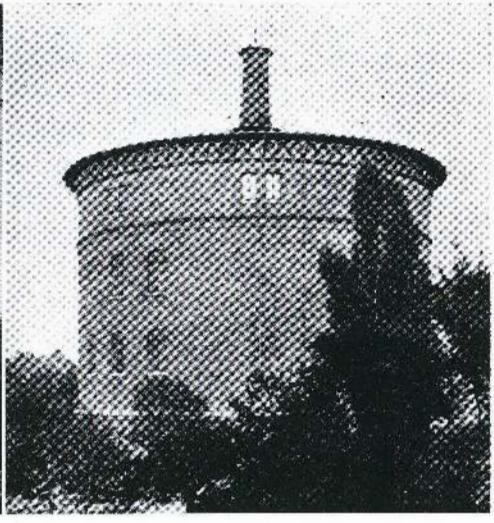
Längs den nyanlagda Vattenverksvägen planterades alléträd och vid deras fot sattes stora vitkalkade stenar. Det blev familjen Kockums infartsväg till Malmö.

"Denna allé den gick här nerifrå å ända ut till Bulltoftaborgen, den är riven nu. Den byggde Kockum, och när han åkte till stan, så åkte han me droska å två vita hästar."

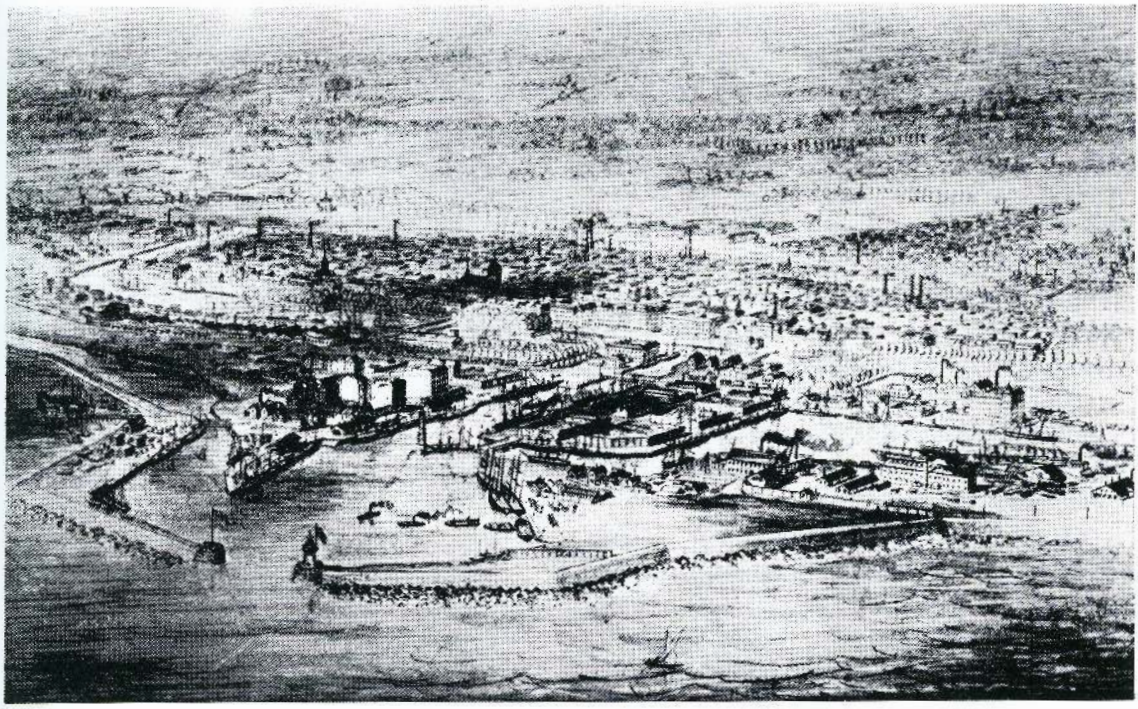
(Ur en intervju med en äldre Kirsebergare) [28]

Vid storskiftet 1775 fanns det åtta gårdar i Bulltofta by. Fram till enskitet 1812 hade antalet reducerats till tre, varav den största ägdes av Johan Kockum. Den låg kvar på sin gamla plats i byn, medan de två andra hade flyttats ut. Sonen Ludvig Kockum tog över gården 1854 och

Till vänster: Nya Vattenverksvägen 1914. Foto Malmö museums arkiv. Till höger: Vattentornet innan det byggdes om till bostäder. Foto från Malmöboken 1914, Ivar Wendt, kap. om vattenlednings- och kloakverken.

Malmö i fågelperspektiv från 1880-talet. Malmö museums arkiv.

den utvecklades till ett mönsterjordbruk. Han lät riva den gamla gårdens huvudbyggnad och i stället byggdes 1884—85 det pampiga "Bulltofta slott".[26 29 30 31]

Malmö 1880—1900

1880-talets första år präglades av stora ekonomiska svårigheter på alla områden, och många fabriker försattes i konkurs. År 1880 var endast 26 fabriker i gång i Malmö. År 1875 fanns det 76 fabriker. Det blev en nedgångens tid med arbetslöshet och förlamande nöd. Rödsot, smittkoppor och dysenteriepidemier härjade i fattigkvarteren och på fabrikerna. Hälften av Kockums arbetare insjuknade i dysenteriepidemien 1882. Dödligheten blev enormt stor.[7 17 18]

Myndigheterna försökte lindra arbetslösheten genom igångsättning av nödhjälpsarbeten. Stadskanalerna vidgades och rensades och nya stadskvarter förbereddes genom utfyllnad av Rörsjöarna. Välgörenhetsorganisationer bildades. År 1881 började sällskapet Malmö Jultomtar sin beklädnadsverksamhet. Varje julhögtid fick över 200 barn en fullständig uppsättning kläder. Under den kallaste årstiden utdelade Allmänna Understödsfonden varm mjölk och bröd till de fattigaste skolbarnen. År 1882 bildades två Godtemplarloger i Malmö, men redan 1876 hade frireligiösa tagit initiativ till en absolutistisk nykterhetsförening.[18 19]

I november 1881 inledde August Palm sin socialistiska agitationsverksamhet i Malmö. Fem månader senare utkom första numret av tid-

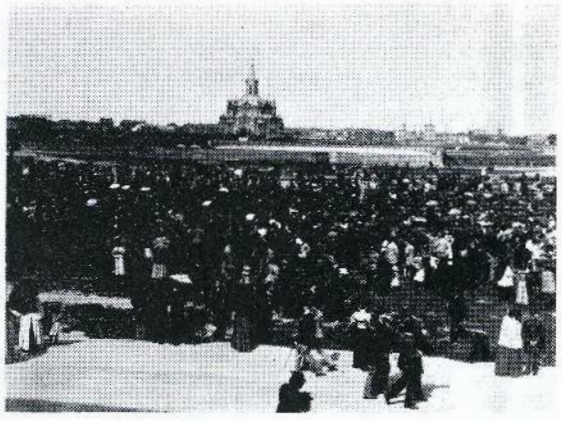
ningen Folkviljan. År 1882 bildade träarbetarna och murarna fackföreningar i Malmö. De följande åren bildades fackföreningar inom de flesta yrkesgrupperna. Till de första kooperativa företagen hörde bageriföreningarna, som började bildas under 1880-talet.[7 18 20] Arbetarrörelsen växte och började bli en maktfaktor.

"... och när första maj 1890 i Malmö liksom annorstädes i vårt land, det första långa demonstrationståget med sin musik och sina standar skred fram på våra gator med packade människoskaror, så blev det påtagligare än förut för den stora allmänheten fastslaget, att den kroppsarbetande klassen hade enats och blivit en makt."[18]

År 1890 arrenderade Socialdemokratiska föreningen Möllevångsparken, som blev Folkets park. Folkets hus vid Skolgatan invigdes 1883.[18]

Åren 1880—90 blev de svåra kriserna decennium. Många utvandrade till Amerika. Först på 1890-talet inträdde en mera stabil uppgångstid för fabriksindustrin i staden. Malmö blev efter svenska förhållanden en betydande industristad.[7 17 18]

"Sotiga fabrikspipor stack upp här och var i kvarteren, tjock stenkolsrök vältrade fram ur skorstenarna och lyckades i dimma och regn ganska bra trolla fram illusionen av ett engelskt industrihelvete, låt vara i något förminskad skala. Det slamrade och dånade runtom i staden från kvarnar, pressar, spinn- och vävstolar, plåtslagerier, varv, lyftkranar och vinschar och tusentals andra redskap för den mondäna fliten och oron. Stanken låg tjock och kväljande, inte bara från kanalerna utan också från allsköns lager av råvaror och halvfabrikat som oljor, kakaobönor, kopra, fetter och hudar, benlim, fotogen, konstgödning, hartser och lutar samt från avfall och sopor, rostande järn och fuktig stenkol, avträden och svettiga hästar och människor. Morgon, middag och kväll bölade fabrikspiporna ut sin hungriga längtan efter jobbarna, som hastade iväg till arbetsplatserna."[7]

Vid nuvarande Rörsjöstaden 1 maj 1895. Till höger om Pauli kyrka syns Högamöllan och Vattentornet. Foto G. Landby, Malmö museums arkiv.

Till de dominerande fabrikerna hörde textilföretagen och därnäst i betydelse kom metallindustrin. År 1887 anlades Malmö första spårvägslinje (hästspårvagn), 1887—99 försåg ett enskilt bolag Malmö med elektricitet, 1890 utlystes en internationell tävling om utvidgning av Malmö hamn, 1895 anlades ny ångfärjehamn, 1896 sammanlöpte sju järnvägar i Malmö.[7 18 21]

År 1896 hölls en stor industriutställning i Malmö. Åren före hade på initiativ av Malmö förskönings- och planteringsförening anlagts en plantering på området mellan Regementsgatan och parkkanalen. Anläggningen ingick i utställningsområdet, och blev början till nuvarande Slottsparken.

Malmö förskönings- och planteringsförening bildades 1881. Nästan samtliga parker i staden har tillkommit med hjälp av denna förening. År 1895 tog den initiativ till anläggning av Malmös första koloniområde. De välbärgade hade sina lantställen. Nu fick även befolkningen från ar-

betarkvarteren möjlighet: "att vistas i friska luften och sysselsättas med nyttigt och stärkande arbete i jorden.".[22 23]

Den nya arbetarklassen utgör nu en betydande del av Malmös befolkning. Många söker vinna deras "själar".

Det vilda Kirseberg —

Det dåliga ryktet

Kirsebergs dåliga rykte är välkänt för alla infödda Malmöbor, men hur detta rykte har uppkommit vet ingen med säkerhet. Det var en mycket blandad befolkning som bosatte sig i den unga förstaden. Många var skötsamma arbetar- och hantverkarfamiljer, men även andra grupper sökte sig hit. Livet härute var "friare" än inne i staden, och hit kom inte samhällets ordningsmakt. Anna Cederberg berättar:

"Backarna var på den tiden illa känt. Och inte att undra på! Här ut flyttade alla sämre 'element', endast de små husägarna var kända som hyggligt folk. Att få uthyrt till ordentliga människor var nära nog omöjligt."

Och ryktena gick i stan:

"Kirseberg var så att ingen vågade gå där. Där på Backarna bodde tjuvgömmare och farligt folk." (Fru Hilda Kockum f. 1862)[25]

"Vissa platser i och utanför Malmö voro på 80-talet riskabla att färdas på. Ute på Öster fanns en krog som hette Fredriksberg, och lite längre bort låg den illa beryktade stadsdelen Kirsebergsbackar. Där höllo bråkmakare till, och där var det nästan förenat med livsfara att ta sig fram efter mörkrets inbrott. Inga poliser patrullerade där av det enkla skälet att ingen vågade sig dit. Polismästaren ville inte riskera att hans konstaplar skulle bli hotade till liv och lem av dessa för all samhällsordning likgiltiga fyllbultar och slagskämpar. Men när det gick så långt att folk från landet, som varit inne i staden inte vågade fara hem om kvällarna måste polismästaren vädja till sina underlydande att anmäla sig som vakthållare på nämnda område." (Nils Wallin om 80-talets Malmö)

"Den första farozonen omfattade östra delen av staden inom broarna. Den andra mera farofyllda, fanns mellan kanalen och Värnhem. Den tredje, det djupa mörkrets hemvist, var 'Backarna', men vem vågade sig dit?" (Kyrkoherde Hagbard Isberg om 1880—90-talets Malmö)

Och det var inte bara rykte!

"Här ute var på den tiden också så osäkert och otryggt. Här var ju ingen belysning och dåliga individer överallt. Jag vet att mina föräldrar när de nån gång varit borta på qvällen aldrig vågade gå om N. Bulltoftavägen hem. Nej, dom gick opp om Vattenverksvägen (kanske där stod en lykta), men där blev även Far en gång antastad av brutala människor." (Anna)

"Backarnas slaktardrängar var ju kända för

att ställa till bråk och rabalder. Jag minns en vinter dom bräckte sönder vårt staket oppe vid Källargatans svåra krök, här kan inte två hästskutsar mötas, och satte sig på sina slädor och körde ner på hela vår tomt ända ner på vårt hus så murbruk och lerstenar flög omkring, och kom vi själva ut och ville roa oss blev vi med svordomar inkörda. Vi vågade knappt sitta i våra fönster och titta. Och många söndagsmorgnar var nästan alla läkten kring vår hage borta — dom hade de använt under lördagsnattens slagsmål. Men husägarna fick nöja sig med allt — där var ingen som tog notis om fridstörarna, dom florerade i sin fula skepnad." (Anna)

Slaktarna kom till förstaden

Vid 1880-talets slut flyttade slaktarna ut till förstäderna: Södra förstaden, Mellersta förstaden, Östra förstaden och Kirseberg. Ute i förstäderna kunde de dra sig undan de hälsovårdande myndigheternas inblick.

Slaktdjuren hölls inhägnade på de öppna markerna, bland annat ute vid Segevång. Vid Södra Bulltoftavägen fanns en stor trälada, i vilken man hade får, lamm och svin. Ladan brann ner julafton 1902. Det fanns kreatur även i uthusen inne bland bebyggelsen: hästar, kor, grisar och höns. År 1895 hade Kirseberg nio slakterier.[32] [33]

"Här bodde flera slaktare och där slaktades på deras gårdar både svin, får, kalvar och oavbrutet hörde man djurens 'nödrop' om barmhärtighet." (Anna)

"Han (fadern) kunde berätta, när han började hos Magnus Bengtsson, hur dom drev lamm. Dom reste upp till Ringsjöarna mitt i Skåne och köpte upp lamm — jag tror mest det var lamm — det hörde man mest talas om. Sedan drev de dom till Malmö." (Iris Nilsson)[28]

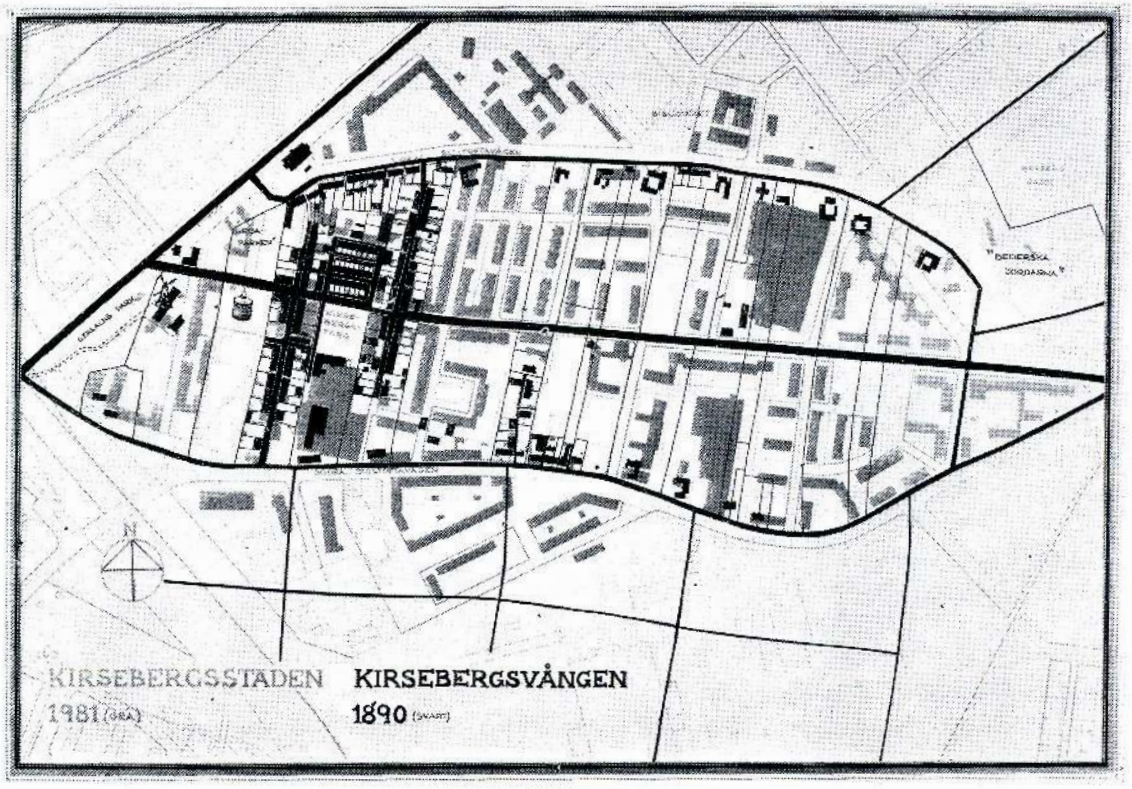
Hemlig prostitution

"Alfonseri var här ute i sitt fulla flor — och många sutenörer höll till här i de små kyffena på Backarna. Och många 'dåliga' kvinnor' var goda menniskor i sig själva och i nyktert tillstånd kunde de begråta sin tillvaro och djupt ångra sig och lova bot o bättring, för att i nästa minut förfalla igen." (Anna)

"Ett annat av tidens sorgliga tecken var, att läkarrapporterna just år 1886 konstaterade en ökning av den hemliga prostitutionen, som 'nu utövas av en mängd fabriksarbeterskor och andra okontrollerade kvinnor'." [7]

"Härute var också tillhåll för s. k. 'lösa kvinnor'. Här var 'lilla Mali' som hade berserkarlynne när hon var full. Jag stod en gång och såg när polisen hemtade henne överfull i en droska. Hon skrek och väsnades och slog sönder alla rutorna i droskan och långa vägar hörde man hennes tjut. Så var här 'Johanna utfattig'. Hon var så vacker och beundrad och en gång såg jag hur de körde med henne i rullebör opp och ner i Slaktaregatan och folk som bodde där satt på sina trappor och såg på och skrattade. Så var här 'tack för maden' (maten), även hon begiven på sprit. Så var här systrarna Sjöberg, som alltid kom in i hökeriet och begärde en halv bier och komjanskringla (kumminkringla). Men dom systrarna hade visst inget öknamn — snälla menniskor som hade kommit in på livets skuggsida." (Anna)

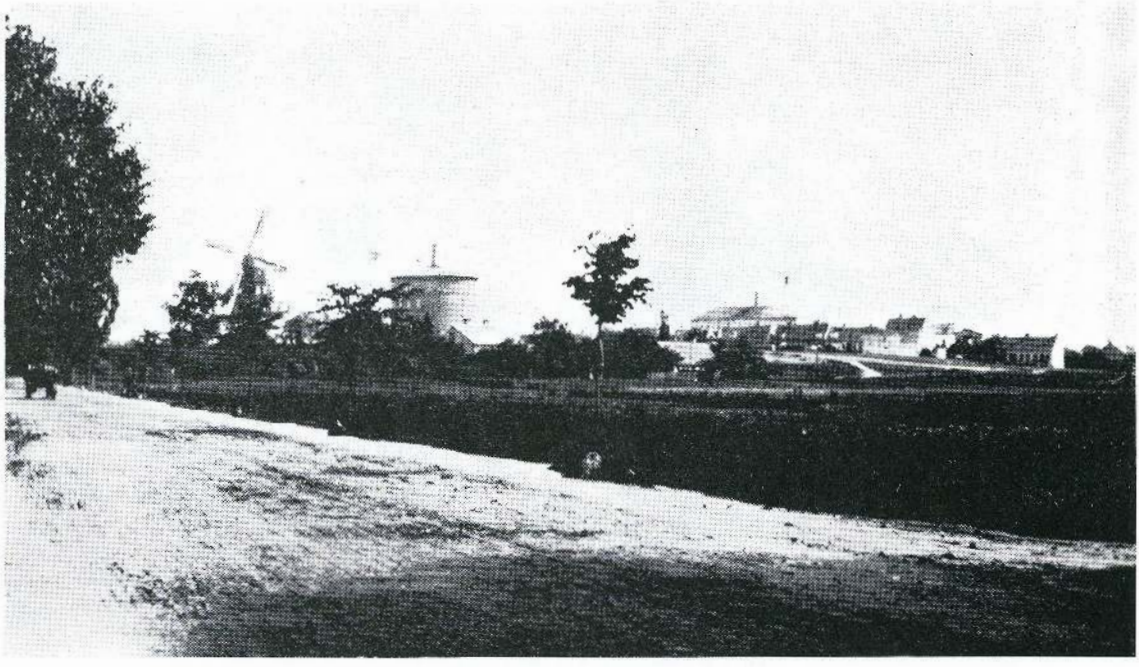
Invånarantalet i Kirsebergsvången sjönk under 1880-talet med cirka 300 personer. Av dessa utvandrade många till Amerika. Under 1880-talets kris avstannade bostadsbyggandet härute. Industrier börjar söka sig till förstaden. Här finns nu fyra större bryggerier. Högamöllan drivs med ångkraft. Fler och fler slaktare söker sig hit. Nuvarande Kirsebergsgatan kallas Slaktaregatan. År 1882 byggdes en ny skola. Byggnadsskicket har ändrats. Nu används cementbruk i stället för lera och kalkbruk, och på taken läggs tjärpapp i stället för vingtegel (takpannor).[15 34] Kirsebergsvången är varken stad eller land.

Gatubelysning saknades

Redan 1854 tändes den första gaslyktan i Malmö. År 1890 fanns det fortfarande ingen gatubelysning i Kirsebergsvången, trots att det bodde närmare 2.000 personer där.

Den 10 november 1890 inkom samtliga husägare vid Norra Bulltoftavägen med en skrivelse till stadsfullmäktige.

"Enär den del av Kirsebergsvången som gränsar intill Norra Bulltoftavägen och denna väg från Lundavägen äro alldeles i saknad af gatulyktor och således ej det ringaste belysning lemnats oss från stadens sida, stå vi således alldeles lottlösa och i saknad af de fördelar, som i detta afseende lemnats till stadens öfriga befolkning, ehuruväl vi undertecknade fastighetsägare hafwa i allt fullgjort våra skyldigheter till samhället, äfven som gemensamt inbetalt de afgifter som kommit på vår del för ofvannämnda vägs omreglering, hvar-

Kirseberg sett från Lundavägen vid 1800-talets slut. Foto Malmö museums arkiv.

före vi med anledning häraf, få vördsamt anhålla att Herrar och Stadsfullmäktige måtte taga denna sak i öfvervägande och så fort som möjligt låta oss komma i åtnjutande af nödig gatubelysning å ofvannämnda väg och platser."

År 1901 inkom en ny skrivelse till stadsfullmäktige från "åtskilliga invånare i Kirsebergsstaden" med anhållan om uppsättning av gaslyktor i Kirsebergsstaden och vid Lundavägen. Den bifölls ej eftersom det redan fanns oljelyktor och anläggningskostnaderna för gasledningar ansågs för höga.

Även gatubeläggning saknades

"Man gick längs opp genom varandras gårdar precis som man går i sin egen gård. Och som 'skäl' mellan hagarna kunde man ha en rad bondbönor eller annat grönt. Gatorna eller gränderna eller vägarna vad man ville kalla det för, var bara jord. Riskabelt att gå ut en kväll i brist på lyktor då det hade regnat mycket. Stora vattenpölar här o där, man visste inte förr än man plumsa ner i en pöl. Groparna som på hösten var fyllda av vatten var på vintertid vår bästa plats att glida kana på." (Anna)

Alla hade en "mydding"

Först på 1920-talet blev det allmänt med vatten- och avloppsledningar. Tidigare fanns det brunnar på gårdarna och avloppsvattnet fick rinna undan bäst det kunde.

"Det fanns inga avloppsledningar. Vattnet

rann undan bäst det kunde. En natt när det regnade kom en kärring upp och skällde så dant. Hennes säng stod och flöt. Karlarna måste gräva så vattnet rann undan." (Lundborg f. 1864) [25]

"Renhållningen var det inte mycket med. Här hade var och en 'en mydding' på sin tomt, en djup håla i jorden som tjänstgjorde som soptunna. Allt avskräde vad än vara må så var det bara: 'kasta de på myddingen'. Här kom en man en o annan gång och många gånger fick jag stiga opp 4 eller 5 på morgonen och hjälpa till med att ta ut baljan på avträdeshuset och bära den ut till kärran och när det blev dager syntes tydliga stinkande spår efter kärran vilken väg den körde, ut till Sege. Mannen som hämtade skulle gödsla med det. Men likväl när rödsoten härjade så var det en läkare som sa: 'Rödsoten kommer sist till Backarna för där är så friskt', och det slog också in." (Anna)

En ordnad renhållning fick inte Malmö förrän 1896. Fastighetsägarna hade tidigare avtal med lantbrukare och trädgårdsmästare om hämtning, vilket skedde mycket oregelbundet. Latrinkärlen tömdes öppet. Renhållningen på gatorna hade fastighetsägarna också som regel ansvaret för. [17]

Originalen

"Originalen kom titt å tätt o besökte Backarna. Där kom Knös med sin höge hatt och kläde under när det var kallt, men den höga hatten skulle sitta där, bevis på att han var 'förnäm'. Han kom alltid på 'sock' eller platta ben (barfotad) och man kunde höra när han kom för han lockade alltid fram toner ur sin flöjt. Han kunde inte spela men han trodde det själv. Va de ente bra! sa han när han slutade. Ja, ja jublade vi. Spela mer de va en vacker sång. Och han såg på oss med en glimt i ögonvrån och uppfyllde vår begäran. Han

Trots fattigdom och dåligt rykte fanns också glädje och gemenskap. Foto i privat ägo.

fick alltid en bit mat och något att dricka, han färdades ju långa vägar med sin flöjt och när qvällen kom sökte han opp ett Ko-stall och somnade där som ett litet barn. En gång satt han i en gropa-kant och hade dragit av sig och satt alldeles naken. Så kom där en man på vägen och ställde sig att titta på Knös, som satt och synade skjortan i sömmarna. När han såg att mannen tittade på honom utbrast han godmodigt: Ja hitta inga, ja hitta inga! Och vad han sökte kan man förstå. Han var väl aldrig riktigt avklädd — Stackars man! Och så kom Värby-Hans — en lång man alltid på platt (barfota) med en grov käpp över axlarna och på käppens ända på ryggen hängde en säck som han samlade mat i som han fick på sina 'ställen'. Mest fläsk och bröd. Han var så tyst av sig men glad för barn och han kunde länge stå och besvara våra frågor. Bland annat frågade vi: Varför har Hans alltid en käpp (knölpåk) med sig? Jo, san han, de e för ja ska kunna freda mej för hungarna (hundarna). Och kanske det kunde behövas för han gick på landsbygden dagen lång och det var många stora lösa hundar på den tiden. När det så led mot qväll sökte han upp ett Ko-stall, lade sig i halmen och sov som ett sött barn. Och ingen kunde neka dessa Originalen nattlogi. De gjorde aldrig nån skada, gård inpå gård var så vanda vid dem, så de nästan saknades när dom inte syntes till. — Och så var det Södrens skald född 1844, som besökte Backarna. Han kom i sin långa rock med stora gula knappar — och liten, liten mössa men för det mesta 'barhuad' (bart huvud). Hans första fråga var: Har ni nån spiss idag? A — ji mej en liden tår — ja e nöjd me alldri så lided — och hände det då att han snacka till sig en tår så var han alltid färdig med sin diktan." (Anna)

Nöjen

"Här ute ställdes till med dans var lördagskväll, med harmonika under armen och ett litet följe stannade man till och dansade var som helst där vägen blev lite bred. — Men den bästa dansbanan var Segebro.

Här vid detta 'Hökeri' var utsatt en bänk (utåt Norra Bulltoftavägen) till kundernas förfogande och där dracks det bier till långt ut på natten och hökaren log gemytligt och sålde sina flaskor Körsbärsvin till 25 öre stycket (1 kvarter), dom fick man köpa hos vilken hökare som helst.

Och vi barn här på Backarna satt mycket i klungor om qvällen och berättade spökhistorier — tills en av oss skrek: Här kommer 'Syrak-Varulv' och med ens var vi skingrade var o en till sitt. Syrak såg man aldrig till på dagen, han bara gick ut om qvällen. Han var så underligt klädd, det var väl därför vi var så rädda för honom. Aldrig ofredade han någon bara han fick vara ifred. Och så kunde vi ibland höra tonerna av ett Posetiv och så var det att söka upp stället och så sprang vi barn efter 'Posetivhalaren' långa vägar och hörde hans visor där han stannade till. Särskilt roligt var det när där satt en apa på Posetivet och gamla visor sjöngs med full hals ex: På Italiens nejder där min vagga har stått — eller Uppå Alpens högst belägna spira." (Anna)

Lantliga seder

"När här var nån död och 'klädd' så var det allmänt att gå och se liket. Då frågade man först i sorgehuset om man fick komma på qvällen för att se 'liket' och det blev alltid beviljat. — Då var det många ljus tända vid kistan — och där kom så många så det blev trängsel.

Så var det vid bröllop. Man visste ju precis

Hörnet av Lundavägen och Vattenverksvägen omkring år 1900. Mitt i bilden står Olof Olsson med familj. De bor i villan till vänster. Det är en präktig villa jämfört med "Backarnas" trånga småhusbebyggelse. Här fanns två förstugor, kök, fem rum och två kammare. Det var Olof Olssons far som byggde villan och bryggeriet 1881. Foto SDS' arkiv.

var bröllopet skulle stå och så var det att stå utanför fönstret och oupphörligen ropa: Brudparet fram. Och efter tålmodigt väntande skildes gardinerna åt och brudparet visade sig ibland 2 eller 3 gånger på qvällen.

Härute bodde också kloka gummor. Där var en som läste bort 'ringormar' (hudsjukdom) — en gammal gumma skrev så många krumelilurer på ringormen — hon spottade på ringormen och läste knappt hörbart över sjukdomen. Hon begärde aldrig något — dom fick ge vad dom ville — en tio eller 25 öring så var det bra. Det fanns en som botade för 'skäver' (engelska sjukan) och en annan som botade exem.

Det var också brukligt vid dödsfall att bjuda de närmaste fruntimmerna på 'likklädsel'. Det var kaffe o kakor och kvinnorna hade helt svart klädning, kjol o kofta och vitt stort förkläde med långa vita band knutna bak. Vit stärkad näsduk på huvudet. — Alla dessa seder och bruk är nu bortglömda här på Backarna — nu är det nästan som inne i stan." (Anna)

Inne på gården hos bryggare Olof Olsson — hörnet av Lundavägen och Vattenverksvägen. I huset till vänster fanns två kontorsrum och till höger stall för de fem hästarna. Tunnorna innehöll svagdricka. Öl bryggdes inte hos Olof Olsson. Foto SDS' arkiv.

Arbetsplatser

Först på 1800-talet började industrier uppföras härute. De flesta Kirsebergare arbetade inne i staden. Av mantalslängden för 1880 framgår att Kockums och Malmö Manufaktur AB då var de vanligaste arbetsplatserna, men även bryggerierna, byggmästarna, hantverksmästarna m. fl. hade arbetare som var bosatta på Kirseberg. År 1880 anges trettiotre olika arbetsplatser för Kirsebergs befolkning. Tjugotre män hade då arbete på Mattsons Bryggeri, som byggdes 1884 vid nuvarande Kirsebergstorg. Trots att stadsdelen fick egna arbetsplatser förblev Kockums, Järnvägen, Hamninrättningen, Malmö Yllefabrik och olika byggmästare de vanligaste arbetsplatserna. Omkring sekelskiftet arbetade över fyrtio kvinnor från Kirseberg på Malmö Yllefabrik "Doffeln".

Det fanns många både familjer och enskilda som betecknades som fattiga eller fattigstödsundertagare i mantalslängderna. År 1900 ut-

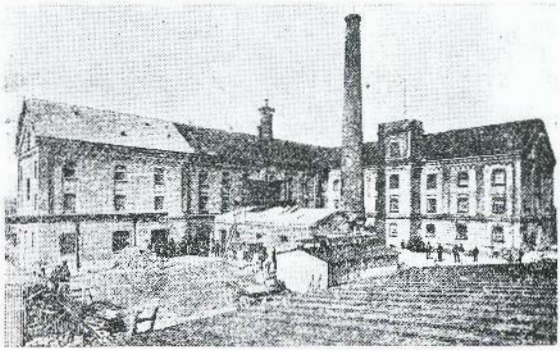

Malmö Bryggeriförening vid hörnet av Torngatan och Vattenverksvägen. Foto i privat ägo.

gjorde de cirka femton procent av befolkningen härute, vilket inte var någon ovanlig siffra i förhållande till andra delar av Malmö.

År 1881 byggdes det första bryggeriet på Kirseberg. Det låg på hörnan Vattenverksvägen—Lundavägen. Tre år senare uppfördes Mattsons Bryggeri. Det var ett gammalt Malmöföretag: "Af Malmö bryggerier grundlades det första baijerska bryggeriet, nuvarande Mattsonska Bryggeriaktiebolaget, af en herr Gade år 1843 eller 1844." På den blivande fabrikstomten, där Konsum nu ligger, fanns två byggnader som revs. Det ena var ett sju år gammalt bostadshus med tio lägenheter. Av brandförsäkringsbrev framgår att bryggeriet ständigt utvidgades under de följande åren: nya magasin, maskinrum, packrum, stall (för 20 hästar), en tio meter djup källare m. m. tillkom.

Ytterligare ett gammalt Malmöföretag — Malmö Bryggeri AB grundlagt 1848 — etablerade sig på Kirseberg. År 1889 köpte bolaget ett av handlare P. Andersson uppfört bryggeri vid

Mattsons bryggeri. Foto ur Minnesblad från Industriutställningen 1896.

hörnan Torngatan—Vattenverksvägen. På denna tomt ligger nu ett daghem.

Bryggare A. Larsson byggde också ett bryggeri och en större villa längre ut på Vattenverksvägen, där Tifa nu ligger. Här fanns: ett ölbryggeri, mälta, rum för maltkross, jästrum, kylrum, magasinlofter, stall, vagnsport och foderloga.[15 19]

I ett par decennier rullade åtskilliga bryggarevagnar längs Vattenverksvägen.

Mattsons Bryggeri — konflikt 1892

"Den andra av de två konflikterna utkämpades av arbetarna vid Mattsons bryggeri i Kirsebergsstaden. Den hade en tidstypisk förhistoria. Arbetarna hade kollektivt genom en skrivelse vädjat till företagsledningen att en uppsagd bryggmästare skulle få kvarstanna i sin tjänst. Detta tog den maktfullkomlige företagsledaren så illa upp att han med styrelseordföranden F. H. Kockums gillande begärde arbetarnas kollektiva ursäkt. Då denna vägrades förklarade han, alltjämt med Kockums goda minne, arbetarna avskedade.

Fackföreningsstyrelserna tog kraftigt itu med denna konflikt. De beslöt inte bara bojkott av bryggeriets tillverkningar, utan också kraftåtgärder i syfte att göra bojkotten bekant och effektiv. Bland annat beslöt de anskaffa fönsterskyltar att uppsättas i hökeributiker och

År 1890 köpte hökerihandlare Ola Jönsson huset på hörnet av Vattenverksvägen och Källargatan. Bilden är tagen 1902 eller 1903. Till vänster står Ola Jönsson med hustrun Bengta. Original Iris Nilsson.

ölserveringar 'Mattsons bier säljes ej här', samt varningsaffischer att uppsättas på husknutar och andra ställen såväl inom Malmö som i de närmaste omgivningarna med uppmaningar till allmänheten att inte dricka 'Mattsons bier'. Denna konflikt blev ganska långvarig och vad resultatet slutligen blev har inte till fullo kunnat utrönas. Den aktualiserades omkring den 10 februari. I slutet av maj rapporterades vid ett sammanträde med fackföreningsstyrelserna att bryggeriets chef lovat en representant för arbetarna att de avskedade skulle återanställas i mån av behov — vilket var det besked dåtidens arbetsgivare vanligen lämnade, när de gav upp en strid men ville försöka bevara sin prestige. I slutet av juni rapporterades på ett möte med styrelserna att inget annat resultat uppnåtts. Styrelserna beslöt då kräva att de gamla arbetarna skulle återtagas innan den 1 september, vilket sannolikt också skedde, eftersom det sedan blev tyst om den saken.[20]

Hökerier

Mot slutet av 1800-talet öppnades de första så kallade hökerierna. Vid seklets början fanns det åtskilliga:

"De fanns sex butiker i Torngatan — de va så kallade hökerier. I Torngatan 28 — när jag va liten — där sandade di me havssand för de skulle va fint. Så fanns de en som hitte Jönsson på hörnet utav Vattenverksvägen— Torngatan, å så en lite längre ner i en källare — två gamla damer. Sedan va där itt hus imellan å så va där en affär te. Så där fanns gott om speceriaffärer."

"Di hade fotogen å rödsprit, å sen en bunta pinnar att sätta fyr me. Sen vägde di opp socker — ett hekto å en bit smör skulle di ha — de va inte stora saker di handla. De va inget som va paketerat på den tiden — de va löst allting. Di hade sockerlådor som va så långa — me bitsocker i — å av di lådorna gjorde man byråar — man satte dom ovanpå varandra. Sen hade di mjöl å gryn å salt sill . . ."

(Ur intervjuer med äldre Kirsebergare) [28]

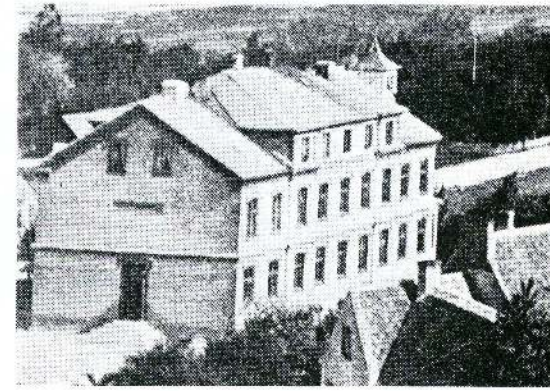
Kirsebergs folkskola

Vid slutet av 1870-talet kom frågan upp i skolrådet angående byggandet av en folkskola i Kirseberg.

"Med anledning deraf, att antalet skolbarn inom Östra Förstadsdistriktet under de senare åren så betydligt ökats, att de ej längre kunna rymmas i distriktets skolor, beslöt skolrådet, att hos Kyrkostämman förorda uppförandet av en ny skolbyggnad för ca 540 lärjungar vid Kirsebärsvången, hvarför kostnaden beräknas uppgå till 38.639 kr, 42 öre." [44]

Kyrkostämman godkände förslaget och höstterminen 1883 var skolan färdig att tas i bruk.

"Skolan innehåller 6 folkskole- och 4 småskolerum, jemte bostäder till förste läraren

Kirsebergs folkskola byggd 1883. Foto Malmö museums arkiv.

och vaktmästaren. Plats för antal barn i varje folkskolerum 48, i varje småskolerum 32. Uppvärmning sker genom Kockumska värmeapparater. Samtliga golfven i skol- och kapprummen äro strukna med linolja. Till skolan hafva skolbänkar anskaffats af samma sort som de, hvilka under de senare åren blifvit förfärdigade till de öfriga skolorna, tvåsitsiga med rörliga skifvor." [43]

År 1884 utfärdades ett nytt reglemente för Malmö folkskolor. Detta innehöll bland annat normer för disciplin i skolorna.

"Olydnad, lättja och annat oskick straffas först med tilltal och varning, vid felets förnyande med annan näpst, såsom afskild plats, utvisning från lärorummet eller qvarsittning efter slutad lästid. Vid fortsatt och svårare felaktighet må lärjunge med lämplig kroppsaga bestraffas. Gröfre förbrytelser anmälas för skolinspektören, som eger vidtaga de åtgärder, omständigheterna påkalla. Lärare må ej utdela kroppslig aga i vredesmod och ej å sådana kroppsdelar, att lärjunge deraf kan lida någon skada till sin helsa." [44]

Även utanför skolans område kontrollerades barnens uppförande.

"Mellan polismästaren och mig (skolinspektören) har nemligen den öfverenskommelse gjorts, att när helst polisen anträffar folkskolebarn föröfvande okynne å gator och allmänna platser, skall anmälan derom göras till mig, hvarefter de felande vid vederbörande skola befordras till lämplig aga." [43]

Var man däremot flitig och i allmänhet visade

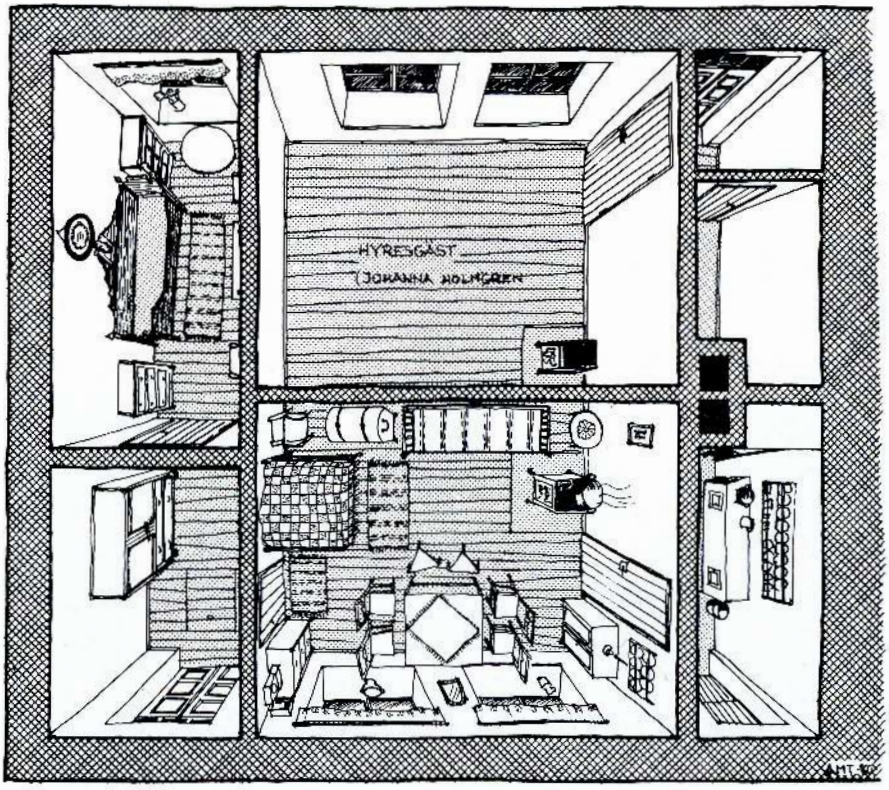

Lars och Ingar Cederberg med döttrar, svärsöner och barnbarn, samlade i trädgården vid N. Bulltoftavägen omkring 1901. Alla döttrarna har flyttat hemifrån. Carolina, Hilda och Selma bor i Köpenhamn. Anna har gift sig (1896) med Nils Olsson Lantz från Husie. På Kirseberg arbetar han som ölutkörare på Mattsons bryggeri. De första åren hyr de in sig i grannhuset intill Annas barndomshem.[38] Anna står till vänster bakom den lille pojken med sjömanskostym.

upp ett sedligt beteende kunde man, om medel fanns, belönas vid examen med ett premium, oftast i form av en mindre bok. Anna berättar i sina minnesanteckningar:

"Ock så högtidligt det var med examen. Då skulle Prästen tala förmanande ord på skolgården till barnen och så ropa opp namnen på dem som hade gjort sig förtjänt av premie. Jag är så rädd om mina premieböcker, som jag ibland med stolthet visar för någon lärare eller lärarinna."

Den lovliga skolfrånvaron bland Kirsebergsbarnen förblev länge mycket stor. Under perioden 1884—1890 hade Kirsebergsskolan de högsta siffrorna bland Malmös skolor på lovlig elevfrånvaro.[41]

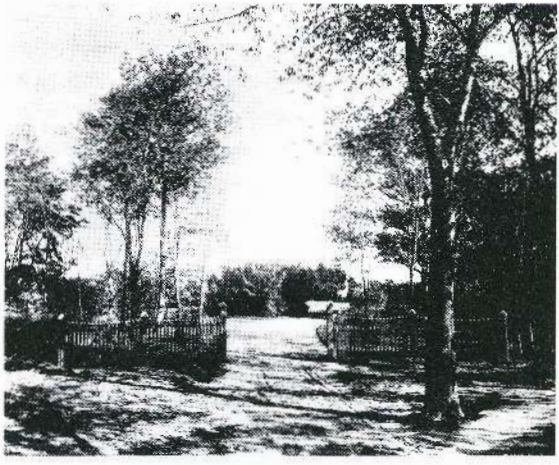

RITAT EFTER ANNAS DOTTER MAGDAS BESKRIVNING.

"Här i husen breddes inte mattor på golven — nej vita skurgolv med sand på och så små ene-kvistar på sanden. O vad det luktade gott! Allmänt var det också med 'utläggare' — värmeugn. Utläggaren stod inne, eldningen sköttes från köket, der var en lucka i köksväggen och i denna stoppades in i utläggaren fullt med tång, som vi rullade efter i Sandsjön, inte den fine tången utan kluddertång — ju grovare ju bättre. När den blev full kunde den hålla värmen rätt länge. Två sidoskivor av järn var det på vår och på dom sitter en kejsare och med tydlig stil står KEJSARE. Andra hade plog och harv på sidorna." (Anna)

Parker och planteringar

Mot slutet av 1800-talet anlades flera mindre parker och planteringar i Kirsebergsstaden. Samtidigt med anläggningen av nya Vattenverksvägen år 1879 ordnades en mindre park utmed Lundavägen. Enligt stadsfullmäktiges beslut 1908 erhöll den namnet Gerlachs park efter ingenjör Oskar Gerlach hos drätselkammaren. Då Lundavägen utvidgades 1915 gjordes en delvis omändring och nyplantering av parken. Bland annat anlades blomsterrabatter och det planterades vildvin. År 1883 inlämnade grosshandlarna Gottfrid och Lorens Beijer, eldsjälar i Malmö förskönings- och planteringsförening,

"Beijerska jordarna". Foto Malmö museums arkiv.

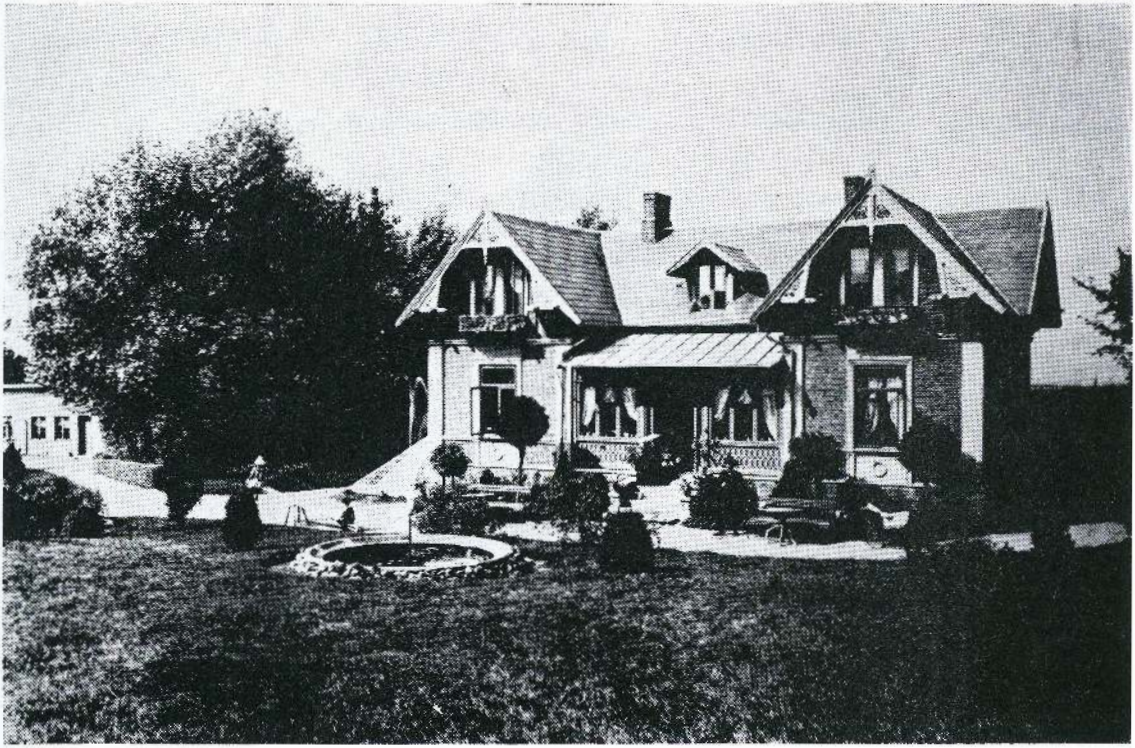
Gerlachs park och Högamöllan. Original i privat ägo.

en framställan till drätselkammaren, om att under en tid av 50 år få arrendera ett område nordväst om nya Vattenverksvägen. Området fick endast användas till plantering, vilken efter arrendetidens utgång skulle tillfalla staden. Redan vid 1800-talets slut övertog staden området. Malmö förskönings- och planteringsförening arbetade under 1890-talets sista år med att få till stånd en plantskola med växthus på området, men tanken uppgavs och 1901 beslöt sig föreningen för att verka för anläggning av en "folkpark" på de "Beijerska jordarna".

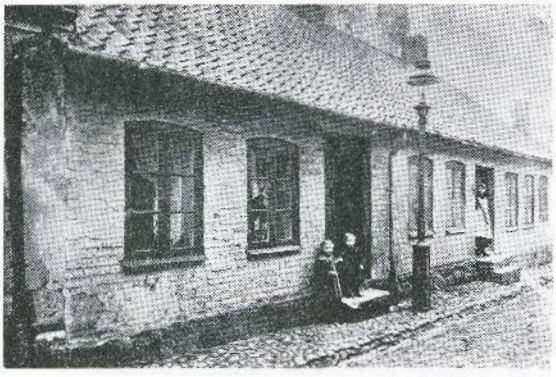
År 1896 — fem år efter att den siste fången begravdes på Garnisons- och Fångkyrkogården — lät Malmö förskönings- och planteringsförening utplantera inte mindre än 3.000 träd och buskar på området. Efter stadsfullmäktiges beslut 1908 fick anläggningen namnet Garnisonsplanteringen, men kallades allmänt för "Tjuvakyrkogården" eller "Tjuvan". Initiativtagaren inom föreningen var Fredrik Jungbeck, disponent vid Mattsons bryggeri och bosatt i villa Höja vid Lundavägen. I föreningens 50-års jubileumsskrift står:

> "Såsom disponent vid Mattsonska bryggeriet hade han blivit den naturlige förespråkaren för allt som rörde den så länge föraktade Kirsebergsstaden."

"Tomten" nuvarande Kirsebergstorg blev också planterad på Jungbecks initiativ.[2 35 36]

Villa Höja vid Lundavägen. Foto Roikjer, Malmö museums arkiv.

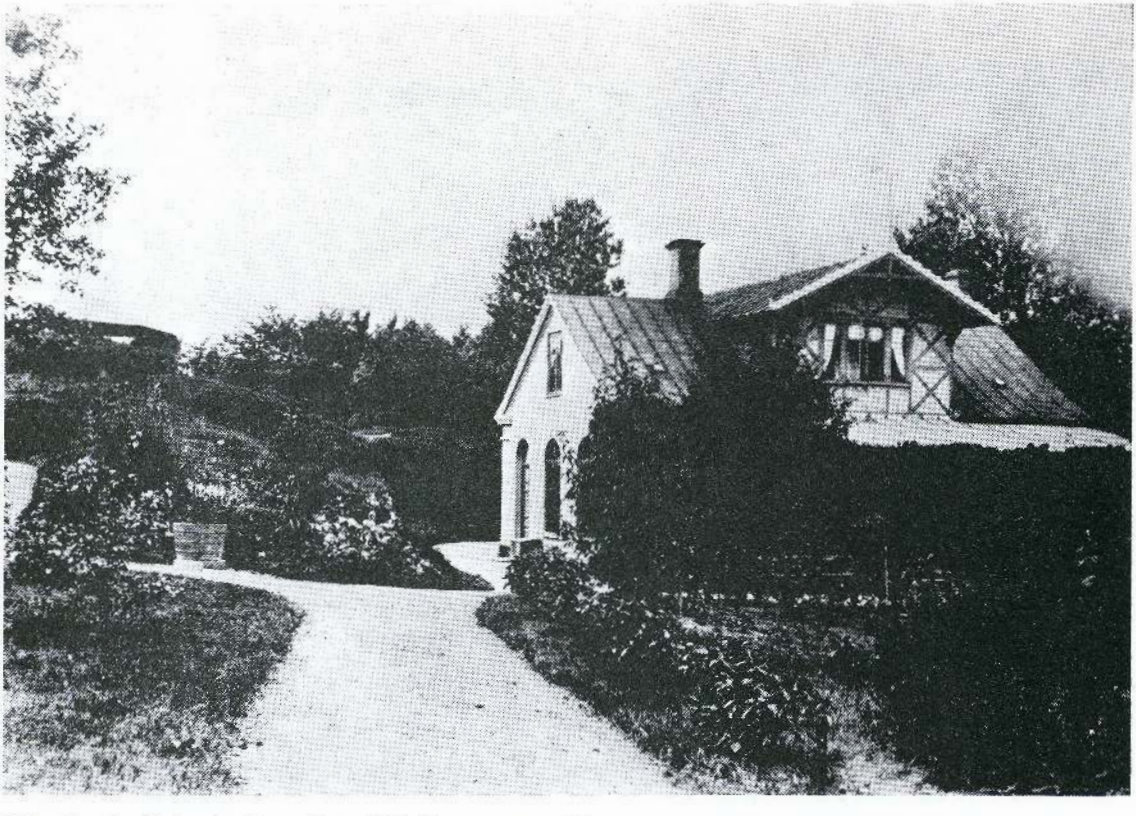

Kirsebergsgatan 9. Foto i privat ägo.

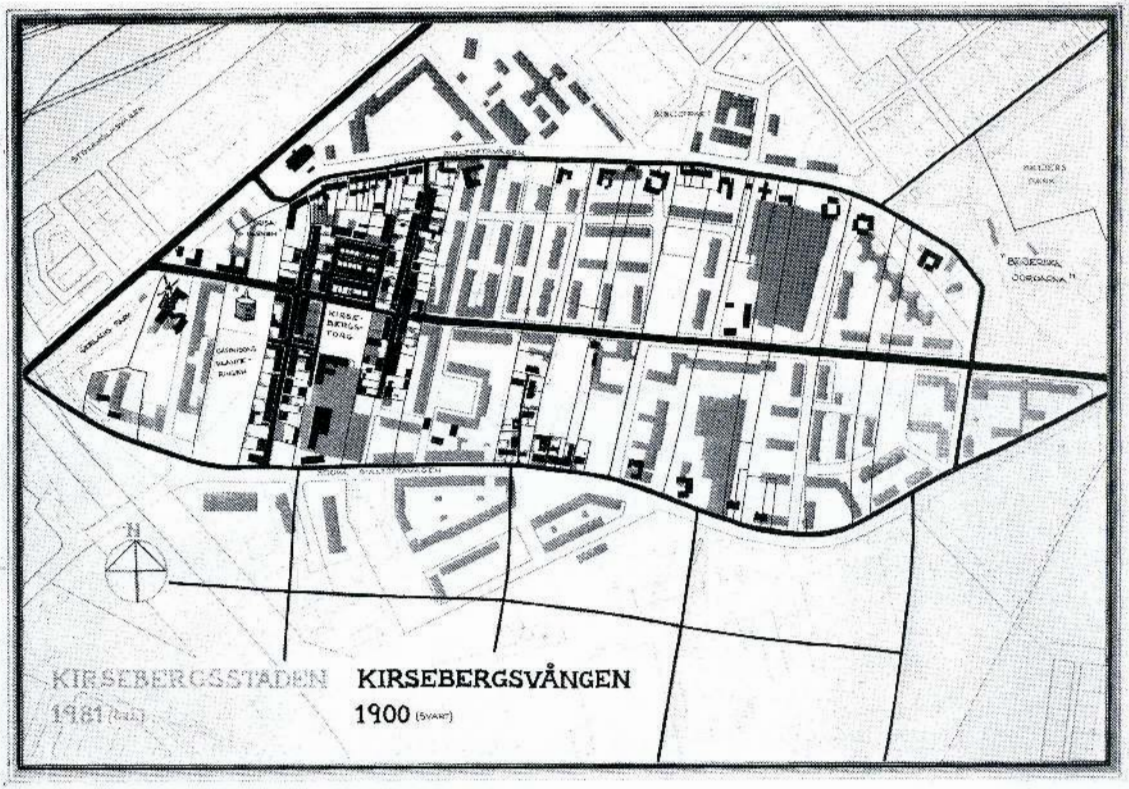
Lantställen längs Lundavägen

Samtidigt med att den fattiga förstadsbebyggelsen växte fram i Kirsebergsvången, byggde borgarfamiljer lantställen längs andra sidan Lundavägen. Barnen från Backarna betraktade herrskapslivet med stor förundran:

"Och vid vänstra sidan av vägen (Lundavägen) låg lantställe efter lantställe. Det var en stor fest när herrskaperna på sina lantställen firade ljusinbrinningsfest. Då passade vi "Backabarn' alltid på att få beskåda härligheten.

Villa Saaris vid Lundavägen. Foto Malmö museums arkiv.

Mellan 1880 och 1900 ökade befolkningen åter. År 1900 bor det cirka 2.000 personer i Kirsebergsvången. Ännu ett bryggeri har uppförts i Torngatan. Storslaktare Magnus Bengtsson vidgar sin verksamhet. Han äger nu flera fastigheter vid Torngatan. Bagare Olof Svensson har ett bageri för grovt bröd (intill nuvarande Kirsebergskyrkan). År 1899 uppfördes ett större hyreshus mitt emot Vattentornet vid Vattenverksvägen. Här finns vattenledning! — Huset inrymmer också en större samlingssal och ett kafé. Det är godtemplare som har kommit till Kirseberg. Deras verksamhet blir inte långlivad. Redan fyra år senare säljs huset och samlingssalen byggs om till bostäder. Poliskonstapel Friberg på Sandgatan är frireligiös och 1894 inredde han en större samlingssal för religiösa möten. Det är svårt för honom att vinna folkets "själar" — han är nämligen också jaktskyddspolis och tjuvjakt är allmänt härute.[15 34] "Nybyggarsamhället" börjar finna sin form.

Den firades i Sept. Och jag glömmer aldrig festen i 'Hallbäckens' trädgård (Karlsvik) hur vid stod där ute i den vackra allén i den ljumma sensommarqvällen och njöto av anblicken av de mångfärgade lycktorna som hängde i trädens grenar. Det var ljus överallt, ja formligen en ljusflod — och så de festklädda människorna som lekte på gräsplanen. Det var skratt o sorl. Vi kunde stå där och titta till långt ut på qvällen." (Anna)

Herrskapsfamiljernas känslor för folket på Backarna var helt annorlunda:

"Sommartid spändes häst för vagn och familjen företog 'utflykter' till Lundavägen. På

den tiden ansågs vägen livsfarlig. Häruppe bodde nämligen ett stort antal av stadens slaktare och ett hundratal tattare. Knivarna sutto nog så lösa. Det nära grannskapet till Backarna gjorde förhållandena osäkra. Fruktstölder förekommo allt som oftast. Men mormor var både klok och givmild. Till barnen från Backarna utdelades fallfrukten. Även blevo barnen inbjudna att plundra krusbärsbuskarna, sedan familj och vänner fått sitt lystmäte. Det var mycket klokt gjort, ty inga stölder förekommo på Midhem. Däremot hemsöktes grannarnas trädgårdar. En av grannarna försökte att skrämma tjuvarna genom att skjuta på dem med salongsgevär, laddat med salt, vilket framkallade stormiga strider."[37]

Lundavägen blev en skiljelinje mellan två för varandra helt främmande samhällsskikt.

Materialet till skildringen ovan ingår i en utställning: "Gamla Kirseberg — Backarnas historia fram till 1920", som permanent finns på Kirsebergs bibliotek sedan hösten 1981. Den har tillkommit med bidrag från Malmö förskönings- och planteringsförening. Längmanska kulturdfonden har beviljat två stipendier till den historiska forskningen. Som en följd av utställningen har biblioteket startat en "skrivarverkstad", där en stor grupp gamla Kirsebergsbor möts för att berätta om och dokumentera sin barndoms och ungdoms Kirseberg. Bilden ovan är från en av dessa träffar.

NOTER:

[1] Ingers, Ingemar, Ortnamn i Malmö. — (Malmö fornminnesförening. Årsskrift. 1957.)

[2] Isberg, A. U., Handbok ... till A. U. Isberg s:rs historiska karta över Malmö stad av år 1875. Malmö 1923.

[3] Bager, Einar, Trollpackor i Malmö. Urkundernas redovisning av häxprocesserna. — (Malmö fornminnesförening. Årsskrift. 1957.)

[4] Clemensson, Gustav, Malmö stads historia. — (Malmö. En skildring i ord och bild ... 1. Malmö 1914.)

[5] Weibull, Lauritz, Utredning rörande äganderätten till tomter och jordar inom Malmö stads område. Malmö 1901. — (Stadsfullmäktiges i Malmö protokoll med bihang, 1902. Bih. 25.)

[6] Handlingar till Rådhusrättens och magistratens i Malmö dombok 1928, 14 oktober.

[7] Bjurling, Oscar, Stadens fattiga. Malmö 1956.

[8] Kockums mekaniska verkstads AB 1840—1940. Red. av C. E. von Seth. Malmö 1940.

[9] Gasslander, Kurt, Järnegren, Anders & Ventura, Fosco, Malmötrakten — utvecklingen av bosättningsmönster ... Lund 1977. Duplic.

[10] Andersson, Helge, Bulltofta by är nästan utplånad. — (SkD 24/2 1973.)

[11] Runquist, N. F., Telegraf och telefon. — (Malmö. En skildring i ord och bild ... 2. Malmö 1914.)

[12] Davidsson, Hj., Om vattentillförsel och belysning i Malmö förr och nu. — (En bok om Malmö. Malmö 1930.)

[13] Rosengren, Malmö stad tillhöriga ägor belägna utom kanalen. Karta och handling. 1850—54. Lantmäteriet. Malmö.

[14] Mantalslängd 1851. Malmö stadsarkiv.

[15] Brandförsäkringsbrev, Skånska Brand.

Gård vid Södra Bulltoftavägen, riven 1936. Den låg intill nuvarande Gerlachs Park. Foto Malmö museums arkiv. Jmf. foto på sidan 7.

[16] Kyrkoböcker, Landsarkivet, Lund.
[17] Bringmark, Gösta, Från dagaträl till medborgare. Malmö stadsfullmäktige 100 år. Malmö 1962.
[18] Malmö. En skildring i ord och bild ... Huvudred. G. Hårleman. 1—2. Malmö 1914.
[19] Minnesblad samlade af Skånska ingeniörsklubben med anledning af industriutställningen och andra allm. teknikermötet i Malmö 1896. Malmö 1896.
[20] Uhlén, Axel, Facklig kamp i Malmö under sju decennier. Malmö 1949.
[21] Malmö Rådstufverätts fastighetsuppbudsförteckning 1862—73.
[22] Mantalslängder 1874 och 1876 m. fl.
[23] Husförhörslängd, Caroli församling 1864—65.
[24] Bjerning, Lars, Skånes jord- och stenindustri. Lund 1947. — Diss. Lund.
[25] Hedar, Christina, Traditionsuppteckningar från Malmö 1949. Malmö stadsarkiv.
[26] Bulltofta gårds arkiv, Malmö stadsarkiv.
[27] Karta över vägen från Bulltofta ägogräns över Kirsebergsvången 1878 med handlingar. Lantmäteriet, Malmö.
[28] Intervjuer med äldre Kirsebergare, födda mellan 1894—1914, gjorda av Per Stenberg, Agneta Åsgrim och A. M. Thagaard.
[29] Enskiftes- och storskifteskartor och handlingar för Bulltofta by. Lantmäteriet, Malmö.
[30] Andersson, Helge, Bulltofta by är nästan utplånad. — (SkD 24/2 1973.)
[31] Bric [pseud. för Arla Breitel], Bulltoftagården har gamla anor och gömmer många kulturskatter. — (SDS 24/3 1946.)
[32] Stenberg, Per, Kirseberg i Malmö. En etnologisk undersökning av en förstad. Lund 1973. — Duplic. — Trebetygsuppsats, Lunds univ.
[33] Samtal med John Jönsson född 1890 i Kirseberg.
[34] Mantalslängder 1880—1890 m. fl. Malmö stadsarkiv.
[35] Malmö förskönings- och planteringsförening 100 år. 1881—1981. Malmö 1981.
[36] Härje, K. A., Malmö förskönings- och planteringsförening under femtio år. Malmö 1932.
[37] Swedmark, Edward, Minnen från Midhem. — (Malmö fornminnesförening. Årsskrift. 1947.
[38] Kyrkoböcker, Malmö stadsarkiv.
[39] Bil. till skolrådsprot. 17/10 1867.
[40] Skolrådsprot. 24/9 1869.
[41] Johannisson-Erisman, Lena, Folkskolans tillkomst i Kirseberg, 40-poängsuppsats, Lunds universitets historiska institution, 1982.
[42] Friberg, Otto (red.), Malmö Folkskolors minnesskrift, 1942.
[43] Inspektörens berättelser 1876, 1878, 1883.
[44] Skolrådsprot. 22/12 1880.

Kartrekonstruktioner och teckningar är utförda av författaren där ej annat är angivet.

En serie Kirsebergsbilder från tidigt 1900-tal

Bildkommentarer

1. Torngatan. Bilden är tagen från Norra Bulltoftavägen. Foto: Max Olsson.

2. Beijers park, flygfoto från 1923. Allén i översta vänstra hörnet är Vattenverksvägen. Till höger syns Rostorps villaområde. Original privat ägo.

3. "Mölledal" 1902 eller 1903. Intill Kvarnen ligger nu Bulltoftaskolan. Malmö museums arkiv.

4. Flygfoto från 1923. Bl. a. syns gamla delen av nuvarande Kirsebergsskolan nederst till vänster. Gamla Lundavägen löper diagonalt genom bilden. Malmö museums arkiv.

5. Lundavägen. Malmö museums arkiv.

6. Kirsebergsgatan. Bilden är tagen från Vattenverksvägen. Foto: Max Olsson.

1.

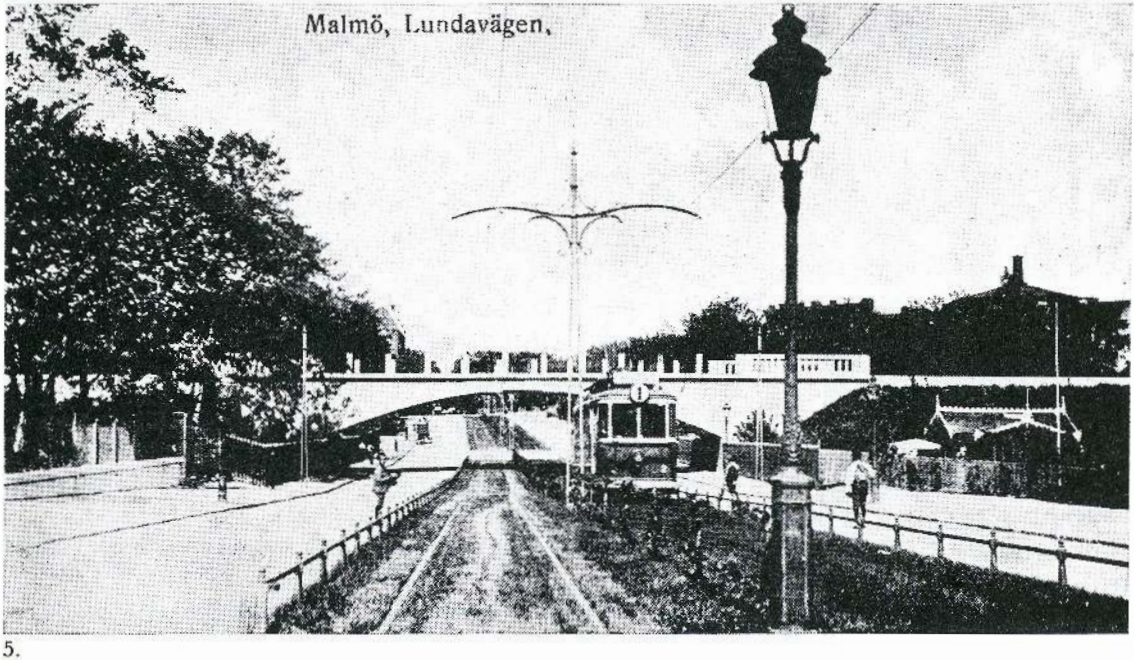
2.

3.

4.

5.

6.

Caroli församlings historia

I. Tysktiden 1683-1812

AV HERMAN SCHLYTER

Den 19 mars 1683 beviljade svenske kungen Karl XI tyskarna i Malmö nådigt tillstånd att bilda en egen exterritoriell församling och uppföra en egen kyrkobyggnad. Den 18 mars 1812 blev församlingen territoriell och svensk. Den 1 januari 1949 upphörde genom Kungl. Maj:ts beslut Caroli församling att helt finnas till. Den delades mellan S:t Petri, S:t Pauli och Kirsebergs församlingar, men dess kyrka — den andra i ordningen — lever vidare som en stadsdels- och citykyrka i S:t Petri församling. Då det 1983 är 300 år sedan Caroli församling tillkom, kan det vara på sin plats att kort teckna dess historia.

Församlingens förhistoria

Redan före 1680-talet hade tyska medborgare bosatt sig i Malmö. Namnet Malmö är belagt vid 1100-talets slut, men samhället var då en by. Hundra år senare var Malmö en stad. Man talade då om Övre och Nedre Malmö. Det äldsta, Övre Malmö, låg inåt landet ungefär vid nuvarande Pildammsparken och Nedre Malmö låg vid Öresund kring nuvarande Öster-, Adel- och Västergatorna. Från mitten av 1200-talet byggdes Nedre Malmö ut. Utgrävningar vid S:t Petri kyrkas grund bestyrker, att från denna tid fanns på samma plats en romansk mindre kyrka. Befolkningen i Övre Malmö försörjde sig på jordbruk, medan Nedre Malmös främsta näringsgrenar genom att sillen gick till i Öresund blev fiske och handel.

Vid denna tid låg större delen av nordisk köpenskap i nordtyskarnas händer. Deras kuststäder, som snart ingick i Hansans köpstadsförbund, hade livlig förbindelse med och fick fast fot i ett flertal danska städer. Skånelanden, d. v. s. Skåne med angränsande Blekinge och Halland, hörde ju då till Danmark och en av de städer som Hansan fick insteg i var Malmö.

Sillen var den främsta handelsvaran. De nordtyska städerna med Lübeck i spetsen levererade salt till Malmö och köpte där sill, som saltades på platsen och sedan fördes till kontinenten. Särskilt livlig var handeln vid tiden för sillfisket på hösten.

Vid denna tid översvämmades Malmö av fiskare och affärsmän. Utöver den inhemska befolkningen var det främst tyskar som kom hit. De flesta av dessa återvände efter sillfisket och marknadsaffärerna till Tyskland, men en del stannade kvar. Vissa hansestäder skapade snart egna "handelshus" i staden och behövde personal där året om.

Ur religions- och språksynpunkt vållade den tyska befolkningen inga större problem. Alla, danskar som tyskar, tillhörde ju den romerskkatolska kyrkan och latinet var gudstjänstspråket. Till vardags talade tyskarna plattyska, vilket också förstods av befolkningen i Malmö.

Det förekom emellertid i de skånska medeltidsstäderna, att tyskarna helst höll sig till en särskild kyrka, som t. ex. "Rostockerkyrkan" i Skanör och "Lübeckerkyrkan" i Falsterbo. I Malmö höll sig de tyska köpmännen till S:t Petri kyrka, som hade byggts med lübeckarnas hjälp och efter deras Mariakyrkas mönster. Köpmännen från Rostock och Stettin fick där inrätta egna altaren.

Kammarrådet jur. dr Erik Schalling påstår i sin "Utredning angående organisationen av ... tyska församlingarna i Stockholm och Göteborg..." (1947), att redan under medeltiden fanns en tysk församling i Malmö, men att den troligen upphört redan före medeltidens slut. Då han inte synes ha angivit något belägg för sitt påstående, kan man knappast lita på uppgiften. Omöjligt är det väl inte att enstaka tyska präster medföljt hanseatiska skepp och tidvis verkat som biktfäder och förrättare av mässor och andra kyrkliga handlingar. Det fanns ju utöver S:t Petri kyrka många kapell i Malmö vid dess kloster och hospital.

När reformationsrörelsen växte fram kom den att innebära problem, bl. a. i fråga om gudstjänstspråket i liturgi och förkunnelse. Reformatorerna strävade efter att evangeliet skulle utläggas på modersmålet. Redan innan reformationen blev genomförd i Malmö synes enstaka reformatoriskt påverkade lekmän och präster ha besökt tyskarna i staden. Men det var i huvudstaden Köpenhamn som den första tyska evangeliska församlingen tillkom i Danmark. Där var handeln med Hansan ännu större än i Malmö och där fanns fler tyskar än i den skånska grannstaden.

Schalling menar även — och häri synes han ha rätt — att tyskarna i Malmö anslöt sig till den tyska församlingen i Köpenhamn, som kallades S:t Petri och som alltjämt existerar. När Sverige erövrade Skånelanden 1658 och kontakterna med Köpenhamn försvårades, uppstod

Malmö stads äldsta sigill, som användes redan på 1300-talet, visar en romansk kyrka. Man har förmodat, att detta är en bild av den första kyrkan i Nedre Malmö.

behovet av en egen församling i Malmö. Hur detta behov såg ut och hur det fylldes skall nu skildras.

Caroli församlings tillkomst

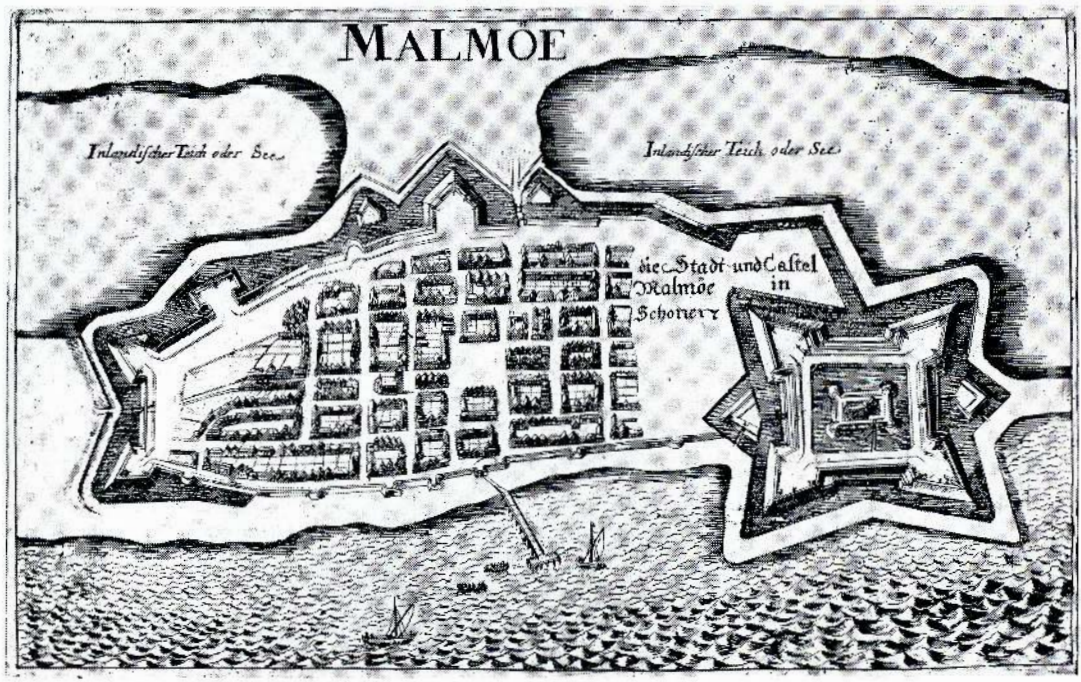
Kung Karl XI satte på allvar igång med att försvenska de erövrade områdena. Det gällde att frigöra dem från dansk kultur, andlig såväl som materiell. Tyskarna tolererades, ja gynnades och användes som hjälpare till att övervinna den danska dominansen. Hantverkare och handelsmän var i stor utsträckning tyskar. Malmö blev stapelstad och svenskt tullväsen infördes.

I några svenska städer hade redan tyska församlingar vuxit fram, när Malmö tyska församling tillkom. Så i Stockholm 1571, i Norrköping 1613 och i Göteborg 1624. Här stannar vi i fortsättningen vid de tyska församlingar som tillkom inom det forna danska området.

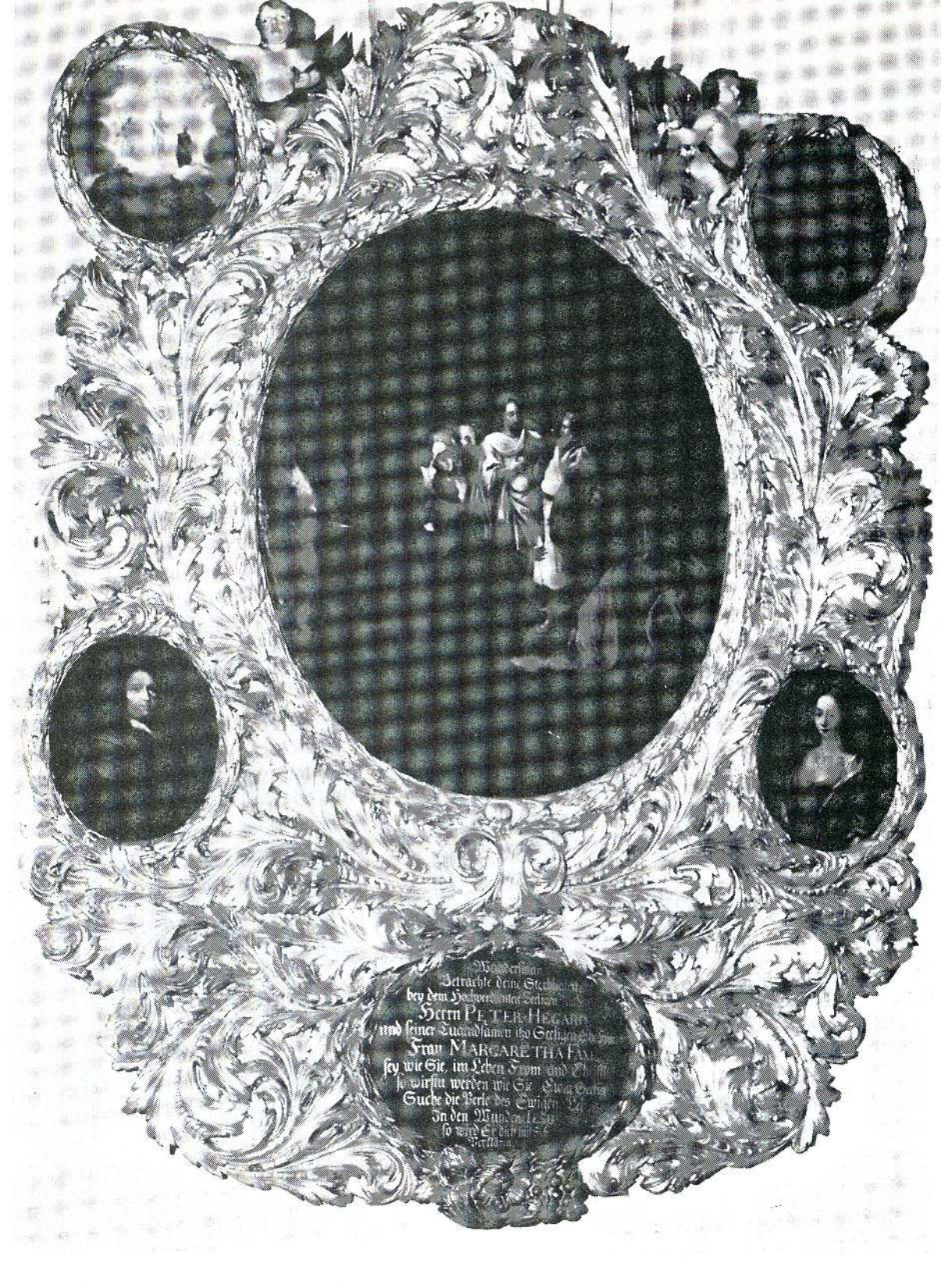
I Lund upprättades redan 1667 under Karl XI:s förmyndarregering med änkedrottning Hedvig Eleonora som ordförande en tysk kyrkoherdetjänst vid domkyrkan. Den bekläddes 1667—1677 av tyskfödde, omstridde domprosten och professorn Josua Schwartz. Denne hade vunnit änkedrottningens bevågenhet och 1667 blivit e. o. professor i teologi vid det planerade universitetet i Lund, där han jämväl skulle vara tysk predikant vid "capitelkyrkan". Han skulle predika varannan söndag och "dem av tyska nationen med skriftande, vigande, döpande och likpredikningar att försörja". Schwartz tog under skånska kriget 1677 parti för danskarna och måste fly till Köpenhamn. Därefter stod tjänsten obesatt tills den 1682 övertogs av likaledes tyskfödde professorn och domprosten Christian Papke. År 1688 blev denne biskop i Lunds stift och därmed upphörde den tyska prästtjänsten i Lund.

I Karlskrona, som grundades 1679, anlades för försvaret mot främmande flottor en örlogsstation. Hit invandrade ett betydande antal tyskar, främst från Sveriges tyska besittningar. I stadsprivilegierna för Karlskrona, utfärdade 1680, förklarades att Kungl. Maj:t förunnade undersåtar av "den tyska nationen av den oförändrade augsburgiska konfessionen, som sig där nedsätta, frihet att uppbygga för sig desslikes en kyrka, åtnjutande därvid de förmåner, som tyska kyrkan i Stockholm och Göteborg åtnjuta".

Det dröjde emellertid ännu några år, innan Karlskrona tyska församling kom till stånd. Det skedde under amiralgeneralen Hans Wachtmeisters medverkan. Han blev 1683 generalguvernör över Kalmar län, Öland och Blekinge

Den äldsta tryckta kartan över Malmö c:a år 1675. Bebyggelse och gatunät schablonmässigt tecknade.

Betrachte deine Sterblichkeit
bey dem Hochzeit-Ehren-Feste
Herrn PETER HEGARD
und seiner Tugendsamen itzo Seeligen
Frau MARGARETHA PAUL
sey wie Sie im Leben Fromm und
so wirstu werden wie Sie
Suche die Perle des Ewigen
In den Mund
so wird Sie dich
Verklären

och kom i hög grad att bidraga till förverkligandet av stadens och flottstationens uppbyggnad och till att man fick en tysk församling. Han skrev till Karl XI om behovet därav. År 1689 gav kungen sitt förnyade tillstånd och Wachtmeister blev så församlingens stiftare. Den bestod av 24 hushåll och höll sina första gudstjänster i en privatvåning. Först 1697 kunde Wachtmeister lägga grunden till kyrkan, som fick namnet Heliga Trefaldighetskyrkan. Den blev färdig och invigd 1709.

Man hann emellertid före i Malmö. Där hade 1680 fältmarskalk Rutger von Ascheberg blivit generalguvernör. Han härstammade som inte så få av Karl XI:s betrodda män från den tysktalande adeln i Baltikum och hade börjat sin militära och senare också civiladministrativa karriär i svensk tjänst redan under trettioåriga kriget. Liksom Wachtmeister i Karlskrona hade Ascheberg i Malmö personligt intresse av att tyskarna fick en egen församling. F. ö. blev de två generalguvernörerna befryndade, då Wachtmeister 1685 gifte sig med Aschebergs dotter Sophia Lovisa. Man ser också i deras handläggning av församlingarnas tillkomst och deras kyrkobyggande likartat tillvägagångssätt.

Tyskarna i Malmö går till kungs för att få egen församling

År 1683 — det för Skånelandens försvenskning mycket betydelsefulla året, då adeln godkände den av den övriga befolkningen redan accepterade uniformiteten, d. v. s. likheten med Sveriges lagar -- ingick tyskarna i Malmö med en nådig anhållan till Kungl. Maj:t att få bilda en tysk församling. Skrivelsen var undertecknad av 57 i Malmö bosatta tyskar. Därtill var fogad en förteckning på ett 70-tal som tyskar uppgivna personer, antagligen de som hade rätt att deltaga i den planerade församlingens kyrkostämma. Bland dessa fanns också en del tidigare inflyttade, som nog betraktade sig som acklimatiserade Malmöbor men som sannolikt blivit intresserade av den nya möjligheten till tysk gemenskap, när nu förbindelserna med Köpenhamn och dess tyska församling var avskurna eller begränsade.

En några år senare uppgjord förteckning över i Malmö bofasta tyska män upptar 96 personer. Förteckningen hör till en Aschebergsskrivelse till magistraten den 9 jan. 1689 över prästskatteskyldiga tyskar.

Bland de 1683 namngivna tyskarna var 15 köpmän och 40-talet hantverkare, en borgmästare (Malmö hade då två), en läkare och en apotekare. För församlingens tillkomst arbetade särskilt storköpmannen Peter Hegardt och apotekaren Christopher Dieterich. Hegardt var född i Schleswig-Holstein 1638. Han flyttade 1655 från Tönder i Sönder-Jylland till Malmö. Där kom han i tjänst hos Johann Mohrbeck, en av Malmös framgångsrikaste köpmän, för att hos honom lära handel och köpenskap. Efter 15 års anställning blev han 1670 sin egen och med hjälp av rådman Thomas Jyde kunde han öppna en egen rörelse vid Stortorget. År 1671 gifte han sig med en dotter till Jyde. Efter att ha skänkt honom åtta barn dog hon 1680. Året därpå blev en dotter till prosten Jörgen Faxe hans andra hustru.

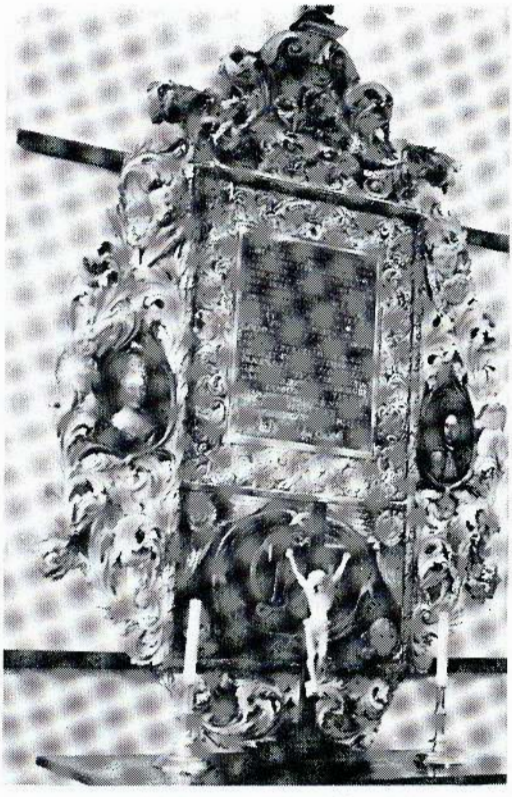
Hegardt blev en välsituerad och inflytelserik borgare och blev 1675 för tre år S:t Petri kyrkas föreståndare. Sin förkärlek för det tyska språket behöll han emellertid och mottog med glädje

Epitafiet över Peter Hegardt (1638-1711), kyrkoföreståndare i Caroli församling. Det uppsattes först i Caroli kyrka men finns nu i S:t Petri kyrka. Peter Hegardt är ett gott exempel på en duglig tysk invandrare, som genom affärsbegåvning, giftermålsförbindelser och kyrkligt nit fick en framskjuten plats inom Malmö ekonomiska, politiska och sociala liv.

1684 sysslan som föreståndare för den kyrka, som den tyska församlingen skulle bygga.

Apotekare Dieterich föddes 1640 i Oldenburg i Tyskland. Troligen vid 1660-talets mitt blev han apotekaresven hos Jacob Bützow, som hade ensamrätt att hålla apotek i Malmö. Efter Bützows död 1667 fortsatte hans änka Elisabeth Florentzin att med Dieterichs hjälp driva apoteksrörelsen. Samarbetet resulterade i äktenskap och 1670 fick Dieterich övertaga privilegiet på apoteket, senare kallat Lejonet. Under kriget mellan Danmark och Sverige 1675—79 fick han flera tillfällen att bevisa sin lojalitet mot Karl XI och upphöjdes som tack 1677 till provinsialapotekare. Också han blev en förmögen och inflytelserik man och liksom Hegardt 1687 e. o. rådman. Dessa två jämte den driftige affärsmannen Johann von Vörden var som kyrkoföreståndare de drivande krafterna bakom församlingsbildandet.

I Karlskrona blev rådman Christopher Osterman församlingens förste föreståndare. Medan den tyska befolkningen där uppgick till föga mer än ett hundratal, var motsvarande siffra i Malmö för tillämnade församlingsmedlemmar avsevärt högre, kanske närmre 300-talet. Detta var en icke oväsentlig del av 1680-talets Malmöbefolkning, c:a 10 %, därtill en mycket inflytelserik grupp.

Epitafiet över Christopher Dieterich (1640—1698), kyrkoföreståndare i Caroli kyrka. Epitafiet uppsattes ursprungligen i Caroli kyrka 1696, två år före hans död, men är nu i S:t Petri kyrka.

Hegardtska huset, som låg vid Stortorgets rådhussida.

Caroli kyrkas uppförande

Tolv år tog det, innan Karlskrona tyska församling fick sin kyrka. I Malmö lade man grunden 1686 och sju år senare var kyrkan färdig. År 1687 kallade man tyskfödde magistern Salomon Rummel till församlingens förste kyrkoherde. I Karlskrona kallades två år senare den likaledes tyskfödde prästen J. C. Hauswolf till kyrkoherde.

Innan Caroli församling tillkom 1683 och 1687 fick sin egen präst, hade den lärde komministern i S:t Petri, senare prosten Wilh. Lau-

Detaljbild av Dieterich (t.h. på epitafiet).

renberg förutom sin egen tjänst betjänat tyskarna i Malmö från 1674. Det är troligt att tidigare Petripräster efter reformationen gjort liknande insatser i mindre skala för de invandrare från Tyskland, som inte behärskade provinsens språk. Det var ju främst den första invandrargenerationen som behövde höra sitt eget språk. Den andra och tredje kunde säkerligen danska resp. svenska. Men de många nya invandrare, som kom i samband med Skånes inlemmande i det svenska riket gjorde situationen något annorlunda. För dem var Caroli församlings tillkomst 1683 betydelsefull.

Orsaken till dröjsmålet med kyrkans färdigställande var ekonomin, som var svag efter upprepade krigshandlingar och nypålagda skatter från svensk sida. Dock visade staten intresse och lämnade stöd till kyrkbygget. Vid sitt tillståndsgivande den 19 mars 1683 beviljade kungen 500 daler silvermynt till bygget. Därjämte tillkännagav han för landets överståthållare, generalguvernörer, landshövdingar, biskopar, superintendenter och präster samt borgmästare och råd i städerna och "alla andra vederbörande", att han medgav sina "af tysk extraction i Malmö varande undersåtare" rätt att genom kollekt över hela riket samt genom stambok hemma i husen och utomlands i de svenska provinserna söka få medel hopsamlade till en tysk kyrkas uppförande.

I sitt tillståndsgivande betonade Karl XI, att den tyska församlingens upprättande skulle befordra "stadzens förkofring". Ascheberg skriver i sin ämbetsberättelse 1693, att kungen funnit Caroli kyrka nödvändig för att "derigenom locka tyska handvärckare och handelssmänn hijt till orten och quarhålla dhe, som reedan där vore". Så blev församlingens tillkomst också ett led i kungens försvenskningspolitik av Skåne genom dugliga invandrare. Han ville gärna ha in folk som kunde befordra handel och hantverk och göra Skånelanden oberoende av Danmark. Tidigare hade många tyska firmor haft sitt "huvudkontor" i Köpenhamn och nöjt sig med "filialer" i Malmö, men nu skulle sådant upphöra.

Under 1600-talet hade Malmö upplevt nedgång genom de upprepade krigen (Kalmarkriget och Karl X Gustafs krig), vilka medförde extra pålagor och inkvartering av värvat krigsfolk, i stor utsträckning tyskar. Inte minst inkvarteringen var en tung börda för många Malmöbor. Garnisonen hade tidvis 2.000 mans besättning.

Insamlingen av medel till kyrkbygget

Insamlingen av medel till Caroli kyrka var i sådana tider inte lätt. Dock konstaterar Ascheberg i en skrivelse av den 20 maj 1686 till Kungl. Maj:t att kyrkoföreståndarna samlat in så mycket medel att de kunnat göra en början till grundläggningen. Men det behövdes för grundens uppförande en "quantitet telliesten", som fanns vid Herrevadsklosters ruiner.

Till brevet hade fogats en supplik på svenska av den 10/5 s. å. undertecknad av kyrkoföreståndarna Christopher Dieterich, Peter Hegardt och Johann von Vörden. Täljestenen skulle användas till undermuren över marknivån och till pelare. Man begärde att allmogen i häraderna närmast Herrevadskloster skulle hjälpa till med

att köra stenen till Kävlinge, där andra skulle överta transporten mot ersättning och ölutskänkning.

Detta beviljades, men styrelsen i Malmö stad var trög med att verkställa den av kungen anbefallda insamlingen. Ascheberg riktade därför en direkt uppmaning till staden att sätta igång insamlingen. I september inleddes den med besök av varje hus i staden. Ascheberg begärde i ett brev av den 16 september, att magistraten skulle förordna två redliga män att vara insamlare eller kollektupptagare. Den 20 september utsågs hattstofferare Nils Söfrensen och skomakare Christer Nielsen därtill.

För insamlingen i Stockholm till Malmökyrkan engagerades av kyrkoföreståndarna en herr Caspar Edler. Mot ett arvode av fyra daler per vecka skulle han vara kollektupptagare under åtta månader från hösten 1685. I november 1686 hade han fullgjort sitt uppdrag, men när han krävde avtalat arvode uppstod en tvist mellan honom och hans uppdragsgivare, som ansåg att hans redovisning var bristfällig. Ärendet fördes inför rätta och de nitiska kyrkoföreståndarna fick ur egen kassa betala överenskommet arvode. En liten gottgörelse erhöll Hegardt och Dieterich genom att de som redan nämnts av Ascheberg i maj 1687 fick fullmakt att vara e. o. rådmän vid Malmö rådstuvurätt. Kungen medgav också rätt för församlingen att hämta sten m. m. från ruinerna av det gamla Allhelgonaklostret i Lund och från Herrevadsklostret till sitt nybygge. Även från Börringekloster fick man lov att hämta material. Ja, en tradition finns i Caroli, att material också kom från Dalby kyrka, som till en del raserades 1686.

Församlingens förste kyrkoherde

I väntan på kyrkbyggets fullbordan hade Ascheberg och församlingen i november 1687 kallat den 28-årige tyske magistern Salomon Rummel till kyrkoherde. Kungl. Maj:t hade den 17 april 1688 stadfäst kallelsen. Rummel var född den 18 januari 1659 i den tyska småstaden Burchbernheim i Mittelfranken väster om Nürnberg. Varför den tydligen redan lärde Rummel blev kallad är inte klarlagt. Han var nämligen inte prästvigd, när han kom till Sverige utan prästvigningen skedde den 24 maj 1688 i Göteborg på Lunds domkapitels anhållan.

Salomon Rummel (1659-1710), Caroli församlings förste kyrkoherde. Oljemålningen är troligen från 1697, då den på bilden synliga bibeln överlämnades till Caroli församling av borgmästare Jost Krutmeijers änka.

Ascheberg upplät den s. k. guvernörsgården vid Adelgatan för de första gudstjänsterna. Här höll Rummel under de första fem månaderna två gånger i veckan offentliga gudstjänster, innan man kunde överflytta dem till Hospitalskyrkan vid Rundelsgatan. Hospitalet hade flyttats från Kungsparken till Rundelsgatan och där hade en kyrka inrymts.

I maj hade Ascheberg meddelat kungen, att man räknade med att under sommaren vara färdig med bygget, som leddes av murmästare Hans Schmidt från Tyskland. Just då hade också kollektmedlen från övriga Sverige, Pommern, Bremen och Verden till största delen influtit. Kyrkoföreståndarna var ivriga att bringa byggnaden "till sin perfection", men ännu fattades medel till kyrkans taktäckning. Man hoppades att med väntade kollektmedel från Wismar kunna färdigställa taket, men det kom att dröja.

Rummel var utan tvekan en betydande och begåvad man både praktiskt och teoretiskt. Bouppteckningen efter honom visar ett för den tiden ovanligt stort bokinnehav på c:a 2.000 band, däribland inte bara teologiska och filosofiska böcker utan även medicinska och skönlitterära. Boksamlingen var värd 3.000 daler. I hans ägo ingick också många konstverk och en del musikinstrument. Han var tydligen inte endast en förmögen och lärd präst utan en verklig kulturpersonlighet. Han ägde också ett hus vid Kattsundsgatan mitt emot Caroli kyrka. Hans vetenskapliga meriter framgår av att han erbjöds professur i Köpenhamn och varit erbjuden bli kyrkoherde vid dess tyska församling och den danske kungens hovpredikant. Han tackade dock nej därtill, sedan hans ekonomiska villkor förbättrats. Hans avlöning som kyrkoherde och pastor primarius, som befattningen senare ofta kallades, var till en början ganska blygsam men ökades genom Aschebergs ingripande. Bl. a. anslog Kungl. Maj:t på Aschebergs anhållan fr. o. m. 1690 en årlig lön av 100 tunnor spannmål, tagna ur den Kungl. Maj:t tillkommande tiondespannmålen i generalguvernementet. Lönen förbättrades ytterligare genom tillskott av Malmö prästskattemedel. Även kyrkbygget tillfördes medel, då kungen 1691 beviljade ett anslag ur statskassan på 2.000 daler.

När Caroli församling fick sin förste kyrkomusiker är inte helt klart, men det skedde sannolikt senast vid kyrkans tillkomst. Den förste var tysken Niclas Hardnack. År 1697 kallar han sig Küster (klockare). I Caroli räkenskaper angives han som kantor.

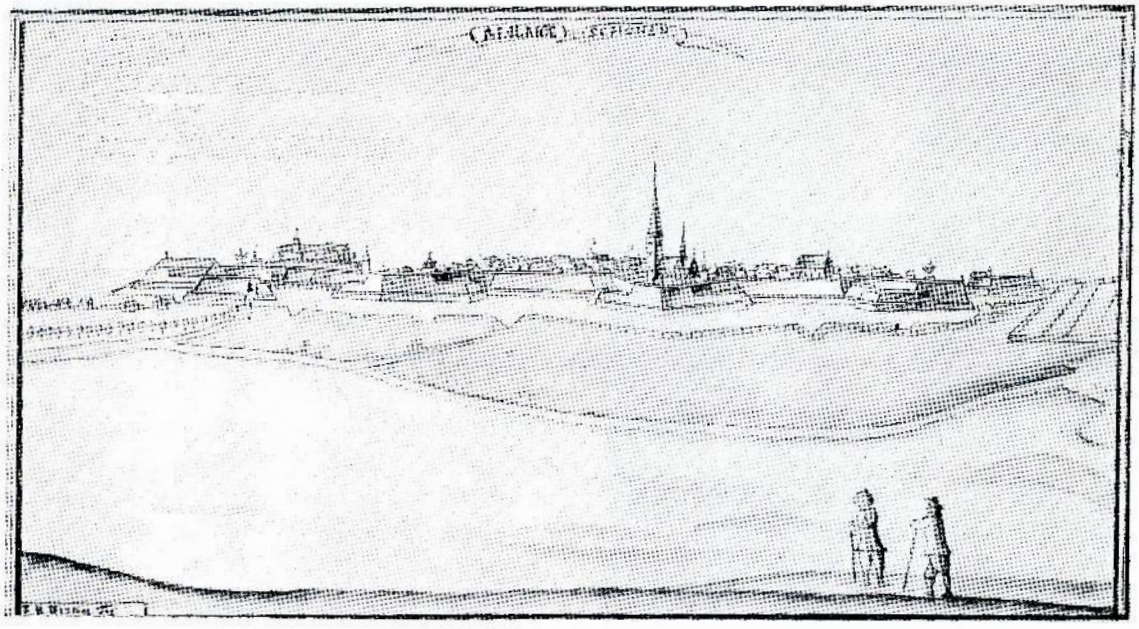
Hardnack ledde också den tyska skriv- och räkneskola, som mer eller mindre var tyska församlingens egen skola. Rektorn vid Latinskolan (stadens enda publika skola) klagade 1705 hos domkapitlet över att hans skolas inkomster bl. a. för "liksången" minskade genom att Hardnack lät sina skolbarn utföra sången även då personer från S:t Petri församling jordfästes i Caroli kyrka.

Detta var väl bara ett av de problem som tillkomsten av Caroli församling förde med sig. Man frågar sig om inte på andra områden det förelåg konkurrens mellan Petri och Caroli. I varje fall fick Latinskolan genom domkapitlets beslut rätt.

Hur det är med Caroli series cantorum är inte heller klarlagt. År 1718 är Bengt Liedner organist i Caroli. Han flyttar efter 1730 till tyska församlingen i Göteborg. År 1739 är Johann Schröder kantor, varför Hardnack då får antas vara död. Enligt Caroli kyrkas räkenskaper, varur uppgifterna om kantor och organist hämtats, har han fått lön för 1738. Schröder förekommer i räkenskaperna fram till 1768. Mellan 1768 och 1774 är Friedrich August Cleve kantor och senare Carl Fr. Bartels.

Kyrkobokföringen startar

År 1688 började Rummel lägga upp församlingens kyrkoböcker. Den äldsta 1688—1735 kallas

Malmö år 1706. Detalj med Caroli kyrka t.h. om S:t Petri kyrka. Caroli kyrka saknar torn. Det byggdes 1707.

"Register" över "getauften, im Herren Entschlaffenen und Ehelich Getrauten". Rummel blev i detta avseende en pionjär. Flera av hans efterträdare var dessvärre inte lika noggranna med kyrkobokföringen.

Födelse- och dopboken påbörjades den 1/8 samma år och lysnings- och vigselboken den 22/1 1689. Dopen ägde under de första åren rum i Hospitalskyrkan eller sannolikt oftare i hemmen. Jordfästningarna skedde på gamla Hospitalskyrkogården (i nuvarande Kungsparken), efter 1690 på Nya Hospitalskyrkogården, 1689—93 på S:t Petri kyrkogård och därefter på den egna kyrkogården utanför Caroli kyrka eller i själva kyrkan, som så småningom fick ett stort antal gravar. Några av gravstenarna finns insatta i den nya kyrkans yttermurar.

Kyrkans invigning

Den 1 oktober 1693 — tio år efter församlingens tillkomst — kunde Caroli kyrka invigas. Den fick sitt namn efter kungen. Fram till kyrkans rivning 1879 satt en sten med Karl XI:s namnchiffer över norra portalen. Kyrkan kallades fram till vår tid för Tyska kyrkan men anknyter numera till sitt ursprungliga namn. (Av lokalbefolkningen benämnes den ibland Caróli kyrka, ja t. o. m. S:t Caróli kyrka.) Rummel kallade den Caroliner Kirche. I första delen av församlingens äldsta kyrkobok finns en redogörelse för invigningen, nedskriven av Rummel på tyska.

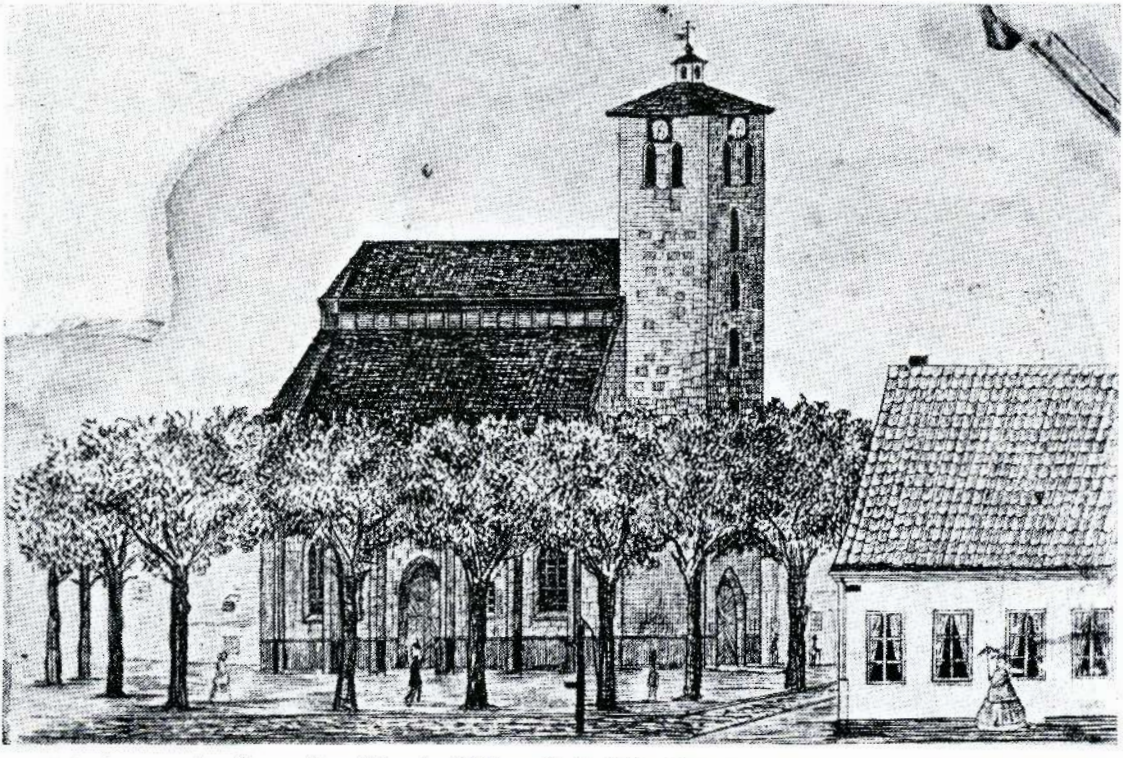
Invigningen förrättades på tyska av biskop Chr. Papke i Lund. Han hade som vi redan sett 1682—88 beklätt den tyska kyrkoherdetjänsten vid Lunds domkyrka. År 1688 blev han biskop

och nämnes i Rummels redogörelse med tillnamnet Pomerano. Han var nämligen hantverkareson från Greifswald i Pommern.

Papke gladde sig givetvis över att den tyska kyrkan i Malmö äntligen var färdig. Generalguvernör Ascheberg, som lagt ned så mycken möda på kyrkans tillblivelse och enligt sin ämbetsberättelse 1693 för egen "deel gifvit dertill klockor och urvärck sampt kalck och hvad mehra dertill hörer", upplevde inte dagen för dess invigning. Han hade avlidit i april. Men hans närmaste anhöriga var närvarande och stod för det gästabud (convivium kallade Rummel det), som följde efter den nära fyra timmar långa högtidligheten. Närvarande vid invigningen var Sydsveriges mera bemärkta män jämte Malmö magistrat och officerskår.

Rummel hade som text för sin predikan Lukas ev. 7:16: "Alla betogos av häpnad och prisade Gud och sade: En stor profet har uppstått ibland oss och Gud har sett till sitt folk".

Som nämnts fungerade nu församlingen med gudstjänster och nödiga kyrkböcker, men det var inte en territoriell församling utan en personell, exterritoriell. Oavsett var i staden man bodde kunde man tillhöra Caroli församling. Därför ägde inte någon gränsdragning rum mellan Caroli och S:t Petri. Under sin första tillvaro bestod församlingen också uteslutande av tyskfödda och deras familjer.

Caroli kyrkas exteriör (litografi av Theodor Nelles och Christian Roosen ur "Rose från Malmö", omkr. 1860).

Kyrkans exteriör och interiör

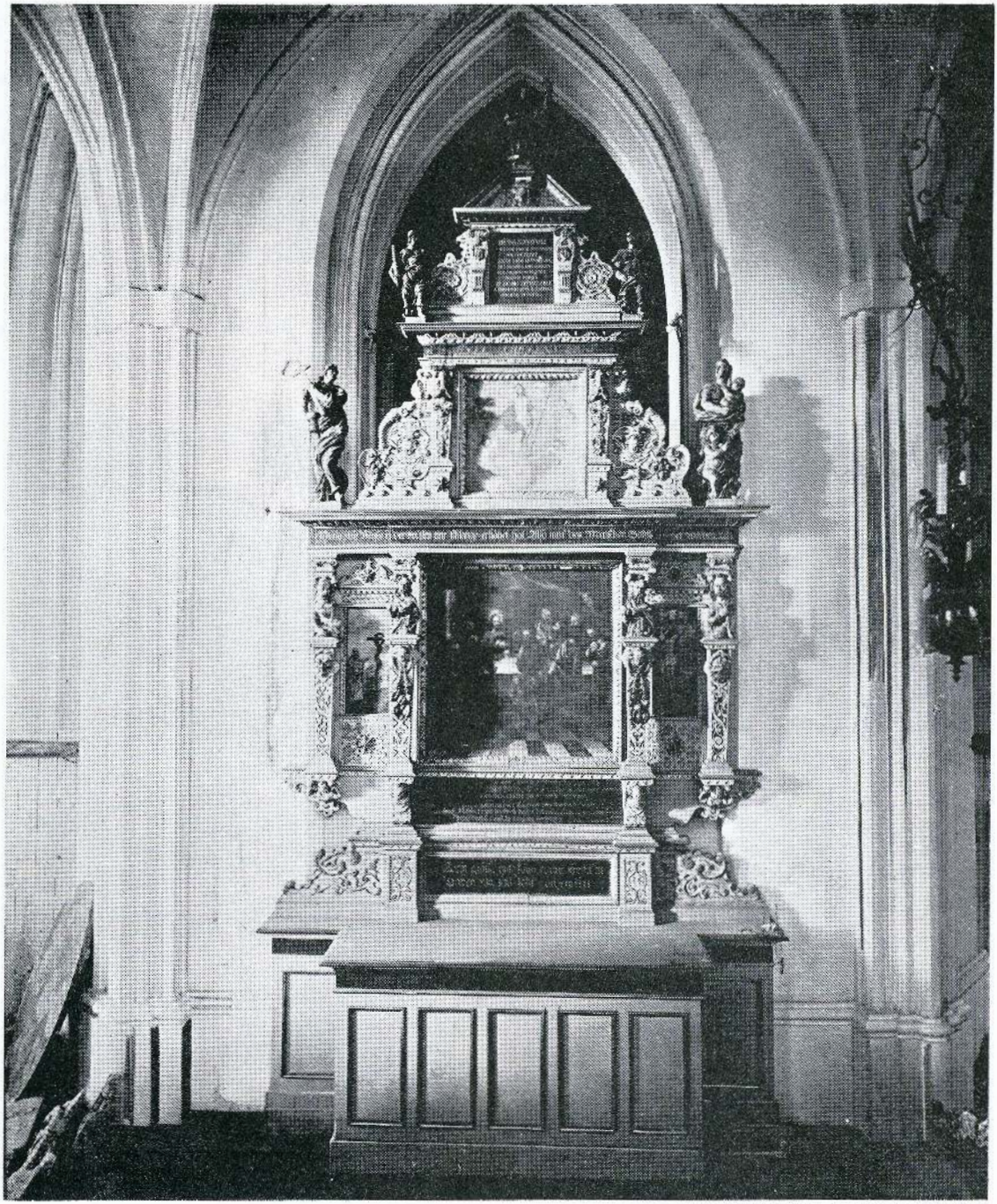
Kyrkan var enskeppig med ett brant i två avsatser delat tak. Den var 30 m lång, 17 m bred och 20 m hög. Vid invigningen var den inte helt färdig utan saknade bl. a. torn. Ascheberg hoppades, att det skulle finnas någon så "liberal, som till siälfva tornetz upbyggnad contribuera". Även interiören var bristfällig.

Den första kyrkklockan skänktes av staden, förmodligen genom Aschebergs förmedling. Den hade hängt i det 1678 nedrivna Gråbröderstornet vid Västergatan. År 1699 göts den andra klockan, den s. k. Karlsklockan, och senare under Karl XII:s tid tillkom en tredje klocka vid kyrktornets uppförande 1707. Hur klockorna upphängdes tidigare är inte helt klart.

Dessförinnan hade kyrkan fått en altartavla av ryttmästare Axel Gyldenstierne på Svaneholm. Den kan i dag beskådas i den nya tyska kyrkan på Fridhem. Den är kanske ändå inte den första altarprydnaden utan kan ha haft en föregångare. Man fann nämligen i nuvarande Caroli kyrka för en del år sedan resterna av vad som kan ha varit det äldsta altaret. Dit hörde troligen en nu restaurerad skulptur av evangelisten Johannes, som är uppsatt vid en pelare i Caroli nuvarande kyrka. Om den Gyldenstiernska altartavlan heter det i ett brev daterat den 31 januari 1695 och ställt till generalguvernören Ascheberg i Malmö bl. a.: "Såsom Eders Excellens har täckts vara så from och lovat mig få inskicka en karl till att staffera den altartavla, som jag till Tyska kyrkan förärat, så följer nu närvarande min tjänare, vilken är något förfaren uti målarkonsten". Härmed avses säkerligen Anthoni Friedrich von Kölln, som anses ha målat altaruppsatsens huvudtavla, vilken föreställer nattvardens instiftelse. Själva altaruppsatsens stomme är troligen äldre och Anthonis "staffering" utgöres av tre mindre målningar, en del allegoriska figurer, Gyldenstiernes namn och släktvapen.

År 1693 skänkte Peter Hegardt en vinkanna av silver och 1695 överlämnade Malmö stads skräddarämbete två äldre mässingsljusstakar att sätta på altaret. De har följande inskription: MALMØ SKREDERS LAVGS STAGE ANNO 1653 och MED HER BORGMESTERS SETS KONSENS TIL KAROLI KIØRKA GIENE ANNO 1695. Vid ungefär samma tid fick kyrkan en mässingsljuskrona av "die löbliche Compagnie der Kaufgesellen" i Malmö och en annan av barberareämbetet i Malmö, båda tillverkade i Lübeck. Enligt senare inventarieförteckningar hade Caroli två större och två mindre "sextonarmiga" mässingskronor. Vem som skänkt de mindre är ej klarlagt. Kyrkorådet sålde alla fyra på offentlig auktion 1861.

Följande ursprungliga inskrifter finns kvar på altartavlan: Unnd wie Moses in der vüsten eine schlange erhöhet hat, Also mus des Menschen Sohn erhöhet werden. Joh. (Liksom Mose hängde upp ormen i öknen, så måste Människosonen upphöjas. Enligt 1981 års översättning.) Instiftelseorden till nattvarden (på tyska). Nicht grösser güte konte er uns schenken. Dabey wir sein gedancken. (Han kunde inte ge oss en större gåva [än nattvarden] vid vilken vi skall tänka på honom). — Altartavlan restaurerades 1905 av konstnären Allan Nordblad och stod i S:t Petri kyrka bakom huvudaltaret, tills den nya tyska kyrkan blev färdig 1931.

Dop, vigslar och jordfästningar i Caroli kyrka

Det första barn som är antecknat i födelse- och dopboken är räknemästare Christoph (Christoffer) Schliffels dotter Sara Elisabeth, döpt den 1 aug. 1688. Bland faddrarna märktes överstelöjtnant Albedyhl, köpman Johann von Vörden, borgmästarinnan Krutmeijer, rådmanskan Dieterich och fröken Anna Maria Hegardt, dotter till Peter Hegardt. Det första dopet i kyrkan ägde rum söndagen efter invigningen, då Rummel döpte sekreterare och acciskontrollör S. Lorichs son Carl. Det skedde troligen i den vackert skulpterade dopfunten, som nu finns i nya kyrkan. Den är gjord av en enda ekstam, förmodligen av bildhuggaren Andreas (Anders) Råå omkring 1690. Vid dopet av Anna Christina Kistner den 6 maj 1694 användes det dopfat i mässing, som hennes föräldrar kopparslagare Johann Georg (Hans Jörgen) Kistner och Anna Mohrbeck skänkt. Det lär vara ett 1500-talsarbete från Nürnberg, har vackra utsmyckningar på brättet och en bild av Jesu dop i mitten.

Första vigseln i kyrkan försiggick den 22 maj 1694, då Hegardts dotter Catharine samman-

vigdes med handelsmannen Johan Lange från Landskrona. Efter deras död flyttades deras grav 1754 från Landskrona till Caroli kyrka.

Första jordfästningen i kyrkan synes ha skett den 20 november 1695. Den döde var barberare och regementsfältskär Paul Rumpelts späde son Paul. De flesta döda var späda barn, vilket ger belägg för att barndödligheten var stor. Det hör till den sociala bilden av dåtidens Malmö. Peter Hegardt t. ex. miste i sitt första äktenskap 1671—1680 sex av sina åtta barn.

Nya gåvor

På fyraårsdagen av kyrkans invigning överlämnade fru Hedvig Krutmeijer en rikt illustrerad och utsirad bibel, tryckt i Nürnberg MDCXCII. På ett försättsblad finns en utförlig dedikation till minne av borgmästare Justus (Jost) Krutmeijer, undertecknad av Rummel och klockaren Niclas Hardnack.

Dieterich lät 1696 — två år före sin död — sätta upp sitt epitafium. Det finns nu i S:t Petri kyrka rakt framför den gravsten han 1681 inköpt till sin tilltänkta grav. Den kom inte till användning, då hans kropp gravsattes i Caroli kyrka.

Nu var den kyrkliga verksamheten i full gång, livligt understödd av flertalet lekmän. Även kyrkans skatter ökade. År 1701 skänktes en nattvardskalk av silver med förgylld skål av den tyskfödde handelsmannen Carsten Dock(e) och hans hustru. Vid samma tid tillkom en patén. År 1703 donerades ett rött antependium till altaret av stadsmajor Christian von Conow(en) och hans hustru Anne Bager, som även givit andra gåvor till kyrkan.

Mazepas kalk i helbild.

Intressantast av de till kyrkan skänkta föremålen är den s. k. Mazepakalken. På insidan av kalkens fot står ingraverat Carsten Dock, Bodella Dockin 1704. Det var alltså detta år som den redan nämnde handlare Dock(e) och hans hustru rådmansdottern Bodela Kieldsen skänkte kalken till Caroli. Den är troligen ett krigsbyte från Karl XII:s polska härtåg och har tillverkats för kosackhetmanen Mazepa. På kalkens

T.v. Dopfunten finns i Caroli nuvarande kyrka, dessvärre grålmålad. Dopfatet i dopfunten är troligen tillverkat i Lübeck på 1500-talet.
T.h. Ljusstake. Caroli nuvarande kyrka har två sådana, tillverkade 1653 och skänkta till den första kyrkan 1695.

Detalj av kalken utvisande Mazepas vapen.

fot finns nämligen Mazepas vapen, en kronprydd hjälm omgiven av strutsfjädrar. Kalken är rikt dekorerad med människofigurer samt blad- och blommönster. Carsten Dock(e) hade varit fältkommissarie vid Karl XII:s armé och tydligen senast 1704 hemfört kalken, som är tillverkad i Danzig av guldsmeden Nathanael Schlaubitz.

Kyrkans konstnärliga utsmyckning

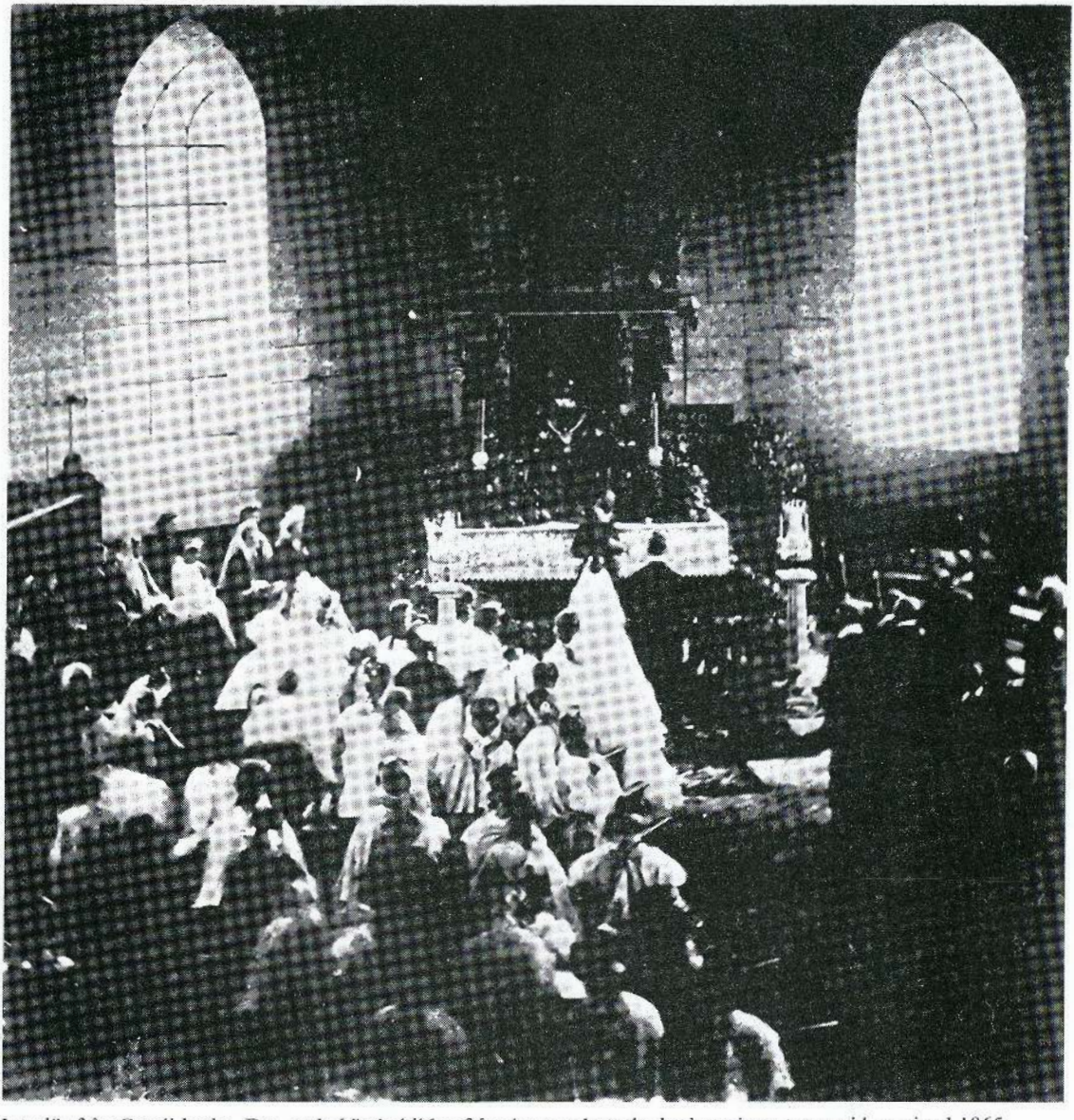
Under åren 1726—1727 försågs kyrkans valv och väggar med målningar. Troligen på kyrkoföreståndarnas initiativ hade en särskild insamling för ändamålet skett. Den inbragte 1.023 daler silvermynt. Akademiritmästaren Carl P. Mörth i Lund fick uppdraget att smycka översta valvet, där han skildrade Kristi dop, förklaring och bergspredikan, och korvalvet, där han med drastisk realism framställde yttersta domen med de dödas uppståndelse, himmel och helvete. Övriga målningar utfördes av Malmökonstnären Nicolas Grå. På södra sidan av sidomuren återgav han de sex skapelsedagarna, på norra Frälsarens historia från Marie bebådelse och Jesu födelse till hans död och himmelsfärd. Dessa målningar utgjorde en bildbibel, som säkert på sitt sätt tjänade gudstjänstdeltagarna till uppbyggelse, då de flesta varken kunde läsa eller ägde en bibel.

Senare tillkom ytterligare gåvor, men det mesta av kyrkans silver såldes efter sockenstämmebeslut på auktion i april 1803, då det ansågs "aldeles öfverflödigt" och medel behövdes till koppartak på kyrkan. Det mesta inköptes av dåvarande rådmannen C. M. Nordlindh, medan guldsmeden C. G. Silow förvärvade två silverstakar och en patén.

Farsoter, sjuk- och fattigvård

Epidemier var vanliga vid denna tid och drabbade hårt. Rummel lär ha dött i samband med den epidemi, som 1709—11 härjade i staden och skördade en stor del av borgerskapet. Den kallades fältsjukan och hade genom de värvade soldaterna kommit till Malmö och härjade främst bland det krigsfolk, som användes i det nya kriget mellan Sverige och Danmark. Epidemin krävde även offer bland civilbefolkningen, bl. a. Peter Hegardt, Caroli församlings och kyrkas store vän. Han fick sin grav i Caroli kyrka liksom sitt ståtliga epitafium, som numera finns i S:t Petri.

Strax efter fältsjukan grasserade den ännu svårare asiatiska böldpesten under några år. Den skakade samhället och försämrade folkets levnadsstandard. Offren för farsoterna begrovs i regel på pestkyrkogårdarna på olika platser i och utanför staden. Dörrarna på de hus som drabbats av pesten bemålades med ett vitt kors. Man hann ej anteckna alla dödsfall i död- och begravningsboken och allmänt kaos präglade tillvaron. Tanken på egentligt sjukhus utöver

Interiör från Caroli kyrka. Den enda kända bilden från den gamla tyska kyrkans inre, tagen vid en vigsel 1865.

Johan Jacob Döbelius.

hospitalet fördes fram men fick vänta på att realiseras.

En av de läkare som försökte vara till hjälp var guvernementsläkaren J. J. Döbelius, en av den tyska församlingens gynnare, som vi senare skall möta. Denne, som var född i Rostock, hade på underliga vägar kommit till Skåne 1699. En av hans insatser där var att 1711 utge ett åttasidigt häfte, kallat "Trec inwärtes och ett uthwärtes Pest-Medel". Det innehöll också en rad praktiska råd att följa i pesttiden. En annan läkare som var till hjälp var stadsläkare Thomaeus, som själv blev pestens offer.

Farsoterna nästan halverade stadens befolkning och bidrog till att försämra dess finanser, så att extra skatter måste utskrivas. Karl XII:s ryska fälttåg och dess följder krävde också sin tribut.

Caroli församlings medlemmar, som i huvudsak bestod av hantverkare- och köpmannafamiljer, hörde i regel till de socialt bättre ställda. Svårare var det för de tyska värvade soldaternas anhöriga, som hörde till garnisonsförsamlingen. Allra värst var det för soldatänkorna. För helt eller delvis föräldralösa fattiga barn hade på 1600-talet ett kronobarnhus med skola inrättats. Det tjänade också som "arbetsanstalt", där barnen undervisades i och utförde textilarbete. År 1749 besöktes barnhuset av Carl von Linné. Det hade då över 100 barn mellan 6 och 15 år. Barnhuset nedlades 1803 och blev sedermera fattig- och arbetsinrättning eller spinnhus.

Hospitalsverksamheten i Malmö hade i viss mån även omfattat fattigvård men denna fick fast form först genom Kungl. Maj:ts 1698 "förnyade Stadga och förordning huru med tiggiare och fattige som rätt allmoso behöfwa så och med landzstrykare och lättingar förhållas skal". Först 1742 fick fattigvården emellertid ordnade former. De fattiga indelades i olika klasser och fick i enlighet härmed hjälp. År 1706 erhöll t. ex. 16—18 personer regelbundet stöd bl. a. från de medel, som kom genom fattigbössorna i kyrkorna och genom den snart införda s. k. fattigskatten. De fattiga med fast bostad i Malmö hade rätt att på fredagarna tigga i husen. Utombys arbetslösa, fattiga och tiggare skulle genom "staaderfogit" hindras att via stadsportarna ta sig in i staden för att tigga.

Ny kyrkoherde

Som efterträdare till Rummel hade 1710 kallats teol. dr Georg Friedrich Niehenck. Han var prästson från Rostock och tillhörde en förnäm mecklenburgsk prästsläkt. Redan 1713 flyttade han till Göteborg som kyrkoherde i dess tyska församling, därtill rekommenderad av den nämnde läkaren Döbelius. Denne hade på väg till England strandsatts i Göteborg och där blivit stadsläkare och medlem av tyska församlingen. Till Skåne kom han vid seklets slut och gjorde en beaktansvärd insats som provinsialmedikus i Malmö, medicine professor i Lund

Georg Friedrich Niehenck.

och 1702—10 delägare i Barnhusets manufakturverk tillsammans med Lorentz Münter. De övertog driften av klädesmanufaktoriet, där fattiga och föräldralösa barn jämte arbetslösa "friska" tiggare arbetade. Münter dog i farsoten 1710 och Döbelius avvecklade sina ekonomiska intressen i verket.

Om Niehencks Carolitid vet vi inte mycket annat än att han var myndig och maktfullkomlig. Han råkade i konflikt med prosten J. Hofverberg i S:t Petri, som framhöll att Rummel varit av annat sinnelag, tydligen mer modest. Som kyrkoherde i Göteborg framträdde Niehenck som en stor motståndare till pietisterna.

Han var i Göteborgs stift så ansedd, att han fick flest röster vid biskopsvalet 1744, dock utan att bli utnämnd.

Kompastorstjänst inrättas

Vid Rummels död hade församlingen beslutat att den skulle ha två präster, vilket länge ansetts önskvärt. Därför inrättade man en kompastorstjänst. Förste innehavaren därav blev Jakob Sarnow, som troligen var släkt med en känd handlarefamilj i Malmö och möjligen son till handelsman Jochum Sarnow. Till hans lön fick församlingen hjälp genom räntan på en del donationer. Den största donationen på 500 daler silvermynt gjordes 1710 av förutnämnde Döbelius. Mest känd blev denne eljest för sin upptäckt av Ramlösavattnet. År 1717 adlades han till von Döbeln. Särskilt bekant är hans sonsonson generalen Georg Carl von Döbeln, som blev hjälte under finska kriget 1808—09. Sedan 1901 finns i Malmö en Döbelns gata. Själv bodde han under sin Malmötid på Södergatan (gammalt nummer 376).

Två andra donationer på vardera 150 daler gjordes av lübeckaren Friedrich Muhs och den förut ofta nämnde Peter Hegardt.

Caroli församlings ekonomi

Caroli församling fick utöver vad som redan nämnts många donationer och gåvor, vilket framgår av dess räkenskaper. De redovisar inkomster från olika håll, såsom kollekter, också från Tyskland. Vidare förekom förrättningspengar vid dop, vigslar och begravningar med själaringning, ringning vid jordfästningar och gravsättningar etc.

En stor post upptas av intressen (räntor) på den omfattande lånerörelse som församlingen bedrev, då man före bankernas tillkomst mot skuldförbindelse och säkerhet lånade ut kontanter ur sina donationer. Därtill kom bänkavgifter, böter för lagbrott som lägersmål m. m. T. o. m. lotteripengar redovisas.

Tillkomsten av Caroli församling innebar en viss belastning och konkurrens för S:t Petri församling, bl. a. när det gällde förrättningspengar. Detta har redan antytts i omnämnandet av klockare Hardnack.

Nya präster

När Niehenck blev kyrkoherde i Göteborg, var Sarnow påtänkt till hans efterträdare, men därav blev intet. Han hade 1710 gift sig i Karlskrona med Anna Elisabet Strellener, vilket tyder på att förbindelsen mellan de två tyska församlingarna i Sydsverige var god. Hon dog redan 1712 i den pest, som härjade i Malmö. I stället för Sarnow kallade församlingen 1713 regementspredikanten Johann Heinrich Lasius. Han hörde till det i Malmö förlagda tyska regemente, som stod under generalmajor J. B. Schomers befäl. Lasius var född i Magdeburg och magister. Hans ämbetstid i Caroli blev lika kort som Niehencks, tre år. Liksom denne hade han svårt att dra jämnt med prosten Hofverberg. Om hans insats vet man inte mycket. Hans giftermål 1715 med Anna Elisabet Pouget vållade vissa vanskligheter, då han brutit en tidigare trolovning. Han dog emellertid året därpå.

Lasius' efterträdare Ludvig Bützow gifte sig 1719 med änkan och konserverade därmed huset. Sarnow blev åter vid ämbetstillsättningen förbigången. Regementspredikanterna hade ofta goda gynnare i regementscheferna och andra, som stod de utslagsgivande myndigheterna nära. Sarnow hade dock ett gott anseende och erbjöds 1719 att i Lund disputera för magistergraden, vilket emellertid inte skedde. Han var bitter över att två gånger ej ha fått prästerlig befordran och dog fattig redan 1722 i en ålder av 49 år.

Bützow var född på Rügen 1693 och regementspredikant vid olika tyska förband. Möjli-

Östergatan med gamla Caroli kyrka på 1870-talet.

gen var han släkt med apotekare Jacob Bützow, som 1665 invandrade från Stralsund och som vi ovan mött. Han kallades 1717 vid endast 24 års ålder till kyrkoherde i Caroli och promoverades 1719 i Lund till magister. I över 50 år verkade han i församlingen men synes främst ha ägnat sig åt lärda mödor och sin egen ekonomis förkovran. Han blev föremål för kritik för sin ämbetsförvaltning. Han vanskötte kyrkobokföringen liksom förvaltningen av församlingens "prästhus". Han var också känd för att enligt tidens sed hålla långa predikningar. Carolikyrkoherden Nils Quiding Jönsson har till biskopsvisitationsprotokollet den 12 oktober 1821 fogat biografiska anteckningar om sina föregångare. Däri berättar han att Bützow vid något tillfälle blivit ombedd att predika kort och gott. Han talade emellertid då i över 2¼ timme och slutade med: "Das war kurz und gut, Amen". Quiding Jönsson återger också utkastet till Bützows likpredikan över Skabersjöprosten Wilhelm Faxe 1743. Vidare berättar han att Bützow hade för vana att vid gästabud vilja verka måttfull — "Ett glas endast" — men gärna höll till godo med upprepad påfyllnad av dryck.

För att förbättra sina och kompastorns intäkter anhöll han 1727 om att de skulle få något prebendepastorat. Så skedde 1731 i och med att de två skulle dela inkomsterna av Bjärshögs och Oxie pastorat. Som kompastor hade han haft 1724—30 sin svåger teol. dr Johann Nicolaus Pouget. Denne hade till medtävlare vid kompas-

torsämbetets tillsättning efter Sarnows död Lorenz Muhrbeck, som vid denna tid var ämbetsbiträde i Caroli. Många församlingsbor ville ha Muhrbeck och en häftig brevväxling uppstod. Sedan dock en del av hans anhängare förklarat sig nöjda med Pouget, fick denne fullmakt. Muhrbeck blev så småningom via komministertjänst i Lund 1742 utnämnd till kyrkoherde i S:t Petri församling och befordrades senare samma år till superintendent i Karlskrona.

Kompastor Pouget hade en märklig levnadsbana. Född katolik i Stockholm 1687, son till en hovskomakare, som 1694 flyttade till Köpenhamn, uppfostrad i Österrike och prästvigd i Rom 1709, teol. dr 1712, kanik i Pyrmont i Tyskland 1714 och legationspredikant i Köpenhamn 1715, fick han 1718 kontakt med den lutherske kyrkoherden Dürkop i tyska församlingen i Köpenhamn och övergick 1719 till den evangelisk-lutherska tron. Om hans verksamhet i Malmö vet vi inte mycket, men hans bakgrund måste ha gjort honom intressant för församlingsmedlemmarna liksom för övriga Malmöbor. En ämbetsbroder till honom prisar hans redbarhet, hjälpsamhet och begåvning: "Med en besynnerlig färdighet i de flesta europeiska språken haver ävenväl hans starka penetration befordrat honom till en grundlig insikt i de djupsinnigaste discipliner". Med löfte om "stora tillsäijelzer" frestade man honom att återgå till katolicismen. Han utsattes även för svåra förföljelser men blev trogen sin lutherska tro. År 1731 blev han komminister i Franska församlingen i Stockholm och sedan samma år kyrkoherde i Katarina församling där.

Under 1700-talet fick Caroli församling ytterligare donationer, nämligen från Knutsgillet, svärdfejare B. S. Mendel, landshövding Johan Cronmans dödsbo, stadsläkare D. S. Koulas, handelsman Nils Tullström och handelsman E. Hindrich Stein.

I kyrkorådet och sockenstämman, vars protokoll finns bevarade sedan 1749, förekommer ett flertal tyskättlingar som borgmästare Josias Hegardt, son till Peter Hegardt, rådman Carl F. Tollesen, handlanden N. Suell, färgaren Daniel Ruhe, garvaren Hind. J. Bertrand och gördelmakaren Gottlob Hartman. Dessa jämte stadssekreteraren Henrik Falkman utgjorde församlingens kyrkoråd.

Ny kompastor hade Caroli efter närmare tre års vakans fått 1731 i H. F. Hooth, som var av tysk börd och lär ha varit magister. Han flyttade 1744 som kyrkoherde till Rügen och sedan dröjde det fem år innan tjänsten på nytt blev besatt.

Trendelenburg och herrnhutismen i Caroli

Hooths efterföljare blev 1749 efter en viss strid på sockenstämman den i Greifswald 1723 födde magistern Philip Andreas Trendelenburg. Han var 1747 erbjuden docentur vid Greifswalds universitet men tackade i stället ja till kompastorstjänsten i Caroli. Han gifte sig 1750 med Anna Catharina, dotter till handelsmannen Peter Hegardt d. y. och brorsondotter till Peter Hegardt d. ä. På församlingens begäran stannade Trendelenburg kvar som kompastor trots att han erhållit rätt att söka befordran i svenska församlingar.

Prästerna i Caroli hade dittills varit goda ortodoxa lutheraner, men med Trendelenburg inträdde en förändring. Den hänger samman med att herrnhutismen kommit till Sverige och att han blev en av denna rörelses främsta ledare i Skåne. Möjligtvis hade de pietistiska bröderna Lorentz och Peter Muhrbeck förberett herrnhutismen i Malmö. Lorentz var ämbetsbiträde i Caroli 1723—25. Peter var Bützows ämbetsbiträde i dennes prebendepastorat Bjärshög och Oxie 1731—33 och hade sedan till 1736 tjänstgjort i S:t Petri. Hans pietistiska botpredikningar och hans konventiklar samlade mycket folk och framkallade en begynnande andlig väckelse.

År 1740 fanns en liten men livaktig herrnhutisk krets, som troligen stod i någon relation till de kretsar som bröderna Muhrbeck väckt till liv. År 1755 anslöt sig Trendelenburg till den herrnhutiska kretsen och framträdde snart med en herrnhutiskt färgad förkunnelse, som "vann stor tillslutning, icke blott från herrnhutismens vänner utan även från andra kretsar i staden. Hans styrka synes ha legat i den personliga umgängelsen, där hans helgade framträdande skaffade honom både respekt och förtroende".

Tyvärr var hans förhållande till Bützow mycket spänt. Denne hade undanhållit honom tillkommande löneförmåner från prebendet. Trendelenburg svarade med att angripa sin förman för att han låtit döpa judar, "vilka i gemen var lögnare och understundom låtit sig döpa tre eller fyra gånger". Den 17 mars 1771 upptogs den judiske rabbinen Brode i den kristna församlingen under namnet Johan Christian Berlin och blev stamfader till den skånska släkten Berlin.

Eftersom Bützow blev relativt gammal, 78 år, och avträdde från sin tjänst först med döden, fick Trendelenburg vänta ganska länge på att löftet från församlingen att efterträda Bützow förverkligades. Bützow retade honom med att vid lämpliga tillfällen säga: "Noch lebe ich".

Trendelenburg kom att i knappt fem år bekläda kyrkoherdeämbetet. År 1776 dog han. En av hans åhörare var den sedermera kände Henric Schartau, upphovsmannen till schartaunismen. Då Schartaus barndomshem inte var lyckligt, sedan hans mor dött och faderns ekonomi och samhällsställning vacklat, blev Schartaus morfar borgmästare Henrik Falkman hans stora stöd och handledare. Denne fick ge Schartau sitt förnamn men blev också hans fostrare och bäste vän.

Falkman och Schartau

Falkman var en varmhjärtad gammalluthersk kristen och hörde till den s. k. praktiska fromhetsriktningen. Han hade nog även rönt pietistisk påverkan och hade högst troligt förbindelse med den herrnhutiska kretsen i staden. I varje fall gick han ofta till aftonsången i Caroli kyrka och hörde Trendelenburg. Falkman hörde också till Caroli kyrkoråd. Han undervisade Henrik Schartau i barnaläran och var hans andlige ledare fram till sin död.

Därefter tog sonen Henrik Falkman d. y. över ansvaret. Han var också liksom fadern medlem av Caroli kyrkoråd. Dock kom han aldrig i samma förtroliga förhållande till Henric Schartau som fadern.

Två år efter Trendelenburgs död for Schartau som student till Lund, där han så småningom kom att göra sitt livs insats. Barndomens intryck i Malmö bidrog till hans karaktärs- och fromhetsutveckling.

Under Bützows och Trendelenburgs tid skänkte den kände apotekaren Peter Magnus Kjellström 1768 en tysk bibel. Enligt anteckningarna i bokens början skulle den användas i tyska skolan. Den skola, som här avses och som vi redan mött, synes ha drivits i församlingens regi. Tyska privatskolor och lärare är kända redan på 1600-talet. År 1670 hade t. ex. en viss Salomon Mendel av magistraten fått rätt att driva och ha privilegium på en tysk skola. Något senare kom till skolan den förut omnämnde tyske klockaren Niclas Hardnack och den likaledes förut nämnde tyske räknemästaren Christoffer Schliffel. Den senare var kallad av den tyska församlingens ledning med privilegium att ensam få undervisa i räkning och bokhålleri. Dopvittnena vid Sara Elisabeth Schliffels dop ger en bild av att den tyske läraren hade god kontakt med de ledande i Caroli församling. Detta styrker också antagandet att skolan varit av en ej obetydlig omfattning, eftersom den fått en så förnämlig bibelgåva. Bibeln var tryckt i Nürnberg 1606 och alltså äldre än den tidigare omtalade Krutmeijers bibel.

Apotekare Peter Magnus Kjellströms 1768 till tyska församlingens skola skänkta illustrerade bibel, tryckt i Nürnberg 1606.

Trendelenburgs son Caspar, född 1755 och död 1820 som medicine professor, var en betydande man i Caroli församlings historia och medlem av dess kyrkoråd.

Som kompastor och sedan som pastor primarius efterträddes Trendelenburg av den 1740 tyskfödde prästsonen Bernhard Ernst Crüger från Rügen. Han kom 1771 till Caroli. Under sin första prästerliga tjänstgöring blev han sannolikt genom Trendelenburgs inverkan herrnhutare. Han gifte sig också 1776 med dennes dotter Anna och "konserverade" alltså huset. Han predikade tidigt om Frälsaren och hans "blodiga förtjänst". Redan trettondedagen 1770 innan han blivit kompastor, höll han en verklig missionspredikan — kanske den första i vårt land — med exempel från Brödraförsamlingens grönländska mission.

Tyskarnas antal minskar

Sedan Crüger blivit pastor primarius hade han olyckan att 1777 som kompastor få läraren vid kronobarnhuset i Malmö, den svenskfödde magistern Hans Christophersson. Båda omfattade den herrnhutiska åskådningen. Men det hindrade inte att den senare gjorde livet surt för den förre, bl. a. genom sina försök att få kompastorstjänsten förändrad till svensk kyrkoherdetjänst med samma lön och tjänsteställning som Crüger.

Färre tyskar invandrade nu och den tyska befolkningen minskade, medan den svenska ökade. Behovet av tyska gudstjänster avtog i och med att nya generationer i de ursprungligen tyska familjerna lärde sig svenska, gifte in sig i svenska släkter och kände sig som svenskar. Följden blev att Caroli församling 1778 fick tillåtelse att alternativt hålla svensk och tysk gudstjänst på så sätt, att "när den ena heligdagen predikas tysk högmässa och svensk aftonsång", skulle på den följande söndagen högmässan vara svensk och aftonsången tysk. Hela antalet församlingsbor i Caroli uppgick 1780 till 739 och 1790 till 891. De flesta talade svenska.

Detta blev början till en *svensk* Caroliförsamling och därefter var alla präster i Caroli *svensk-*

födda. Det finns i Caroli kyrka en svensk kyrkohandbok tryckt 1772, antecknad som tillhörig Malmö Caroli kyrka och troligen inköpt till de svenska gudstjänsternas införande i församlingen.

Nu ville Hans Christophersson som sagt bli kyrkoherde i den svenska delen av församlingen. Han satte igång en ivrig agitation, men dessbättre begärde han snart transport och blev 1783 kyrkoherde i Ö. Ljungby.

De sista prästerna under tysktiden

Ny kompastor blev 1783 Magnus Lindberg, senare kyrkoherde i Brunnby och 1791 Lars Palm, bondson från Odarslöv. Han var herrnhutare och hade varit prebendekomminister hos herrnhutaren professor Samuel Lemchen. Hans predikan var herrnhutisk och kunde handla om blodsbrudgummen Jesus. I kyrkorådsprotokollen kallas han magister och intresserade sig för "det publika undervisningsverkets förbättring" enligt ett utkast, som han 1802 sänt till Lunds domkapitel. Han synes även ha ivrat för förbättrad fattigvård i likhet med övriga präster.

Samma år blev Palm vald till kyrkoherde i Caroli efter Crüger (d. 1800) men dog redan 1811 utan att lämna efter sig något märkligare eftermäle. Hans efterträdare som kompastor Nils Quiding Jönsson kallades till kyrkoherde i församlingen. Då var tysktiden för Caroli församling i realiteten redan till ända. Kungl. Maj:t hade 1802 beslutat, att den skulle vara en territoriell församling liksom S:t Petri. År 1812 bestämde Lunds domkapitel gränsen mellan de två församlingarna. Alla som ägde hushåll skulle fortsätta att höra till den församling, vilken de dittills tillhört. Men de kunde också om de ville gå över till den församling, inom vars gränser de bodde.

Benämningen Tyskkyrkan stannade emellertid, som redan antytts, länge kvar. En senare kyrkoherde slutade sin ämbetsberättelse den 12 juni 1868 med följande ord: "Särskilt dristar [sig] undertecknad uttala den önskan att denna församling, hvars medlemmar med undantag af några få tyskar, som likawäl förstå svenska som tyska, måtte upphöra att längre anses för en tysk församling och att pastor måtte förklaras fri från skyldigheten att svara för att tysk Gudstjenst blifver hållen".

Caroli församlings sigill från 1900-talet, utvisande den gamla tyska kyrkan med åren för dess bestånd 1693—1879.

Till spott och spe

Av Einar Bager

Att stå i skamvrån var väl det lindrigaste straffet i hemmens privata lagbestämmelser förr i världen. Hos familjen Bager var denna vrå belägen i en stängd, mörk garderob. Hjalmar Bergman skildrar i Farmor och vår Herre med djup inlevelse en lokal med starka släktdrag. Straffet var inte tidsbegränsat och det hände, att brottslingen blev bortglömd och först genom försiktiga gnäll kunde överklaga straffets varaktighet. Med en smula förakt fann vi, att skamvrån hos en kamrat blott var ett hörn i ett vanligt, ljust rum, där således de två viktigaste ingredienserna, inspärrningen och mörkret, saknades.

I detta fall bortsåg vi helt från en faktor, som på sätt och vis skärpte straffet, det avtjänades inför öppen ridå. Det var nog inte fritt från, att vi ibland som publik med någon skadeglädje följde resultatet av alltför djärva påhitt.

När vi i stadens hävder granskar den rika floran av typer för bestraffning, finner vi, att gemensamt för dem alla är, att de formats som varnande exempel, "andra till sky och varnagel". Skådespelet skulle kunna bevittnas av mängden, antingen det gällde den hederliga halshuggningen med svärd eller den nesliga hängningen i galge och gren, därjämte de många formerna för lindrigare straff. Torget vimlade av folk, när rygghuden slets av någon syndare i skampålens halsjärn högst uppe på kåken framför rådhuset, eller bödeln på samma ställe skar örat av en tjuv eller högg handen av en förfalskare.

Samtidigt med att grövre brott behandlades med bistert allvar, sökte man i lindrigare fall höja straffets effekt som sedolärande exempel genom att låta det framstå i löjets skimmer. Fastän uppfinningsrikedomen på detta område varit stor, har troligen allt varit allmängods, som delats med andra danska städer. Däremot torde Malmö tack vare sitt välbevarade arkiv kunna lämna rätt fylliga uppgifter beträffande dessa straff.

Liksom på andra områden försvåras redovisningen av nyckfullheten i registreringen. Under större delen av 1500-talet antecknas överhuvudtaget inga brott av denna art. I andra fall känner vi till straffredskapet, men knappast någon, som fått smaka på det. Här har väl förseelse och straff följts åt, utan att någon juridisk instans inblandats. Lyckligtvis kan vi också någon gång få en upplysning i helt ovidkommande sammanhang såsom i följande episod.

En majdag 1503 satt en man och en kvinna uppe på kagen — kåken — till spott och spe för sitt liderliga leverne. Mannen påstods då i sin harm ha hotat staden med mordbrand och förvisades därför.[1] Det är således detta hot, som föranlett, att kagen omnämnes.

Kagen, som här omnämnes, stod framför det gamla rådhuset vid Östergatan på nuvarande stadsarkivets tomt. Dess anor sträckte sig dock säkerligen lika långt tillbaka i tiden som stadens och ytterligare 350 år framåt kunde straffpålen som ett varnande pekfinger skrämma Malmö-

borna till laglydnad. Otaliga är de lagbrytare av båda könen, som i dess halsjärn blivit begapade och begabbade, för att oftast därefter få utstå strängare straff. En höjdpunkt i kagens historia nås under 1600-talet, då den som arkitektonisk skapelse nästan kunde ta upp tävlingen med den närbelägna vattenkonsten med dess topprydnad "morianen". Kagens underrede var format som ett arrestrum och skampålen kröntes av "mästermannen" med ris och svärd i händerna.[2]

Under 1600-talets två sista årtionden och fram till 1759 förlägges märkligt nog avstraffningsplatsen till trappavsatsen "vid rådhusdörrarne"[3] och endast vid särskilt svåra brott reses en provisorisk straffpåle på torget. Olägenheten med den nya ordningen var dock uppenbar och den 10 februari 1759 vandrade magistraten efter slutad session ner på torget och enades om, att lämpligaste platsen för en ny skampåle var utanför rådhusets södra gavel.[4]

Fast straffet bort mana syndaren till dyster begrundan fanns det tydligen en och annan, som inte tog det så allvarligt. När en rekrytryttare år 1762 skulle stå vid skampålen och det visade sig, att han ej dömts till halsjärn, ålades profossen att binda honom vid pålen med ett hamprep under armarna till undvikande av "illusion och gäckeri".[5]

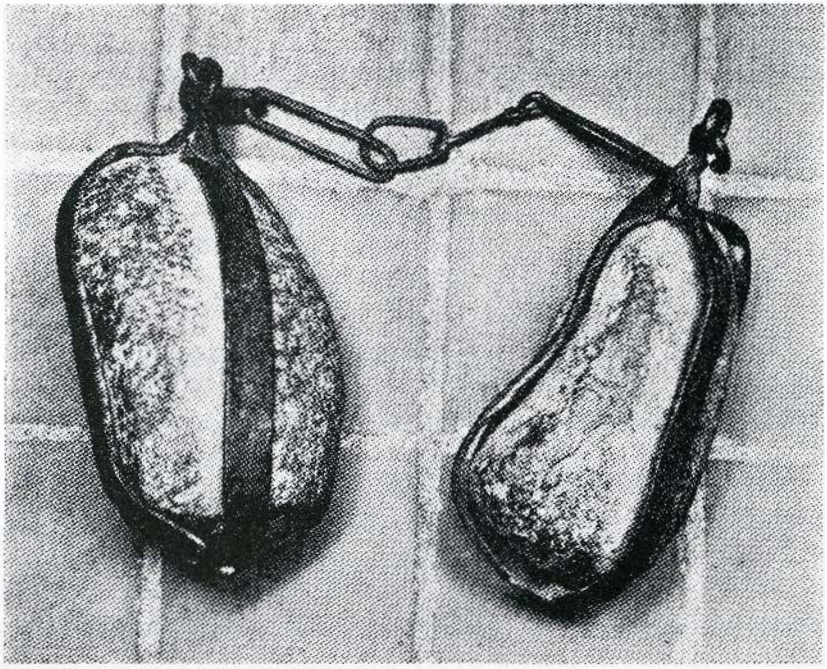
Tidvis fanns det skampålar av helt annat slag på torget. Under den krigiska perioden i 1700-talets början uppbar sådana pålar tavlor med desertörers namn.[6] I seklets slut blev det dramatiskt i samband med, att en skampåle rests till Anckarströms skymf. Härom berättar dombokens protokoll.

Det var bal på Knutsalen den 20 november 1796. En betjänt, som major Rosentwist sänt ner i ett ärende, hörde vid återkomsten, att det sågades borta på torget. Han trodde först, att det var något av de stora träden kring torget, som utsattes för åverkan, men när han i beckmörkret gick ditåt, märkte han att sågandet hördes från Gustaf Mauritz' påle — efternamnet utskrives aldrig i domboken. Efter rapport sändes en soldat att följa honom till pålen, där de två sågande genast tog till flykten och tillsammans med ytterligare två hann rädda sig in i handelsmannen Suells gård — Jörgen Kocks — och regla porten.[7] Episoden får väl tolkas såsom en av de många dyningar från franska revolutionen, som nådde Malmö.

När skampålen sista gång nämnes i Malmö annaler, verkar den dock som en vålnad från en svunnen tid. Det var år 1851, fem år före min fars födelse och med snudd på Sharengrads fotografier, då kungen av gunst och nåd befriade en handelsman från ett honom föregående år ådömt straff. Han hade råkat på obestånd, men rymt ur riket och skulle, om han kom tillbaka, "ställas för en påle i halsjärn å Malmö torg att såsom bedragare skämmas i två timmar och därtill straffas med arbete å Kronans fästning i två år". Uppräkningen av vad förlusten av medborgerligt förtroende innefattade, slutar med förbud "att å börsen sig visa"![8]

Skampålen på Stortorget var ingalunda ensam i sitt slag, det fanns ett par utanför stadsportarna för dem, som bedrev olaga köp,[9] en vid färjeluckan, likaså fyra vid larmgatorna för dem, som där inkastade orenlighet.[10] När handlanden Hammarlund en gång 1734 anmält en dräng till sådan bestraffning, och av en smått irriterad magistrat tillfrågades, i vilken egenskap han gjort sig till talesman i detta mål, svarade han, att utanför Österport stod det ju en "stötta" med en tavla, som angav såväl gärning som straff, och vittnen hade han gott om.[11] Det har kanske varit regel, att överträdelser bestraffats utan större ceremonier.

Någon gång kunde man höja den löjeväckande effekten genom att låta offren hålla redskapen för sina gärningar i händerna. Ett par kvinnor, som stulit råg, hade skäpporna bredvid

"Stadens stenar". Foto Ystads museum.

sig,[12] en förfalskare visade upp sina myntformar.[13]

Ej sällan fortsatte skådespelet på kåken med andra skymfliga upptåg. Redan i Magnus Eriksons privilegier 1353[14] och därefter utförligare i kung Hans' av år 1487[15] stadgades, att om "en ond kvinde" kom med obevisade beskyllningar, skulle hon först hudstrykas på kagen, därefter "springe" d. v. s. hoppa ner från denna "och drage siden sten af by". Detta skymfliga straff får vi något begrepp om genom domböckernas beskrivningar av ett par fall.

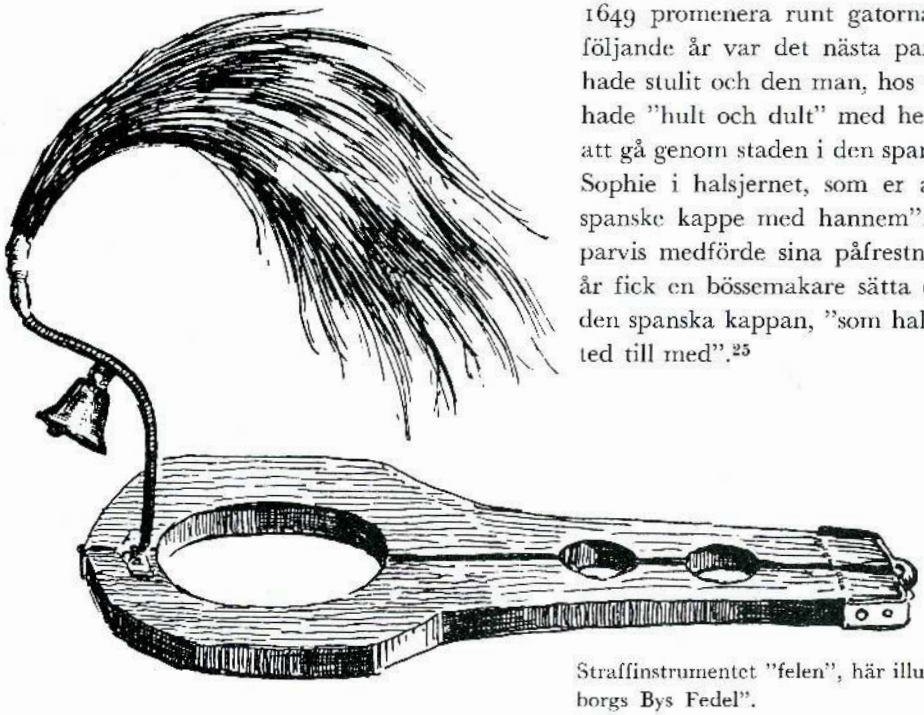
En borgare kom 1654 till bytinget med två kvinnfolk, av vilka den ena på den andras uppmaning brutit upp en kista och frånstulit honom en stor summa pengar. Eftersom han inte "begärde deras liv", dömdes den förra "att lide till kagen och straffes paa kroppen och den anden att stande i halsjernet, naar den anden vorder kagströgen och paa hinder slaaes nie spande vand och kagesteneene att bære aff byen och igien paa deres tilbörlige steder at ophenge och siden begge ved mestermanden af friheden udledes".[16] En annan gång preciseras vägen till runt torget och Östergatan fram och tillbaka och till sist sedvanlig, egenhändig upphängning av stenarna på kagen.[17] När vägen en gång förkortas till blott en runda kring torget, har det kanske gällt en orkeslös kvinna, som kunnat förstöra nöjet genom att stupa på långpromenaden.

Som vi sett, hade redan kung Magnus Eriksson förordnat, att "privilegiet" att bära sten av by endast tillkom "onda kvinnor". Ett annat endast för det svaga könet avsett straff var att bära "felen". När redskapet 1607 första gången omtalas, kallas det "liiren",[18] d. v. s. lyran, en lokal benämning utan motsvarighet i det övriga Danmark, men väl ägnat att karakterisera dess utseende. Instrumentet var ett på längden tudelat bräde med hål för huvud och händer i rad.

Framtill fanns gångjärnet och bakom nacken knäppet. Här fanns också en glatt pinglande klocka och en kvast av strån, som i en båge hängde ner över kvinnans ansikte. Att felan ingått i stadens arsenal av straffredskap kan knappast betvivlas, men dess användande har inte antecknats. Först mer än hundra år senare, år 1711, omtalas instrumentet åter. En handlande hade blivit bestulen av en kvinna, men yrkade ej på straff. Hans ombud ville dock påminna om, att kvinnan redan tidigare blivit straffad för stöld hos prosten "och då blivit härifrån staden avvisad med den så kallade fäjlan på armarna såsom en skimpf för dess elaka levnerne", vilket skulle kunna bevisas, "när detsamma noga efterhöres".[19] Det fanns tydligen ingenting skriftligt om saken. Straffet har varit sig själv nog.

Detsamma gäller kanske även i viss mån om "den spanske kappe" eller som den också kallas "den spanske tönde". En sådan tillverkades 1601 av elva klapholtz — tunnstäver.[20] Den omnämnes nästa gång 1612 som ett hotande straff, om en dräng inte omedelbart återvände i sin husbondes tjänst och stannade där till S:t Mickel, den vanliga flyttetiden.[21] Sedan dröjer det ända till 1643, innan vi åter möter det föga klädsamma plagget. Jesper Maller hade övergivit sin hustru för att leva glada dagar med en annan kvinna. Eftersom han inte hade mycket att böta med, dömdes han "att gaa i den spansche Cappe med tromme for sig op och neder ad gaden omkring byen, slige ledtferdige till afskye". Eftersom kvinnan uppgav sig "rede till barsel" och man inte ville, att det oskyldiga fostret skulle komma under bödelns hand, benådades hon från hudstrykning, "men skal gange udi halsjernet vid den spanske kappe med Jesper om byen", och så försvinna från staden före aftonen.[22]

En sjöman, som knivstuckit sin kamrat, fick 1649 promenera runt gatorna i kappan[23] och följande år var det nästa pars tur. En kvinna hade stulit och den man, hos vilken hon bodde, hade "hult och dult" med henne. Han dömdes att gå genom staden i den spanska kappan, "och Sophie i halsjernet, som er anslagen paa den spanske kappe med hannem".[24] Avstraffningen parvis medförde sina påfrestningar och samma år fick en bössemakare sätta en ny krampa på den spanska kappan, "som halsjernet bleff hefftet till med".[25]

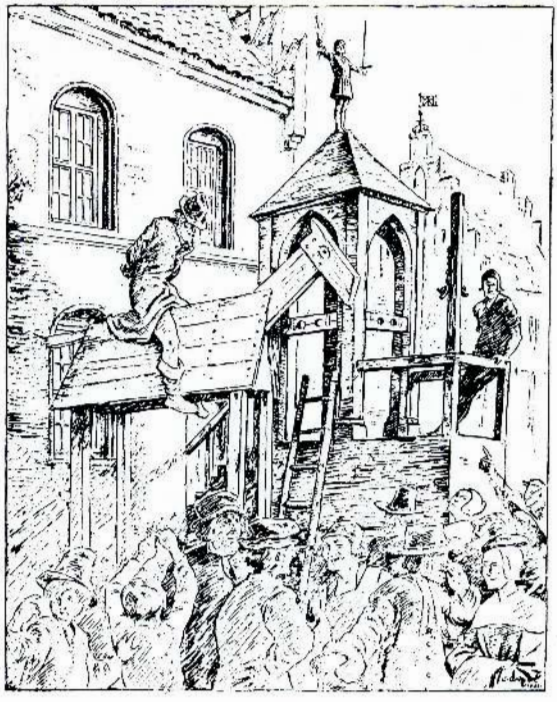

Straffinstrumentet "felen", här illustrerat genom "Aalborgs Bys Fedel".

Ur domarens synvinkel var detta straff tydligen mera lustigt än strängt och när det 1694 sista gången utdömdes, är det som en form av benådning. En kvinna, född i Malmö av ärliga föräldrar, hade tillsammans med en korpralska stulit sängkläder i hospitalet. Hon dömdes "denna gång tillika med corporalskan att beläggas med spanska kappan och af profossen omkring torget och östra gatan ledas och sedan till rådhuset igen, hvarest hon igen aflägges blifvandes sålunda denna gång från vidare straff fri".[26] Att korpralskan, som väl gick i halsjärnet, omnämnes så flyktigt, kan bero på, att hon kanske sorterade under militär domstol, eller som den en gång kallades "malefiftzen", och då fick man vara försiktig.

Den stöddiga oldenburgaren, som uppbär Carl X Gustafs många bronskilon, är ingalunda den första häst, som stått "staty" på Stortorget. En tidigare föregångare var av dansk, spetsryggad ras och var, när den 1653 omtalas, ren gammal då. Den hade nu rämnat och hoplappades nödtorftigt med ett par läkten.[27] På våren 1656 försågs "traehesten paa torffuit" med nya ben, vartdera 1½ meter långt, men på hösten låg den åter där "slet itu brut och benene var henstolen". De nya benen sammanbands nu med fotstycken för att försvåra stölder.[28] Även om timmermännen som flitiga veterinärer sett till krakens åkommor, har det väl funnits något mellanled, innan en helt ny "trädhäst" tillverkas 1782.[29]

Under hela denna tid omtalas aldrig någon ryttare. Anledningen synes vara, att rekryteringen skedde ur en helt liten yrkesgrupp, väktarna, och straffet utdömdes disciplinärt. Men när rytteriet äntligen 1801 möter upp, sker det med en dubbelrote. På grund av försummelse med nattrop och patrullering dömdes fyra väktare "att rida trähästen utför rådstufvan" vardera en halv timme.[30] Det nesliga straffet förbättrade just inte väktarnas anseende och 1806

Trähästen på Stortorget. Rekonstruktion av förf.

ändrades därför deras reglemente, så att först vid tredje resan sömn eller annan försummelse blev det trähästen eller om magistraten fann för gott, böter.[31] När man därför några mörka höstnätter 1811 lyckas fråntaga fyra sovande väktare deras "saxar", avskedades en, som gått genom alla graderna, och av de övriga slapp den, som gjort sig förtjänt av en ridtur, undan med böter. I ett nytt reglemente 1819 finns trähästen alltjämnt på plats[32] och magistraten hotar med en ridtur ännu 1825, samma år som min farfar påbörjade sin skolgång i Christiansfeld.

Mången gång delades bestraffningen av förbrytelser broderligt mellan världslig och andlig myndighet. Detta gällde framför allt överträdelser av det sjätte budet. "En skammel-pall —

med 3 trin — trappsteg — till dem, som derpaa skal sitti, när de står skrift", anskaffades till kyrkan 1682.[33] Arbetslönen 24 skilling tyder inte på kvalitet och redan 1688 kom efterträdaren,[34] som först rakt på sak kallades för "hoor-pallen", men senare mer honett för plikte-pallen. På denna skymfliga plats fick den skyldiga sitta och skämmas under hela gudstjänsten för att sedan offentligen skriftas och avlösas. Den manliga parten, om en sådan kunde påvisas, slapp i regel undan med böter, men undantag förekom, så att man nödgades skaffa ytterligare en pall. Klockaren, som hade att ordna med, att möbeln fanns på plats, lät sig tydligen stundom övertalas att ställa pallen på något undangömt ställe, ty 1706 fick han order att placera den "mitt på gången och kvinnfolket sitter fram åt altaret".[35] Men inte ens det hjälpte. Borgmästaren Jöns Stobaeus anmälde 1725 helt upprörd ett par fall, "då personen icke rätteligen suttit på pliktepallen". En gång hade ett kvinnfolk under hela gudstjänsten legat på knä och vänt ryggen mot församlingen. "Och nu i går" hände det, att en skrivare stod bredvid pallen hela tiden, vilket orsakat stor förargelse.[36] Ett ömtåligt fall, som dock förutsetts i lagen, inträffade 1715, då en för lägersmål dömd gesäll visade sig vara katolik. I stället för att stå på pliktepallen, skulle han stå i stocken utanför kyrkdörren "så lång tid, som eljest med kyrkplikten är vanligt".[37]

För att hela församlingen skulle kunna taga del av skådespelet, användes stocken utanför kyrkdörren endast om söndagarna, men då så mycket flitigare. Hur många, som samtidigt kunde rymmas i stocken är okänt, men uppgiften "några" visar, att minst tre kunde dela på nöjet. När en ny stock anskaffas 1688, anges den vara avsedd för dem, som kommer för sent till kyrkan eller under gudstjänsten "plägar förargelse på kyrkogården".[38] Snart användes den också för bestraffning av allehanda mindre förseelser, ja t. o. m. snatteri kunde här avsonas.

Ett fall från 1759 får visa, hur stockstraffet ofta var avslutningen efter andra, omildare behandlingar. Några även eljest som vanartiga kända lärgossar hade en afton stört ett bröllop "med mycken larm och oanständiga utlåtelser". De fick nu några dagar sitta i arresten, varefter de fördes upp i "förmaket", där de i magistratens och stadens äldstes närvaro av en väktare "skarpt" agades med en karbas "efter det mått, som gossarnes ålder kunde tåla". Därefter skickades de hem till sina mästare, men insattes åter i arresten på lördagen, för att så på söndagen sitta i stocken vid kyrkdörren under såväl högmässan som aftonsången, "andra odygdiga gossar till varnagel, eftersom många flera förmenas vara här i staden av samma okynne".[39]

Någon enstaka gång sökte man genom särskilda påhitt skämma ut brottslingen ytterligare. En "avskedad soldathustru" — det var väl mannen som var avskedad — hade sommaren 1785 gripits på bar gärning, när hon plockade andras potatis. Hon fick nu sitta i skamstocken med ett stånd potatis i handen.[40]

Garnisonen, som bildade en självständig församling med kyrka på rådhusets övre våning, bidrog på detta område enligt 1791 års inventarium med såväl en egen pliktepall av furu som en "straff- eller skjämmestock".

När spögubben får stå som slutvinjett för denna redogörelse, har vi lämnat de juridiska råmärkena. Men redan hans benämning anger, att i hans syssla ingick även bestraffning med i bokstavlig bemärkelse spö. Vid en anställning av "kyrkgubbe" 1691 nämnes eljest endast, att han skulle "gå omkring uti kyrkan att uppväcka de sovande".[41] För detta ändamål hade han emellertid enligt 1729 års inventarium inte endast en stav med en liten "bjälla" ovanpå utan även en piska. Välaktade inslumrade kyrkbesökare har väl purrats genom ett försynt pinglande i örat eller en lätt knuff med staven, medan sämre folk, gesäller och pojkar blivit klarvakna

efter ett piskrapp. Benämningen spögubben gör denna drastiska väckning sannolik, även om piskan givetvis också använts för att jaga ut hundar och andra ovälkomna kyrkbesökare.

Prosten Herman Schlyter har berättat, att ända fram till 1930 fanns spögubben kvar i Vimmerby. Här i Malmö var han redan under mina skolår i förra seklets slut sedan länge försvunnen. Eljest skulle han haft ett tacksamt arbetsfält i Caroli kyrka, där den på många områden förträfflige kyrkoherden Dahlin vaggade halva sin församling till sömn genom att låta sin stämma åka berg- och dalbana. För oss pojkar på orgelläktaren, de s. k. koralerna, var det spännande att följa inte blott kampen mot insomrandet utan även det märkliga skådespelet, då samtliga medlemmar av några kända familjer tågade ut ur kyrkan, samtidigt med att prästen gick ner från predikstolen, för att inte tala om vilka nya konster "Dahlins tosa" skulle hitta på. Men vid den tiden hade spögubben sedan länge lagt ner stav och piska.

NOTER

Bd = bytingets dombok, Rd = rådsturättens dombok, Sr = stadens räkenskaper.

[1] Stadsbogen 1504 20/5 s. 15.
[2] Sr 1653 26/7 f.
[3] Rd 1682 7/8.
[4] Rd 1759 10/2, 21/2.
[5] Rd 1762 21/2.
[6] Rd 1717 16/7, 1719 21/1.
[7] Rd 1796 21/11.
[8] Mag:s prot. 1851 4/10.
[9] Rd 1748 10/12.
[10] Sr 1713.
[11] Rd 1734 6/11.
[12] Rd 1684 22/11.
[13] Rd 1695 18/7.
[14] L. Weibull: Malmö stads urkundsbok.
[15] a. a. Kong Hans privilegiebrev s. 56.
[16] Rd 1654 6/4 "kagestene", 1665 22/4 "tiuffuestene".
[17] Rd 1694 28/4.
[18] Rd 1607 28/6.
[19] Rd 1716 3/5.
[20] Sr 1601 10/1.
[21] Rd 1612 26/6.
[22] Bd 1643 4/8.
[23] Rd 1649 27/9.
[24] Rd 1650 21/7.
[25] Sr 1653 8/7.
[26] Rd 1694 28/4.
[27] Sr 1653 17/9.
[28] Sr 1656 27/9.
[29] Sr 1782.
[30] Rd 1801 10/6.
[31] Rd 1806 24/3.
[32] Rd 1819 7/6, 1825 23/4.
[33] Rd 1682.
[34] Rd 1688 28/4.
[35] Rd 1706 11/6.
[36] Rd 1725 22/11.
[37] Rd 1715 22/1.
[38] Rd 1688 28/4.
[39] Rd 1759 2/5.
[40] Rd 1785 27/8.
[41] Rd 1691 3/3.

BILDUNDERSKRIFTER

Stadens stenar. Ur O. Bjurlings: Ystads historia.
Ålborg Bys fejla. Ur Jydske Køpstæder 1936.
Trähästen på Malmö stortorg, teckning av förf.

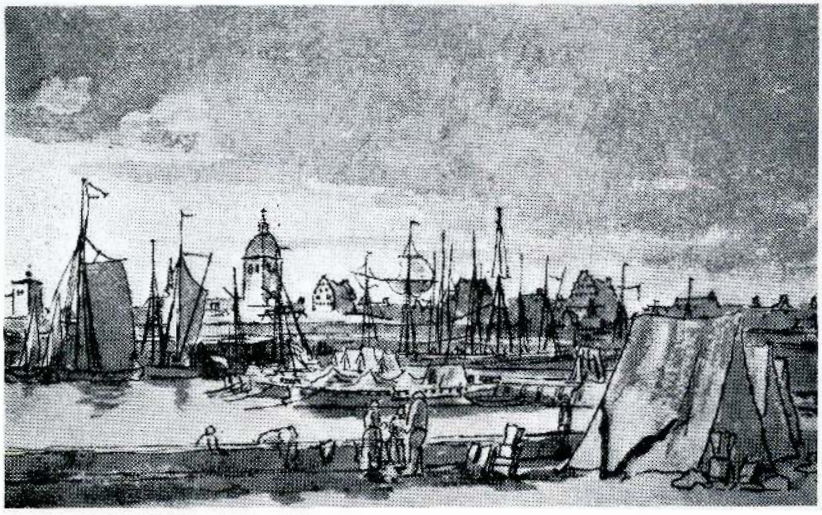
Caroli församlings historia

II. Svensktiden 1812-1948

Av Herman Schlyter

Caroli församling 1812 – 1889

Som vi i föregående avsnitt sett, blev Caroli församling 1812 en vanlig svensk territoriell församling med församlingsgränser. Gränsen mot S:t Petri blev Prost-, Mäster Nils-, Djäkne- och Studentgatorna. Allt öster därom tillföll Caroli. Då utvecklingen mot en svensk territoriell församling pågått en längre tid, blev den definitiva övergången från tysk till svensk församling inte särskilt dramatisk. Det tyska namnet användes stundom långt fram under 1800-talet. Dramatiskt var det däremot att Caroli församling kom att befolkningsmässigt öka starkt genom alla de förändringar av ekonomisk, social och kyrklig natur, som gränsdragningen förde med sig. 1775 hade varit ett för stadens framtid viktigt år, då man började bygga ut den gamla hamnen, vilket fick en stor betydelse under perioden efter Napoleons kontinentalavspärrning 1806. Handelsväsendet blomstrade och Malmö kom in i världshistoriens virvelvind. Särskilt känt blev bankföretaget Malmö diskont, som startade 1804. Snabba förtjänster och förluster blev ett resultat av Malmös handelsengagement. Värsta förlusten var Malmö diskonts sammanbrott 1817. Franska revolutionen hade fått vissa återverkningar i vår stad. Så t.ex. skakades den av det s.k. bröduppploppet i december 1799, som utlöstes av de stigande brödpriserna. Livsmedlen hade fördyrats avsevärt och nöden drabbade många hem. Gustaf IV Adolf gjorde Malmö till sin huvudstad november 1806 - maj 1807, vilket satte staden i fokus. Två faktorer bidrog till stadens tillväxt: raseringen av fästnings-

Staden sedd från Malmö hamn. Caroli kyrka längst t.v. – Efter teckning av J. Th. James 1813.

verken och skapandet av Gustaf Adolfs torg och Drottningtorget. En yta – stor som den då existerande staden – skulle utrymmas för bebyggelse. Malmö fick permanent gatubelysning, då man 1814 beslöt att sätta upp ett 30-tal oljelyktor, för vars skötsel nio lykttändare anställdes. Senare utökades antalet lyktor till 50 och 1854 fick staden gaslyktor. Man skapade en fast organisation för fattigvården, delvis på prästerligt initiativ. Staden kunde med en viss tillförsikt se framtiden an, men man skulle komma att uppleva många vanskligheter.

Kyrkliga förhållanden under Caroli församlings förste svenske kyrkoherde

Den förste kyrkoherden i Caroli under svensktiden var Nils Quiding Jönsson, som varit kompastor i Caroli sedan 1803. Samtidigt som han blev kyrkoherde indrogs kompastorstjänsten för att först 1874 återinföras i form av en komministertjänst. Innan Quiding 1814 tillträdde kyrkoherdetjänsten, var regementspastor J. C. Ekelund nådårspredikant. Ännu 1813 och 1814 kallade han församlingen för Caroli tyska, Quiding däremot kallade den redan 1812 enbart för Caroli församling i sina folkmängdsrapporter till Tabellverket, föregångaren till Statistiska centralbyrån.

Med sitt milda och anspråkslösa väsen och sin lokala kännedom om Malmö och Caroli kunde Quiding göra övergången för församlingen mjuk. Men hans svaga hälsa hindrade honom från att ta några större initiativ.

Strax efter det att Quiding hade tillträtt, vilket skedde den 1 maj 1814, specialvisiterade biskop Wilhelm Faxe i augusti församlingen, som i visitationsprotokollet ännu kallades Caroli tyska. Kyrkorådet bestod då av kyrkoherden, rådman Henrik Kockum, professor Caspar Trendelenburg, handelsman Cornelius Hegardt, tullförvaltare Weddig Borg, advokatfiskal och rådman Henrik Falkman samt handelsman Holger Kock. Närvarande vid visitationen var också vice häradsprosten Petrikyrkoherden Anders Gullander och kyrkoinspektor J. J. Sommar.

Visitationen började enligt protokollet med genomgång av kyrkans inventarier. Faxe föreslog att vissa äldre icke längre brukade ting som en grön mässhake, en altarduk, ett "altartäcke" och en tysk psalmbok borde försäljas. Han anmärkte på att ingen dopskål fanns. Skälet var att från 1778, då man började predika på svenska, inget dop skett i kyrkan utan alla dop förrättades i föräldrarnas hem. Detta var, menade han, emot kyrkolagen och kyrklig ordning. Dopen borde återföras till kyrkan, vilket dock inte skedde på länge än.

Jonas Ahlqvist, vid 89 års ålder, organist och klockare i Caroli kyrka 1821-1864. – Efter Widerberg, Kameran minns.

När det gällde nattvardstyget borde befintlig oblatask av mässing utbytas mot en av silver. Rådman Kockum erbjöd sig skänka en sådan. I fråga om ny mässhake lovade han och Trendelenburg att tillsammans med den senares syster änkeprostinnan Anna Crüger hjälpa till med dess anskaffande.

För att täcka kostnaderna för reparation av kyrkans tak hade kyrkorådet utan att inhämta vederbörandes tillstånd låtit försälja överflödigt silver, såsom två kalkar, spännen på kyrkans bibel etc. Detta anmärkte visitator på och framhöll, att "vid förslag av ändring eller försäljning av kyrkans dyrbarheter" skulle sådant förslag överlämnas till konungens befallningshavande och biskopsämbetet för närmare prövning. Biskopen framhöll att muren kring kyrkan behövde repareras eller ersättas av pålar med järnkedjor emellan. Denna önskan blev dock inte uppfylld.

Protokollet uppgav att kommunikanternas antal uppgick till vid pass 1200. Det betydde 50% av församlingen. Klockare och tillika organist var Jonas Ahlqvist. Därjämte fanns en klockaredräng och en ringare.

Den tidigare existerande tyska skolan hade upphört och man hade skola tillsammans med S:t Petri församling. Detsamma gällde fattigvården, som 1806 hade reformerats och fått en direktion, vari även kyrkoherdarna i S:t Petri och Caroli hade säte.

Då Quiding som också blev prost över egen församling, ofta var sjuklig hade husförhören hållits av konrektor Jonas Palm och regementspastor Ekelund. Mot bruket att rätt många församlingsbor gick till privat nattvardsgång på söckendagar, framhöll visitator, att de borde tillhållas att gå till nattvarden vid de offentliga söndagsgudstjänsterna.

De medel som inflöt till de fattiga vid kyrkliga förrättningar delades mellan församlingens fattiga och Lunds lasarett.

Angående gudstjänstspråket framhölls, att alla församlingens medlemmar, undantagna ett fåtal, förstod svenska bättre än tyska. Därför borde högmässan vara på svenska och aftonsången på tyska. Det rapporterades att befolkningstabeller, som Tabellverket årligen inkrävde från församlingarna – med vissa luckor – fanns från 1779. I Malmö stadsarkiv börjar dock befolkningstabellerna för Caroli redan 1776. 1749 hade Tabellverket börjat kartlägga befolkningen och prästerskapet hade skyldighet att fylla i dessa formulär. I protokollet anges folkmängden år 1805 ha varit 1557 men vuxit till 2781 år 1825.

Till Lutherjubiléet 1817 tog man fram den Luthermålning, som nu sedan 1934 hänger innanför västra entrédörren till den nya kyrkan. Jubiléet firades i tre dagar med gudstjänster och orationer, delvis på latin, inför ett auditorium, som var så stort att trängsel uppstod och landshövding Wilhelm af Klinteberg måste mana till lugn och besinning.

I april 1821 infordrade biskop Faxe biografiska underrättelser om prästerna i Oxie härad. Det blev anledning till att Quiding den 12 oktober s.å. sammanställde ganska utförliga uppgifter om prästerna i Caroli församling från dess tillkomst till nämnda datum. Dessa finns i protokollsboken över visitationer i Caroli 1814-1899.

Donationer

1802 hade barnhusbokhållare P. Z. Lindman, svärfar till Biskop Faxe, donerat en summa för att gälda en del av församlingens skulder. Som nämnts hade Crügers änka och hennes bror 1814 jämte rådman Kockum donerat ett belopp till ny röd mässhake. Borgmästare C. M. Nordlindh hjälpte också till. 1821 skänkte Anna Crüger 100 rdr banco, vars årliga ränta i första hand skulle tillfalla änkor eller döttrar till Carolipräster.

Med anledning av ett biskopscirkulär den 22 december 1821 avlät Quiding den 20 juli 1822 en mycket utförlig ämbetsberättelse, i vilken han

bl.a. berättade, att predikningarna i Caroli ombesörjdes av honom och skolkollegan Samuel Follin på så sätt, att de växelvis skötte högmässan på svenska och aftonsången på tyska. De predikade en halv till tre kvarts timme. Av Quidings hand föreligger ett stort antal väl utarbetade tematiska predikningar i original från slutet av 1790-talet till början av 1820-talet med tonvikt på 1810-talets mitt. De bevaras nu i Malmö stadsarkiv, bundna i ett band.

En del frågor från biskopsvisitationen 1814 besvarades i ämbetsberättelsen, bl.a. om privata nattvardsgångar. Quiding framhöll att han gick försiktigt fram för att inte förlora kontakten med någon, men att de flesta lärt sig att komma till de offentliga nattvardsgudstjänsterna. De tyska gudstjänsterna besöktes mindre än de svenska. Till de tyska passionsgudstjänsterna kom ofta ingen enda. Han rapporterade att sedan kyrkans skatter utsatts för stöld under Bützows tid hade de förvarats privat. Dopen förrättades i hemmen, vilket gav pastor tillfälle att få kännedom om hemmens sociala och ekonomiska villkor. Quidings efterträdare kom att lägga stor vikt vid detta.

Eric Angelin

Quiding dog 1824 och 1827 blev blekingen Eric Angelin hans efterträdare och följande år prost över egen församling. Han hade 1821-1823 tjänstgjort i S:t Petri och 1823-1827 i Lunds domkyrkoförsamling. Under de 40 år som Angelin var kyrkoherde växte folkmängden till över 14000. Församlingen övergick så småningom och ryckvis från en småstads- till en storstadsförsamling. Innan Angelin tillträdde 1827 var regementspastorerna P. Sjöstedt och B. Lindhberg nådårspredikanter. 1840 var församlingens folkmängd 3712, 1845 var den 4309, 1850 var den 5618 (kommunikanter 3494), medan den fem år senare belöpte sig till 7216. Ytterligare fem år senare var den 10020 och 1867 var den 14454.

Erik Angelin, kyrkoherde i Caroli 1827-1866. – Efter Lunds Stifts herdaminne II:2.

Så stor folkökning kunde inte ske utan att märkas i socialt, ekonomiskt och moraliskt hänseende. Fattigdom och nöd blev en beklaglig realitet, som mycket bekymrade pastor och ställde hans sociala ansvar på prov.

Enligt ämbetsberättelsen 1822 var konfirmandernas antal i regel mellan 40 och 50 och kommunikanternas omkring 1890. Katekesförhör hölls om söndagsmorgnarna och var bra besökta.

Socialt var onykterhet orsak till mycken oenighet i det äktenskapliga samlivet och till utbredd fattigdom. Särskild bok fördes över dem som ådömts "kyrkoplikt".

Den 18 september s.å. upprättades enligt påbjuden förordning en beskrivning av församlingens "minnesmärken". Nytt var påpekandet att "prästestolen" användes som sakristia och på altaret fanns ett "bildhuggeri" av Kristus på korset från 1700-talet samt på altaruppsatsen en framställning över tron, hoppet och kärleken. Själva altartavlan föreställde nattvardens instiftelse. Dessutom rapporterades om de förut beskrivna mål-

ningarna i kyrkvalvet och om målningarna av Luther och Rummel. Det nämndes också att en målning av Lasius i kroppsstorlek fanns i kyrkan. Var den blivit av har hittills inte kunnat utrönas. Troligen har den förvaltats illa och blivit förstörd.

Två mässhakar, en förut nämnd i purpurröd sammet och en svart i manchester, ett altartäcke, till synes skänkt av C. D. von Conow, och förut omtalat nattvardstyg nämnes också. Ny är uppgiften om en liten förgylld oblatask med påskriften: "Verehret von der Frau Factorinn Wahlborg Bertrand 1783" liksom ett skepp "af träd". Utom tre epitafier i kyrkan omnämnes gravvården över Frans Suell ute på kyrkogården.

I ämbetsberättelsen augusti 1836 redogjorde Angelin utförligt för skolförhållandena och påpekade, att den stora folkökningen motiverade utökning av skolverksamheten, som ju ännu främst skedde på privat basis. Bl.a. hade i Caroli församling två "barnalärare" inrättat nya enskilda skolor för 50 "gossebarn" enligt växelundervisningsmetoden. Men det behövdes undervisning för flickor, ehuru en lärarehustru undervisade en del flickor i "Handaslöjden". F.ö. fanns också sedan 1826-1827 "Josefinas slöjdskola" för fattiga flickors "undervisning i nödiga slöjder" och utbildning till "tjenstepigor". Skolan hade uppkallats efter kronprinsessan Josefina. Överhuvud var fattigvården ännu så länge sammankopplad med samhällets ansvar för skolundervisningen som jämte arbetsinrättningen hade till huvudsyfte att avskaffa tiggeriet. Det fanns ett par fattigskolor för barn, vars föräldrar inte hade råd att hålla dem i privatskolor. De hette Stora fattigskolan och Ladugårdsskolan.

Hos fru Ingeborg Sjunnesson i Svalöv, vars mormor var född Angelin, finns ovan återgivna föremål. Byrån är ett mästerprov, som Angelin köpt av en konfirmand. På byrån ett foto av Angelin, en dopskål, en dopmössa av guldbrokad, en tobakspung, en ridhandske och en penningpung med 1700-talsmynt samt en psalmbok, som tillhört Angelins svärfar, prosten Olof Hindbeck.

Vad kyrkans utseende beträffar hade golvet och bänkarna höjts upp och koret utvidgats. Till konfirmandundervisningen mottogs endast de som kunde läsa, c:a 40-50. Privata nattvardsgångar hade nu nästan upphört. Antalet kommunikanter var 2000. De flesta gick två gånger om året, de "bättre" blott en gång och en del kom aldrig till nattvarden. Dryckenskap och otukt ökade. Angelin anmärkte att eftersom han var utan ämbetsbiträde hade han föga tid till umgängesliv.

1844 års ämbetsberättelse hade inte mycket nytt att förmäla. Dock hade 1839 en nykterhetsförening tillkommit med över hundra medlemmar. Det hölls svenska högmässor varje söndag alltifrån 1835 enligt kunglig tillåtelse. De var väl besökta och folk stannade kvar i kyrkan till utgångspsalmen. Tysk gudstjänst ägde numera rum endast första söndagen i varje månad och på de stora högtidsdagarna. Många gånger kom inga åhörare alls. Vid katekesförhören kl 8 på sommarsöndagarna infann sig barn och ungdom och vid husförhören före jul kom mödrar, barn och tjänstefolk.

Fattigvården sköttes av stadens gemensamma fattiginrättning och bestod av understöd, matutdelning, hushyra eller rättighet att bo i fattighuset eller arbetshuset. Fattigvården var liksom fattigskolorna en gemensam angelägenhet för hela staden och förblev så även sedan den första allmänna folkskolestadgan införts sommaren 1842. Egentligen skulle varje församling för sig sörja för både fattigvård och skola, men Malmö hade utverkat tillstånd att ha bådadera gemensamt. I den gemensamma skolstyrelsen var de båda kyrkoherdarna självskrivna ledamöter.

1837 fick Caroli kyrka ett nytt orgelverk med tio stämmor byggt av P. Z. Strand. Den gamla orgeln såldes till Fosie. 1842 insattes fyra nya fönster i kyrkan. Samma ämbetsberättelse bekräftar att håvgång i kyrkan avskaffats, åtminstone när det gällde offer till pastor. I stället fick han årligen en fast summa på över 30 rdr. 1850 och 1859 härjade koleran åter i staden och skördade 3 % av befolkningen, främst bland de fattiga.

Prostvisitationen 1851

Under Angelins tid i Caroli 1827-1866 hölls ingen biskopsvisitation men väl ett par prostvisitationer. Den första ägde rum den 13-14 september 1851. Kontraktsprost C. Sylvan förrättade den och det föreligger ett utförligt protokoll därifrån. Vid denna tid hade Angelin just fått Ephraim Bager till ämbetsbiträde. Bager med sin herrnhutiska bakgrund blev en väckelsens talesman och samlade lågkyrkliga fromma Malmöbor under sin predikstol. Visitationen föranledde ingen erinran. Det antecknades att en katolsk snickaregesäll antagit den lutherska bekännelsen. Det rapporterades att Stora fattigskolan fått ett nytt skolhus av tegel med gråstensfot i slutet av 1830-talet på nuvarande Västra skolans område, där redan fattighuset låg och dit Josefinas slöjdskola flyttade 1842. Två lärare hade anställts. Dessutom fanns enskilda skolor för "bättre" familjers barn, en "borgarskola", där borgarebarn och lärlingar undervisades på måndagskvällarna, samt en afton- och söndagsskola som undervisade hantverksungdom.

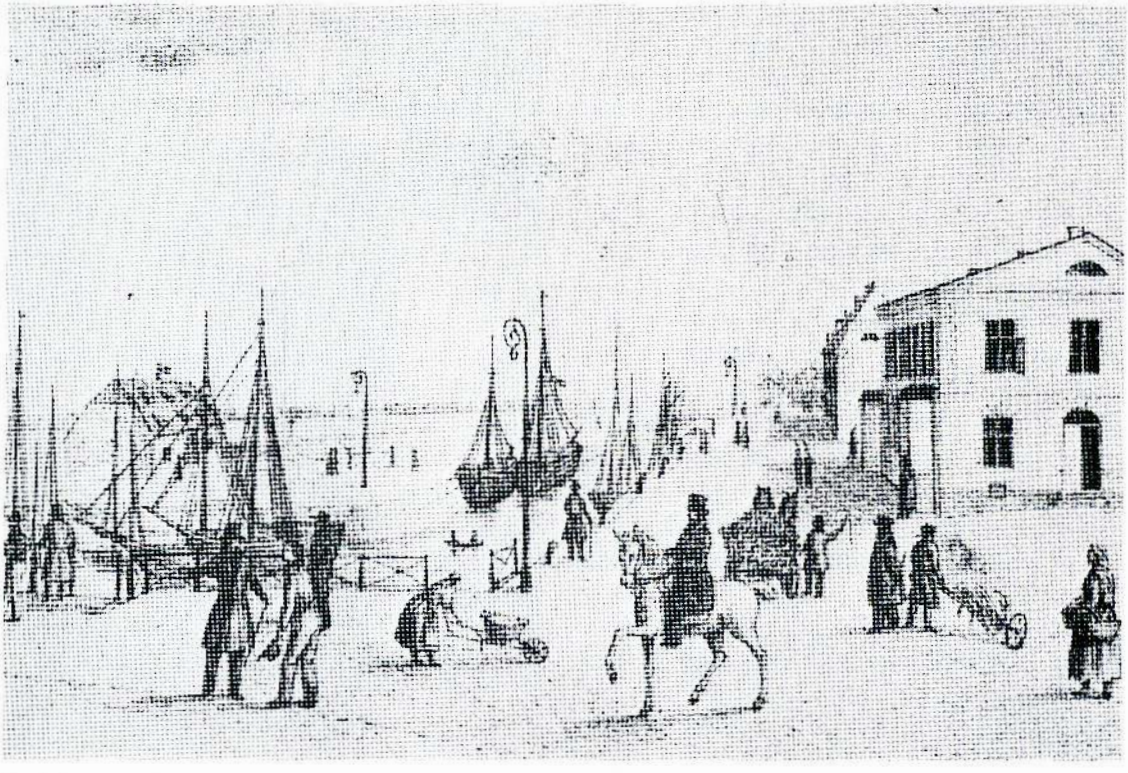
Då församlingens medlemsantal ökat avsevärt, ökade också konfirmandernas antal, så att de uppgick till 100, varav 90 var fattiga. Den stora folkökningen bidrog till försämrade sociala förhållanden med svår fattigdom, usla bostäder och utbredd slum. Från 1832 hade Angelin vid dop i hemmen, vilket var regel, i dopboken antecknat familjens eller åtminstone moderns sociala villkor. I början använde han tre beteckningar: goda, borgerliga, knappa villkor, men senare tillkom: fattiga. Särskilt där u.ä.-barn föddes var ekonomin skral.

Under 1800-talets senare hälft med industrins framväxt blev förhållandena bättre med nya arbetstillfällen. Men det medförde också ökad inflyttning från landet. 1850 fanns det 47 fabriker med 599 arbetare i Malmö. Kulturella insatser skedde genom startandet av ett par tidningar, teater, musik och bibliotek.

Mormonerna

Vid prostvisitationen 1851 konstaterades: "Villfarelser i wår christliga lära har icke hos någon förmärkts". Det dröjde dock inte länge förrän irrläror blev uppenbara. Villfarelsen just då var mormonismen. Utflyttningen från Malmö till Köpenhamn av framför allt mormoner var ganska stor. En del, som ämnade emigrera till USA via Köpenhamn men inte hade pengar nog, stannade en tid kvar i danska huvudstaden och försökte tjäna in behövligt kapital.

Mormonerna som på 1840-talet slagit sig ner i provinsen Utah i USA hade genom arbete och flit blivit välbärgade. I deras lära ingick stark missionsiver. Emigranter från Sverige anslöt sig till mormonerna, som gratis upplät jordområden till uppodling. En del av de svenskar som blev medlemmar i mormonkyrkan utsändes som missionärer och emigrantvärvare till Sverige för att

Suellshamnen vid mitten av 1800-talet. – Efter Malmö Stads historia III.

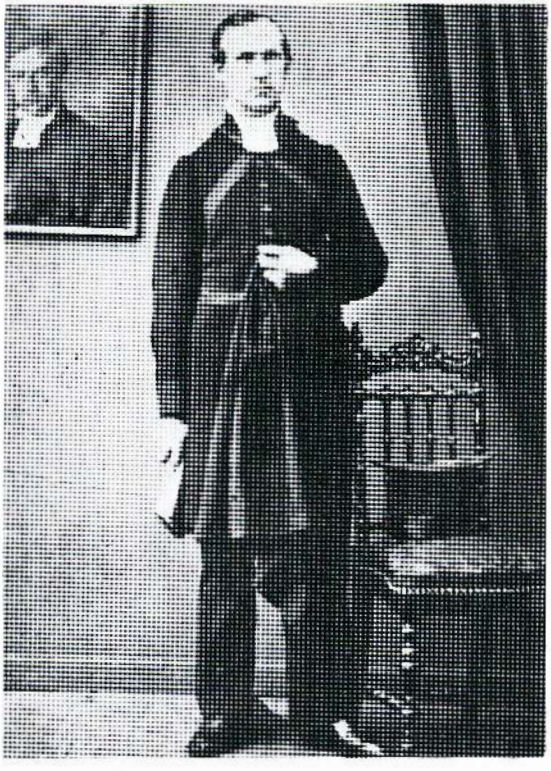
vinna själar med löften om markförvärv i Utah. De hitsända missionärerna arbetade i Malmö fattigkvarter och lockade många över till mormonismen genom löften om egen jordtorva och materiellt välstånd samt fri resa. Särskilt i Caroli församlings slum vann de anhängare liksom bland torpare och bönder utanför staden.

I februari 1856 hade Ephraim Bager, som då var v. pastor i Caroli, lämnat en längre redogörelse för mormonismen i Malmö. Han fastslog att den hade sitt "hufvudsäte" i Caroli och "särdeles sista året concentrerat sig inom det qvarter, som wanligen kallas Bethlehem, hwarest ett större hus nästan uteslutande bebos af denna läras anhängare, hwartill husegaren sjelf bidragit, då han funnit räkning wid, att uthyra rum åt mormoner, emedan dessa punktligen erlägga sin hyra". Bager rapporterade vidare, att i nämnda hus "residerar ock deras styresmän, bestående af trenne s.k. Äldste, nemligen f.d. skräddaren Nils Nilsson Ståhl från Slågarp som en längre tid arbetat i Köpenhamn, rotesoldaten Adler från Sallerup samt f.d. smeden A. Isgren från Slimminge". Den förstnämnde kallades president och hade under sig s.k. grenar i Skåne, ledda av var sin äldste. I Malmö var medlemsantalet c:a 60. De samlades tre gånger varje söndag och dessutom två vardagskvällar. Om söndagen utdelades nattvard. Kollekt upptogs till mormonmissionen, till bildandet av en emigrantfond och till ett mormontempel i Amerika.

Bagers rapport gav en initierad bild av mormonismen. Han hade försökt att ordentligt sätta sig in i dess lära och översatte och lät 1856 trycka danske kyrkohistorikern biskop C. T. Engelstofts

16-sidiga häfte "Om mormonerna". Domkapitlet, som tycks ha fått en chock av Bagers redogörelse, infordrade kompletterande uppgifter. I april 1856 lämnade Bager dem och uppgav namn på 55 personer, som blivit "döpta, werkliga medlemmar af mormonsekten". Han förmodade att det fanns flera som han inte kunde "specificera". Dock hade 10 av de nämnda senare övergivit villfarelsen men nya tillkommit.

Domkapitlet hade således blivit oroat över anslutningen till irrlärorna och infordrade i maj 1857 uppgift om villfarelserna i stiftets församlingar. Angelin svarade den 21 juli s.å. bl.a. att "mormoner ... oförskämdt bland de enfaldige söka att öka sin församling" och att "detta år äro väl härifrån till America försedlade mellan 30 och 40 personer, små och stora, men detta synes icke gjort någon minskning, ty mormonhopen förökes beständigt med personer både från staden och landet och sedan den werldsliga Makten icke en gång på anmälan gjort något allvar med att skingra Mormonsammankomsterna, så möta de presterskapets tillrättavisningar med hån och försmädelse".

Ephraim Bager, v. pastor i Caroli 1851-1863, senare kyrkoherde i Höör och slutligen kyrkoherde och prost i Tygelsjö. – Efter Widerberg, Kameran minns.

Ny prostvisitation

Vid prostvisitationen den 21-22 juli 1858 relaterades, att Angelin i sin ämbetsberättelse till visitator anmält, att mormonernas antal inte ökat frånsett att några inflyttat från kringliggande landsförsamlingar och från Danmark. Under år 1859 döptes enligt Bagers rapport "Uppgift rörande pastoralvården i Malmö Caroli församling för år 1859" fyra barn i mormonhem enligt mormonsk ordning. Ett ej angivet antal mormoner hade varnats. Två hade övergått från Svenska kyrkan till mormonismen, medan tre återgått.

Som ett motdrag till villfarelsens framgång kan man kanske se Bagers ynglingaförening och hans söndagsskola inspirerad av Peter Fjellstedt. Dessa fick dock inte någon större betydelse för det kyrkliga livet i Malmö utan blev mer en del av den lågkyrklighet och nyevangeliska väckelse, som bl.a. fick Immanuelsförsamlingen till resultat. Efter aftonsångens slut samlade Bager i sitt hem på Östergatan en skara unga människor till bibelstudium, bön och sång. Dessa sammanslöts 1860 till Pastor Bagers ynglingaförening, vilken kom att göra en viktig lekmannainsats i stadens andliga liv.

Andra ärenden som var uppe vid visitationen var skolan, husförhör, konfirmandläsning och fattigdom. Husförhören hölls i hemmen, som i regel var trånga, och Angelin framhöll behovet av ett ämbetsrum, där husförhör och konfirmandläsning kunde äga rum. Sockenstämman i oktober 1858

uppdrog åt kyrkorådet att göra upp ett förslag till anskaffandet av sådan lokal.

När det gällde skolundervisningen var läget det, att utöver tolv privatskolor fanns tre fattigskolor, de förut nämnda på Väster och i Ladugården och sedan 1849 en på Öster, som 1855 hade 285 elever. Därjämte byggdes 1858 Östra förstadsskolan. Barnens skolgång var "ganska oregelmässig", då en del barn användes till barnarbete i den framväxande industrin eller till hjälp i lantbruket i hem belägna i stadens utkanter.

Den sociala nöden var svår. De flesta fattiga fick understöd från fattigvården på förord av pastor, som själv var en mycket verksam medlem av fattigvårdsstyrelsen. Fattigvården räckte dock inte till för allas behov, utan togs "den enskilda välgörenheten på många håll starkt i anspråk". Så även Angelins egen personliga. Han hjälpte ofta i hemlighet ur egen ficka. Han var särskilt upprörd över att många socialfall kom från landskommunerna. Där uppmuntrades dessa att flytta till städerna, sedan de mutats "med någon tids rikliga underhåll".

Gudstjänststatistiken var ganska bra men kyrkan för liten. Den rymde bara 6/7 av kommunikanterna. Då hårgången upphört, höjde man bänkavgifterna för att kantorn och kyrkobetjäningen skulle få ersättning för vad som förut lagts i hårvar till dem. Kyrkan var i regel fylld och många fick stå i gångarna, så att dessa ockuperades. De sent kommande bänkplatsinnehavarna hade då svårt att komma fram till sina platser. Regeln var ju den, att hade bänkinnehavarna inte vid gudstjänstens början intagit sina platser, öppnades bänkdörrarna för allmänheten.

Östergatan med Caroli kyrka omkring år 1865. – Efter Widerberg, Kameran minns.

Förslag till ny kyrkobyggnad och ny församling

Redan 1853 hade tanken på "en ny kyrkas framtida byggande" framkastats och 1861 var frågan uppe i kyrkorådet. Men man nöjde sig t.v. med att reparera tornet, skaffa nya bänkar och stolar, nytt golv och ny predikstol. Då man saknade tillräckliga medel, beslöt sockenstämman att man skulle sälja en del av inventarierna. I Snäll-posten för den 17, 19 och 24 oktober 1861 infördes följande annons: "Å offentlig auktion wid Caroli kyrka härstädes Fredagen den 25 Oktober kl 11 f.m. försäljes 2 större och 2 mindre sextonarmiga ljuskronor utaf messing, passande för kyrkor med tillhörande jernkettingar, ett stort wäggur i fodral, 3 portar, en del lämmar m.m."

Så försvann kyrkans mässingskronor. Gas hade installerats och det ansågs väl tillfyllest med gasbelysningen. Behållningen av auktionen uppgick till 532, 10 rdr. Frågan är: Var hamnade dessa ljuskronor och vägguret? Endast om en ljuskrona vet jag hittills besked. Den hänger i Ulriksdals slottskapell.

Genom kommunallagen 1862 delades sockenstämman upp i kommunal- resp. kyrkostämma. Biskop Thomander skrev den 20 maj 1863 till v. pastor Nordborg: "Det stora missförhållande, som ... förefinnes emellan antalet sittplatser ... och församlingens folkmängd, föranleder mig att anmoda Herr v. Pastorn å kyrkostämma höra församlingen rörande de utwägar, den må hafwa att föreslå, och de åtgärder, den är sinnad widtaga för att bereda större antal af församlingens medlemmar tillfälle till kyrkogång". Biskopen slutade med att frågan borde behandlas på gemensam kyrkostämma för Caroli och Petri församlingar.

Östergatan på 1860-talet. Bilden tagen från nuv. Stadsarkivet. – Efter Widerberg, Kameran minns.

S:t Pauli kyrka. – Foto Bo F. Mårtensson.

En sådan stämma hölls i S:t Petri kyrka i slutet av juni, varvid "behofwet af en ny kyrkas framtida byggande" på nytt erkändes men det påpekades, att tillräckligt med pengar därtill saknades.

Caroli höll sin egen kyrkostämma den 10 augusti, varvid beslöts tillsätta en kommitté att driva saken vidare. Vid ny kyrkostämma den 19 oktober framhölls, att staden borde indelas i tre församlingar.

Då frågan om en ny byggnad för Caroli hopkopplats med ett förslag om en tredje territoriell församling, beslöt stämman att dubblera högmässorna i Caroli och att därför anslå medel till ytterligare en eller två präster. Utom v. pastorn, som skötte kyrkoherdens tjänst, anställdes som pastorsadjunkter Å. Löfvall och S. Wahldorff. Bager själv lämnade staden 1862 efter sex års v. pastorstid i Caroli för kyrkoherdetjänsten i Höör och flyttade dit våren 1863. Hans efterträdare som v. pastor blev N. P. Nordborg.

Angelin hade med hjälp av Bager försökt sköta sin ständigt växande församling, men 1863 orkade han inte mer utan överlämnade de starkt ökande göromålen, bl.a. många skilsmässo- och äktenskapsärenden (oenighet, dryckenskap, otrohet) åt sin v. pastor, som också blev ordförande i kyrkorådet och kyrkostämman.

Där tog denne upp frågan om mormonerna. Då dessa ej lyssnade på pastors varningar, beslöt kyrkorådet att kalla deras ledare inför rådet för att varna och förbjuda dem "att ytterligare utsprida sina willfarelser". Vid kyrkorådssammanträdet den 29 oktober 1863 inställde sig ingen av ledarna, men efter förnyad kallelse infann sig vid sammanträdet den 10 december en av dem. Denne erkände att han tillhörde "De sista dagarnas heliga" och predikade enligt deras uppfattning av bibelns läror. Han tänkte fortsätta därmed.

Kyrkorådets anmälan till magistraten ledde inte till någon ändring och mormonärendet blev vilande. Avfallen från kyrkan blev mer sällsynta. Vid biskopsvisitationen 1868 återkom ärendet. Då uppmanades prästerskapet av biskop Flensburg att "icke lemna något tillfälle obegagnadt att söka återföra dem som ännu äro bundna i denna willfarelse".

Frågan om gemensam förvaltning av Caroli och S:t Petri församlingar hade diskuterats. Kyrkorådet i Caroli ansåg, att saken kunde bli aktuell vid nästa kyrkoherdeledighet i församlingen, så mycket mer som tanken på en tredje territoriell församling gjorde frågan ännu mer brännande. Efter Kungl Maj:ts besked trädde samfälligheten i funktion den 1 maj 1874.

Den 9 oktober 1866 hade kyrkorådet i Caroli på nytt framhållit behovet av en tredje territoriell församling. I väntan på en utvidgad eller ny kyrka i Caroli diskuterades åter möjligheten att förbättra den gamla. Bl.a. rådfrågades Helgo Zettervall och en viss förändring av altaret och altarskranket skedde.

Caroli församling hade 1866 ett invånarantal på 13492, medan S:t Petri hade 7842. Därför blev behovet av församlingsdelningen alltmer påträngande och 1869 beslöts att en tredje församling, kallad S:t Pauli skulle upprättas. Den blev Malmö första förstadsförsamling, men den började i realiteten verka först den 1 maj 1884 efter nytt beslut 1883. Dess kyrka blev dock färdig och invigd 1882 men användes då av Caroli församling under 1 1/2 år som annexkyrka för högmässas hållande för Rörsjöstadens invånare.

Som de flesta av den tidens kyrkor var Caroli kyrka utan uppvärmningsmöjligheter, vadan åhörarna frös vintertid. Därför beslöt kyrkorådet den 2 april 1870, att kyrkan skulle uppvärmas under den kalla årstiden dock utan "mera kännbara utgifter". På sensommaren diskuterades om två eller tre järnugnar eller ett nyuppfunnet system med rörugnar, kallat Wolperts rörugn, skulle inköpas. Kyrkorådet fick i uppdrag att avgöra saken och 500 rdr till sin disposition, men först sommaren 1871 skedde något. Då införskaffades och uppsattes en Wolperts rörugn. Den

visade sig emellertid vara oduglig och utbyttes mot två vanliga järnkaminer.

Vid biskopsvisitationen i juni 1868 hade kyrkan och dess inventarier besiktigats och kyrkorådet fått i uppdrag att avföra obrukbara persedlar ur inventariet, bl.a. en svart mässhake. Tidigare hade sockenbudstygets kalk markerats vara uppsliten, vilket tyder på att sockenbud var vanliga. Församlingsborna fick känna på hårda ekonomiska villkor, då det på 1860-talet åter var stiltje i stadens förvärvsliv. Nöden blev särskilt svår, när skörden slog fel 1867-1869 och livsmedelspriserna drevs i höjden. Man ordnade nödhjälpsarbete och soppservering åt köande arbetslösa.

Nya kyrkoherdar

År 1866 hade prosten Angelin dött efter ett väl förrättat värv. De tre-fyra sista åren var han inte aktiv, men under sin krafts dagar var han allmänt aktad för sin plikttrogna ämbetsförvaltning. Han var socialt och kyrkligt mycket verksam, ett föredöme för sin tid. Lars Fcuk skriver om honom: "Inom församlingen var han ett orakel. I synnerhet i fattigvårdsfrågor lyssnade man till hans upplysningar och tillstyrkanden. De voro få inom den talrika arbetsklassen, vilkas omständigheter han icke hade sig noga bekanta ... då nöden var verklig, infann han sig ofta själv med hjälpen och brukade då vanligen säga: Tala icke om det. På hans grav kan med full sanning betygas, att han var en man av både självständighet och heder".

Vid valet av kyrkoherde 1867 fick v. pastorn i Caroli Nils Peter Nilsson Nordborg en klar majoritet och besegrade bl.a. Bager. Han var född i Malmö S:t Petri 1825 och son till krögare Jöns Nilsson och Margareta Nordborg. Efter att ha avbrutit sina studier och en tid ägnat sig åt bagareyrket, avslutade han sina studier och blev prästvigd 1851. 1857 missiverades han till Caroli och 1858 till S:t Petri. 1860 blev han predikant vid Malmö länsfängelse och 1863 v. pastor i Caroli. Redan i augusti 1870 dog han. Han gick i sin företrädares fotspår – under flera år hade han ju

T.v. N. P. Nordborg, kyrkoherde i Caroli 1867-1870. T.h. C. C. Möller, kyrkoherde i Caroli 1873-1874. – Efter Lunds Stifts Herdaminne II:2.

varit den som skött ämbetsförvaltningen. Han var ett föredöme både när det gällde att ömma för de fattiga och leda församlingens verksamhet.

I samband med hans installation i juni 1868 höll som vi sett biskop W. Flensburg visitation. Han fastslog att kyrkan var väl underhållen men att den snarast borde ersättas av en ny och större. Till dess skulle vissa åtgärder vidtagas, bl.a. anskaffandet av en ny mässhake lik den befintliga "för att kunna jemte denna begagnas, då två prester tjenstgöra wid altaret".

I ämbetsberättelsen hade Nordborg rapporterat, att enskild skrift förrättades i sakristian och att församlingen räknade nära 15000 medlemmar. Kyrkans "säkerhetshandlingar" förvarades hos kyrkvärden konsul J. H. Dieden och dess silver hos pastor. Säker förvaringsplats hade länge saknats. Kyrkliga böter för sedlighetsbrott hade avskaffats. Kyrkogången var god. På grund av bristande utrymme i kyrkan hölls dubbla högmässor, båda väl besökta. Sämre var det vid passionspredikningarna.

År 1865 hade man firat 1000-årsminnet av Ansgars död. Detta hade gjort missionen aktuell, men även eljest försummades "icke att lägga församlingen missionssaken på hjertat". I samband med att Svenska Kyrkans Missionsstyrelse tillkom 1874, blev tredje böndagen jämte Trettondedagen missionskollektens speciella dag. 1875 redovisade Caroli en kollekt på tredje böndagen på 65,50 kr.

Även baptisterna hade börjat vinna insteg i församlingen. Dop och vigslar förrättades i regel i hemmen, endast undantagsvis i kyrkan. Konfirmandernas antal var år 1866 uppe i 265. De som inte själva kunnat skaffa sig bibel eller nya testamentet fick sådana via J. P. Bagers donation för ändamålet. Husförhören hölls i hemmen till ett antal av årligen omkring 30. Husandakt var sällsynt, men bibel eller nya testamentet fanns i alla hem. Böcker med bibelförklaringar, andakts- och uppbyggelseböcker var inte vanliga. Konventiklar fanns och tenderade att leda till separatism.

Det sedliga tillståndet i församlingen angavs vara ganska gott, men också att otukten var utbredd, vartill de på senare tid inrättade "bierstugorna" bidragit. Fem av dem hade förvandlats till bordeller. Lekstugor och dansnöjen hölls nästan varje lördags- och söndagsafton och hade mycket bidragit till sedlighetens nedgång. Fyra utskänkningsställen fanns i församlingen men ingen lönnkrog.

Nordborgs ämbetstid blev kort. Han dog som vi sett 1870. Det var inte som talare man främst mindes honom utan som den fromme, välvillige och hjälpsamme prästen. Han hade verkat för Caroli kyrkas nybyggnad, men frågan kom inte att avgöras varken under hans eller närmaste efterträdares tid. Efterträdare blev blekingen Carl Christian Möller, borgmästareson från Karlshamn. Han var född 1821 och prästvigd 1844. Redan 1848 hade han kommit till S:t Petri och varit v. pastor där 1851-1861, men också sedan 1853 komminister, hospitals- och garnisonspredikant. Under sin tjänstgöring i S:t Petri hade han på ett föredömligt sätt skött den åldrige, blinde och orkeslöse prosten Gullanders tjänst. Han blev också med betydande majoritet vald till dennes efterträdare 1863 men i avsaknad av pastoralexamen obehörigförklarad.

Nytt val blev utlyst i S:t Petri, men det hjälpte inte att han fyra dagar före valet avlagt sin examen. Han blev i stället kyrkoherde i N. Mellby 1866. Året därpå tävlade han med Nordborg och Bager om att bli Angelins efterträdare men lyckades inte. Han fick dock näst mest röster. 1871 lyckades han bättre efter Nordborgs död. Han tillträdde ämbetet 1873 men på grund av sjukdom hann han aldrig bli installerad. Han fick två slaganfall och dog i februari 1874 utan att ha hunnit uträtta något av betydelse i Caroli.

Om det skedde täta byten på kyrkoherdetjänsten, så blev besättningen av organisttjänsten så mycket mera stadig. 1865 hade den blott 23-årige musikdirektören J. A. Cyrén blivit organist och

stannade kvar på den posten till sin död 1918. Under sin första tid i kyrkan, som då saknade uppvärmning, blev han ofta så stel i fingrarna, att han måste spela med en hand, medan han värmde den andra i stövelskaftet.

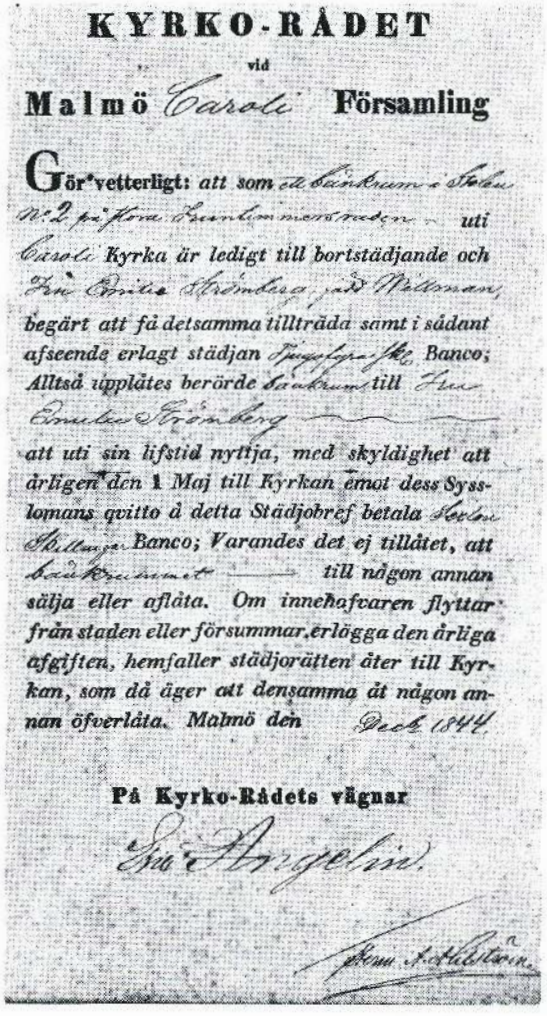
I ämbetsberättelsen 1870-1875, som avlämnades i maj 1876 av Möllers efterträdare J. H. Hägglund, rapporterades att det fanns inalles 57 frikyrkliga personer i Caroli, varav 10 var metodister, 18 baptister och 29 mormoner. De senares antal hade alltså minskat, vilket också bekräftades vid biskopsvisitationen 1877 i samband med Hägglunds installation.

J. H. Hägglund, kyrkoherde i Caroli 1875-1889.

Kyrkliga förhållanden under Hägglunds första tid

Möllers efterträdare blev alltså nämnde Johan Henrik Hägglund. Född i Lund 1833 och prästvigd 1857 hade han hela sin dittillsvarande tjänstetid verkat i Lund, sist som v. pastor vid domkyrkan. Han hade hemifrån – ett fromt akademivaktmästarehem med modern, som var Schartaus biktbarn – rönt en stark schartauansk påverkan, vilken präglade hela hans livsgärning. Han installerades 1877 av biskop Flensburg. Vid den därmed förbundna visitationen fastslogs först och ånyo behovet av en ny eller utvidgad kyrka. Vid denna tid omfattade församlingen 22000 personer, medan det endast fanns 560 sittplatser i kyrkan. Förslag hade framkommit om kyrkans utvidgning eller ombyggnad, varvid den skulle

KYRKO-RÅDET

vid

Malmö Caroli Församling

Gör'vetterligt: att som ett Bänkrum i Stolen N:2 på stora Tvärskeppsmuren uti Caroli Kyrka är ledigt till bortstädjande och Fru Emilie Strömberg, född Wellman, begärt att få detsamma tillträda samt i sådant afseende erlagt städjan Tjugofyra Rdr Banco; Alltså upplåtes berörde Bänkrum till Fru Emilie Strömberg att uti sin lifstid nyttja, med skyldighet att årligen den 1 Maj till Kyrkan emot dess Sysslomans qvitto å detta Städjobref betala Sexton Skillingar Banco; Varandes det ej tillåtet, att Bänkrummet till någon annan sälja eller aflåta. Om innehafvaren flyttar från staden eller försummar erlägga den årliga afgiften, hemfaller städjorätten åter till Kyrkan, som då äger att densamma åt någon annan öfverlåta. Malmö den Decb 1844

På Kyrko-Rådets vägnar

Bänkbrevet till Caroli kyrka gällande stol nr 2 på stora tvärskeppsmuren 1844.

rymma 1900 personer. Dessutom behövdes en ny altarprydnad, en ansenligare predikstol och en sakristia. Då vid nattvardsgudstjänsterna flertalet nattvardsgäster lämnade kyrkan före kommunionens slut, borde kyrkdörrarna vara stängda tills gudstjänsten var över.

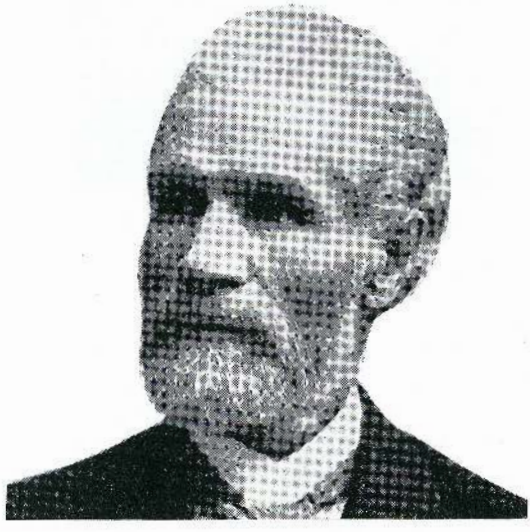
Vidare framhöll Hägglund, att "wördnaden för gudstjänsterna är i aftagande" och att många församlingsbor aldrig deltog i dem. Högmässorna var dock talrikt besökta men aftonsångsgudstjänsterna sämre. Ingen undandrog sig kyrkotagning i kyrkan, men vigslar och barndop skedde i hemmen. Vid husförhören på pastorsexpeditionen inställde sig nu "endast ett litet fåtal". Husandakt hölls i ett och annat hem, med det fanns hem som saknade bibel.

Det är tydligt att kyrkans grepp om människorna höll på att slappna och att en upplösning av den kyrkliga seden var på gång, samtidigt som den frikyrkliga verksamheten tilltog. Inflyttade kände sig hemlösa och deras behov av en gemenskap kom för inte så få att fyllas av frikyrkligheten. Hittills hade endast en person utträtt ur kyrkan och anmält övergång till baptismen. Både baptister och metodister hade predikanter, men dessa och deras medlemmar gick inte ut ur kyrkan utan räknade med att så lättare kunna vinna proselyter "genom sin smygande verksamhet". Deras söndagsskolor samlade hundratals barn. Mormonerna var numera ganska fåtaliga, men en "mormonprest från Amerika" hade 1876 kommit till Malmö och vunnit en del nya anhängare. Konventiklar av pietistiskt slag var "flitigt i gång" och besöktes av många i de missionssalar som upprättades i Caroli församling. Detta medförde förakt för kyrkan, dess gudstjänster och prästerskap. Talarna var oftast lekmän, men ibland kom präster på besök, t.ex. Peter Fjellstedt och P. P. Waldenström. Kolportörerna var ivriga att sprida "småskrifter och tidningsblad", som undanträngde de klassiska uppbyggelseböckerna. Det är att beklaga att man inte kunde behålla väckelsen inom kyrkan, men härtill var inte Hägglund den rätte mannen.

Antalet u.ä.-barn ökade och var 1876 till antalet 118. Osedlighet och dryckenskap florerade och förde bl.a. till oenighet i äktenskap.

Frågan om ny kyrka i Caroli

Planer på utvidgning eller nybyggnad av Caroli kyrka hade som vi sett varit uppe i kyrkorådet vid flera tillfällen, bl.a. den 4 april 1861, då det ansågs att nybyggnad var "det enda lämpliga". Vid sockenstämman den 7 april s.å. hade beslutats att frågan om ny kyrka borde vila tills vidare. Ärendet hade på nytt tagits upp vid gemensam kyrkostämma den 10 augusti 1863 och enhälligt hade "behofwet af en ny Kyrka" erkänts. Men då man ville få till stånd en ny församling i Östra förstaden, vilket beslutats 1869, och därvid överföra en del från Caroli, kunde ärendet inte avgöras, förrän kyrkoherdetjänsten i Caroli var ledig och ny församlingsindelning skett. I väntan härpå beslöt därför sammansatta kyrkostämman, att den gamla kyrkan skulle utvidgas med korsarmar och läktare.

Arkitekten Emil Viktor Langlet.

Församlingsindelningen tog ett stort steg framåt, då man den 31 maj 1877 med anledning av beslutet 1869 om S:t Pauli församlings upprättande beslöt, att ett lån skulle tas upp för S:t Pauli kyrkas nybyggnad och Caroli kyrkas utvidgning. Vid kyrkostämman den 20 december 1877 upplästes ett förslag av en byggmästare V. Andersson till utvidgning av Caroli för 67125 kr. 1878 röster höjdes för detta förslag. Sammansatta kyrkorådets ordförande prosten Olin hade emellertid under tiden fått kontakt med den kungliga arkitekten Emil Langlet i Stockholm, som blivit känd genom att efter åtskilliga turer ha fått uppdraget att bygga stortingsbyggnaden i Oslo.

Vid sammansatta kyrkorådets sammanträde den 5 februari 1878 anmälde Olin, att Langlet infunnit sig hos honom med en rekommendationsskrivelse från överintendenten F. von Dardel och "förevisat skisser och planer till polygoniska (månghörniga), centralformiga kyrkobyggnader, som numera såväl i anseende till ändamålsenlighet som prisbillighet börjat allmännare uppföras både i Sverige och i utlandet". Dessa skisser förelades nu kyrkorådet, som "efter granskning deraf ... beslöt att genom Ordföranden anmoda ... Langlet att uppgöra och snarast möjligt hitsända en skiss med kostnadsberäkning".

Nu gällde det närmast S:t Pauli kyrka, vars byggande skulle ha företräde framför Carolis ombyggnad. Men redan vid nästa sammanträde med sammansatta kyrkorådet den 8 mars s.å. behandlades frågan, om inte Caroli byggnadsproblem med en nybyggnad också borde anförtros åt Langlet. Han hade nämligen snabbt sänt in sitt förslag över S:t Pauli kyrka med beräknad kostnad av 194000 kr. Kyrkorådet hade samma dag beslutat, att hos kyrkostämman hemställa att Langlets förslag måtte antagas, då det "i afseende å prydlighet, ändamålsenlighet och pris var förtjent af synnerlig uppmärksamhet".

Därjämte föreslog Olin, att Caroli kyrka i stället för tillbyggnad skulle få en nybyggnad i samma stil som S:t Pauli. Det, menade han, skulle inte bli mycket dyrare än tillbyggnaden. Han hade frågat Langlet, som menade att för 80000 kr kunde en ny kyrka liknande S:t Pauli uppföras, om man använde material från den gamla kyrkan. Kyrkorådet "nappade på" Olin-Langletska "kroken" och bad om ett förslag.

Vid sammanträdet den 4 april 1878 förelåg en skiss till en ny Caroli kyrka från Langlet. Den kompletterades av honom med ett kostnadsförslag. Även stadsarkitekt Klein hade inlämnat förslag till S:t Pauli och Caroli kyrkor. Dessa var emellertid dyrare än Langlets, varför kyrkorådet enhälligt beslöt förorda den senares förslag. Detta antog kyrkostämman och fastställde samtidigt, att den nuvarande Carolikyrkan saknade "allt antiqvariskt wärde"! Den var emellertid så stabilt byggd att den måste sprängas bort.

Byggmästare V. Andersson fick uppdraget att uppföra den nya kyrkan för 76546 kr. Den gamlas värde uppskattades till 26000 kr, dvs värdet av det material, framför allt dess sandsten, som han kunde använda vid den nya kyrkans byggande. Endast en del av inventarierna kunde komma till nytta i den nya kyrkan, bl.a. dopfunten, som restaurerades och överdrogs med ett cementlager för att likna en stenfunt. Hur det gick med övriga inventarier återkommer vi till längre fram i skildringen.

Ny predikstol, nytt altare, ny orgel och ett nytt tornur måste anskaffas. Predikstolen, ritad av Langlet, kostade 500 kr. Altartavlan med sidomålningar utfördes av professor Mårten Winge i Stockholm för 5500 kr.

På kyrkostämman hösten 1880 framfördes det framsynta förslaget, att alla bänkplatser skulle vara avgiftsfria. Beslutet blev att en del skulle vara fria och andra skulle upplåtas mot en bänkavgift av 20 kr årligen. Som minne av forna tiders betalda bänkplatser finns i nuvarande sakristian ett bänkbrev och en bänknyckel. Ett tjugotal år

senare genomfördes reformen med fria bänkplatser i hela kyrkan.

Den nya kyrkans invigning

Slutanbudet på den nya kyrkan blev 78000 kr. Liksom det över den gamla kyrkans norra port fanns Carl XI:s namnchiffer, så sattes nu i gyllne bokstäver följande inskription över den nya kyrkans västra ingång: "Uppbyggd under Oscar II:s regering 1880". Kung Oscar lär senare ha sagt: "Den kyrkan skulle jag aldrig ha godkänt". Många Malmöbor, också inom kyrkorådet, var av

Caroli nya kyrka.

samma mening och betraktade Olins ställningstagande för Langlet som en kupp.

Den 19 december på 4 söndagen i Advent 1880 blev kyrkan invigd av biskop Flensburg. Han talade över Kolosserbrevet 3:16-17: "Låten Kristi ord rikligen bo ibland eder; undervisen och förmanen varandra i all vishet med psalmer och lovsånger och andliga visor och sjungen med tacksägelse till Guds ära i edra hjärtan". Biskopen framhöll bl.a. risken för villfarelse särskilt i städerna. Det gällde främst "den mörka och fruktansvärda willfarelsen, som lockar människor att inskränka tanke och sinne till det timliga lifvet allena". Han hoppades på en stark andlig "uppwäckelse", som endast den helige Ande kunde åstadkomma.

Högmässopredikan hölls av församlingens kyrkoherde Hägglund. Som ingångsord använde han Jesaja 52:7,8: "Hur ljuvliga äro icke glädjebudbärarens fotsteg, när han kommer över bergen för att förkunna frid och frambära gott budskap ..." Som predikoämne valde han den för vår tid långa och otympliga satsen: "Den glädjande frukten af Jesu trogna budskaps arbete, att hopen förökas af dem som församlas till Jesus såsom Hans brud". Då orgeln ej var färdig spelades på blåsinstrument.

Man ökade gasljusbelysningen med nya ljuslampetter i kyrkan och ledde in gas även i ljusstakarna på altaret. Kompletterad med kyrkklockor, ny orgel och uppvärmningsanläggning fungerade kyrkan som församlingskyrka full av aktiviteter fram till 1949, då Caroli församling upphörde.

Hägglunds storhetstid och svårigheter

Så var den nya kyrkan färdig. Den rymde tre gånger så många som den gamla. Det behövdes, ty stora skaror samlades till gudstjänsterna. Hägglund hade i sin ämbetsberättelse till prästmötet 1882 rapporterat, att vördnaden för gudstjänsterna "synes vara i tilltagande hos en ganska talrik kyrkobesökande allmänhet, som vid de större och mindre gudstjänsttillfällena fyller templet" och att den likaledes syntes tilltaga "sedan församlingen i sin nya kyrka fått betydligt större utrymme för kyrkobesökare".

Hägglund var utan tvekan en stor förkunnare med systematiskt uppställda, starkt substansiella, textutläggande och själavårdande predikningar. Han var den Rätte Läraren, men han kunde vara innerlig och livaktig i sitt framförande. Han samlade mycket stora skaror under sin predikstol. Hans tid i Caroli har betecknats som en guldålder i församlingens historia. Men samtidigt pågick en begynnande upplösning av den hävdvunna kyrkliga seden. De söndagliga katekesförhören hölls ännu men fylldes mer av hans föredrag än av kunskapskontroll. Husförhören i hemmen gick mot en liknande förändring. De hölls ännu tre gånger om året som förr, men det var relativt få som kom. Hos gemene man hade husförhörsseden försvunnit. Själv sade Hägglund i det sista av de husförhörstal, som finns bevarade, att hans husförhör var "en kvarleva av de gamla brukliga husförhören". Även nattvardsfirandet visade nedgång. 1875 var procenttalet 40,4 medan det 1889, som var Hägglunds sista år i Caroli, var 22,5. Den 1 maj 1889 tillträdde han kyrkoherdetjänsten i V. Karup.

Hägglund hade en stor och trogen kärntrupp, som söndagligen kom till kyrkan, men han tappade mer och mer kontakten med de utanförstående. Kärntruppen minskade också efter hand. Enskild skrift och kyrkotagning likaså. Medan S:t Petri var "de finas" kyrka, de borgerligt och kulturellt frommas, hade Caroli blivit de allvarligt frommas, schartauanernas och pietisternas kyrka. Att falla på knä i bön var inget ovanligt i Caroli, där väckelsens folk kände sig hemma. En inte obetydlig del av de trogna kyrkobesökarna utgjordes av borgarfamiljernas tjänarinnor. I kyrkans ytterbänksområden och på läktarna hade småfolket, dvs. arbetarna sina platser. Från andra sock-

nar kom också åhörare, ej sällan vandrande till fots. Ofta kom de redan till katekesförhören kl 7.30 för att sedan deltaga i högmässan kl 10 och i aftonsången kl 16. Många antecknade noggrant ämne och delar för predikan. Hägglunds predikningar var i detalj utskrivna. Hans predikokoncept finns bevarade på universitetsbiblioteket i Lund. Utöver söndagspredikningar höll han utan koncept varje torsdagskväll bibelförklaringar, närmast i form av fria meditationer över Johannesevangeliet, som han utlade vers för vers. Han var också en grundlig konfirmandlärare och hans läsbarn fick skriva ned det kompendium i dogmatik, som undervisningen bestod i.

Hägglund saknade emellertid med sin schartauanska kyrkosyn förmåga att leda över den lågkyrkliga väckelsen i kyrklighet och hade stora svårigheter med dem som tenderade att sluta sig till frikyrkorörelsen.

Hägglund och frikyrkorna

Hägglund såg det historiskt givna kyrkosamfundet som Kristi kyrka. De som kom med annan lära eller med ringaktning för ämbetet och nådemedlen var falska lärare. Han gjorde ingen skillnad mellan de olika religiösa fria rörelserna och sökte hindra frikyrklighetens utbredning i stället för att försöka leda den över i kyrkan och berika dess liv. Hans kollektivistiska, patriarkaliska samhällssyn gjorde sådant otänkbart. Ephraim Bager hade haft sympati för väckelsen, men arvet från Bager och hans ynglingaförening hade Hägglund inget intresse för. 1866 hade denna f.ö. organiserats till Malmö missionsförening. Den hade sin första predikolokal på Östergatan i en f.d. snickareverkstad mitt emot Caroli kyrka. Lokalen kallades Nordborgska salen, då fastigheten inköpts av Nils Nordborg, sedan han 1867 blivit kyrkoherde i Caroli. På tomten ligger nu Skånska Dagbladets hus.

Här hölls prediko- och samtalsmöten samt söndagsskola. Årligen högtidlighölls i juli månad föreningens tillkomst med stormöten. Dessa ägde fram till 1875 rum i Caroli eller S:t Petri kyrkor med främmande talare. Detta visar, att förhållandet mellan flera av kyrkans män och föreningen var gott. Under de första åren kallades i regel präster av väckelsetyp som talare. Även lekmän medverkade, så t.ex. den kände Oskar Ahnfeldt, som sjöng och predikade vid ett årsmöte. I vad mån Caroli kyrka upplåts till icke-kyrkliga aktiviteter, har jag inte sökt utforska. Men känt är att i den gamla kyrkan hölls 1865 föredrag och diskussioner i samband med industri- och lantbruksutställningen på nuvarande Drottningtorget. När föreningen 1876 anhöll att få ha sitt möte i Caroli kyrka, reserverade sig rådets tillfällige ordförande, komminister J. Gertz mot kyrkorådets beslut att upplåta kyrkan. Hägglund var v. pastor sedan den 1 oktober 1875, men av någon anledning ledde han inte detta kyrkorådssammanträde den 27 juni 1876. Säkert gillade han emellertid Gertz' ställningstagande.

Malmö missionsförening övertog 1876 Arbetarföreningens hus på Frans Henriksgatan. Lokalen blev snart känd under namnet Gasverkssalen, då den låg nära stadens dåvarande gasverk.

Hägglund gick redan från början av 1876 till aktion mot den friare andliga verksamheten. Den kände lågkyrklige industrimannen R. F. Berg hade i mars 1876 fått tillstånd att hålla söndagsskola i Västra folkskolan, men skolrådet återtog "på förekommen anledning" sin tillåtelse. Berg menade – säkert med full rätt – att det var Hägglund som låg bakom. Senare fortsatte Berg med andra söndagsskolor.

Hägglund och församlingens övriga präster, komminister J. Gertz och kyrkoadjunkt S. Fredlund besökte den 4 resp. 18 februari 1877 baptisternas och metodisternas söndagsskolor och antecknade namnen på en del barn, som de kände igen. Vid kyrkorådets sammanträde den 26 feb-

Det nya altaret, Caroli kyrka.

ruari rapporterades, att ett 60-tal barn undervisades i baptisternas söndagsskola, ledd av deras predikant Erik Wingren, och ett 70-tal i metodisternas, ledd av plåtslagare O. Elmlund Alm. Dessa två hade inkallats till sammanträdet för förhör. Wingren hade meddelat, att han skulle resa bort, men Alm infann sig. Man beslöt att hans söndagsskola skulle stängas. Alm fortsatte emellertid. Ärendet överlämnades till rådstuvurätten, efter det att Alm och Wingren vid ny kallelse infunnit sig till sammanträdet den 20 mars, då även Wingren förbjöds fortsätta.

Den radikala tidningen Framåt med J. B. Westenius som redaktör, vilken vi senare skall möta, tog upp saken. Denne reagerade häftigt mot Hägglunds "angrepp å den andliga friheten" och hävdade religionsfrihetens princip. Wingren skrev till domkapitlet och till rådstuvurätten, dit även Hägglund gjorde en inlaga. Men det hela avskrevs av rätten, då varken Wingren eller Alm utträtt ur Svenska kyrkan. Hägglund nöjde sig emellertid inte med rättens utslag utan tog upp kampen mot de två frikyrkoledarna och dessutom mot en bokhandlare Russell, som tillhörde Malmö missionsförening och ledde en söndagsskoleklass. Caroli kyrkoråds protokoll ger vid handen, att Hägglund energiskt hävdat, att hans inställning var den rätta. Men den allmänna opinionen vändes till söndagsskollärarnas förmån.

Prosten Olin i S:t Petri var mera liberal och ansåg de fria rörelserna vara berättigade, dock utan att göra något för att försöka få dem fruktbärande för sin och Caroli församling.

Hägglunds kamp mot frikyrklig verksamhet var alltså inte framgångsrik, men han gav inte upp. I sin ämbetsberättelse den 25 juli 1882 skrev han, att benägenhet för separation var förhanden. Men han tillade, att en söndring hade "inträdt bland separatisterna, hvilken delat dem i tvenne läger, det Waldenströmska och Fosterlandsstiftelsens anhang ... Waldenströmska partiet, som är starkast, har förblifvit innehafvare af den äldre s.k. missionssalen", medan Fosterlandsstiftelsen hyrde in sig i Arbetareföreningens lokal. 1872 hade Malmö missionsförening sökt bli ansluten till Fosterlandsstiftelsen, men då den icke blev antagen, grundade den en egen församling 1880, som anslöt sig till Missionsförbundet. Senare skilde den sig därifrån och är idag känd under namnet Immanuelskyrkan. Ur Malmö missionsförening växte också Betania- och Betelförsamlingarna fram.

Hägglund fördömde nu allt detta. Kolportörer, menade han, predikade ingen ren lära. Men han gav dem det erkännandet, att deras verksamhet hade den goda följden, "att yttre grofva synder bortläggas". Han bekämpade utan åtskillnad mormoner, fosterlandsstiftare, baptister, metodister, waldenströmare och frälsningsarméns folk.

En ny akut kris i Hägglunds förhållande till frikyrkoverksamheten uppstod, då han inför skolrådet anklagade tre lärarinnor för att de besökte frälsningsarmén och stundom deltog i dess verksamhet. De förhördes och två av dem lovade att inte mer besöka armén. En av dessa två förbehöll sig rätten att delta i andra religiösa samfunds möten. Den tredje ville inte lova något. De fick varning. Folkskolinspektör A. O. Stenkula fick i uppdrag att undersöka, hur många skolbarn som besökte de frikyrkliga söndagsskolorna. Resultatet visade, att frälsningsarmén hade besök av 223 barn, baptisterna och metodisterna vardera omkring 100.

Caroli kyrkoråd uppdrog åt ordföranden och två ledamöter att undersöka frälsningsarméns verksamhet. Följden blev att tre arméofficerare inkallades, varav två infann sig. De förbjöds att verka inom Caroli församling. Skolrådet hade försökt intressera lärarna att upprätta kyrkliga söndagsskolor som motdrag. Några startades men de upphörde snart.

Hägglunds kamp mot frikyrkligheten blev alltså ett misslyckande. Varför var han så ivrig? Han hade vuxit upp i en miljö och teologi, som följde hustavlans grundåskådning. Lekmannaverksamhet var enligt den ett brott mot gudomlig ordning.

Den ovan nämnde R. F. Berg var politiskt liberal. Han var inte ursprungligen frikyrklig, men då hans kyrkliga initiativ inte mötte någon förståelse på högre kyrkligt håll, kom han att bli den främste frikyrkoledaren i Malmö.

Sociala och politiska förhållanden inom Caroli församling

Malmö växte som vi konstaterat oerhört snabbt och detta gällde framför allt Caroli församling.

Strax innan den blev svensk församling hade den 1805 c:a 1557 invånare. När Hägglund 70 år senare tillträdde Caroli som v. pastor, hade den 21367 och 1883 var den uppe i 28984. Denna drastiska ökning av befolkningen berodde, som vi redan delvis visat, på den industriella utvecklingen. Industrialismen förändrade samhället, även om 1880-talets första år var nedgångens tid med arbetslöshet och nöd. Städerna blev inte längre hantverkarnas och köpmännens priviligierade fästen. Stadsportarna s.a.s. sprängdes. Städerna förvandlades till industriella jätteverkstäder och förhållandet mellan kapital och arbetare förändrades. "Husbondeväldet" började ifrågasättas och avskrivas. Arbetsgivarna hade fram till 1858 rätt att utdela husaga och arbetarna betraktades som en del av arbetsgivarens hushåll. När de inflyttade arbetarna bildade egna familjer, växte snabbt bristfälligt uppförda arbetarkvarter upp. Mycket stora miljöproblem såväl som sociala och moraliska problem skapades. Kanalen var då som förr ett avloppsdike, gatorna fulla av avskräde och många hus hade egna svinstior. De fattigas bostäder var dåliga, fuktiga, trångbodda, deras kläder och sängutrustningar undermåliga och osunda. I en sådan atmosfär var det givet att hälsotillståndet ofta var otillfredsställande och utsatt för påfrestningar. Farsoter såsom kolera, rödsot och smittkoppor härjade åren 1850, 1859, 1873 och 1882. Prostitutionen blev vanlig. Eländet var påtagligt. Hälso-och fattigvården var hårt belastad och helt otillräcklig.

År 1846 hade näringsfrihet införts. Den blev fullständig 1864. Gesäller och lärpojkar blev arbetare. 1867 bildades på initiativ av Westenius Malmö Arbetareförening. Den hade haft en föregångare i början av 1850-talet, som stått i korrespondens med Arbetareföreningen i Stockholm. Föreningen fick ett kort liv. Den upplöstes i senare delen av 1850-talet och återupplivades alltså 1867 och fick som medlemmar mer än 10 % av stadens befolkning, som då var 24000. Två år senare fick föreningen sin egen fastighet på nuv. Gasverksgatan. I föreningens reglemente tryckt 1867 står, att den "har till ändamål att befrämja arbetarebefolkningens välmåga, bildning och nöje". Ledamot fick lösa ett medlemstecken "af en eklöfskrans af drifvet silfver, försedd med bokstäverna MA". Det visade sig emellertid snart, att föreningens planer, vari ingick en kooperativ handelsrörelse med "lifsmedel mot billigt pris" för medlemmar och en "låneinrättning", var för högtflygande.

År 1871 måste Arbetareföreningens verksamhet nedläggas, men året därpå bildades Malmö Nya Arbetareförening med samma ändamål: välmåga, bildning, nöje. Den övertog den gamla lokalen till 1876, då den hyrde den s.k. Novilla i St. Trädgårdsgatan. 1885 skaffade man sig en egen ny fastighet i Stadt Hamburgsgatan, där på hörnet av denna gata och Malmborgsgatan en inskription alltjämt berättar om att den tillhört Arbetareföreningen. Denna var ingen fack- eller socialistförening utan något av en opolitisk bildningsförening, som stöddes av samhället och dess invånare och hade till föremål att höja arbetarklassens ställning socialt, ekonomiskt och kulturellt. Föreningen var mer bildad **för** arbetarna än **av** dem. Så småningom kom dock den socialistiska arbetarrörelsen att överta en del av Arbetareföreningens ändamål.

En viss banbrytande insats för socialdemokratin gjorde den förut nämnde f. folkskolläraren, journalisten Westenius, som 1868-1869 var ordförande i Demokratiska sällskapet och redaktör för Malmö Handels- och Sjöfartstidning och 1871-1883 redigerade tidningen Framåt. Denna blev ett banér för den skånska socialdemokratin.

Hur ställde sig Hägglund till allt detta? Han fick inte någon anledning att deklarera sin ställning till de socialistiska krafterna, eftersom de på allvar framträdde på scenen först sedan han bestämt sig för att lämna Malmö. I arbetarrörelsens kretsar sågs han naturligtvis som en mörkman,

men man föredrog honom framför R. F. Berg, som ofta kallades Cement-Jesus.

I en runa över Hägglund i tidningen Arbetet 1902 heter det: "Han ansade och klippte ... Caroli hjord till det helgonet Schartaus ära. Han predikade lagens hårdhet och var grym mot de frireligiösa". För att få mera "stillhet och ro" sökte Hägglund sig 1886 till V. Karups och Torekovs församlingars pastorat och flyttade så småningom dit som kyrkoherde. Hans efterträdare i Caroli fick ta ställning till arbetarrörelsen, dess idéer och strävanden.

Hägglund hade i och för sig en stark social ansvarskänsla men föga kontakt med de strävanden, som låg bakom arbetarföreningarna. Då det gällde att avhjälpa nöden var han mycket verksam liksom några välgörenhetsorganisationer, som bildades vid denna tid. Men hans samhällssyn var patriarkalisk. Han menade att samhället villigt iklädde "sig de betydliga uppoffringar, som för densamma kräfwas" och var personligen alltid beredd att hjälpa.

Märkligast bland Hägglunds medhjälpare var den senare kände prosten Severin Fredlund. Han blev 1874 kyrkoadjunkt i Caroli och var till 1877, då han blev komminister i Landskrona, en själs- och meningsfrände, som lojalt stod vid sin förmans sida. Som kyrkoherde i Gässie från 1880 sökte han kyrkoherdetjänsten i Caroli 1887 men utan framgång. Hans år i Caroli blev avgörande för hans liv. Han blev genom Hägglund schartauan och efter dennes bortgång den främste representanten i Lunds stift för den schartauanska predikotraditionen. Han höll också likpredikan vid Hägglunds begravning 1902.

Redan 1874 hade han sökt den återinrättade komministertjänsten i Caroli, men vald hade Jöns Nilsson Gertz blivit. Vi har redan mött honom. Han var lantbrukarcson och hade under Möllers sjukdomstid och under vakansen efter honom varit v. pastor från 1872. Han var med sitt klara intellekt och praktiska sinne en trogen och arbetsam präst med förmåga att "ta folk", särskilt dem som tillhörde de i socialt hänseende mindre lyckligt lottade. Han blev 1884 kyrkoherde i den nya S:t Pauli församling. Efterträdare som komminister blev Jöns Engfeldt, vilken från 1878 varit kyrkoadjunkt i Caroli och blivit en trogen lärjunge till Hägglund och en rätt lärare av Schartaus skola. 1894 flyttade han som kyrkoherde till Vanstad.

Ett par donationer fick Caroli församling under senare delen av Hägglunds kyrkoherdetid, nämligen änkefru Rebecka Diedens av 1885 till fattiga nattvardsbarn. Beloppet var 10000 kr. Av liknande slag var en donation på 1500 kr av en okänd person.

Enskiftet i byarna runt Malmö

Av Helge Andersson

Tärningen är kastad! De klassiska orden hade friherre Rutger Macklean kunnat göra till sina, när han en vårdag 1783 – för jämnt 200 år sedan – på Svaneholm tog emot lantmätaren Carl Gideon Wadman från Generallantmäterikontoret i Stockholm och gav honom i uppdrag att mäta upp och lägga i enskifte de fyra byar, som låg under godset: Hylteberga, Sandåkra, Saritslöv och Skurup, samtliga inom Skurups socken.

Mackleans uppdrag åt lantmätaren skulle sätta en lavin i rullning och få en rad genomgripande konsekvenser inte bara på Svaneholms gods utan i hela Skåne. Det skulle inom ett halvsekel inte bara radikalt ändra förutsättningarna för jordbruket, böndernas ekonomi och folkhushållningen, det skulle också ändra landskapsbilden och bebyggelsestrukturen, människornas levnadsvanor och livssyn. Mackleans tärningskast blev ett Rubicon, om inte en gränsflod så dock en markant gränslinje i Skånes historia.

Sedan urminnes tider var bebyggelsen på Skånes landsbygd koncentrerad till byarna. Här låg böndernas gårdar antingen i en rundel kring en bygata eller i rad utmed denna och bildade tillsammans ett byhem. Gårdarna låg ofta så tätt hopgyttrade, att man med utsträckta armar kunde beröra varandras väggar. Till varje gård hörde en liten kålhage, där man odlade kål och rotfrukter. Annars hade man det mesta gemensamt, "bys vanning", en damm, där man vattnade kreaturen, kalvhagen, där byns kalvar släpptes ut, blekehagen, där bondhustrurna lade ut sina nyvävda linneräckor till blekning i solen och humlegården, där man odlade humle till byns ölbrygd.

Byns jord var i allmänhet delad i tre vångar, som begränsades av diken, stengärden, jordvallar och ristäppen. Åkerbruket bestod av en treårig cirkulation, ett treskiftesbruk eller "vångavänning", som innebar att två av vångarna årligen besåddes med säd, råg och korn, medan den tredje vången låg i träda, dvs vila. Närmast byhemmet låg toften, där lin, bönor och ärter odlades, och längst bort från byn låg fäladen eller betesmarken, som var gemensam egendom. Byns vångar var i sin tur uppdelade i ett stort antal småtegar, åker och äng, som var fördelade på de olika gårdarna i byhemmet. En gård hade mellan 60 och 100 tegar, åker och äng, på olika ställen i vångarna. Tegarnas storlek och form skiftade. Det fanns tegar som mätte 500 meter i längd och endast 10 meter i bredd. I vångarna låg tegarna i samma ordning som gårdarna i byn, de följde solens gång. Den gård, som låg längst i söder i byhemmet, fick i varje skifte den sydligaste tegen. Härigenom fick bonden samma granne i bymarken som i byhemmet. Denna form av skifte kallas solskifte. Ägosplittringen gjorde byns bönder beroende av varandra vid jordbrukets skötsel. De tvingades till intim samverkan. På grund av ägornas sammangyttring måste de flesta arbeten, sådd och skörd, utföras samtidigt. Byns bönder bildade ett byalag, och livet i byn reglerades genom en byordning. Byalaget med åldermannen i spetsen höll flera gånger om året byastämma, och där bestämde man om byns gemensamma angelägenheter, tiden för sådd och skörd, när gräset skulle slås, när kreaturen skulle släppas ut, lagning av stängsel och underhåll av vägar.

C. A. Ehrensvärd 1799: Rutger Macklean

Ägosplittringen försvårade jordbrukets skötsel, och resultatet blev dålig avkastning. För att skapa bättre förhållanden tillkom på initiativ av lantmätaren Jakob Faggot 1757 förordningen om storskifte, som syftade till koncentration av böndernas ägor med större, sammanhängande lotter. Storskiftet blev emellertid ingen framgång i Skåne. Det blev mest en reform på papperet. Antalet tegar, åker och äng, minskade endast obetydligt, och ägosplittringen förblev lika besvärande. Här måste radikalare åtgärder till.

Rutger Macklean blev den, som skulle visa vägen. Han var född 1742 på herrgården Ström i Bohuslän och son till en överste i Karl XII:s armé. Först studerade han ett par år latin, tyska, engelska, franska, historia, statskunskap och juridik vid Lunds universitet och antogs därefter som kanslist vid Göta hovrätt i Jönköping. Efter fyra år vid hovrätten övergick han till tjänst vid hovet som hovjunkare hos kungaparet Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika för att omsider liksom fadern slå in på den militära banan, där han avancerade till kapten vid Kalmar regemente. Ytterligare hovtjänst följde som kammarherre först hos prinsessan Sofia Albertina och sedan hos Gustaf III:s danskfödda drottning Sofia Magdalena. Genom arvskifte efter morbrodern, överste Gustaf Julius Coyet, fick Rutger Macklean 1782 övertaga Sva-

neholms gods i Skurups socken. Han lämnade nu hovet och kaptensbeställningen i Småland och etablerade sig som godsägare i Skåne. Han var då 40 år. Redan 1778 hade han efter modern övertagit granngodset Brodda i Slimminge socken.

Jordbruket på både Brodda och Svaneholm var liksom överallt i Skåne i uselt skick. Svaneholm bestod vid Mackleans tillträde av 51 hela hemman, som brukades av arrendebönder. Varje bonde hade en mängd tegar, som låg kringspridda som smala remsor i vångarna. Av åkrarna låg en tredjedel så långt borta från byarna, att det inte lönade sig att bruka dem. I sin minnesteckning över Rutger Macklean har friherre Kjell Bennet skildrat läget på Svaneholm så här: "Ingen åbo fanns, vars ägor ej voro inblandade på från 60 till 100 särskilda ställen med deras grannars och det på stora avstånd, så att de knappast kunde åtskilja sina tegar, varav uppstodo ständiga trätor och usel skötsel." Själv har Macklean förklarat: "Den oreda, vanmakt och förfall, som ägoblandning och dagsverksbesväret nästan mera än till vanlig grad åstadkommit på detta gods, påkallade en snar förändring, då jag det emottog."

Det var i denna situation som Macklean lät lantmätare Wadman uppmäta och enskifta godsets fyra byar med tillsammans 3750 tunnland åker, äng och fäladsmark. Böndernas jord slogs samman och delades därefter upp i 73 kvadratiska hemmanslotter. Varje lott fick 40 tunnland åker och 8-10 tunnland äng. Efter tre års mät- och kartarbete genomfördes enskiftet i praktiken på Svaneholm 1786-88. I mitten på varje lott uppfördes en ny bondgård med omgivande två tunnland trädgård, som delades i två hagar, en i norr med träd, ek och bok, som skulle ge bonden det gagnsvirke han behövde, och en i söder med köksväxter som lök, kål, rovor, bönor, ärter och pepparrot samt fruktträd. Gårdarna nyuppförde Macklean efter en metod han lärt känna i Pommern. Med lera, som var ältad med halm, göts väggarna upp varv efter varv kring ett stödsystem av flätade käppar. Metoden fick i Skåne namnet "mackelering" efter introduktören. De gamla gårdarna i byhemmen bröts ner, och bönderna ålades att flytta till de nyuppförda gårdarna ute i markerna. Efter de nya utspridda gårdarna kallades Svaneholm i folkhumorn "Ströland" och godsbefolkningen "strölänningar." Mackleans enskifte upplevdes som ett oerhört ingrepp i byarnas urgamla struktur och böndernas levnadssätt. Men Macklean var ensamhärskare över godsets jord, och han behövde inte fråga någon instans om tillstånd för sin reform. I början mötte Macklean kraftig opposition från bönderna. Enligt traditionen ledde Macklean själv motsträviga bönder vid armen ut till de nya gårdarna och hotade dem med den fruktade "syllkrycken", en käpp av spanskt rör med en stor silverknopp. Två tredjedelar av Svaneholms bönder lämnade godset i protest mot utflyttningen från de gamla byhemmen, och läget var tidvis prekärt för Macklean. Men när fördelarna av enskiftet omsider visade sig i högre avkastning och ökat välstånd, återvände de flesta bönderna till Svaneholm. Som förste skånske godsägare avskaffade Macklean den för bönderna besvärande skyldigheten att göra dagsverken vid huvudgården, det sk hoveriet. I stället införde han fasta arrendeavgifter i kontanta pengar. Svaneholm framstod som ett mönstergods, av Mackleans vän och hängivne beundrare, generalamiralen Carl August Ehrensvärd i boken "Fem dagars resa i Skåne" kallat "Svaneholms Lärosäte."

Det är ovisst varifrån Macklean närmast hämtat förebilden till sitt enskifte. Macklean var ett barn av upplysningstiden och hyllade på en gång den upplysta despotismen och fysiokratismen. Som fysiokrat hävdade han tesen om jorden som den värdeskapande faktorn i samhället. Jordreformer låg i tiden och praktiserades på skilda håll på kontinenten. Genom resor till Tyskland, Frankrike, Belgien, England och Skottland och genom studier av utländsk jordbrukslitteratur, som är be-

varad i Svaneholms slottsbibliotek, hade Macklean kommit i kontakt med dessa aktuella jordreformer. Macklean kan också ha fått viktiga impulser från Danmark, där grevarna Christian och Ludvig Reventlow och utrikesministern Johan Hartvig Bernstorff ivrigt arbetade på att förbättra böndernas förhållanden. Bernstorff hade på sitt gods såväl genomfört enskifte som upphävt hoveriet. Direkt inspirerande kan också ha varit den danska skiftesförordningen från 1781, året innan Macklean tillträdde Svaneholm.

Mackleans initiativ att avskaffa ägosplittringen upptogs av andra skånska godsägare, däribland Jacob de la Gardie på Löberöd. Som pionjärer i Mackleans anda verkade också landshövdingen i Malmöhus län Tage Thott, innehavare av Skabersjö gods, och kommerserådet Frans Suell i Malmö, som båda var stora jordägare. Tage Thott lät 1786 utbryta hemmanet nr 4 i Västra Skrävlinge by och lägga det i enskifte. Gården uppfördes längst ut i Ängavången och fick sedermera namnet Sofielund. Inom parentes uppkallad efter Sofia af Trolle, hustru till en senare ägare, handelsman Hans Bauert. Sin åtgärd motiverar Tage Thott i ett brev, där han skriver: "Uti Wästra Skräflinge by af Oxie Härad äger jag ett frälse utsockne hemman Nr 4, hwars ägor äro indelte i 4 wångar och lagde i flere skiften. En sådan blandning med grannarnes jordstycken hindrar mig från en ricktig upodling och utflyttning af hemmanets byggnad. Jag har derföre beslutat, att utsides från byen, på den så kallade ängawången bredewid möllewången, upsätta nödige byggnader till hemmanet och taga ägorne på ett ställe ther omkring."

I Hyllie by hade Frans Suell, som ägde Limhamns kalkbruk, sammanköpt frälsehemmanen nr 3, 4, 5, 6, 8, 16 och 21. Dessa sju egendomar, som var splittrade i 532 olika ägor, varav de minsta inte översteg 200 kvm, lät Suell 1790 enskifta och sammanslå till en enda egendom med alla ägor i ett sammanhängande skifte i bymar-

Landshövding Tage Thott, målning av Ulrica Pasch 1786. – Foto Svenska Porträttarkivet.

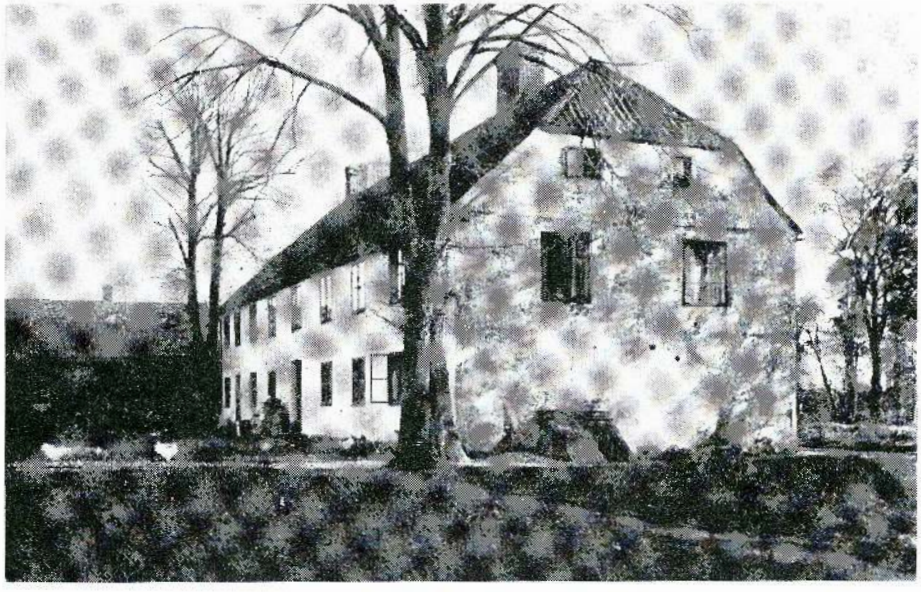

Henrik Kockum.

kens västra del ut mot Öresund. Den nybildade egendomen fick namnet Annetorp efter Frans Suells hustru Anna af Trolle. I Fosie ägde Suell Fosie nr 2 och Hindby nr 5. Dessa hemman lät Suell bryta ut 1792 och anlade vid Fosie strand en samling småbruk, de sk Stormbyhusen, som beboddes av husmän, som gjorde dagsverken vid Limhamns kalkbruk och på Annetorp.

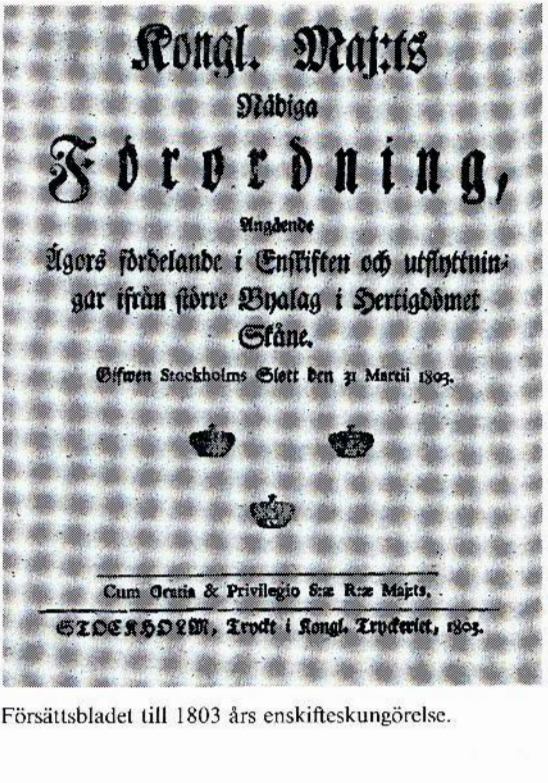
Flera andra enskilda utbrytningar, sk partiella enskiften, genomfördes på 1780- och 1790-talen i byarna runt Malmö. Genom utbrytning 1789 av hemmanen nr 8, 9 och 10 i Arlöv bildades den sk Arlövsgården. De som stod bakom utbrytningen var tre besläktade malmköpmän, Hans Petter Schiuberg, Johan Henrik Halck och Hans Thomson. På 1790-talet uppstod genom utbrytning ur byhemmen flera kända egendomar, Kronetorp i Burlöv med namn efter kamreraren Cornelius Alexander Cronsiö, senare i malmösläkten Berghs ägo, Bernstorp i Sunnanå, uppkallat efter ägaren, regementspastorn Berndt Santesson, Petersborg, Naffentorp nr 6 och 9, med namn efter Peter Bager, som fick sina ägor längst österut i bymarken med åbyggnaderna utmed Trelleborgsvägen, Katrinetorp, Vintrie nr 3, 9, 10 och 11, uppkallat efter Anna Cathrina Bager, hustru till ägaren, handelsman Samuel Johan Björkman, som fick sina ägor i östra bymarken, och slutligen Bulltoftagården, som bestod av de av rådman Henrik Kockum sammanköpta hemmanen nr 1, 2, 3, 6, 7 och 8 i Bulltofta by. I Sallerups by utbröts redan 1798 utsockne frälsehemmanet Sallerup nr 3 och 1799 domkyrkohemmanet Sallerup nr 13. I Kvarnby utbröts 1799 utsockne frälsehemmanet Kvarnby nr 7.

Mackleans, Thotts, Suells och andra pionjärers enskiften visade klart betydelsen av en genomgripande jordreform. En rationellare skötsel av jorden blev möjlig, och avkastningen steg undan för undan på de enskiftade egendomarna. Statsmakterna började nu på allvar intressera sig för enskiftesfrågan och sände 1802 överdirektören för lantmäteriet, Eric af Wetterstedt, på en studieresa till Skåne. Wetterstedt sammanträffade med Macklean och flera andra framstående skånska jordbrukare, och han blev helt övertygad om enskiftets alla fördelar. I en berättelse till Kungl Maj:t över sin resa förordar Wetterstedt varmt

Sofielund.

genomförandet av ett verkligt enskifte i Skåne, där den bördiga jorden bar en mager gröda. Orsaken härtill var enligt Wetterstedt de på ett ställe sammanträngda byalagen och den olämpliga jordindelningen. Med en ändamålsenlig jordindelning skulle det skånska jordbruket inträda i en ny och märklig epok. Till Wetterstedts memorial fogades ett förslag till enskiftesförordning. Detta hade i huvudsak utarbetats av statssekreteraren Mattias Rosenblad, som var född i Lund och väl förtrogen med förhållandena i Skåne. Gustav IV Adolf själv kände väl Skåne, inte minst Malmö, som han flera gånger besökt kortare och längre tid. Om Gustav IV Adolf erinrar som bekant Gustav Adolfs Torg och om hans drottning Fredrika Drottningtorget. Till kungens enskiftesvänliga rådgivare hörde förutom Mattias Rosenblad flera andra skåningar, däribland riksdrotsen C A Wachtmeister, innehavare av Årups fideikommiss och Ljungby, och hovkanslern Kristofer Bogislav Zibet, som innehade Kvesarums gård. Stödde enskiftet gjorde också den tidigare nämnde excellensen Jakob de la Gardie på Löberöd och Skånes generalguvernör Johan Christofer Toll. Det påstås, att kungen och Toll i enskiftet inte bara såg fördelar för jordbruket. För dem befrämjade enskiftet också rikets säkerhet. Man levde i efterdyningarna till den franska revolutionen, och bönderna kunde vara tämligen svårhanterliga och uppstudsiga mot överheten. Det hade 1801 varit upplopp i några skånska byar, där bönderna befriat några drängar, som häktats av kronobetjäningen. På ett par minuter hade byhemmets alla bönder mobiliserats, när åldermannen blåste i byaluren. Sådant skulle bli omöjligt, när byhemmen sprängts, och bönderna flyttat ut till spridda ställen i bymarken. Det är den klassiska förebilden "divide et impera" – söndra och härska. Wetterstedt lyckades med de kungliga rådgivarnas hjälp övertala Gustav IV Adolf om enskiftets fördelar, och den 31 mars 1803 utfärdades "Kongl Maj:ts Nådiga Förordning angående Ägors fördelande i Enskiften och utflyttningar ifrån större Byalag i Hertigdömet Skåne." Enskiftesförordningen var sålunda begränsad till att gälla enbart Skåne och skräddarsydd för de speciella förhållandena här. En enskiftesstadga för riket i övrigt utom Dalarna, Norrland och Finland följde 1807, och en något modifierad förordning om laga skifte kom 1827.

Kongl. Maj:ts
Nådiga
Förordning,
Angående
Ägors fördelande i Enskiften och utflyttningar ifrån större Byalag i Hertigdömet Skåne.
Gifwen Stockholms Slott den 31 Martii 1803.
Cum Gratia & Privilegio Sæ R:æ Majts.
STOCKHOLM, Tryckt i Kongl. Tryckeriet, 1803.

Försättsbladet till 1803 års enskifteskungörelse.

Nu skulle den kungliga enskiftesförordningens 18 paragrafer omsättas i praktiken. Målet säges vara att få all brukbar jord så odlad och skött, att den kan ge högsta möjliga avkastning. Enskiftet skulle förrättas av lantmätare, och de nya lotterna skulle läggas så, "at de helst med räta lineer omfattas och göras quadratiske, eller åtminstone, at längden ej mer än dubbelt må öfwerskjuta bredden, så framt omständigheterne ej til annan indelning föranleda." Det stadgades, att de gårdar, som var bäst byggda, och som på sina tomtplatser

hade betydande trädgårdar eller andra nyttiga anläggningar, skulle vara mest berättigade att få ligga kvar i byn. Denna bestämmelse vållade många stridigheter och hetsiga dispyter. Byarna sprängdes således aldrig helt sönder. De bönder, som fick stanna kvar på sina gårdar i byhemmet, var skyldiga att ersätta dem, som måste flytta ut till den sämre jorden. I sina Minnen berättar malmöborgmästaren C G Halling: "Enskiftesförordningen nedföll som en fientlig bomb uti det från århundraden tillbaka slumrande jordbrukarlägret." Bönderna var konservativa, och det jäste av missnöje i byarna över nyordningen. På sina håll tog det sig så drastiska uttryck, att bönderna beväpnade med pistoler, grepar, hötjugor och liar försökte jaga bort lantmätarna, när de kom för att förrätta enskifte. I byarna runt Malmö avlöpte enskiftet lugnt och utan större missnöjesyttringar. Förtjänsten härav får nog i stor utsträckning tillskrivas de fyra gode män, som utsetts att följa enskiftesförrättningarna. Det var tre väl ansedda malmöborgare, alla jordägare och pionjärer inom enskiftet, rådman Henrik Kockum på Bulltofta, handelsmannen Samuel Johan Björkman på Katrinetorp och kamreraren Cornelius Cronsiö på Kronetorp. Deras mönstergårdar talade ett tydligt språk, som bönderna förstod. God man var också kyrkoherden och prosten Nils Holst i Tygelsjö och Västra Klagstorp. För präster hade bönderna såväl respekt som förtroende. Dessa fyra gode män hade ingen större svårighet att övertyga bönderna om enskiftets fördelar. Av Kungl Maj:t tilldelades prosten Holst Illis quorum "för det utmärkta och berömliga sätt, varmed han sökt befrämja enskiftesverket."

I praktiken gick enskiftesförrättningen så till, att lantmätaren först kom och mätte upp byalagets alla ägor och upprättade en karta och ett förslag till uppdelning av jorden. Med dessa handlingar infann lantmätaren sig sedan i byn inför de församlade bönderna. Närvarande var då också de utsedda gode männen och dessutom sk Publique ombud, kronolänsman och nämndemän, och ombud för eventuella utsockne frälsehemman, domkyrkohemman, prästgårdar och militärboställen. Först inspekterade de församlade byjorden och taxerade denna, därefter inspekterades och värderades alla byns byggnader och planteringar. Slutligen hölls enskifteskonferens i någon gård. Protokoll upprättades, och man bestämde vem som skulle bli kvar i byn och vem som skulle flytta ut. Man fastställde kontant ersättning och spannmålsvederlag för utflyttande hemman. Som byggnadshjälp åt utflyttande bönder utgick i allmänhet ur kronans medel 1 riksdaler per tunnland. När protokollet underskrivits av alla jordägare, de icke skrivkunniga bönderna ritade sina bomärken, insändes det till landshövdingen, som fastställde enskiftet för byn. Borgmästare Halling har i de tidigare nämnda Minnen fångat stämningen på en enskifteskonferens: "Omsorgen om egen fördel, kärleken till de gamla bostäderna, fruktan att ryckas därifrån, ångor av mat och annan förfriskning och den instängda luften i stugan – allt detta hör med till sådan konferens."

Mellan 1803 och 1813 – under tio år – enskiftades i de lantsocknar runt Malmö, som i senare tid inkorporerats med staden, och som nu ingår i Malmö kommuns område, sammanlagt 25 byar. Tre lantmätare var sysselsatta med enskiftet i dessa byar, Magnus Wremp, som enskiftade merparten eller aderton byar, Erland Rosell sex byar och Samuel Gutman en by. Under det första enskiftesåret 1803 hann man bara med en by, Västra Skrävlinge, f.ö. en av de allra första byar i Skåne som enskiftades. På en fråga av lantmätaren, om byns ägor var av lika godhet, svarade bönderna "att jorden till sin natur merendels öfweralt wore enahanda eller lika god, men til upodling och skjötsel olika, hwarföre jorden nu af hemmansägarne själfwa uti twenne classer eller Fall, nemligen bättre och sämrefallsjord, ansedd och wärderad blifwit." Kvarliggande på sina gamla platser i byn blev nr 1 & 2, nr 5 & 11, nr 6

& 14, nr 8 & 10 och nr 13. De övriga gårdarna flyttades från det gamla byhemmet vid kyrkan ut i bymarkerna. Hemmanet nr 4 hade redan 1786 utbrutits genom Tage Thotts partiella enskifte. Kort efter enskiftet sammanköptes de utflyttande hemmanen nr 3, 9 och 12 med kvarliggande nr 1 & 2 av handelsmannen och tullfiskalen Svedin Karström och bildade tillsammans egendomen Rosengård med sammanlagt 350 tunnland. Enskiftesprotokollet avslutas med orden: "Någon stridighet Parterne emellan förekom icke."

Följande år 1804 enskiftades tre byar, Östra Skrävlinge, Fosie och Västra Klagstorp. Ett par kända utflyttaregårdar i Östra Skrävlinge är nr 4 Ulricedahl, uppkallad efter ägaren Svedin Karströms första hustru Ulrica Dahl, död 1799, och nr 8 Böckaregården vid Hohögs backar med namn efter böckaren, dvs tunnbindaren Jacob Ifwersson, som ägde gården vid tiden för enskiftet. Böckaregården omhändertogs och restaurerades på 1920-talet av Malmö Förskönings- och Planteringsförening och fungerade som populärt värdshus från 1928 till 1956, då den totalförstördes av eld. En modell av Böckaregården finns i museets stadshistoriska avdelning. I Västra Klagstorp, den ena av prosten Nils Holsts båda församlingar, utflyttades tolv hemman, medan fem blev kvar i byhemmet. Vid enskifteskonferensen överenskoms, att de som skulle flytta ut till de sk Strand- eller Mellanängarna med sämre jord skulle av de kvarliggande hemmanen ersättas med ett spannmålsvederlag på åtta tunnor korn per tunnland under sex år enligt den sk markegångstaxan, två tunnor första året, två tunnor andra året och en tunna de följande åren. Prosten Holst, god man i enskiftet, ömmade särskilt för dem, som skulle flytta ut till Mellanängarna, och han efterskänkte generöst under ett år en viss del av prästskatten. Enligt protokollet yttrade prosten: "Af wördnad för en nådig Konungs wisa författningar, och af ömhet för mine åhörare, förklarar jag, alla dem af mine åhörare, som komma att få sina Planer på de så kallade Mellanängarne, frie från alle utgifter, som mig som Pastor tillhörer, för första året, undantagandes Skogs- och Torfäcker, dem jag för egna kända behof ej kan undvara." Man kan föreställa sig att det gick ett sus av beundran och belåtenhet bland de församlade i stugan, och i protokollet är vidare antecknat: "Denna Prostens uppoffran blef med tacksam ärkänsla af samtliga Jord- och delägare antagen." Prosten Holst krävde också att tomter skulle uttagas till fattighus och skolhus.

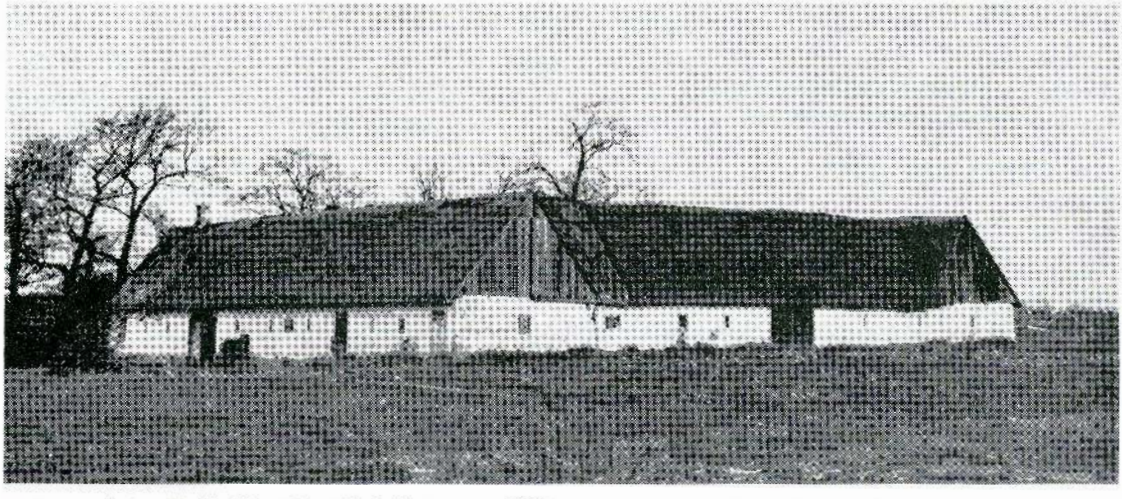
Enskiftet fortskred, 1805 blev ett livligt år. Då enskiftades inte mindre än sju byar, Hindby, Kvarnby, Lockarp, Oxie, Sallerup, Tygelsjö och Västra Kattarp. I Hindby blev övergången liksom i flera andra byar mjuk. De utflyttande bönderna fick "rättighet att uti sex års tid begagna sine i Byen warande Gårdstomter med därwid belägne Hage Plattsar." Vid enskiftet i Kvarnby gjordes förbehåll för bysmeden. Enligt protokollet "skall den å Gatumarken belägne Smedje-Hus Platts uttagas till sex kapplands rymd och gagnas af smeden Måns Malmgren endast uti dess lifstid." I Lockarp mötte lantmätaren för första gången flera motsträviga bönder, som vägrade skriva under protokollet. Fyra åboar, Nils Larsson å nr 1, Pehr Jönsson å nr 2, Jöran Nilsson å nr 5 och Jöns Andersson å nr 14 "vägrar underskrift å detta Protocolle utan at dertill gifva någon ordsak." Åboen Olof Nilsson å nr 4 "säger at han ej underskrifver det lapperiet", och åbon Lars Jönsson å nr 12 "är inte sinnad." Omsider skrev även de motsträviga under protokollet, och enskiftet kunde fastställas. I Oxie innehades två hemman, nr 7 och nr 22, av Malmö Hospital, och närvarande var hospitalsföreståndaren Andreas Risell, som bevakade hospitalets rätt i enskiftet. I Sallerup höll man noga på den nya jordindelningen och beslöt: "Ingen får nästa år skära torf å annan mans enskiftesplan."

Nästa år 1806 enskiftades två byar, Bunkeflo och Vintrie. I Bunkeflo innehades nr 9 av Malmö Hospital, och även här var hospitalsföreståndaren

Andreas Risell närvarande vid enskiftet för att bevaka hospitalets rätt. Gården Bunkeflo nr 2 blev nybyggd med lerväggar utan stolpar enligt Mackleans introducerade metod och kallades "Stolpalösa," ett namn som levt kvar till vår tid. Bunkeflo nr 10 utgjorde prästgård och beskrives i protokollet som "wackraste å orten befintelig Prästegårds = Åbyggnad, en stor med stengjärde inhägnad wacker Trägård, hwaruti så wäl många Fruckt – som wilda Trän finnes florerande." Vid enskiftet i Vintrie jävades Samuel Johan Björkman som god man, eftersom han som innehavare av Katrinetorp var delägare i byn, och i hans ställe utsågs kyrkoinspektoren Swante Cronsioe. Vintrie nr 13 betecknades "Ladugårdshemman" och tillhörde Conowska stiftelsen i Malmö med fastigheten "Ladugården" vid Själbodgatan, där stiftelsen drev en fattigskola och en inrättning för fritt husrum åt fattiga.

Följande år 1807 enskiftades tre byar, Glostorp, Käglinge och Toarp. I Glostorp erbjöds de utflyttande bönderna att under sex år få begagna sina gamla gårdsplatser och hagar. Protokollet stadgar: "De utflyttande hemman äga för sin beqwämlighet rättighet, att under 6 års tid, begagna sine Gårds- och Byggnadsplattsar med därnästintill belägne Hagetomter mot fyra skill: Banco Kappelandet till den jordägare uti hwars Enskifte sådane Plattsar blifwa belägne, men om någon Hemans-Åbo på korttare tid med sine hus från Byen utflyttar, så afträdes gjennast hela Plattsen till Enskiftes Ägaren. "De utflyttande hade också rätt" borttaga sine Stengjärden och planterade Trän." Undantag gjordes för stengärden i rågångarna. I Toarp gjordes förbehåll för samtliga hemmansåboar att i Killemåsen i Södre vång "få för nästa år skjära Torf till Husbehof och det till 80 Lass för hwart och ett Hemmansnummer."

Nu följde en stagnation i enskiftet i Malmö närhet, 1808 genomfördes inget enskifte här, och 1809 enskiftades endast en by, nämligen Hyllie. Den mest kända utflyttaregården här blev Hyllie nr 19, den sk Nittansgården, på 1960-talet omhändertagen och restaurerad med bistånd av Limhamns museiförening, Malmö kommun och Malmö Förskönings- och Planteringsförening. Gården fungerade som populärt värdshus från 1966 till 1969, då den helt ödelades av eld. Efter Hyllie låg enskiftet under två år, 1810-11, helt nere i byarna runt Malmö. Först 1812 gick man in på sista varvet. Det året enskiftades sex byar, Bulltofta, Fjärdingslöv, Fårabäck, Husie, Naffentorp och Tulls-

Utflyttaregården Hyllie 19. – Foto Malmö museum 1960.

torp. I Bulltofta fick de utflyttande bönderna sex år på sig att verkställa flyttningen, medan tiden i Fårabäck fastställdes till fyra år. Vid enskiftet i Fårabäck fick "Schvalte Qvarnen," en vattenkvarn vid Segeå, senare kallad Fårabäcks mölla bli kvar på gammal plats. I Tullstorp blev det bråk om stängselindelningen vid enskiftet. I protokollet heter det: "Nämndemannen Påhl Nilsson på hemmanet nr 2 & 3 nekar till underskrift å Protocollet på den Grund att han säger sig få 3 ne Grindar att underhålla." Ingen annan hade emellertid något att invända, och enskiftet kunde senare fastställas av landshövdingen.

Följande år 1813 avslutades enskiftet i byarna runt Malmö. Då enskiftades byarna Pile och Östra Kattarp. Gårdarna nr 5 och 6 i Östra Kattarp var sk Skolhemman, anslagna till Malmö skola, och vid enskiftet bevakade "Professorn och Rektorn, Högädle Herr Magister Ahlman," Malmö skolas rätt. De utflyttande bönderna i Östra Kattarp tillerkändes rätt att under sex års tid bliva kvar vid sina gamla åbyggnader. I Västre vång uttogs vid enskiftet en allmän grustäkt i det sk Grafwebjär. Östra Kattarps by hade två "Wattningar," som båda skulle fortsätta att betjäna hela byn, den norra vattningen eller "Kille Wattningen" och den östra vattningen, kallad "Wassen" vid nr 7.

Nu följer en exkurs. Med Östra Kattarp var enskiftet i malmöbyarna både slut och dock inte slut. Skumparps by i Bunkeflo socken blev inte enskiftad samtidigt med de övriga byarna. I äldre jordeböcker betecknas byjorden "Skumparpegrunden," och "grund" står här för obebyggd mark. Vid tiden för enskiftet hade Skumparp inget egentligt byhem, och byjorden var uppdelad på småbruk. Vart och ett hade jorden förlagd på tre ställen, som benämndes en "rygg," en "långäng" och en "stumpe." Ingen begärde då enskifte. Först 1938 begärde en av jordägarna laga skifte, och Skumparp blev den sista by, som skiftades.

Och nu åter till året 1813, då enskiftet slutfördes i Östra Kattarp. Lägger man härtill respiten på sex år för de utflyttande bönderna i Östra Kattarp, bör enskiftet i byarna runt Malmö ha varit helt genomfört 1819. På sexton år hade de mest genomgripande förändringar någonsin ägt rum. Enskiftet skapade en helt ny landskapsbild. Lövängarna försvann, utmarkerna med ängar och fälader plöjdes upp och nyodlades. Nya vägar, rågångar och vallar drogs upp av lantmätarna efter linjal och vinkelhake. Vägarna till de nya gårdarna ute i marken skulle hålla 12 alnars bredd, groparna inräknade. För vägar till torvmossar och grustäkter räckte det med hälften, sex alnar. (1 aln = 60 cm) Landskapet utbytte den tidigare mjuka buktigheten mot räta linjer. Längs vägar, rågångar och vallar planterades pilar för att tydligt markera de nya gränserna. Här fick Skåne sin signatur. Skåne blev skånskt. Den gamla, koncentrerade bybebyggelsen med hopgyttrade gårdar sprängdes. Så förvandlades det gamla, omväxlande åker-, äng- och beteslandskapet till ett tämligen ensartat åkerlandskap med spridda gårdar. Vemmenhögsprosten Nils Lovén, mera känd under pseudonymen Nicolovius, har i sin 1847 utgivna skildring "Folklivet i Skytts härad i Skåne vid början av 1800-talet" träffande målat skillnaden i slättlandskapets karaktär före och efter enskiftet. Om man i början av 1800-talet en sommardag steg upp på en ättekulle "såg man gråa byar med ett och annat träd i de små kålhagarna ligga på 1/8 eller 1/4 mils avstånd från varandra. Mellanstånden utgjordes av flacka fält, där aldrig något träd skymde utsikten, om ej enstaka pilar, som här och där stodo upp ur de enkla jordvallar, som avskilde vångarna." När Nicolovius 1847 gav ut sin klassiska folklivsskildring var synen en annan. "Huru helt annorlunda presenterar sig icke nu den sydskånska slätten? Den som på 40 år ej sett den, skulle ej tro sig återse samma land. Snygga, vitmenade bondgårdar med sina väl underhållna boningshus, av vilka ganska många äro

uppförda av bränd tegel, omgivna av trevliga trädgårdar, ligga tätt strödda på de rika, grönskande fälten."

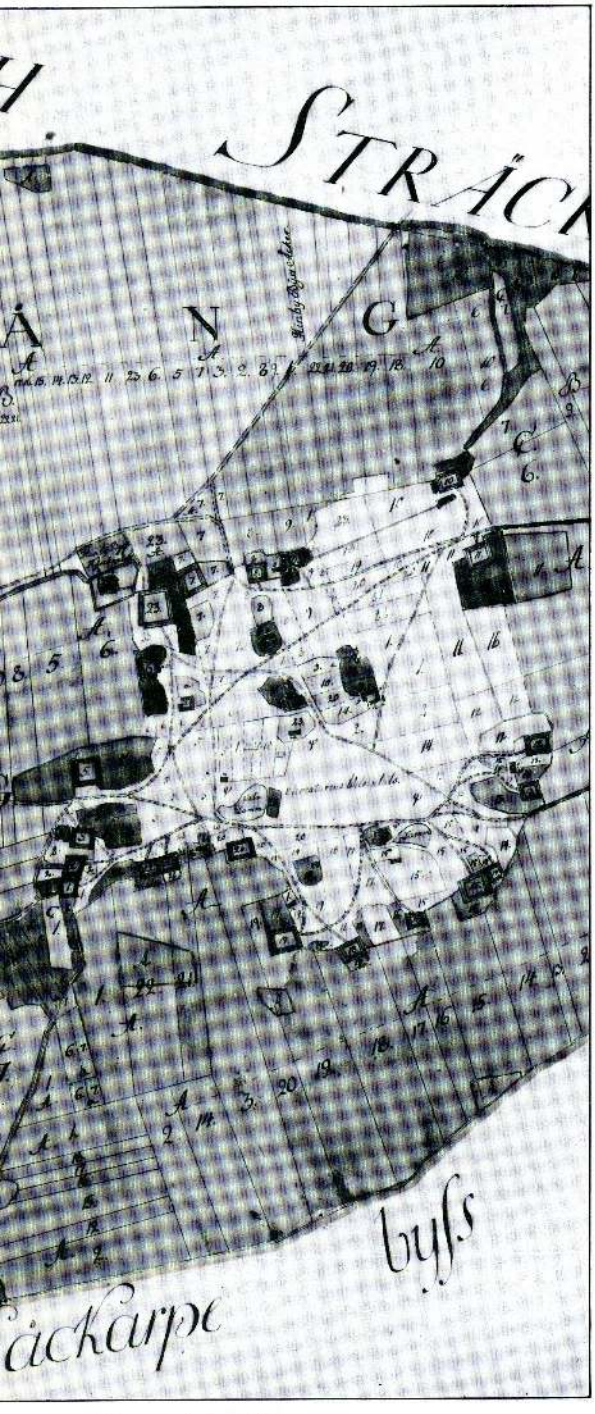
Dessa utflyttaregårdar från enskiftet har ofta styrt den nutida bebyggelsen kring tätorterna i Skåne. Utvecklingen har ofta varit den, att sedan jordbruket lagts ner, har marken utstyckats till tomter för bostadsområden med namn efter utflyttaregården. På en karta över Malmö är det tex lätt att se, hur de nutida bostadsområdenas utbredning ofta står i direkt relation till de från de sprängda byhemmen en gång utflyttade gårdarna. Några exempel på sådana bostadsområden, som i senare tid uppstått på avstyckad mark från enskiftets utflyttaregårdar och fått namn efter dessa är Augustenborg och Rosengård i Västra Skrävlinge, Rosenvång i Hyllie, Hermodsdal, Högaholm och Nydala i Fosie, Ellenborg, Riseberga, Ulricedahl och Videdal i Husie och Kristineberg i Oxie.

Enskiftet betydde också en social och ekonomisk omvälvning. När byarna sprängdes, och gårdarna flyttades ut i markerna, blev människan plötsligt ensam. Det var ett isolerat liv, som levdes på utflyttaregårdarna i en avskräckande ödemark. Grannens råd och hjälp fanns inte längre bakom knuten. Borta var bykollektivets stöd. Man var helt hänvisad till sig själv. Ett individualistiskt livsmönster började ersätta det kollektivistiska, som präglat invånarna i byhemmets slutna värld. Enskiftet betydde ett grundskott mot den gamla bondekulturen. Gammal sedvänja, tradition och folktro gick nu mot sin upplösning. Kyrkan förlorade sitt grepp. Sedan gårdarna flyttat ut, stod kyrkan inte längre mitt i byn. Byfolket gick inte längre i samlad tropp på bygatan till söndagens högmässa. Vid ogynnsamma vindförhållanden hördes inte längre kyrkklockorna i alla byns gårdar. Ett sockenstämmoprotokoll från Hyllie 1816 belyser situationen. Vid sockenstämman i juni anmälde "Flera af Församlingens Ledamöter, att de, sedan utflyttningen skett från Byen, å deras Enskiften ej kunna höra klockorna, hwarigenom händt, att de antingen kommit för sent eller för bittida till Kyrkan, hwarföre de åstundade, att en flagg måtte för Kyrkan inköpas, hwilken om Söndagarne i Tornet kunde upphissas wid sammenringningen, till rättelse." En sådan flagga eller vindflöjel av järn, som kunde höjas och sänkas, beställdes hos sockensmeden. Sådana flaggor sattes upp i många kyrkor, bla också i Vellinge, Glostorp, Gässie, Södra Åkarp, Tygelsjö och Västra Klagstorp. I Glostorp är denna flagga på torntaket ännu i bruk, den hissas i topp en halv timme före högmässans början.

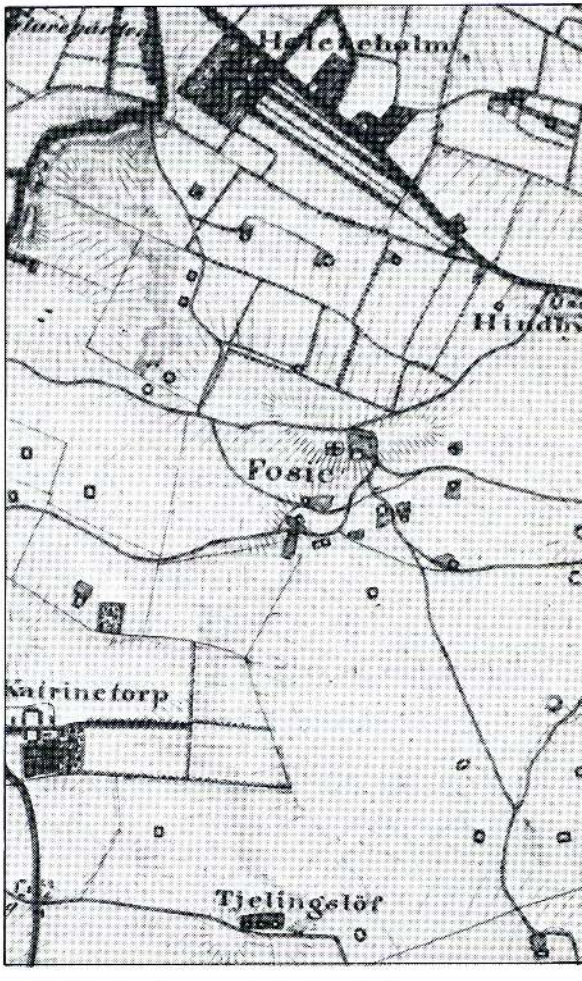
För de utflyttade bönderna var inte bara miljöbytet och omställningen i levnadsvanor betungande. De första åren var också ekonomiskt svåra. Nybygget hade kostat stora summor, nya redskap krävdes, och kronans ersättning, 1 riksdaler per tunnland, var liten, endast en symbolisk ersättning. Vid enskiftet i Östra Skrävlinge 1804 omfattade utflyttaregården nr 4 Böckaregården 63 tunnland, och ersättning av kronans medel utgick således med 63 riksdaler, en blygsam summa vid nybyggnad av gård, nyodling, dikning och inhägnad. Som jämförelse kan nämnas att när Böckaregården tolv år senare 1816 såldes, var försäljningssumman 3000 riksdaler. Många utflyttade bönder tvingades skuldsätta sig och kände sig lurade. Bitterheten vände sig främst emot lantmätarna, särskilt när man ansåg sig ha fått sämre jord än grannen. Irrblossen eller lyktgubbarna, som i skymningen fladdrade hit och dit över sanka ängar för minsta vindpust, tog i folkfantasin gestalt av lantmätare, som till straff för orättvisor mot bönderna vid enskiftet efter döden blivit osaliga och av Vår Herre dömts att springa fram och tillbaka i rågångarna. Denna föreställning var levande ännu på 1950-talet. Vid uppteckning av folkminnen i malmöbyarna berättade man då om en lyktgubbe, som sprang från Frillinge hög i Södra Sallerup till Ershög i Östra Skrävlinge. Det sades vara en osalig lantmätare. Uppteckningen lyder: "När ja tjente i Kvarnby prästagår, snacka

di mied åmm, ad darr lu en löjtegobbe mellom Frillinge höj i Sallorp å Ärshöj i Skrävlinge. Di sa ad de va en så kallad jormålare ellor lantmätare såmm di sior nu, såmm vad oärli å jort orätt imod bynnorna ve ensjifted, å så hadde han bled osali å motte lua framm å tibaga ude i marken åmm nättorna."

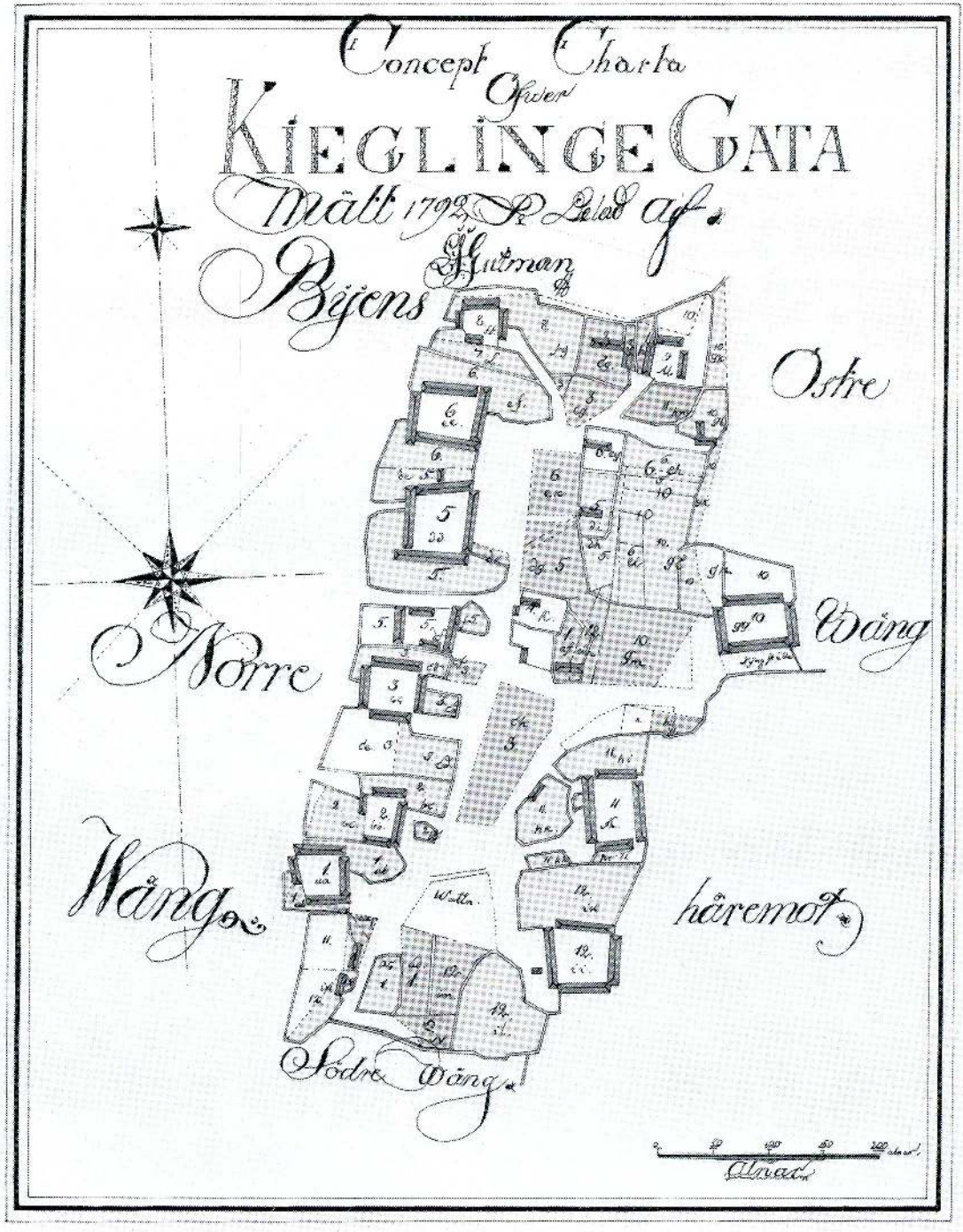
Efter några svåra övergångsår kom slutligen det ekonomiska uppsvinget för bönderna. De stora brukningsarealerna möjliggjorde en såväl rationell som maskinell jordbruksskötsel. Avkastningen steg, och välståndet ökade. De skånska bönderna

Storskiftet, Fosieby 1763.

Fosie Skånska rekognoceringskartan 1812.

Käglinge by 1792.

blev en ekonomisk och politisk maktfaktor. Det är inga överord att säga, att enskiftesreformen bildar epok, och det inte bara i det skånska jordbrukets historia utan i Skånes historia. Det torde vara den mest revolutionerande reform, som någonsin genomförts i vårt samhälle. Ännu i dag präglas det skånska landskapet, och inte minst Malmö omgivningar, av det uppdrag, som Rutger Macklean gav lantmätaren Carl Gideon Wadman på Svaneholm en vårdag för jämnt 200 år sedan.

(Artikeln utgör en föreläsning av författaren i Skovgaardssalen, Malmö museum, den 17 april 1983)

REFERENSLITTERATUR:

Andersson, Helge, Riseberga, Jordbruksområdet, som blev stadsdel, MFÅ 1956, s. 118-125

Andersson, Helge, Enskiftet i Malmötrakten, MFÅ 1965, s. 89-107

Andersson, Helge, Tre skånegårdar i Malmö, Elbogen. Malmö Fornminnesförenings Tidskrift 1981:2 s. 39-56

Andersson, Hilbert, Parzellierung und Gemengelage, Studien über die ältere Kulturlandschaft in Schonen, Akademische Abhandlung, Aus dem schwedischen übersetzt von Yvonne Richter (Meddelande från geografiska institutet vid Stockholms högskola. 122) Lund 1959

Andersson, Hilbert, Åker och tomt i Skåne, Ett bidrag till det äldre kulturlandskapets historia, Ale, Historisk Tidskrift för Skåneland, Nr 1, 1968, s. 18-31

Campbell, Åke, Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet, Uppsala 1928

Cederlund, Ivan (red.) Hyllie 19 – en bok om en gammal gård, utg. av Limhamns museiförening, Malmö 1965

Dahl, Sven, Torna och Bara, Studier i Skånes Bebyggelse- och Näringsgeografi före 1860, Lund 1942

Frostin, Ernst, Bonde i brytningstid, Glimtar från 1800-talet i Oxie Härad, Oxie Härads Hembygdsförenings Årsbok X, Trelleborg 1981

Halling, Carl Christian, Minnen, utg. av Martin Weibull, Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening. VII Lund 1878

Hjort, Jeuns, Anteckningar rörande herr baronen och kammarherren R. Mackleans landhushållningssätt vid dess egendom Svaneholm, Hist. tidskrift för Skåneland 1917, band 7 s. 140

Holmberg, Nils, Enskiftet i Malmöhus län, Lund 1939

Hägerstrand, Torsten, Utsikt från Svaneholm, Svenska Turistföreningens Årsskrift Skåne, Stockholm 1961, s. 33-56

Ingers, Enoch, Bonden i svensk historia, II Stockholm 1948

Ingers, Ingemar, Hyllie nr 19, Ett kulturminnesmärke i Malmö omgivningar, Limhamniana, årg. 3 (1961), s. 25-53

Ingers, Ingemar, Ortnamn i Malmö, Västra Skrävlinge MFÅ 1958 s. 59-74, Limhamnsområdet eller fd Hyllie socken MFÅ 1959 s. 51-76, Fosie MFÅ 1960 s. 52-81 Husie MFÅ 1961 s. 77-110, Södra Sallerup MFÅ 1962 s. 34-61, Oxie, Lockarp, Glostorp MFÅ 1969 s. 104-124 forts. i MFÅ 1970 s. 86-97, Bunkeflo MFÅ 1972 s. 113-134, Tygelsjö MFÅ 1975 s. 74-90, Västra Klagstorp, Elbogen. Medlemsblad för Malmö Fornminnesförening, årg. 8, Nr 4, 1978, s. 9-20

Mårtensson, Eric, Rutger Macklean, Jordbruksreformatorn, Skolmannen, Politikern, Lund 1970

Nicolovius (Nils Lovén), Folklifwet i Skytts härad i Skåne wid början av 1800-talet, Lund 1847, nytryck Stockholm 1957

Trotzig, Gustaf, Macklean och mackelera, Om det skånska lerhuset, Ale, Historisk Tidskrift för Skåneland, nr 1, 1961, s. 36-38

Waller, Sture M, Rutger Macklean och Svaneholm, Ale, Historisk Tidskrift för Skåneland, nr 1, 1961, s. 33-35

Widerberg, Bertil, Malmö (Hyllie 19, s. 198-201), Stockholm 1964

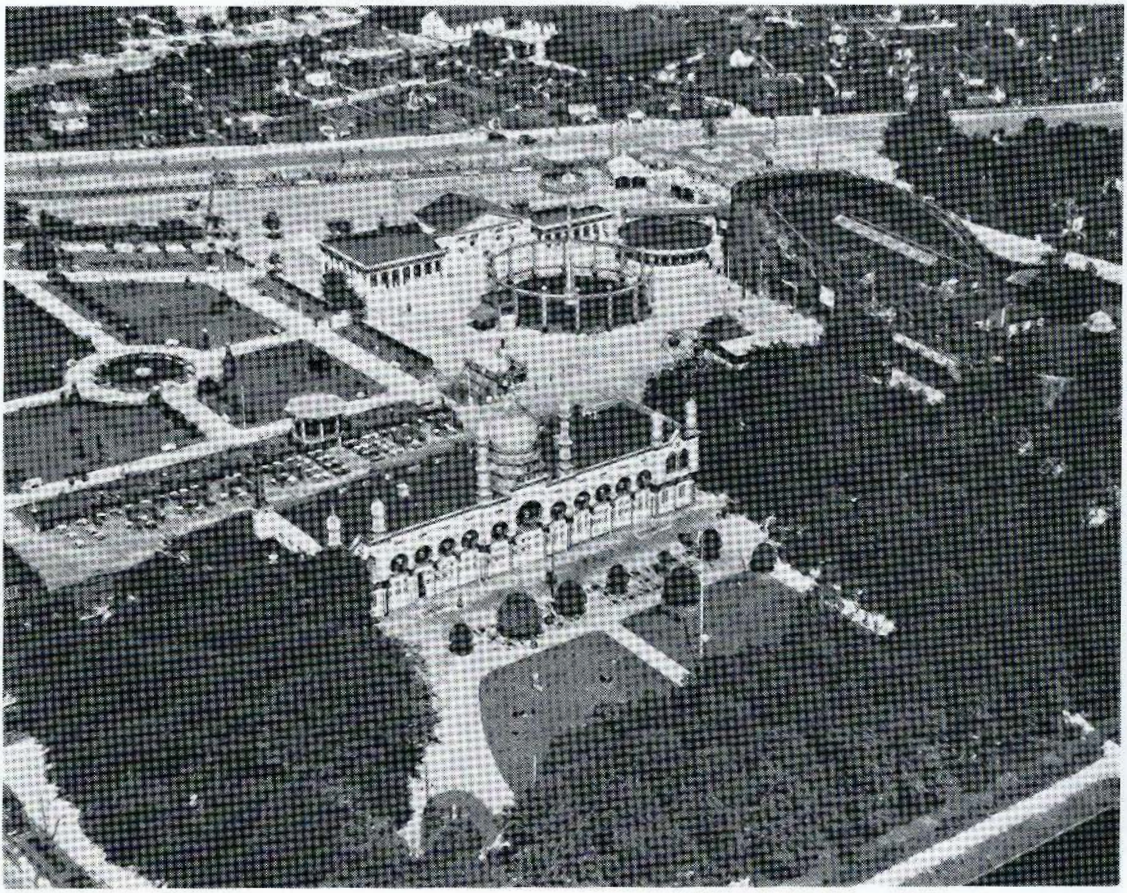
Åberg, Alf, När byarna sprängdes, Stockholm 1953

Möllevångenprojektet

Av Elsebeth Bager

Våren 1982 påbörjades det sk Möllevångsprojektet och det har nu kommit in i sin slutfas.

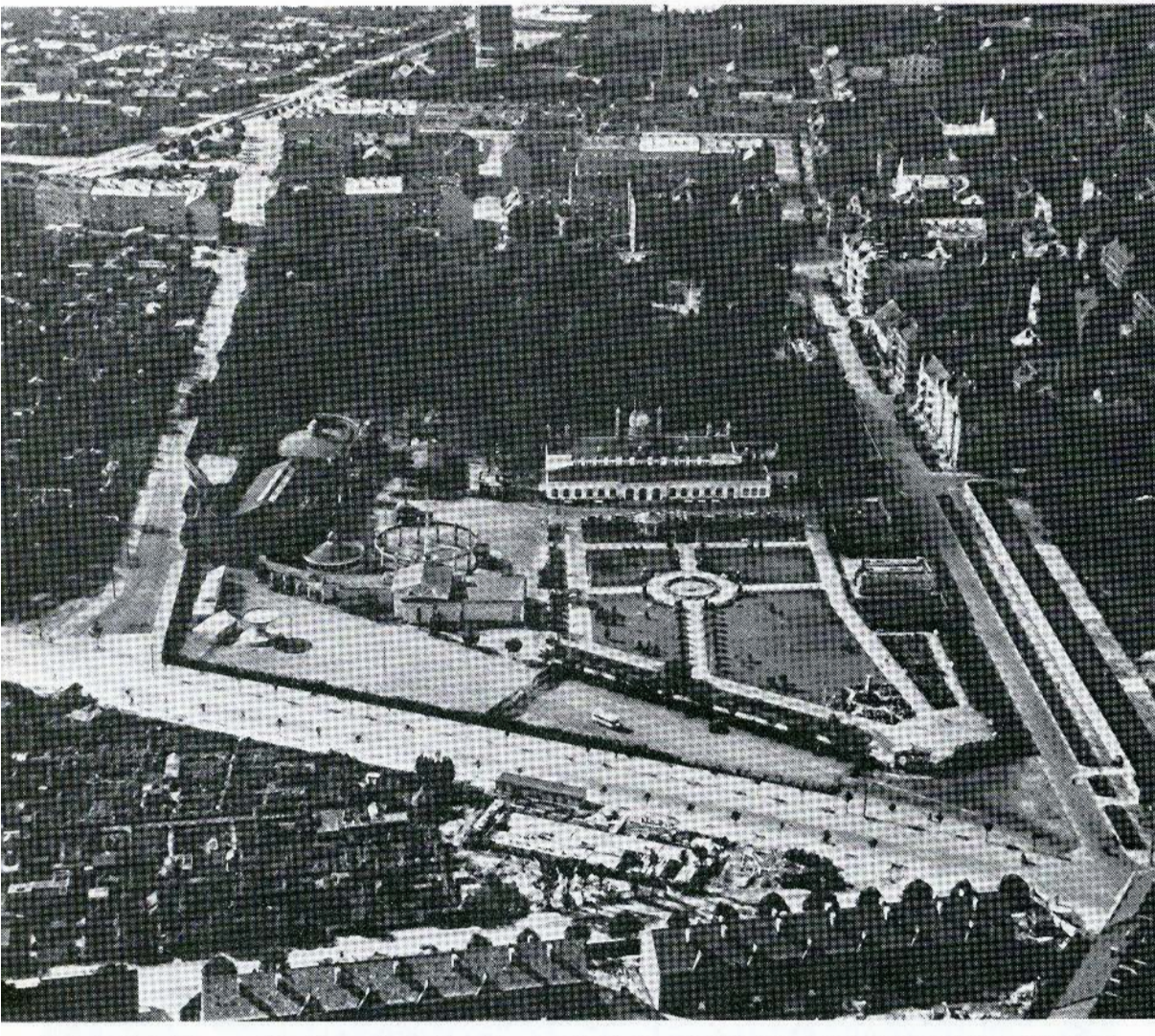
De gamla utmarkerna, där möllor låg och betesdjur släpptes ut, där Haquin Bager hade försöksodlingar och Frans Suell byggde sig ett sommarhus, är idag ett tättbebyggt område med en alldeles speciell karaktär. Lägenheterna är små och grönytorna få. Ändå är det en stadsdel med trivsel och karaktär. Det är intressant att flanera där och tex studera floran av matbutiker med

Folkets Park med Moriskan i förgrunden. Gatan i bakgrunden är Amiralsgatan. Bilden tagen från söder på 1930-40-talet.

olika specialiteter, det må vara grekiska, östasiatiska eller ungerska, slinka in på de små restauranterna med mat "från främmande grytor" eller botanisera bland grönsakerna på Möllevångstorget. Där finns förstås andra små butiker och verkstäder, ett tidningstryckeri och ett stort bageri. Tom en teater finns, Garderobsteatern.

Det är en 1900-talsstadsdel. På sina håll har man rivit och byggt nytt och många hus har fått, åtminstone utvändig uppiffning. Den har i några fall gått litet väl långt, som när man berövat hus balkonger och dekorationer. Med sådana ingripanden kan ett hus förlora sin själ.

Folkets Park från norr. Moriskan mitt i bilden. T.v. den fina berg- och dalbanan, som sedermera såldes till Tivoli i Köpenhamn. Som synes fanns det mycket grönska i parken och dess omgivning, som idag är en stenöken utan nämnvärd grönska. I bildens förgrund pågår grundläggning av huset, som syns på följande bild på Amiralsgatans norra sida.

I det här i högsta grad levande område har man gått runt och knackat dörr, delat ut flygblad, haft en lokal, dit folk kunnat komma med frågor och synpunkter, engagerat olika föreningar och ordnat möten, allt för att ta reda på, hur de boende i Möllevången ser på sin stadsdel, vad det är man vill förändra och förbättra.

Intresset var väl kanske i början inte så stort. Man hyste en viss skepsis mot hela uppläggningen och var inte benägen att engagera sig i något, som förmodligen ändå skulle komma att styras uppifrån.

Så småningom kom det i alla fall in synpunkter.

Öppna Folkets Park, riv planket, vill nära nog alla i Möllevången, låt oss verkligen få utnyttja och njuta av Frans Suells gamla park.

Möllevångstorget måste bli attraktivt även efter torgtid. Begränsa biltrafiken runt torget, skapa möjlighet för uteserveringar, flytta kiosken och gör den vackrare, sätt upp en springbrunn, låt torghandeln pågå längre ut på dagen, bygg upp en utescen. Å ena sidan vill man ställa ut soffor, å andra sidan vill man inhägna Arbetets Ära med ett spetsigt staket för att hindra folk från att slå sig ned på stenarna.

Trafiken och gaturummet intresserade många. Man vill försvåra genomfartstrafik med farthinder

Amiralsgatan på 1940-talet, Spånehusvägen t.v.

av olika slag. Man vill göra "lugna gator" med träd, buskar, bänkar, vackrare gatubelysning och en trafik, som endast långsamt skulle kunna snirkla sig fram. Cykelbanor är nödvändiga, tycker man.

Vad gäller bostadshusen, så är meningarna delade. Skall det renoveras, med högre hyror som följd? Vi vill inte ha lyxsaneringar, säger andra. Men grönskande gårdar vill alla ha. Gör stora kvartersgårdar med lekplatser, trevligt placerade bänkar, varierande grönska.

Några vill, att marknadsföringen av Möllevången skall förbättras, så att turister hittar dit och får uppleva en spännande, roande stadsdel, helt unik i sitt slag i Malmö. Men även malmöbor måste lära sig att hitta runt i Möllevången och lära känna de fina små affärerna. Affärsverksamheten är något man vill slå vakt om och visst oroar man sig för Triangelnprojektets inverkan på handeln i Möllevången.

Man knyter i mångt och mycket an till det gamla Möllevången. Man vill ha kvar de fina hus, som ännu finns, man vill åter få stadsdelen att grönska och man vill återinföra de gamla cykelbanorna. Nu återstår att se, vad som kommer att förverkligas.

Nobelvägen på 1940-talet. Vattentornet vid Södervärn syns i bakgrunden. Trafiken var verkligen minimal. Gångbanan och träden fick maka åt sig när den stora biltrafiken kom. Idag vill man gärna återgå till det gamla med trädplanteringar och skyddande gång- och cykelleder.

Möllevångstorget före uppsättandet av "Arbetets ära". Stensättningen på torget är intressant. I förgrunden syns en av "Stenbergs villor", dvs en offentlig toalett. Man skulle idag gärna vilja ha en kiosk, inspirerad av "villan". I fonden skulle många kunna tänka sig en utomhusscen. – Malmö museums arkiv.

Yttrande om Triangeln-projektet

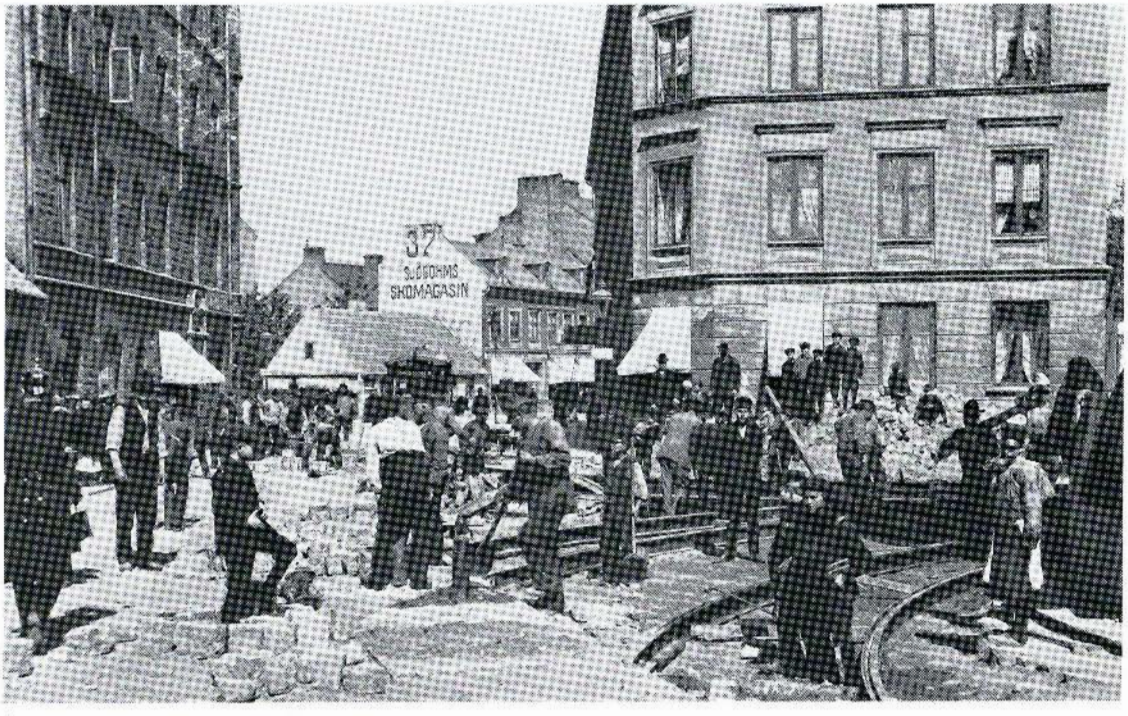
Malmö fornminnesförening och Malmö Förskönings- och Planteringsförening, som tagit del av det förslag till planlösning för kvarteret Kaninen och kringliggande kvarter får härmed avgiva följande yttrande.

Det framlagda förslaget innebär ett kraftigt ingrepp i den befintliga stadsmiljön. Triangeln, med dess åldriga gatunät och äldre omgivande bebyggelse, kräver ett helt annat arkitektoniskt anslag och stadspanelösning än den nu framlagda.

Särskilt angeläget anser föreningen det vara att Gamla Pildammsskolan bevaras och erhåller en omgivande bebyggelse åt Rådmansgatan som kan harmoniera med den äldre bebyggelsen i kvarteren Munken och Abboten.

Föreningen vill också understryka angelägenheten av att det mycket gamla gatunätet hålles intakt och inte "privatiseras" genom övertäckning och avstängning.

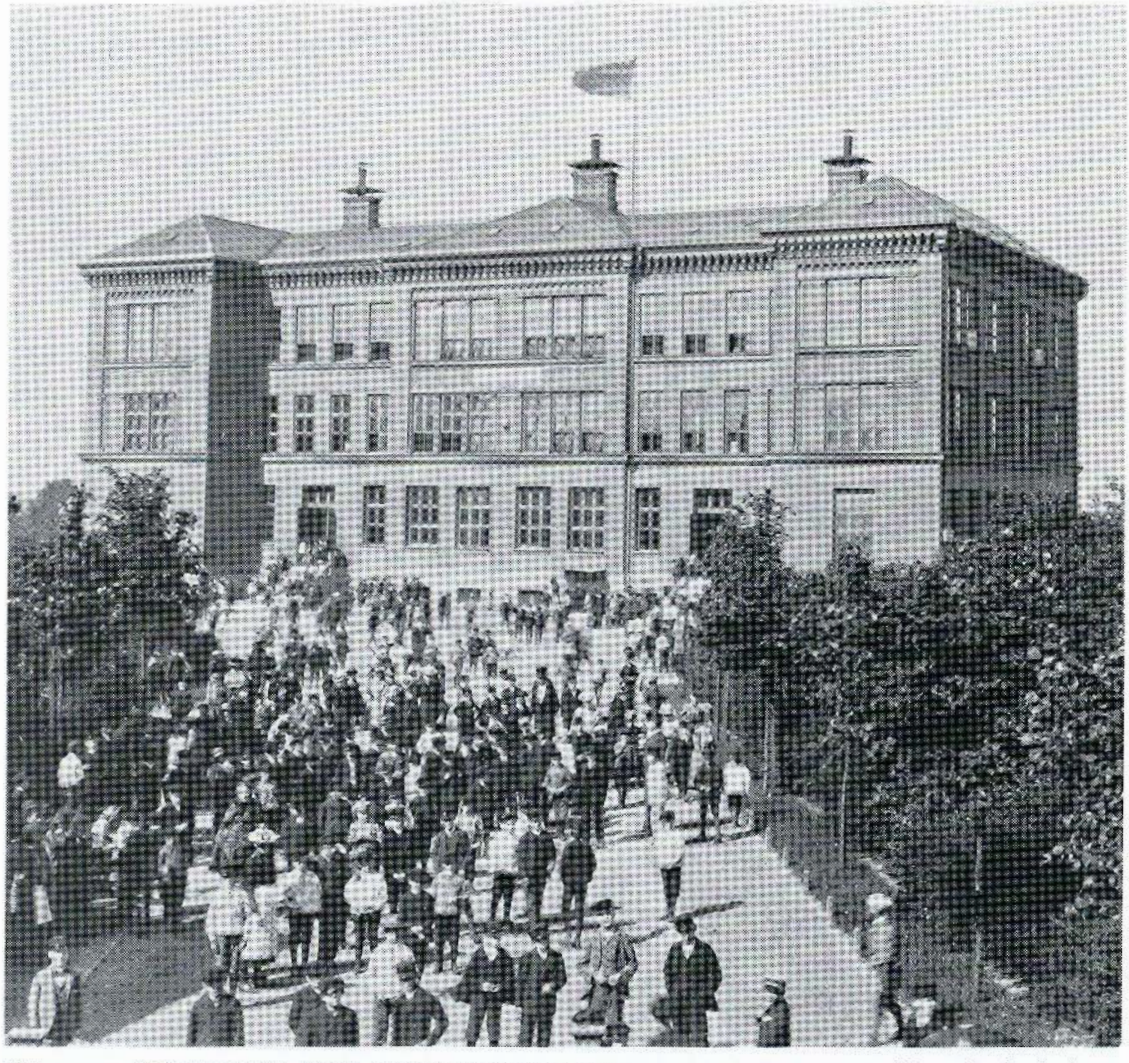
Samtidigt som föreningen anser det vara viktigt att den aktuella stadsbilden, som redan för länge legat öde, snarast bebygges, vill den med kraft framhålla att ett kommande stadsplaneförslag ej i likhet med det nu presenterade förslaget präglas av 1960- och 70-talens ödesdriga storskadlighet, vilken är totalt främmande för Malmö stadsbild.

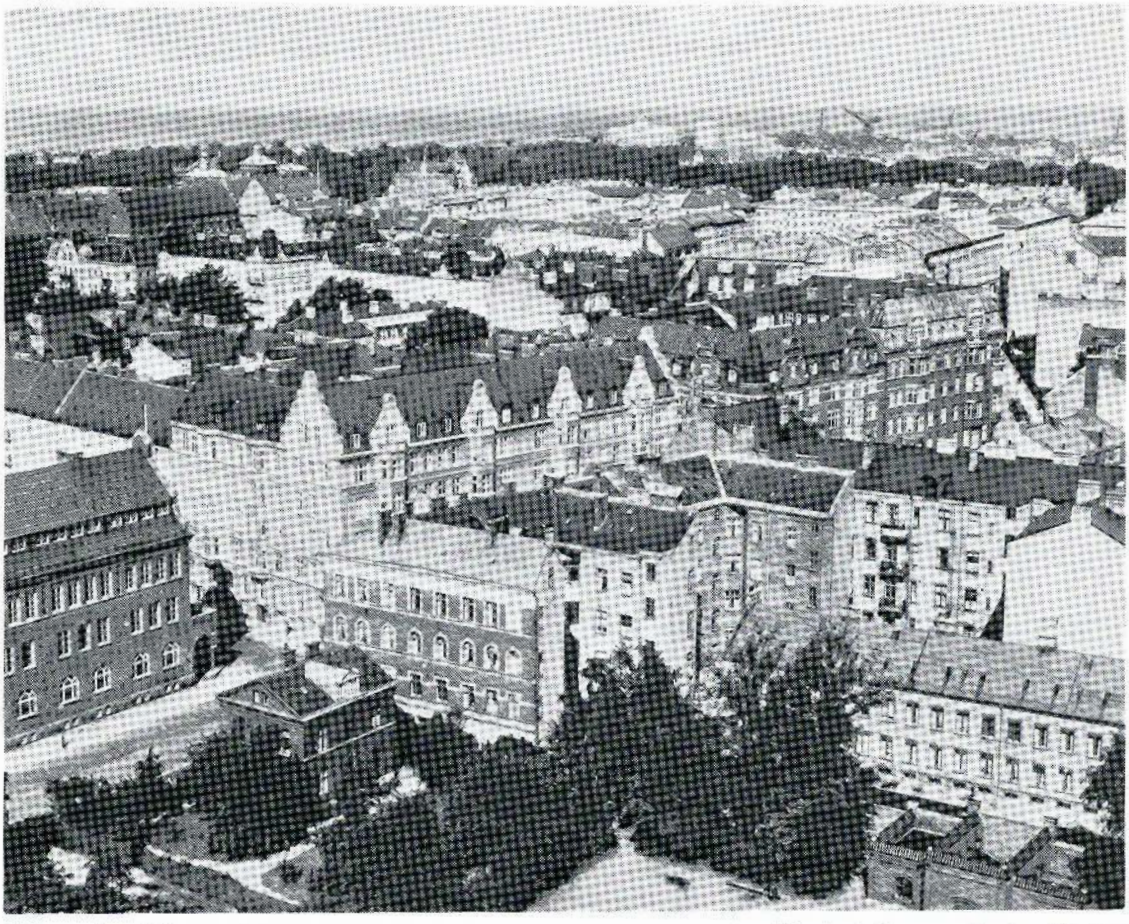
År 1906, då spårvagnsnätet elektrifierades, var det inte tal om inglasning och avstängning av S. Förstadsgatan. Bilden visar arbete med spårvagnsspår i hörnet av Föreningsgatan, till höger, och S. Förstadsgatan, vars fortsättning norrut syns i bildens fond. – Malmö Lokaltrafiks arkiv.

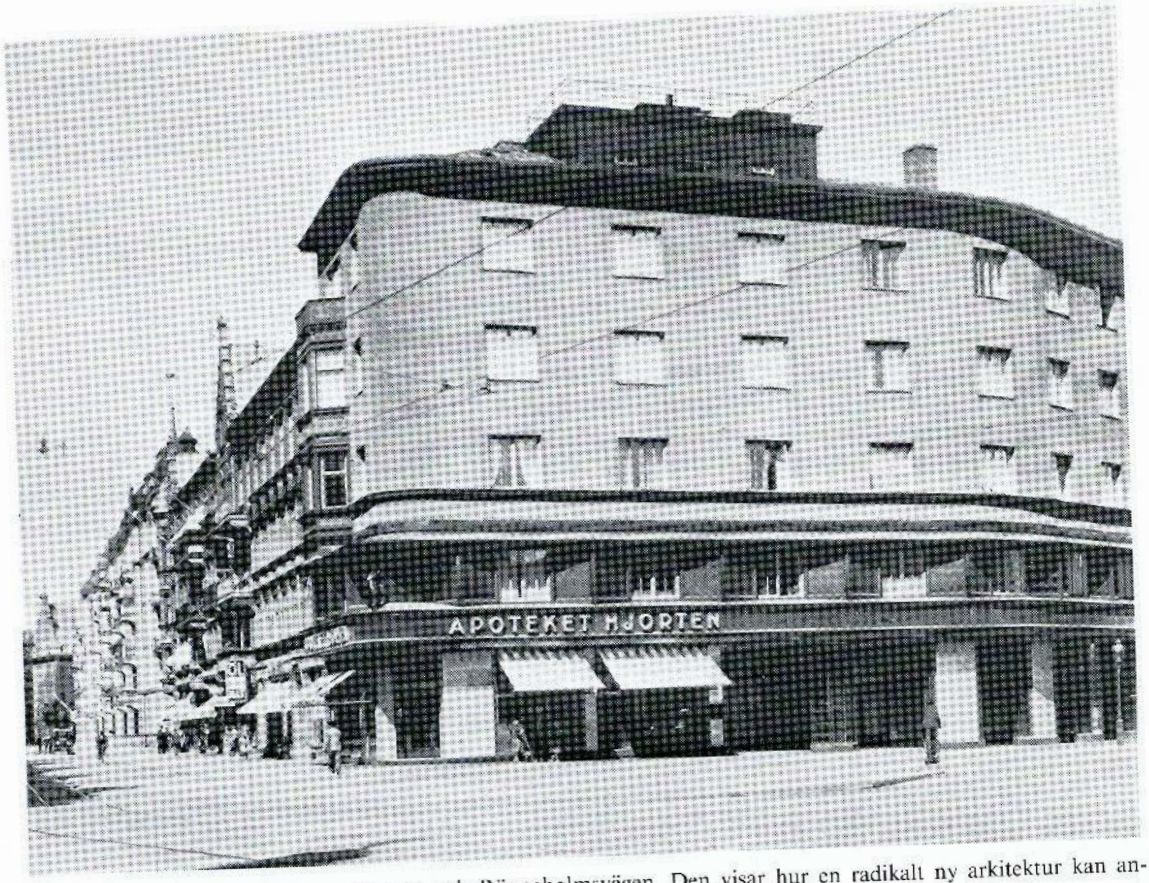
Hörnet av S. Förstadsgatan och Rådmansgatan, Hörnbyggnaden ansågs säkerligen på sin tid vara en stor och dominerande byggnad med fyra våningars höjd och torn. Man bör betänka att det är en differens på minst 20 våningar mellan denna byggnad och den planerade hotellbyggnaden. Gaveln i bakgrunden, med reklammålning tillhör en byggnad som revs då planerna för ett musikens hus var aktuella. Nu finns plats men inget Musikens hus i kv. Kaninen. – Foto Malmö Museums arkiv.

Bilden ovan: Pildammsskolan. Fotot, som bör vara taget 15-20 år efter invigningen, ger verkligen rättvisa åt denna imponerande tegelbyggnad, som bygts med en respektingivande hantverksskicklighet. – Foto Malmö Museums arkiv.

I förgrunden Pildammsskolans vaktmästarebostad och t.h. avträdesbyggnaden. Man kan observera fasaden t.h. mot skolplanen. Den tillhör den enda kvarstående byggnaden vid Rådmansgatan i kv. Kaninen. Detta hus är troligen dömt att rivas. Man skall också lägga märke till husfasaden neders t.h. För länge sedan riven ger den en antydan om att bebyggelse av måttligt format skulle kunna samsas med Pildamsskolan. – Foto Berndt Johnsson, Malmö.

Bilden visar hörnet av Davidshallsgatan och Rönneholmsvägen. Den visar hur en radikalt ny arkitektur kan anpassas till excisterande bebyggelse. – Foto Berndt Johnsson, Malmö.

Från dansk till svensk lag

Kring uniformitetsproblemet i Skånelandskapen 1645-1683

Av Kjell Å Modéer

Den 15 april 1683 dagtecknade Christian V i Köpenhamn det danska enväldets nya kodifikation. Den 23 juni samma år befalldes att lagen skulle kungöras på alla ting för att därefter träda i kraft tre månader senare.

Kring halvårsskiftet 1683 infördes allmänt svensk lag och rättegångsordning i de före detta danska landskapen Skåne, Blekinge och Halland. Den 20 oktober kunde Karl XI meddela Göta hovrätt att svensk lag nu tillämpades i dessa landskap.

Karl XI:s och generalguvernören i Skånelandskapen Rutger von Aschebergs beslut att i rättsligt avseende uniformera de skånska landskapen i det egentliga Sverige var ett led i en övergripande försvenskningsprocess efter det skånsk-danska kriget 1676-79.

Det rättsliga uniformitetsproblemet i Skånelandskapen har behandlats av flera forskare både i Danmark[1] och i Sverige[2] men en rättshistorisk undersökning av dessa problem saknas alltjämt. I denna uppsats skall dock endast ett delproblem behandlas, nämligen städernas rättsliga förhållanden och appellationsproblem under tidsperioden 1645-1683. Undersökningen tar sin utgångspunkt i det av *Jerker Rosén* uttalade förhållandet, att det från svensk sida stötte på minst motstånd att införa svensk lag i städerna, i vilka utvecklingen mot svensk rättstillämpning skedde långt tidigare än när den påbjöds.[3]

Fredstraktaternas garantiklausul

Den grundläggande regleringen av Skånelandskapens rättsliga ställning under tidsperioden finner vi i de aktuella traktattexternas s.k. garantiklausul.

I samtliga de traktater, som upprättades mellan Danmark och Sverige mellan 1645 (freden i Brömsebro) och 1679 (freden i Lund) återkom bestämmelser om hur de rättsliga frågorna skulle upptagas och regleras.

I Brömsebrotraktaten av den 13.8.1645, som förpantade Halland under 30 år till Sverige, utlovade drottning Christina och den svenska kronan, att hon skulle *"låtha alle dem som i Halland boede äre, adel och oadel, andelige och verldzlige, borgare och bönder, blifva regeres och försvares vidh deres gamble privilegia, frijheter, danske lag, rätt och kyrckeordinance - - -" (p. 27).*[4]

Roskildefreden av den 26.2.1658 innehöll en mera stringent formulerad garantiklausul, som fastslog, att alla innevånare i de genom traktaten berörda "länder och lähn i Danmark och Nårie skulle få blifva vidh deres vanlige rätt, lagh och gamble privilegier och frijheter oturberade och obehindrade, så vida de icke löpa eller strida *contra leges fundamentales* af Sveriges crono, med hvilcke desse cederade landh och lähn till evärdelig tidh här efter incorporeras skole." (p. 9)[5]

Freden i Köpenhamn den 27.5.1660 innehöll en motsvarande formulering, som dock kompletterats med ett par klargörande exempel. Bland annat fastslogs, att tidigare avgjorda rättstvister hade rättskraft. De som "efter lagh uthi rätten kan vara deciderat eller på annat sätt affhandlat och fullkomligen affdömt, det skall här effter aldeles oförändrat och orördt blifva" (p. 12).[6]

Det skånsk-danska kriget 1676-79 innebar att varken Christian V eller Karl XI längre var bundna av dessa traktater. För den svenske kungens vidkommande innebar det att han under krigsåren vidtog åtgärder för att uniformera rättsväsendet, bl.a. genom utnämning av underrättsdomare (häradshövdingar).[7]

Genom freden i Lund den 26.9.1679 konfirmerades emellertid åter Roskilde- och Köpenhamnstraktaternas bestämmelser i dessa frågor. Dessa skulle "oryggelige förblifva vid deras krafft och vigeur" (p. 3).[8] Däremot accepterade parterna de förändringar inom rättslivet som ägt rum under tiden 1660-1675. Fredstraktaten innebar emellertid en hämsko för den svenska kronan beträffande införandet av svensk lag och processordning i landskapen.[9]

Svensk "fundamentallag"

Roskildetraktatens bestämmelse om att de danska rättsreglerna inte fick *"löpa eller strida contra leges fundamentales af Sveriges Crono"* kom bl.a. att innebära att högmålsbrott avgjordes enligt svensk lag.

Det markerades redan i den omfattande processen i anledning av den sk. Malmösammansvärjningen 1659, vid vilken kungens åklagare, advokaten Magnus Larsson, direkt inför den särskilt utsedda kommissorialrätten[10] anförde, att förrädarna enligt Roskildefreden var underkastade Sveriges Lag och fundamentala konstitutioner, nämligen Högmålsbalken kap. 8 i landslagen. Statsrättsligt betraktades också majestätsförbrytelser som brott, som låg under regentens domvärjo.[11] Svensk "fundamentallag" tillämpades således för att den här förekommande majestätsförbrytelsen riktade sig mot Sveriges krona. Vidare påverkade omständigheten att de svenska straffbestämelserna för högförräderi var strängare än motsvarande danska.[12]

Trohetsförhållandet mellan regenten och hans tjänstemän medförde att den militära rättsutövningen i provinserna generellt kom att tillämpa svenska rättskällor. Redan i Skånska generalguvernementets första stat juni 1658 uppfördes en generalauditör som förvaltare av den militärrättsliga utövningen, och vid de militära domstolarna i landskapen tillämpades endast svenska krigsartiklar och svensk lag.[13]

Tidiga uniformitetssträvanden

Från Karl X Gustafs sida framstod klart att han såg garantiklausulen om bibehållandet av dansk lag och rättegångsordning som en endast temporärt tillämplig bestämmelse. Han var en vän av uniformiteten, och han lät också detta synsätt komma till uttryck på flera sätt. Efter kungens död 1660 intog emellertid Karl XI:s förmyndarregering en mera avvaktande attityd till uniformitetsproblemen. Slutmålet var dock fastlagt: Garantiklausulen skulle endast respekteras under en övergångsperiod, och svensk lag skulle införas.

Den förste generalguvernören i Skånelandskapen Gustav Otto Stenbock kunde också i sin ämbetsberättelse 1662 anföra, att han sökt att efter hand vända innevånarna "till wårt Swenske maneer, så at de förmodeligh medh tijden i synnerheet hwadh nu aff Folcket opväxer, skall få lust och apetit" att börja tillämpa *"den Lagh och ordinantz, som öfver Sweriges Rijke practiceras och bruukas"*. Han skulle också efter hand söka "animera them så ther till" att tillämpa också andra svenska författningar *"på det desse medh Swerige ihoop knippadhe och weedh hwar annan hängiande Provincier måtte på eene handa sätt Rättas, styras och Regeras"*.[14]

Samma synsätt präglade också den sk. Malmö recess 18.9.1662, som utfärdades av den första skånska kommissionen, i vars arbete för övrigt också Stenbock deltog. Det slogs däri fast, att likformigheten *"uti Justitien och dess administration"* var ett kraftfullt medel att *"uniera folck och ständerna tillsamman"*. Sveriges lag, stadgar och konstitutioner skulle *"icke aldeles negligeras och hållas fremmande"* utan efter hand göras *"kunnige och brede"*. Den svenska lagen skulle tillämpas jämte den danska som en subsidiär rättskälla, dvs. den skulle tillgripas *"när någon express Lag icke finnes"*. Det var inte tal om någon dramatisk övergång till svensk lag. Också fortsättningsvis skulle man döma efter den lag man hittills hade tillämpat och var kunnig i *"intil dess dhe Swenske Lagen bättre känna och begripa kunna."*[15]

Uniformitetsfrågan var också knuten till frågan om ständernas representationsrätt, vilken innevånarna i Skånelandskapen erhöll genom Malmö recess 1662, och som gav dem tillträde till 1664 års riksdag. Innevånarnas krav, å ena sidan om att danska lagar och privilegier skulle tillämpas och å andra sidan att få säte på riksdagen, dvs. inkorporeras i de svenska ståndcn, var – framhölls det från svensk sida – oförenliga. Representationsrätten krävde uniformitet i lagar och privilegier. Innevånarna kunde inte vara "tvenne diferente lagar underkastade".[16]

Svenska författningar vinner tillämpning

Efter Malmö recess 1662 kom förmyndarregeringen också i lagstiftningsarbetet att behandla provinsernas uniformitetsproblem. Redan vid 1660 års riksdag togs frågan om en lagrevision upp, och den återkom därefter vid samtliga riksdagar fram till dess den stora karolinska lagkommissionen tillsattes 1686. Just de genom frederna erövrade landskapen utgjorde en särskild anledning för förmyndarregeringen att påskynda arbetet med lagrevisionen.[17] Denna anledning återkom också 1680, då Karl XI framhöll att den planerade revisionen av lagen även borde bli tillämplig på innevånarna i generalguvernementet.[18]

Parallellt med planerna på en lagrevision genomfördes under 1660-talet ett antal delreformer på lagstiftningens område, vilka också kom att införas i Skånelandskapen. Därtill kom de många författningar rörande politiefrågor och näringslagstiftningen, som tillkom just för dessa landskap.[19]

Införandet av de delreformer, som tillkommit för det egentliga Sverige kom således att utgöra ett viktigt bidrag till uniformiteten. År 1661 utgavs "K.Mts ordning och Taxa på the domar, bref och instumenter som af rätterne på landet och i städerne parterne blifva meddelte".[20] Generalguvernören Gustav Banér förklarade i sin generalguvernörsberättelse, att denna förordning hade varit *"så mycket mera efterlevad som ingen klagat"*.[21] Att ingen klagat hade dock sin naturliga förklaring. Förordningen utsade nämligen direkt, att den skulle tillämpas endast i de delar av landet som tillämpade svensk lag *"men i the andre provincierne, som hafva deras serdeles lag och recesser, ther holles och aktas, som för detta hos them hafwer warit brukeligt och Pacta medgifwa"*.[22]

Med 1662 års duellplakat tillkom emellertid en författning som också skulle tillämpas i provinserna. Detta plakat hade tillkommit i anledning av att dueller och slagsmål förekom *"i Wårt Rijke och der under sorterande Provincier"*. Den som för andra gången bröt mot plakatet skulle också *"utan all nåde"* landsförvisas *"uthi Wårt Rijke sampt des Provincier"*.[23] Också detta plakat hade ställts innevånarna till efterrättelse, meddelade Banér, och ingen reaktion däremot hade förspors.[24] År 1665 utkom *"K. Mts Placat och Stadga om Eder och Sabbatsbrott"*, vilken också direkt utsade, att generalguvernörerna i provinserna skulle tillse att det blev publicerat och efterlevdes. Så skedde också.[25]

I handelsrättsliga frågor kom behovet av uniformitet särskilt att framhållas. Ett år 1665 utgivet

plakat om mått och vikt, motiverades av förmyndarregeringen med att *"i Wårt Rijke och dher underliggiande Provincier, all Wicht större och mindre Mått och Måhl, efter richtig Proportion och mensur måtte föreenas"*. Förordningen skulle vara tillämplig på alla som drev handel och näring.[26]

En annan viktig handelsrättslig författning var 1667 års sjölag, vars regler skulle tillämpas inte bara i Sverige och Finland utan också i *"alla andre Sweriges Crono tillhörige och therunder liggiande Hertigdömer, Lähn och Herrskaper"*.[27] Gustav Banér tillsåg att denna författning *"ständerne genast förkunnades."*[28]

Slutligen kan också K. Mts Handels-Ordinantia 1673 anföras som exempel på förordningar som tillades allmän giltighet i riket och som var tillämplig på alla *"som med Handel och Wandel umgås". Denna förordning angav dock direkt, att "för tidernas omskifte och förändringens skull"* kunde reglerna inte anses generellt tillämpliga. Lagens bokstav fick ställas mot *"tidernas beskaffenhet och omskifter, samt Riksens rätter och egentlige Interesse."*[29]

I den nygrundade staden Karlskronas privilegier 1680 utsades, att *"alla saker skepp, köpmän och skeppsfolk emellan"* skulle avgöras efter Sjölagen och handelsordinantian (p. III).[30]

De anförda exemplen visar att man från den svenska regeringens sida kontinuerligt lyfte fram uniformitetsbehovet. Också 1669-70 års skånska kommission föreslog vid lantdagen i Malmö 1669 att man skulle undersöka om en uniformitet var möjlig att åstadkomma genom att förordna några skickliga män som var väl förfarna i de bägge ländernas "lagar, stadgar och recesser" och låta dem genomföra en lagrevision.[31]

En introduktion av svenska rättsregler skedde också genom de privilegier, som städerna erhöll. En arvsrättslig regel intogs i Landskrona stads privilegier 1663 (p. 35) med drottning Christinas privilegier för Stockholms stad 1636 som förebild. I de sistnämnda privilegierna hade de utomäktenskapliga barnens rättsställning reglerats. *"De Personer, som bastarder, och af en oächta säng födde äro, dem kan ingen arfvedehl tillåten warda"*, utsade privilegierna och i dessa fall skulle arvet istället fördelas mellan kungen och staden. Samma regel återkom nu i Landskronas privilegier.[32]

I de städer som ej tidigare under den danska tiden haft några privilegier såg den svenska kronan sig oförhindrad att direkt införa svensk rätt och rättegångsordning. Så var fallet i Karlshamn (Bodekull), som erhöll sina privilegier genom brev den 20 oktober 1668. Borgmästare och råd fick däri rätt att i såväl brottmål som tvistemål tillämpa "Swerijges beschrefne Lagh, billigheeten och antagne sedwänior".[33] I Karlskronas privilegier 1680 gavs en mera allmän hänvisning; Borgmästare och råd skulle döma *"effter Lag och Laga Stadgar"*.[34]

Svensk rätt subsidiär rättskälla i rättstillämpningen

Några exempel hämtade ur domboksmaterialet visar att såväl dansk som svensk rätt tillämpades under tidsperioden. De danska rättskällor som åberopades i städernas domböcker var framför allt Jydske Lov, Kong Hans stadslag och Christian IV:s recess.[35] Dansk lag tillämpades också vid tillfällen, då tveksamhet härom kunde råda. I ett par brottmål vid Rådstugurätten i Malmö dömdes exempelvis falskmyntare, som enligt svensk rätt betraktades som majestätsförbrytare, och därigenom borde ha dragits in under traktaternas garantiklausul, enligt Jydske Lov 3 bok 65 kap. Rådstugurätten dömde dem *"Kongen hans haand"*, dvs. att handen skulle avhuggas.[36]

Svenska rättskällor kom dock successivt att börja tillämpas, bl.a. stads- och landslagen, ehuru i första hand som subsidiära och kompletterande rättskällor.[37] Från Malmö finns belägg för att Drottning Christinas straffordning 1653 tillämpats vid stadens domstolar i mål om hustjuvnad.[38]

"Sweriges Rijkes Siö Rätt". 1667 års sjölag, en modern europeisk lagstiftningsprodukt, skulle liksom annan handelsrättslig lagstiftning äga tillämpning också i provinserna. Kopparsticket på utgåvan från 1667 visar havets gud Neptunus och fru Justitia som för in den nya lagen sjövägen mot Stockholm ström.

Inte enbart de materiella utan även de processuella svenska reglerna tillämpades. Användandet av svensk rättergångsordning kan ses som ett exempel på influenser från de svenskar som enligt den konsekventa svenska personalpolitiken i allt större antal kom att besätta stadsdomstolarna som borgmästare, syndicus eller burggreve. I Malmö klagade Magistraten hos Göta hovrätt 1671 över att en appellerande part inte hade tillämpat de svenska processreglerna i appellationsförfarandet och därigenom hade parten visat sidovördnad mot förordningarna.[39] En part som ej på rätt sätt blivit kallad till Rådstugurättens förhandling hänvisade till såväl *"dansk som svensk lagh"* för att understryka de processuella reglernas allmängiltiga karaktär.[40]

Om stadsdomstolarna i Danmark och Sverige under här aktuell tidsperiod kan inledningsvis i korthet följande nämnas. I de danska städerna fanns två rättsinstanser, bytinget och rådstugurätten. I bytinget dömdes byfogden, som var en kunglig ämbetsman, med en eller två rådmän (de sk. vedemesterne), samt åtta nämndemän, vilka ofta kallades *"stockemännen"*, då de satt på den fyrkant av stockar eller grova plankor som utgjorde domstolens sittplats på torget. I köpstäderna fanns en domstol vid sidan om bytinget, nämligen rådstugurätten; i denna dömde borgmästare och råd som ett domarkollegium. Fram till 1636 tjänstgjorde också byfogden som bisittare i rätten. Rådhusrättens kompetens var huvudsakligen tvistemål, medan bytinget handlade frågor rörande fast egendom samt brottmål. Det förelåg emellertid inte någon skarp gräns mellan dessa båda domstolars kompetensområden. Livssaker kunde dock ej avgöras av bytinget, och det förelåg en tendens att hänvisa betydelsefulla och svåra mål till rådstugurätten. I vissa fall fungerade rådstugurätten direkt som överdomstol till bytinget. Det gällde städerna Köpenhamn, Malmö och Ribe vars domar inte appellerades till landstingen, utan direkt hänsköts till kungens rättarting (jfr nedan).[41]

I Sverige fanns också två stadsdomstolar, nämligen kämnersrätten och rådstugurätten. Den lägre instansen, kämnersrätten, hade sitt ursprung i en medeltida torgdomstol, och den inrättades under Gustav II Adolfs regeringstid. Domstolen, som bestod av en rådman och två kämnärer, upptog och avgjorde ärenden av ringa värde samt utförde rannsakningar i grövre brottmål. Från kämnersrätt appellerade man till rådstugurätten, som avgjorde såväl tvistemål som grövre brottmål, och som sammansattes av borgmästare och rådmän i varierande antal i skilda städer. Enligt 1614 års rättegångsordinantia (p. 5) skulle rådstugurättens domar överklagas direkt till hovrätten, och 1615 års rättegångsprocess (p. 20 mom. 1) föreskrev att lagvadda mål från lagmansrätterna och rådhusrätterna skulle upptagas direkt i hovrätten, förutsatt att tvisteföremålet uppgick till minst 50 Rdlr.[42]

Appellation från stadsdomstolarna till Göta hovrätt

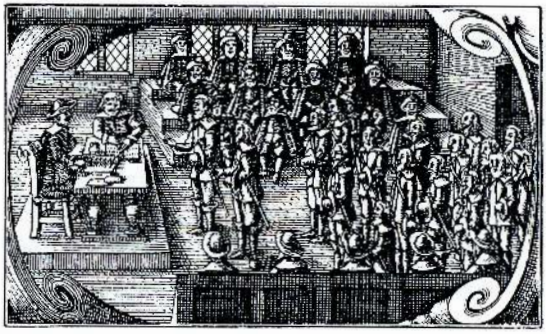
En viktig fråga i samband med uniformeringsarbetet blev städernas appellationsförhållanden. Under den danska tiden gick appellationen från städerna domstolar till landstinget. Ursprungligen förelåg, som nämnts, konkurrens mellan städernas båda jurisdiktioner. När appellsystemet introducerades inordnades byting och rådstugurätter under landstingen. En del städer lyckades undandraga sig appellen till landstinget. Redan under medeltiden hade den sk. *landstingsrätten* inrättats, vilken gav vissa städer rätt att få de av dem avsagda domarna prövade endast inför kungens rättarting i Köpenhamn. I de städer detta infördes kom rådstugurätten samtidigt att bli överinstans till bytinget.

För Malmö vidkommande hade denna landstingsrätt tillagts staden redan genom privilegier av Valdemar Atterdag.[43] Genom en resolution den 6.6. 1568 reducerades denna rätt till att endast

omfatta städerna Köpenhamn, Malmö och Ribe.[44]

Frågan om appellationen mot stadsdomstolarnas domar aktualiserades för Skånelandskapens vidkommande omedelbart efter Brömsebrofreden 1645. Göta hovrätt blev nu appellationsdomstol för de halländska domstolarna. Då rättegångsordinantian och rättegångsprocessen låg till grund för hovrättens verksamhet kom reglerna i dessa förordningar om appellationen mot rådstugurättens domar samt tillämpligheten av de svenska summa appellabilisreglerna att bli en angelägen rättspolitisk fråga för både domstolana och den svenska regeringen. Då den ovan angivna landstingsrätten i Danmark markerade en privilegierad ställning för de städer som innehade denna, blev den också till en början eftersträvansvärd av städernas magistrater. Från svensk sida kom detta också att uppmärksammas. När den halländska kommissionen i januari 1646 erhöll sin instruktion, fick den särskilt i uppgift att *"sigh underrätta låtha om Rättegångarne der i Landet, huru många instantier, så och dommare der ähre wahne att wara, och hwart appellationen skeer och plägar gåå".*[45] Av de halländska städerna begärde Halmstad av drottning Christina särskilda privilegier på rättsväsendets område. De begärde och beviljades i januari 1648 att Borgmästare och råd:s domar icke skulle kunna appelleras om tvisteföremålet ej uppgick till 300 Dr Silvermynts kapital. Ingen skulle heller fortsättningsvis tillåtas att appellera under landsdommaren (dvs landstinget) *"som tillförende sedwaanligit hafwer warit, uthan immediate till wår Hoffrätt i Jönekiöping".*[46]

Efter Roskildefreden 1658 aktualiserades dessa frågor också i de övriga Skånelandskapen. I en resolution för den första skånska kommissionen 1658 kommenterade K.Mt tänkta reformer beträffande justitieväsendet. Huvudprincipen var, att allt skulle tills vidare förbliva vid vad det varit under den danska tiden. Beträffande appellationsfrågan konstaterade dock K.Mt, att liksom Halmstad tidigare hade erhållit rätt att *"gå ratione instantiae et appellationis"* direkt till Göta hovrätt, och sedan vidare njuta beneficium revisionis, så skulle också Malmö, som av ålder hade sorterat under *"Supremum Forum"*, samt Helsingborg och Landskrona erhålla samma privilegium.[47] Av övriga städer kunde också Kristianstad och Bodekull (Karlshamn), i vart fall en av dessa städer, framgent bli aktuell för denna rätt.[48]

Landstinget sammanträder. På denna domstolsinteriör ur Ostersen Weiles juridiska glossarium (1641) ser man till vänster landsdomare och landstingsskrivare och framför dem parterna samt sittande och stående åhörare.

Den formella bekräftelsen på denna rättsställning kom emellertid att dröja och påfordrades till en början av Malmö, som begärde och också erhöll bekräftelse av sina privilegier i detta avseende i anslutning till riksdagen 1660. I resolution den 23.11.1660 (p. 2) förklarade förmyndarregeringen, att appellationerna från rådstugurätten "skulle immediate dädhen under Götha-rijkes hofrätt i Jönnekiöping, huilcken repraesenterar hans kongel. ma. egen nemdh."[49] och därigenom var likställd med den danske kungens rättarting.

Kristianstad och Landskrona framställde samtidigt motsvarande yrkanden. Deputerade för dessa båda städer ansökte om och beviljades både appellationsrätt och samma summa appellabilis i tvistemålen som Halmstad, eller 300 Dlr Smt.[50] Anpassningen till svenska processformer innebar emellertid att frågan uppkom om stadsdomstolarnas interna instansordning. Som nämnts var borgmästare och råd byfogdens överdomare i städer med landstingsrätt. Skulle samma förhållanden nu gälla beträffande de städer, i vilka rådstugurätterna erhållit appellationsrätt till Göta hovrätt? Den principen hade fastlagts för Halmstad 1648.[51] Frågan väcktes nu av borgmästaren i Landskrona Valentin Korn på nyåret 1661. Generalguvernören Gustaf Otto Stenbock svarade, att byfogdens domar tills vidare *(ad interim)* skulle gå till Borgmästare och råd "efter deras domar härefter på K.Mts bevillning sortera immediate under Jönekiöpings Hoofrätt."[52] Denna instansordning konfirmerades i Landskronas bekräftade privilegier 14.3.1663 (p. 30). Summa appellabilis höjdes samtidigt till 500 Dr Smt.[53]

Appellationsfrågorna togs upp av de städer, som inte erhållit dessa rättigheter vid riksdagarna 1664 och 1668. Helsingborg erhöll efter ansökan samma interna instansordning mellan stadsdomstolarna som Landskrona tidigare erhållit. För Helsingborgs vidkommande uppsattes inte någon summa appellabilis. Staden hade begärt 300 á 400 Dlr Smt eller att part skulle ställa borgen *(caution)* som säkerhet för skadestånd och expenser. Staden fick emellertid nöja sig med att få tillämpa de regler, som gällde beträffande appellationen *"här i Swerige"*, dvs. appellationsrätt direkt under hovrätten. Summa appellabilis fastställdes till 150 Dr Smt (Jfr. rättegångsprocessens 50 Dlr Smt).[54]

Under 1660-talet utvecklades således principen att *"med appellationen fast i alla sjöstäderna i Generalguvernementet så förhålles, att Byfogdens dom vädjas under Rådstugan och dennes immediate under Hofrätten och icke till landstinget."* Det beskedet lämnade generalguvernören Gustav Banér till borgmästaren Nils Agrell i Varberg, sedan också denna stad erhållit denna rättsställning 1666.[55] En anmärkningsvärd jämförelse är, att en del danska köpstäder också erhöll landstingsrätt efter 1660.[56]

Motsvarande frågor reglerades för Karlshamns vidkommande i det privilegiebrev som tillkom i samband med stadens grundande 20.10.1668. (p. XIII). Summa appellabilis fastställdes nu till *"50 Dalr S:mt efter processen"*.[57] Vid 1660-talets slut förmärktes också från förmyndarregeringens sida en konsekvent inställning till kraven på förhöjda summa appellabili.

I anslutning till 1668 års riksdag erhöll Ystad appellationsrätten[58] och begärde att deras summa appellabilis skulle ställas i proportion till det som fastställts för de övriga städerna i generalguvernementet. K.Mt slog dock fast, att det var *"bäst och rådligast att rätta sig efter processen och rättegångsordinantian"*.[59]

Appellationssummans storlek var således direkt relaterad till stadens och därmed domstolens rang och anseende. Det motiverade städerna att begära att få tillämpa en högre appellationssumma. Malmö som 1660 erhöll en summa appellabilis om 50 Dr Smt, en summa som inte ansågs motsvara stadens rang och status, önskade 1668 att få summan höjd till 300 Rdlr Smts värde. Förmyndarregeringen höll emellertid också i detta fall *"för thenne tiden"* fast vid rättegångsprocessens bestämmelse.[60] Staden återkom med nya besvär i samma fråga 1672, men möttes av samma negativa svar.[61]

Den enda skånska stad som inte erhöll denna appellationsrätt var Lund. En naturlig anledning härtill anges ha varit att landstinget avhölls i Lund.[62] Skånska kommissionen 1669-1670 tog särskilt till sin uppgift att undersöka och vidtaga åtgärder i städernas angelägenheter. Vid kommissionens besök i Lund klagade innevånarna över

sin borgmästare Per Tollsten för att han på eget bevåg vid riksdagen 1668 anhållit om appellation från rådstugan till hovrätten. En dylik appellationsordning ansågs vara inte bara onaturlig utan framför allt alldeles för dyr för de fattiga borgarna.[63]

Städernas positiva inställning till appellationsfrågorna innebar emellertid ej att de generellt var positivt inställda till svensk rättegångsordning. 1662 års kommission framställde en förfrågan till städerna om de ansåg, att de behövdes någon reformering av rättegångsväsendet och om *"Sveriges Lag och Modus Administrandi Justitiam"* kunde tillämpas i provinserna. Samtliga städernas deputerade från Skånelandskapen svarade, att justitieadministrationen fanns föreskriven i *"Landzens Lagh, Recesser och Statuter"* och rättegångsprocessen var så sammanknuten med de materiella rättsreglerna *"at det eenas uphäfvande och skulle kuldkasta dhett andre"*. Kunde rättsutövningen ske genom dugliga och lämpliga personer behövdes inga reformer *"efftersom den gemena man och stadzens alle inbyggare med den gambla processen så wäll ähre bewanta at de wijdh någon förändringh dheruthi skulle finna sig fast förwirrade"*.[64]

Förmyndareregeringens appellationsresolutioner för städerna i Skånelandskapen under 1660-talet kom att bli ett sätt för den svenska kronan att anpassa städernas domstolar och parter till den svenska rättegångsprocessen. Förfarandet stämde väl in på den rättspolitik som slagits fast i Malmö recess 1662, dvs. uniformiteten uppnåddes inte enbart genom att införa svenska lagar och privilegier i provinsen, utan också genom att man *"sammanblandade"* svenska och danska fördelar till en enhet.[65]

Inte alla såg denna rättspolitik med blida ögon. Kritik mot appellationsbestämmelserna gjorde sig också alltmer märkbar. Halmstadsborgmästaren Jakob Broddesson skrev till K.Mt den 18.5.1669 i anledning av att det framkommit önskemål om att få gå tillbaka till den gamla regeln att vädja från byting och rådstugurätt under landsdomaren (landstinget). Broddesson avslöjade öppet att man var medveten om att K.Mt hade infört den ordning som *"över allt i Sveriges rike är bruklig"* och de hade gjort det i det rättspolitiska syftet att *"de orterna där nere efter handen skulle vänja sig vid svenska lagen och rättegångsprocessen"*.[66]

Kritiken mot hovrättsappellationen kom emellertid inte enbart från städerna. Redan vid 1664 års riksdag hade appellationen till Göta hovrätt kommit att ifrågasättas av adeln i Skånelandskapen. I sina besvär 1664 (p. 4) framhölls, att det var viktigt att värna om landsdomarnas kompetens och uppgifter enligt Christian IV:s recess kap. 6. Till landsdomare skulle därför förordnas de *"som wår lagh och rett kunnige och i landet besittiandes ähro"*. Den stora skillnaden mellan *"den swenska och der nedre i landet öfliga rettegångsprocess"* motiverade deras krav på att det skulle inrättas en Kungl. hovrätt för Skånelandskapen.[67]

Inför 1669-70 års Skånska kommission gjorde nu Städerna och Ridderskapet och adeln gemensam sak och begärde att få tillbaka den äldre appellationsordningen. Det stora antal mål som hänfördes till Göta hovrätt från de skånska landskapen ställde särskilda krav på de personer, som skulle tillämpa de i dessa landskap gällande rättsreglerna, ex.vis Fredrik III:s stadsrätt, som var *"skrifven och icke tryckter"*, Kung Hans' lag, birkerätten och Christian IV:s recess. En ytterligare aspekt var, att om de erhöll en till Göta hovrätt motsvarande instans i Skåne, skulle de från *"den vidt aflägsne orten"* inkommande ärendena kunna avgöras med större skyndsamhet.[68].

Dessa krav på förändringar i appellationsförfarandet blev emellertid aldrig förverkligade. De kom dock också fortsättningsvis att framföras. Att inställa sig personligen i hovrätten innebar besvär för parterna. Det framställdes därför önskemål och krav om att få avgiva skriftliga yttranden.

Malmö framställde detta krav 1675 och anförde denna omständighet också till stöd för en förhöjning av summa appellabilis till 300 Dr Smt. K.Mt svarade än en gång, att denna reform fick anstå till *"dess hele Justitiaevärket företages vidh Laghens revision"*.[69]

När appellationsreglerna aktualiserades sista gången under tidsperioden stod uniformitetens genomförande för dörren. I privilegierna för den nygrundade staden Karlskrona den 10.8.1680 fastslogs, att Borgmästare och råd hade domsrätt i alla brottmål med undantag av högmålsbrotten *("dock såwijda thet icke sträfvar emot Riksens fundamental Lag, Stadgar, Regalier och Höögheet")*. Appellationssumman sattes denna gång osedvanligt högt, nämligen till 1.000 Daler Kopparmynt.[70]

Göta hovrätt och Skånelandskapen

Göta hovrätt kom under övergångsperioden att spela en central roll för rättslivet i Skånelandskapen.

Hovrätten mötte under perioden regelbundet problemet om vilka materiella rättsregler som skulle tillämpas. Redan 1646 uppstod problemet hur hovrätten skulle förfara vid leuterationer i brottmål. K.Mt anvisade därvid en regel av innebörd, att kriminalmål skulle avgöras enligt dansk lag, men då *"förnådning och förskoning"* skulle utdömas skulle hovrätten tillämpa svensk rätt. År 1651 erhöll hovrätten en kompletterande regel för brottmålen. Förelåg någon diskrepans mellan dansk och svensk rätt, vilket sällan var fallet, skulle hovrätten i enlighet med Brömsebrotraktaten tillämpa dansk lag.[71]

Efter Roskildefreden 1658 fick hovrätten av K.Mt beskedet att garantiklausulen skulle tillämpas tills vidare. Hovrätten skulle följa dansk och norsk lag *"intill dess annorledes deröfver varder stadgat"*.[72]

Hovrättens uppgift att i förekommande fall döma efter billighet gav dock domstolen en möjlighet att tillämpa svenska rättsregler i de fall då dansk och svensk rätt uppställde samma legala straff för förbrytelsen.[73]

Göta hovrätt ställdes genom det utökade jurisdiktionsområdet också inför organisatoriska problem. De kom dock att beaktas av K.Mt i regeringsformen 1660.[74] Det behövdes *"så för respect och hederens skull, såsom til at sublevera arbetet, som nu så mycket mera tilfaller"* en personell förstärkning. Därför blev hovrätten *"af twänne Riksens Råd förutan Presidenten hedrat och befalt"*.

Den ovan relaterade kritiken mot appellationen från de skånska landskapens domstolar till hovrätten sökte K.Mt att tillmötesgå genom att utlova att skånska ledamöter skulle utses till assessorer i hovrätten.[75]

Hovrätten hade emellertid inte enbart judiciella uppgifter. Domstolen skulle också vara tillsynsmyndighet och kontrollera verksamheten vid de underrätter, som låg inom jurisdiktionsområdet. Detta åliggande kom även att omfatta domstolarna i det Skånska generalguvernementet. Generalguvernören Gustav Banér ålades i juli 1667 av K.Mt att tillse att alla domare i guvernementet årligen insände förseglade domböcker från underrätterna till advokatfiskalen i hovrätten. Banér ifrågasatte dock hur en sådan befallning skulle kunna verkställas *"emedan domarne till största deelen ähre så fattige"* att de inte kunde bekosta en resa till Jönköping varje år".[76]

Uniformitetens genomförande i städerna

Uniformitetsfrågan fick ny näring under det skånsk-danska kriget men freden i Lund 1679 omöjliggjorde för en obestämd framtid en aktiv uniformitetspolitik. Karl XI klargjorde den framtid en aktiv uniformitetspolitik. Karl XI klargjorde den 7.12.1679 för generalguvernören Johan Gyllenstierna, att fredsbestämmelserna medförde beträffande justitieväsendet, att innevånarna *"sielfve måge få haug till en lijkhet uthi detta fall*

Generalguvernören Rutger von Ascheberg. Oljemålning av D K Ehrenstrahl 1680, – Karlberg, Stockholm (SPA 1922:570).

med Kongl. M:tz undersåtare" i Sverige. De personer som under krigsåren tillagts häradshövdingetjänster fick därför tills vidare icke utöva desamma.

Efter Johan Gyllenstiernas död 1679 tog Rutger von Ascheberg itu med den övergripande försvenskningen av generalguvernementet. I detta arbete utgjorde den rättsliga uniformiteten en väsentlig del. På detta område fick Ascheberg klara instruktioner att arbeta med stor flit. Hur detta mål skulle nås lades dock i stort sett i Aschebergs egna händer.[77]

I april 1681 fick Ascheberg och biskopen Canutus Hahn vid ett möte i Malmö det skånska prästerskapet att av egen vilja ansöka om kyrklig uniformitet. Med denna kyrkliga uniformitet som förebild kallade Ascheberg därefter den 27.4.1681 representanter för städerna till ett möte i Malmö. Att inhämta städernas uppfattning i frågan om det världsliga försvenskningsarbetet såg Ascheberg som nyckeln till uniformitetsproblemet. Det fanns flera skäl för honom att börja med städerna. Ett par av dessa, Malmö och Landskrona, hade redan ansökt om att få införa svenskt rättsväsen. Malmö hemställde vid riksdagen i Halmstad 1678 om att få inrätta rådstugurätten enligt svensk modell och denna hemställan bifölls av Karl XI i december 1680,[78] och kungen hade givit Ascheberg i uppdrag att verkställa stadens begäran.

Också magistraternas personella sammansättning gav stöd för tanken att städerna mer än övriga stånd var beredda att acceptera svensk rättsordning. Under de föregående decennierna hade K.Mt efter hand tillsatt svenska borgmästare i stä-

derna, och nu kunde man från svensk sida skörda frukterna av denna personalpolitik. Den personella försvenskningen av stadsdomstolarna blev en viktig förutsättning för uniformitetens genomförande.

Vidare hade de skånska städerna utestängts från 1680 års riksdag, och både Malmö och Ystad hade vid denna blivit påförda en osedvanligt hög bevillning. Städerna befann sig således i ekonomiskt trångmål och var förhandlingsvilliga för att på nytt erhålla representationsrätt.

Malmömötet slutade i full seger för Ascheberg. De eniga städerna ingav samtliga suppliker till generalguvernören, i vilka de anhöll att få njuta lika lag och rätt med K.Mts övriga undersåtar.[79]

Från Karl XI:s sida var det, som framkom redan i skrivelsen till Johan Gyllenstierna 1679, ett uttalat önskemål att städerna själva anhöll om reformen. Ascheberg hade att efter sitt eget goda omdöme tillse att man inte från dansk sida kunde påstå att *"dhe Skånske"* hade påtvingats något som stod "emoot pacterne".[80] När Karl XI nåddes av beskedet om de skånska städernas anhållan kunde han således med tillfredsställelse se tiden an. Kungen åberopade de skånska städerna suppliker i en förfrågan ställd till landshövdingen Ranck i Halmstad: Var de halländska städerna också *"begierlige av en sådan högst berommelig åstundan"*? Halmstads borgerskap utlät sig på allmän rådstuga den 14.6.1681, att också de önskade en överensstämmelse med *"dhen oppe uti Swerige öflige Process"*. Eftersom de inte heller såg någon svårighet att förändra rättegångsväsendet medgav de också detta. Halmstad kom dock att införa svensk rättegångsordning först 1686.[81] Också i Varberg tillfrågades borgerskapet på en allmän rådstuga 21.6.1681 av borgmästaren om de önskade *"uniformitet uthi Justitiae administrationen effter swensk Lag, hwartil samptl. Borgerskapet swarade: Ja"*.[82]

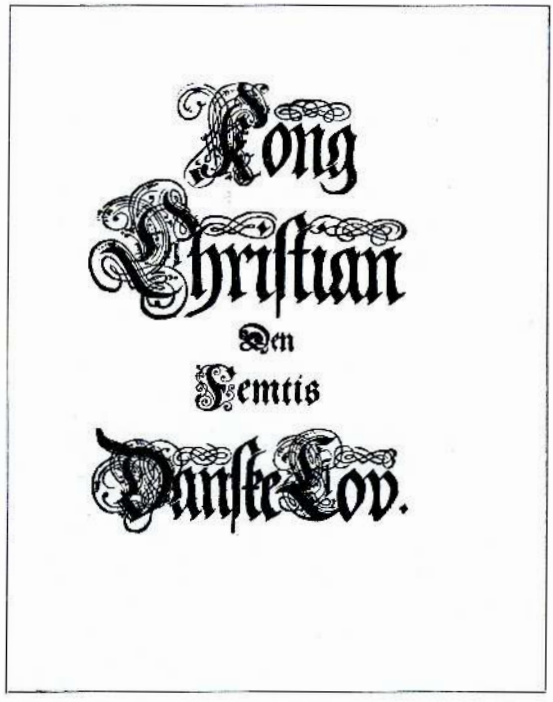
Sommaren 1681 redogjorde Ascheberg personligen inför kungen för resultatet av malmömötet. I den sk. Karlshamnsresolutionen 6.8.1681 förklarade sig Karl XI nu beredd att godkänna försvenskningsreformen vid stadsdomstolarna, men generalguvernören borde först noga överväga metoden och innan beslutet verkställdes undersöka hur förändringen kunde både påbörjas och *"winna sin fullbordan"*.[83]

Ärendet låg på Aschebergs bord hösten 1681 utan att någonting hände. I slutet av december återkom borgmästare och råd i Landskrona med en ny skrivelse, i vilken de upprepade sina krav och begärde, att generalguvernören nu skulle utfärda en resolution i ärendet, *"emedan alt detta eet högt och angeleget wärck är"*. Magistraten ville befrias från oket att ständigt påminna om att erhålla generalguvernörens verkställighetsbeslut.[84] För att understryka sina krav och samtidigt underlätta det för generalguvernören att fatta sitt beslut skickade man på stadens bekostnad med till Malmö en tunna ostron till Ascheberg och en halv tunna till envar av hans närmaste underlydande i guvernementskansliet.[85] Den här gången lät resultatet inte vänta på sig. Generalguvernören utfärdade den 16.1.1682 skrivelsen, i vilken han åberopade sig på städernas egen begäran vid Malmömötet, vilken numera hade fått kungens välsignelse. Nu stod inte något i vägen för magistraten i respektive stad att sammankalla borgerskapet och meddela kungens beslut *"och låtha så dher uppå Swensk Lag och Rätten introduceras uthi dheras stadh"*.[86] Rapporter inkom också därefter fortlöpande till generalguvernören från städerna om att brevets order hade verkställts. Den 31.1.1682 meddelade exempelvis borgmästare och råd i Malmö, att de på *"een allmän Rådhstugudagh"* publicerat brevet för borgerskapet. Nu skulle den svenska lagen tillämpas både på bytinget och på rådstugan.[87]

Även om malmöborna lovade att leva med de nya rättsreglerna så hade generalguvernören anledning att vara skeptisk. Några tendenser att vilja inrätta svensk rättegångsordning kunde han inte

förmärka. Han kunde konstatera att en del av magistratens ledamöter var åldersdigna, men *"annan obekvämhet"* medförde också att generalguvernörens brev inte efterlevdes. Det behövdes därför mer kraftfulla åtgärder. Ascheberg föreslog Karl XI, att en *"caput justitiae"*, dvs. en justitiepresident skulle tillsättas i Malmö. Kostnaden för en sådan tjänst föreslog han kunde täckas med medel, som blivit tillgängliga genom att antalet ledamöter i rådstugurätten hade reducerats. Till innehavare av tjänsten föreslog han i slutet av maj samma år generalauditören Johan Palm, senare adlad Gyllenpalm, en av Aschebergs gunstlingar. Förslaget bifölls av kungen.[88] Samtidigt inrättades i Malmö en underdomstol, kämnersrätt, medan bytinget upphörde med sin verksamhet.

Den nyinstallerade justitiepresidenten Johan Palm besökte på generalguvernörens uppdrag flera skånska städer och installerade magistraterna i den nya lagen och rättegångsordningen.[90]. Vid dessa ceremonier överlämnade Palm till magistraten i varje stad Christinas Straffordning 1653 och den svenska lagboken. Han höll i anslutning därtill ett tal, i vilket kan uderströk att innevånarna godvilligt anhållit om att få *"exercera och idka"* svensk lag. Denna rundresa gav samtidigt Palm möjlighet att informera sig om de inre förhållandena vid stadsdomstolarna.[91]

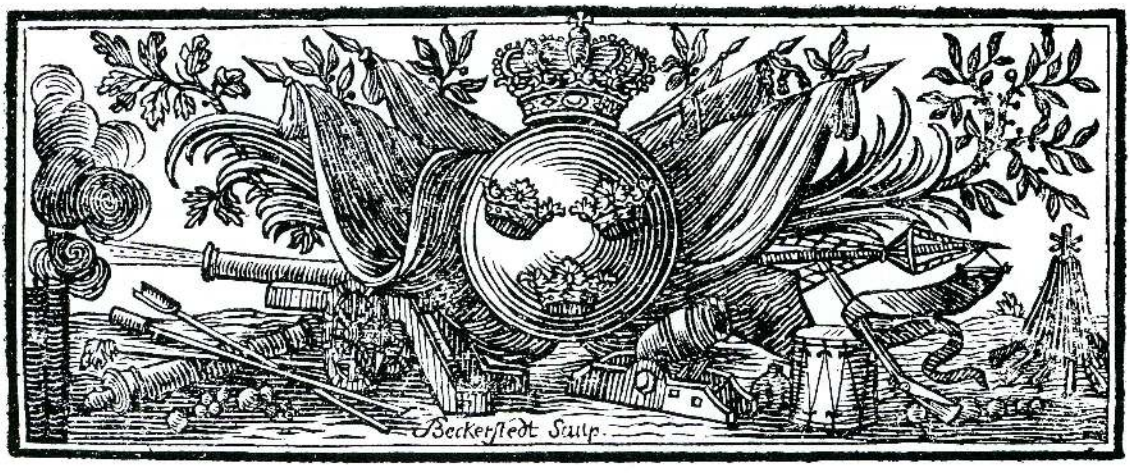
Tillkomsten av Christian V:s danska lag 15 april 1683 blev en viktig rättspolitisk anledning att införa svensk rätt i Skånelandskapen.

När Rutger von Ascheberg i sin ämbetsberättelse 1693 summerade sin verksamhet som generalguvernör i det Skånska generalguvernement konstaterade han, att en konsekvens av införandet av svensk rättegångsordning hade blivit att *"dhe små städer så vähl som dhe stoore öfver alt erhållit den frijhet, att de immediate dependera aff Kongl. häffretten, gåendes altså lagmansrätten alldeles förbi"*.[92] Å ena sidan gav denna appellationsrätt magistraterna *"så mycket större respect hoos des borgerskap"*, men å andra sidan betog det *"det fattiga borgerskap"* att överhuvudtaget söka domarens handräckning. Att söka hovrätten *"med mindre saken vore af des större importance"* var omöjligt för dem. Aschebergs rättskänsla påkallade en ändring, och han fäste K.Mts uppmärksamhet på detta problem.

En annan konsekvens av den svenska rättegångsordningens införande blev, att bytinget upphörde att fungera och i stället infördes den svenska motsvarigheten, kämnersrätten, under år 1682 i Landskrona (7.2.), Malmö (5.6.), Lund (22.6.), Ystad (22.6.), Helsingborg (6.7.) och Kristianstad (24.8.). Det var dock icke i alla städer som kämnersrätt kom att inrättas. I Skanör och Simrishamn ansågs ej behov av två rättsinstanser föreligga. I dessa städer avskaffades bytingen och bibehölls rådstugurätten.

I mitten av oktober 1682 informerade generalguvernören i ett memorial Karl XI om hur de skånska städerna rättsligt uniformerats.[93] Två stånd, prästerskapet och borgerskapet, hade nu frivilligt accepterat uniformiteten. Nu återstod adeln. Aschebergs memorial möjliggjorde det för Karl XI att kunna agera för en fullständig uniformitet av rättslivet i Skånelandskapen. I realiteten kom han fortsättningsvis att agera som om uniformiteten redan var genomförd. Han konstaterade frankt, att *"uniformiteten såväl i justitie- som kyrkoväsendet i generalguvernementet var vedertagen."*[94]

Införandet av det karolinska enväldet på riksdagen 1682 gjorde att kungen kunde bortse från adelns samtycke till försvenskningen.[95] Ett knappt år senare var försvenskningen av rättsväsendet i Skånelandskapen i princip genomförd.

NOTER:

1 Knud Fabricius: *Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige.* Del I-IV, København 1908-1958.

2 Jan Eric Almquist: Svensk rätts införande i de under 1600-talet med Sverige inkorporerade danska och norska provinserna. *SvJT* 1937 s. 1. – Alf Erlandsson: Skånska Generalguvernementet 1658-1693 och dess arkiv. Lund 1967. – Hans Ersgård: "att gemütherne måtte blifva dragne ifrån then inclinationen the till Dannemarck hafva ...". Ett bidrag till frågan om programmet för Skånes försvenskning. *Malmö fornminnesförenings årsskrift 1971,* s. 15. – Jerker Rosén: *Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid,* Scandia 1946. – Jerker Rosén: Hallands försvenskning. *Hallands historia II.* Halmstad 1959.

3 Jerker Rosén: *Hallands försvenskning,* s. 118.

4 L. Laursen (utg.): *Danmark-Norges Traktater 1523-1750.* Bind 4, København 1917, s. 454. – C. Hallendorff (utg.): *Sveriges Traktater med främmande magter.* Bd V:2, Sthlm 1909, s. 615.

5 L. Laursen, a.a., Bind 5, Khvn 1920, s. 234.

6 L. Laursen, a.a., Bind 5, s. 367. – Ex.vis angavs, att den "birck-, hals- och handrätt så ock jura patronatus efter landzens stadga och constitutioner", som innevånarna hade på sina gods och sätesgårdar, skulle bestå.

7 Knud Fabricius, a.a., Bd III, s. 30 ff.

8 L. Larsen, a.a., Bind 7, Khvn. 1926, s. 331.

9 J. Rosén: *Hallands försvenskning,* s. 111.

10 Kommissorialrätten sammansattes i nära överensstämmelse med den svenska regeringsformen 1634 p. 9. – Kenneth Nyström: *Corfitz Ulfeldt och Malmösammansvärgningen 1659.* Ale nr 3 1968 s. 39.

11 Jfr. *K.Mt t. kommissorialrätten* 7.12.1659, Riksreg. RA.

12 Fabricius, a.a., Del I, Kap. 5, s. 125 ff. – Jfr. även Fabricius: Sammansvärjningen i Malmö 1658-59. *Malmö genom 600 år,* Malmö 1940, s. 97. – Även processen mot Jørgen Krabbe, som ägde rum under pågående krig, sade Karl XI vila på "lag och fundamentale skäl". Fabricius, a.a., Del 3, Khvn 1952, s. 134.

[13] Kjell Å Modéer: Generalauditörer och militiefiskaler i Skåneland 1658-1756, Malmö fornminnesförenings årsskrift (MFÅ) 1968, s. 55. – Ett rikt arkivmaterial från de militära domstolarnas verksamhet i Skånelandskapen 1658-1693 finnes bevarat i Skånska generalguvernementets arkiv D III ba (Krigsrätters protokoll och handlingar), för tiden 1670-1675 jfr. Överkommendantens över Skåne, Halland och Blekinge arkiv, D III ba, Landsarkivet i Lund (LLA).

[14] *Handlingar rörande Skandinaviens historia,* Del 31, Stockholm 1850, s. 384 f.

[15] And. Anton Stiernman: *Alla Riksdagars och Mötens beslut,* Del 2, Sthlm 1729, s. 1412.

[16] Rosén, *Hallands försvenskning,* s. 89.

[17] Johan August Posse: *Bidrag till Svenska Lagstiftningens Historia från slutet af sextonde århundradet till stadfästelsen af 1734 års lag.* Sthlm 1850, s. 151 f.

[18] Hans Ersgård, *MFÅ* 1971, s. 32.

[19] Förbud mot landsköp stadgades ex.vis redan 1658 då 1648 års landsköpsplakat förklarades gälla. – G.O. Stenbock till Ystads magistrat 25.6.1658. Ystads stadsarkiv E I:4, Landsarkivet i Lund (LLA).

[20] Stockholm 18.7.1661. – Joh. Schmedeman: *Kongl. Stadgar, Förordningar, Bref och Resolutioner ifrån Åhr 1528 in til 1701 angående Justitiae och Executionsähren det* (Justitiaewercket), Sthlm. 1706, s. 316.

[21] Gustaf Banérs *Generalguvernörsberättelse 1664-1668.* Utg. m. inledning och kommentar av Ingvar Andersson, I, Lund 1940 (Skrifter utg. av Humanistiska vetenskapssamfundet i Lund. XXX) s. 84.

[22] Schmedeman, *Justitiaewercket,* s. 316.

[23] Schmedeman, *Justitiaewercket,* s. 325 f.

[24] Gustav Banérs *Generalguvernörsberättelse* s. 88.

[25] Stockholm 2.10.1665. – Schmedeman, *Justitiaewercket,* s. 441. – Gustav Banérs *Generalguvernörsberättelse,* s. 88.

[26] Stockholm 10.3.1665. – Schmedeman, *Justitiaewercket,* s. 431.

[27] Schmedeman, *Justitiaewercket,* s. 479.

[28] Jfr K.Brev t. Gustav Banér 31.7.1667. – Gustav Banérs *Generalguvernörsberättelse,* s. 47.

[29] Schmedeman, *Justitiaewercket,* s. 648 ff.

[30] Karlskrona stadsarkiv, E I:1, LLA.

[31] J.A. Posse, a.a., s. 155.

[32] Schmedeman, *Justitiaewercket,* s. 229 (§ 35). – Landskrona stadsarkiv, E I:1, LLA.

[33] Endast mål rörande majestätsförbrytelse (Criminibus Laesae Majestatis) förbehölls K.Mt eller hovrätten (Wår Nämbdh). – Hilding Rosengren, *Karlshamns historia 1664-1914,* Del I, Stadens grundläggning, Karlshamn 1918, s. 196.

[34] Karlskrona stads privilegier 10.8.1680, Karlskrona stadsarkiv. EI:1, LLA.

[35] Se ex.vis *Hälsingborgs historia* (Red. Gösta Johannesson) Bd IV:1 Stadens styrelse och förvaltning av Gösta Johannesson, Rättskipning, Hälsingborg 1969, s. 417.

[36] Einar Bager: *Konsten att göra pengar, Elbogen.* Malmö fornminnesförenings tidskrift 1982, Nr. 2, s. 59 ff.

[37] *Hälsingborgs historia* Bd IV:1, s. 417.

[38] Bytingets dombok 25.11.1678. Malmö stadsarkiv (MSA). – Jag tackar fil.dr. Einar Bager för denna och andra hänvisningar (not 40 o. 72).

[39] Magistraten i Malmö t. Göta hovrätt 28.9.1671, MSA. Jag tackar lektor Hans Ersgård för denna hänvisning.

[40] Rådhusrättens i Malmö dombok 5.5.1664. MSA.

[41] P.J. Jørgensen, *Dansk retshistorie,* Khvn 1940.

[42] Schmedeman, *Justitiaewercket* s. 135, 155 f. – Lagmansrätten var appellationsdomstol till häradsrätterna. – Jfr. Jan Eric Almquist. *Processrättens historia,* Sthlm 1964.

[43] Lennart Tomner: Malmö stads historia före 1500. *Malmö stads historia* Bd I, Malmö 1971, s 212. – Jfr. Th. Munck af Rosenschöld: Stadsstyrelse och domstolsväsende i Malmö. En historisk översikt. *MFÅ* 1955 s. 17 ff.

[44] P.J. Jørgensen, a.a., s. 517. – Lauritz Weibull (utg.): *Malmö stads urkundsbok.* Bd I Hft 1, Malmö 1917, s. 102.

[45] Instruktionen p. 23. – Martin Weibull, Samlingar utg. för de Skånska landskapens historiska och arkeologiska förening. I. Lund 1874, s. 10 f.

[46] K.res. i anledning av borgm. och råds i Halmstad föredragna puncter 21.1.1648. – Halmstad rådhusrätt och magistrat E I:3, LLA. – Aksel Andersson (utg.): David Svenssons *Breviarium Juridicum Hallandicum,* Uppsala 1895, s. 37.

[47] S. Wägner: Skånska kommissionen af 1669-1670. Ett bidrag till de skånska landskapens inre historia. Lund 1886, s. 8. – I de privilegier dessa båda städer erhöll 16.4.1658 nämnes dock ingenting härom.

[48] M. Weibull, a.a., 1874, s. 25.

[49] L. Weibull, *Malmö stads urkundsbok,* Bd I, Hft 2, s. 156 f. – Jfr. Hans Ersgård: *Stadens historia 1658-1718,* Malmö stads historia, Del 2, Malmö 1977, s. 205.

[50] K.Res. över Landskrona stads besvärspunkter, p. 5, Sthlm, 24.11.1660, Landskrona stadsarkiv, E I:1 LLA. – K.Res. på Kristianstads besvär p. 3, Sthlm 12.11.1660. Kristianstads rådstugurätt, E I:1, LLA.

[51] Aksel Andersen (utg), a.a., s. 38.

[52] Landskrona stadsarkiv, Rådhusrättens och magistratens arkiv, E I:4, LLA.

[53] "så ock supplicationes hwar och en partz gravatae efter ordinantien och processen owägerl:n meddelte och efterlåtne" – Landskrona stadsarkiv E I:1s s. 84. – N.E. Lovén: 1658-1908. *Landskrona under svenska tiden,* Landskrona 1908, Del I, s. 9.

[54] Rådhusrättens i Helsingborg arkiv. E I:1, LLA, – K.res. 16.9.1664 p. 14 – Sedermera fastslogs, att de sökande skulle deponera 5 daler i rådstugurätten. – Hälsingborgs historia, Del 4:I, s. 417.

[55] K.res. 25.11.1666. – Gustaf Banérs generalguvernörsberättelse 1664-1668, I, s. 36. – Denna resolution skulle tillämpas i avvaktan på K.Mts "vidare konfirmation" från och med 1.1.1668. Generalguvernörens res. 19.2.1668, p. 7. Varbergs rådhusrätt och magistrat. E I:5, LLA.

[56] P.J. Jørgensen, a.a., s. 517.

[57] H. Rosengren, a.a., s. 196.

[58] K.Mts. res. på staden Ystads besvär 20.10.1668. Ystads stadsarkiv, E I:4, LLA.

[59] K.Mts res. på borgm. N. Palms besvär 7.12.1668, p. 8. Ystads stadsarkiv, E I:4, LLA.

[60] Däremot fastslogs, att en icke bofast appellerande man skulle vara pliktig att ställa nöjaktig borgen för sina rättegångskostnader. K.res. 7.12.1668. Lauritz Weibull (utg.), a.a., Bd I, Hft 2, s. 170.

[61] K.res. 13.12.1672. – Lauritz Weibull (utg.), a.a., Bd I, Hft 2, s. 179.

[62] S. Wägner, a.a., s. 77.

[63] Klagomålen avvisades, då ju K.Mt hade avslagit Tollstens ansökan. – S. Wägner, a.a., s. 59.

[64] Städernas skriv. 20.9.1662. – Varbergs rådhusrätt och magistrat E I:3, LLA.

[65] J. Rosén, *Hallands försvenskning,* s. 94.

[66] J. Rosén, *Hallands försvenskning,* s. 105.

[67] Svenska Ridderskapets och Adelns Riksdagsprotokoll Del 9 (1664), Sthlm 1891, s. 383.

[68] S. Wägner, a.a., 77 f.

[69] Malmö stad t. K.Mt 6.9.1675. – Fabricius, a.a., Bd II, s. 180.

[70] Karlskrona stads privilegier 10.8.1680. Rådhusrätten och magistraten i Karlskrona E I:1, LLA.

[71] Gunnar Bendz: *Göta hovrätt genom seklerna,* Sthlm 1935, s. 99.

[72] Fabricius, a.a., Bd II, s. 207. – Hovrätten ålade också underdomstolarna direkt att döma "huis dansch lag medholder". – Se ex.vis Rådhusrättens i Malmö dombok 5.5.1664, MSA (Fadder Loch ./. Peter Carstens).

[73] Fabricius, a.a., II, s. 208.

[74] Regeringsformen 3.11.1660 (p. VI). Anders Anton Stiernman, *Riksens beslut och möten,* Bd II, Sthlm 1729, s. 1346.

[75] Kjell Å Modéer, *Hovrätten över Skåne och Blekinge.* En överrätts tillkomsthistoria. Malmö 1971, s. 15.

[76] Banér föreslog att en befullmäktigad domare kunde åka med samtliga böcker. Gustav Banérs generalguvernörsberättelse 1664-1668, s. 47. – Jfr. Fabian von Fersens instruktion 23.6.1676. M. Weibull, a.a., s. 46 ff.

[77] H. Ersgård, MFÅ 1971, s. 22 f.

[78] Kungsör 16.12.1680. – Lauritz Weibull (utg.), a.a., Bd I, Hft 2, s. 189.

[79] H. Ersgård, MFÅ 1971, s. 33 f. – Fabricius, a.a., Bd IV (1958), s. 107 ff.

[80] K.Mt t. Ascheberg 19.5.1681. – Skånska generalguvernementskansliet (SGGK) Kungl. brev D I:11 (1681), LLA.

[81] Lars Trulsson: *Halmstads historia,* Del II, Tiden 1645-1850, Halmstad 1968, s. 163. – Rosén: *Hallands försvenskning* s. 105, 109 f, 117. – Märta Hähnel (utg.): *Halmstads domböcker.* Rådstuguprotokoll 1681-1683, Lund 1961, s. 18.

[82] Albert Sandklef: *Varbergs historia,* Varberg 1963, s. 348.

[83] SGGK. Kungl. brev D I:11 (1681) s. 332, LLA.

[84] SGGK, Skriv fr. borgm. och råd D III d:9 (1681), LLA. Borgm. o. råd i Landskrona t. Ascheberg, Landskrona 21.12.1681.

[85] Fabricius, a.a., Bd IV, s. 107.

[86] SGGK. Koncept A:31 (1682) jan.-mars, LLA.

[87] SGGK. Skriv. fr. borgm. o. råd D III d:10 (1682), LLA. Borgm. o. råd i Malmö t. Ascheberg 31.1.1682.

[88] Ersgård, *Stadens historia,* s. 227.

[90] Lund besöktes 21.6., Kristianstad 21.8. (Karl Enghoff: Kstistinstad 1614-1914, Kristianstad 1914, s. 156), Helsingborg 25.8. och Landskrona 26.8.1682.

[91] SGGK. Skriv fr. Borgm. o. råd D III:d 10. – Mag. i Kristianstad t. Ascheberg 1.9. 1682. LLA.

[92] Jerker Rosén: *Rutger von Aschebergs ämbetsberättelse 1693.* Scandia 1946, Bd 17, s. 54.

[93] Ascheberg t. K.Mt 12.10.1682. Generalguvernörers skriv. t. K.Mt, RA.

[94] Rosén, *Hallands försvenskning,* s. 120.

[95] Fabricius, a.a., Bd IV, s. 110.

Malmö-litteratur

Bibliografiska noteringar för 1982 (med tillägg från föregående år).

AV PER ANDERSSON

A. Bok- och biblioteksväsen

1 *Bolinder, Jean,* Har boken egentligen någon framtid? – (KvP 8/5.) – Intervju med Ingemar Ternbo, Liber Förlag, Malmö.

2 *Sköldeborn, Gunnar,* Dringelbergska liberiet i Malmö S:t Petri. Ett restaureringsarbete. – (Säsä. 1982, s 4-7.)

BIBLIOGRAFI

3 *Andersson, Per,* Malmö-litteratur. Bibliografiska noteringar för 1976 (med tillägg från föregående år). – (MFÅ 1977 (tr. 1982), s 92-115.)

4 – Malmö-litteratur. Bibliografiska noteringar för år 1981 (med tillägg från föregående år). – (Elbogen. 1982:4, s 136-155.)

BIBLIOTEK

5 *Holmström, Bengt,* Stadsbiblioteket – en informationsresurs för företagen. – (Malmöperspektiv. 1982:2, s 11-13.)

6 *Larsson, Peter,* Bibliotek i Limhamn sedan sekelskiftet: Gösta i pension – dockteatern kvar! – (Limhamnstidningen. 1982:april, s 36.) – Reportage från Malmö stadsbiblioteks Limhamnsfilial; intervju med Gösta Enoksson.

7 *Pehrsson, Mats, & Runeson, Henrik,* Malmö stadsbibliotek. Lund 1982. (3),30,2 bl. – Uppsats vid Företagsekonomiska institutionen, Lund, speciellt behandlande bibliotekets marknadsföring.

8 *Pettersson, Gunilla,* Men är det verkligen någon som läser här? – (Sjukvårds Ronden. 1982:2, s 37-39.) – Malmö stadsbiblioteks biblioteksverksamhet vid Värnhems sjukhus.

9 *Roos, Barbro,* Rapport från projektet Marknadsföring av invandrarlitteratur. (Utg av) Länsbiblioteket i Malmöhus län. Malmö (1982). (4),19 s. 22 bl. – Duplic.

10 *Sjöberg, Sven G,* Magister Salomon Rummels Libri Medici. Reflexioner kring ett lärdomsbibliotek i 1600-talets Malmö. – (Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift. 1982, s 119-136). – Zusammenfassung, s 135-136.

11 *Skolans* behov av bibliotekservice. Inventering och behovsöversyn 1981 – 1982. Malmö kommun. Utredning, sammanställning och analys: Bengt Lovén. Malmö 1982. 76 bl.

B. Allmänt

12 *Aurell, Birgitta,* Malmö som kulturstad är bättre än sitt rykte. (Konstperspektiv. 1982:4, s 10-11.)

13 *Jönsson, Göran,* Ulla Sandell – rubrikernas kvinna 1982: – Jag känner mig inte utskälld. – (Arb. 31/12.) – Intervju om kultursituationen i Malmö.

14 *Om* insatser för barn och ungdom inom främst kulturområdet. (Av Barnkulturkommittén.) (Utg. av) Malmö kommun. Malmö (1981). 81 bl.

15 *Svenning, Conny & Marianne,* Massmedia som fostrare. Lund 1982. 178 s. – Om barnen och massmediautbudet, bl a baserat på undersökningar bland barn i Malmö.

MUSEER

16 *Här* kommer framtiden nära. (Foto:) Anders Meijling. – (Forum Närmiljö. 1982:2, s 22-23.) – Fornsalen på Malmö museum.

17 *Lång, Helmer,* Rum för Max Walter? – (SDS 3/4.) – Max Walter Svanbergs konst på Malmö museum. – Beträffande donationer till museet och museets inköp av Max Walter Svanbergs och Carl Fredrik Reuterswärds konst se recensioner av Åsa Berntsson i SDS 9/3 och 17/3 samt polemik mellan henne och Frans Carlsson 20/3 och 25/3. Ytterligare inlägg 11/4 av Leif Eriksson och Frans Carlsson.

18 *Millbourn, Ingrid,* Barn och museer. Lund 1982. 96 s. – Bl a om verksamheten med barn på Malmö museum.

19 *Modéer, Kjell Å,* Fotografiet som dokumentation. Om Malmö fornminnesförenings fotografiska samling på Malmö museum. – (MFÅ 1977 (tr. 1982), s 18-31.)

20 *Satz, Lotta,* "Förberedelselådor" ska underlätta förskole-besök på Malmö museum. – (Förskolan. 1982:6, s 25-27.)

TIDNINGAR

21 *Ernestad, Per,* 500 synskadade i Malmö "hör" tidningen var vecka. – (SkD 25/3.) – Reportage från Skånes taltidning, Malmö stadsbibliotek.

22 *Gustafsson, Karl Erik,* Nu har annonsbladen i Malmö gjort sitt. – (Pressens tidning. 1982:11, s 40.)
23 *Hemmel, Marika,* Portarna öppnas till taltidningen för synskadade. – (SDS 7/10.) – Reportage från Taltidningsredaktionen och Talboksavdelningen på Malmö stadsbibliotek.
24 *Holmström, Lars-G. & Saving, Jack,* Husbondens röster – en bok om journalistik i Sverige. Sthlm 1982. 169 s. – S 19-33: "Därför denna oerhörda kamp mot facket." (Sydsvenska Dagbladet.) – Med anledning av boken debattinlägg i SDS av Olof Wahlgren 12/10. Genmäle av Holmström & Saving med svar av Wahlgren 22/10.

C. Religion

25 *Amnegård, Karl,* Limhamns sjömanshem. – (Limhamniana. 1982, s 4-5, 7-10.)
26 *Falk, Bertil,* Buddhistcentrum bildat i Malmö. – (Sökaren. 1982:1, s 32-33.)
27 *Homquist, Manfred,* Malmö S:t Pauli 100 år. Ur hävd och hågkomst. Malmö 1982. 38 s.
28 *Kyrkogårdspolitisk* utrening i Malmö. Strukturplan 1984 för kyrkogårdsväsendet. Malmö 1982. 184 s. – Bl a s 22-35: Kyrkogårdar och begravningsplatser; – s 36-39: Kapell och krematorier.
29 *Linnékyrkan* firar nästa år 100 årsjubileum. – (Limhamnsposten. 1982:2, s 35-37.) – Linnékyrkan i Limhamn och Limhamns missionsförsamling.
30 *Lundgren, Ernst,* En epok. – (Kulladals kyrkoblad. 1982:3, s 7-9.) – Minnen från förf:s arbete som kyrkovaktmästare i bl a Västra Skrävlinge församling.
31 *Ralfnert, Bernt,* Samarbete med Stadsmissionen. – (SDS 15/10.)
32 *Raue, Anna Lisa,* Aus der Geschichte der Gemeinde. – (Deutsche evangelische Gemeinde, Malmö. Gemeindebrief. Jahrg. 19, 1981/82:5, s 7-8, 13-14.) – "Die Entstehung und den Werdegang des Malmöer Mädchen Vereins."
33 *Rosenquist, Kai,* Tack, Gunnar Lignell, för åren i Eriksfälts församling! – (Eriksfälts församlingsblad. 1982:2, s 6-7.)
34 *Schlyter, Herman,* Helgeand-småkyrka i Malmö 20 år. – (SkD 5/10.) – Helgeandskyrkan.
35 – Malmö Prästsällskap 75 år. – (SkD 6/12.)
36 – S:t Petri församlingshus. – (SkD 19/4.)
37 *Skoglund, Alex,* Från tid som varit . . . Minnesbilder ur församlingens historia. – (Vår front. 1982:7/8, s 16-21.) – Elimförsamlingens pastorer genom tiderna.
38 *Stender, Johanna,* Aus der Geschichte der Gemeinde. – (Deutsche evangelische Gemeinde, Malmö, Gemeindebreif. Jahrg. 19, 1981/82:3, s 2-5; 1981/82:4, s 2-6.) – Församlingens historia efter 1945.
39 *Svenning, Olle,* I Simonssons Hyllie har man närkontakt med vardagen. – (Arb.-SkD 25/7.) – Reportage om församlingslivet i Hyllie; intervju med Ingemar Simonsson.

E. Undervisning

40 *Almroth, Elisabeth, Hersvall, Marie, & Stiernholm, Kjell,* LOS-projektet. Slutrapport om en undersökning av läs- och skrivförmågan hos Malmöelever i åk 7 1978 – 81. Malmö (1982). (2), 24, (6) s. – (Malmö skolstyrelses försöksverksamhet 1980 – 81. Rapport. 7.)
41 *Derbring, Lena, Hjort, Birgit, & Stölten, Charlotte,* Forskningsanknytning av sjuksköterskeutbildningen: en utvärdering vid Malmö sjuksköterskeskola. Malmö 1982. 42 bl. – (Lärarhögskolan i Malmö. Pedagogisk-psykologiska problem. 403.)
42 *Engler, Walter,* Att vara kurator på en internationell skola. – (Socionomen. 1982:19, s 18-19.) – Värner Rydénskolan.
43 *Engquist, Olle,* FÖL-forskning i Malmö. Om två doktorsavhandlingar. – (Skolledaren. 1982:5, s16-18.) – FÖL = Förskola-lågstadium i samverkan. – Anmälan av avhandlingar av Anita Wiechel (se Malmö-litteratur 1981:47) och Birgitta Gran (se nr 44).
44 *Gran, Birgitta,* Från förskola till grundskola. Villkor för barns utveckling i åldrarna kring skolstarten. Lund 1982. 290 s. – (Studia psychologica et paedagogica. Series altera. 59.) – Diss. Lund. – FÖL-projektet under 1970-talet i Malmö och Burlöv.
45 *Harrie, Jonas,* Det okända Malmö FF! – (Arb.-SkD 7/11.) – Reportage från Malmö föreläsningsförening.
46 *Helander, Olle,* . . . med Sveriges bästa namn på programmet. (Malmö föreläsningsförening. Jubileumsskrift 1882 – 1982.) Malmö 1982. 35, (1) s. 2 pl.
47 *Institutionens* verksamhet 1962 – 1982. Red.: Åke Bjerstedt. Malmö 1982. 81 s. – (Lärarhögskolan i Malmö. Pedagogisk-psykologiska problem. 400.) – Verksamheten vid Psykologisk-pedagogiska institutionen, Lärarhögskolan.
48 *Jönsson, Thomas,* Malmölärare efter våldsvåg: Vi går inte ensamma till materialrummet. – (Lärartidningen/Svensk skoltidning. 1982:16, s 10-15.) – Reportage om våldet i malmöskolorna.
49 *Lindeberg, P D,* Malmö föreläsningsförening firar sitt hundraårsjubileum. – (SDS 5/11.) – Reportage.
50 *Lindh, Sune,* Förskola – skola i samverkan. – (Skolledaren. 1982:5, s 8-13.) – Förskola-lågstadium i samverkan under 70-talet i Malmöregionen.
51 *Löfgren, Horst,* Arbetsmiljön i skolan. En undersökning av kommunalt anställda inom skolväsendet i Malmö kommun. Lund 1981. 37 s. – (Pedagogiska institutionen, Lunds universitet. Pedagogiska uppsatser. 7.)
52 *Osbornson, Harry,* Forskningsrapport om lärarstress: Nordstress och Malmöundersökning gav samma orsaks-modell för stress i grundskolan. – (Skolvärlden. 1982:23, s 8-10.)

53 *Svensson, Bengt E,* Samland skoldag inom tre rektorsområden i Malmö. 1-3. Malmö 1982. 102 s, 50 s, 97 s. – (Lärarhögskolan i Malmö. Pedagogisk-psykologiska problem. 414-416.) – Örtagårds, Kirsebergs och Linné rektorsområden.

54 *Widerberg, Bo,* Vad är bra mackor i framtidsberedskapens ryggsäck? (Bo Widerberg intervjuad av Christer Bjurwill inom projektet "Framtidsberedskap som utbildningsmål".) Malmö 1982. 18 s. – (Särtryck och småtryck . . . Lärarhögskolan i Malmö. 436.) – Bl a om BW:s erfarenheter från skolåren i Malmö.

55 *Winge, Göran,* Flickskolorna vid Slottsgatan. – (Elbogen. 1982:3, s 107-109.) – Malmö högre läroverk för flickor och Anna och Eva Bunths skola för flickor. Skollokalerna genom tiderna.

H. Skönlitteratur

56 *Bolinder, Jean,* Döden i slusskammaren. – (Tur och otur. Skånska deckarsällskapets julbok. 1982, s 59-65.) – Detektivnovell med u-båten vid Tekniska museet som mordplats.

57 *Kaalø, Sten,* I Malmøs nat. (Dikt.) – Bogens verden. 1982:1, (4 s) mellan s 30-31.)

58 *Lundgren, Max,* Benny, boxaren. Första boken om Benny. Malmö 1982. 143 s. – Om pojken Benny i Syrenelund (= Rosengård).

59 *Mitt* Skåne. En diktantologi. (Utg av) Föreningen Malmö stadsbiblioteks vänner. (Red.: Arne Ribnell). Malmö 1982. 48 s. – Bl a s 13: Arte, Barbro, Tankar i Malmö; – s 24: Juhlin, Carl-Henrik, Högsommar; – s 31: Mauritzon, Bertil, Krita; – s 44: Stenberg, Per, Malmö.

60 *Wirén, Herta,* Cirkus Klarinett. En roman. Sthlm 1982. 215 s. – Roman i Malmö-miljö från tiden efter 2:a världskriget.

I. Konst, musik, teater

61 *Andrée, Douglas,* Därför blev jag demonstrant. – (SDS 23/6.) – Kollektivverkstaden för konstnärer i Malmö. – Genmäle av Allan Erwö 13/7.

62 *Aurell, Birgitta, & Kampmark, Uno,* Konstnärens betalning. – (SDS 27/10.) – Bl a om konstnärernas ekonomiska utbyte av utställningsverksamhet i Malmö konsthall. – Genmäle av Eje Högestätt 3/11 och svar av Aurell & Kampmark 13/11. Ytterligare inlägg av Högestätt 19/11 och Kampmark 27/11.

63 *Bager, Einar,* Danzigermöbler. – (Elbogen. 1982:2, s 47-51.) – Skulpterade möbler från senmedeltid till barock nämnda i Malmö-boupptecknings.

64 *Dahl, Peter,* Målningar för cafeterian i Malmö nya musikhögskola. – (Konstnärscentrums tidning. 1982:4, s 18-19.) – Även, s 20, Lars Englunds skulpturala relief i Musikhögskolan.

65 *Limhamns* konstförening tjugofem år. En jubileumsskrift utg. i samband med utställningen på Malmö konsthall 19 maj - 15 augusti 1982. Red.: Hans Johansson, Torbjörn Hernbrant och Ingvar Claeson. Malmö 1982. 39 s. – Bl.a. s 32-39: Limhamns konstförening tjugofem år. Krönika.

66 *Lindberg, Anna Lena,* Konstnären mittibland oss. Om miljögestaltning i samarbete konstnärer - brukare. Faktainsamling och bildurval: Marianne Benn och Anna Lena Lindberg. Text: Anna Lena Lindberg. Sthlm 1981. 106 s. – S 53-56: Söndagsutflykt i Rosengård. (Applikation med broderi av Barbro Cheesman i Rosengårds servicecentrum.) – S 57-60: Sophieholms förskola har ett eget musikrum. (Väggmålningar i musikrummet av Christel Hansson.)

67 *Reuterswärd, Carl Fredrik,* Limhamn Random Time. Photos: Hans Hammarskiöld. – (Mobilia, H 308, 1982, s 1-12.) – Utsmyckningen av Eurocs administrationsbyggnad i Limhamn.

68 *Simittchiev, Vassil,* Projekt. Inledning av Folke Edwards. Red. av Sune Nordgren. Åhus 1982. (40) s. – S (26-32): Rapport. Den polykroma gatan. (Målning av Munkgatan i Malmö 14 juni 1980.)

69 *Stålnacke, Stig Åke,* Ge de nya chansen! – (Arb. 30/9.) – Behovet av ett kommunalt stött galleri som forum för det nya måleriet.

70 *Weibull, Gunilla,* Storfamilj i Oxie. – (Limhamniana. 1982, s 83-99.) – Huvudsakligen om dräktskicket i Oxie härad med utgångspunkt från en utställning av Charlotte Weibull på Limhamns museum.

KYRKOR OCH KYRKLIG KONST

71 *Bager, Einar,* Fynd av gravstenar i S:t Petri kyrkas sakristia. – (Elbogen. 1982:2, s 66-70.)

72 – Mästare och donator hedras. Ett 400-årigt löfte infrias. – (SDS 21/3.) – Hendrik Könnickes gravsten i S:t Petri kyrka och kyrkans högaltare.

73 *Estham, Inger,* Jag har funnit... – (ICO. Iconographisk post. 1982:4, s 37.) – Bild av Sankta Brigida av Kildarne på resterna av senmedeltida mässhake i S:t Petri kyrka.

74 *Fernlund, Siegrun,* "ett Herranom värdigt Tempel". Kyrkorivningar och kyrkobyggen i Skåne 1812-1912. Lund 1982. 178 s. – Diss. Lund. – Hyllie, s 102-104.

ARKITEKTUR

75 *Arén, Hans,* Radhuset som folkbostad. Doktorsavhandling i Arkitektur-Bostadsplanering. Göteborg 1980. (9),257,9,10,10,13 s. – S 149-155: Friluftsbostäder i radhusform byggs i Malmö. (Friluftsstaden, utformad av Eric Sigfrid Persson.)

76 *Abelardo* Gonzales (drawings by Maria Udriot): Hotel, Malmö, Sweden. – (The architectural review. 1982:november, s 33-35.) – Ny interiör för Hotell Tunneln.

77 *Franchell, Eva,* Sagan om det fula vattentornet. – (Byggnadsarbetaren. 1982:34, s 16-17.) – Reportage från f.d. vattentornet i Kirseberg, omändrat till bostadsfastighet.
78 *Musikhögskolan* i Malmö, Lunds universitet. Byggnadsstyrelsen informerar hösten 1982. Sthlm 1982. 7 (1) s.
79 *Nordström, Maria,* Att bo som i en trädgård. – (Arkitektur. 1982:5, s 30-31.) – Eric Sigfrid Persson och Friluftsstaden.
80 *Trygg-Hansas* kontorsbyggnad i Malmö. – (Byggnadsvärlden. 1982:3/4, s 44,46-47.)

MUSIK

81 *Lempert, Gösta,* "Kulturen drivs som en exportartikel." – (Musikern. 1982:4, s 13-15.) – Reportage om arbetsförhållandena för Malmö symfoniorkester.
82 – "Vi musiker är instrument som dirigenten spelar på." – (Tonfallet. 1982:5, s 6-7.) – Reportage från Malmö symfoniorkester.
83 *Musik* i Malmö. (Programtidskrift utg av) Stiftelsen Malmö konserthus. 1981/82:1-13*. Malmö.
84 *Nordström, Sixten,* Legenden börjar på nytt. – (Arb.-SkD 20/6.) – Kåge Dominiques insatser för musiklivet i Malmö, bl.a. som lärare vid Musikhögskolan.
85 – Ska Musikens hus manipuleras bort? – (Arb. 4/7.) – Musiklivet i Malmö.
86 *Sjöqvist, Gunnar,* Från musikkonservatorium till musikhögskola 1907-1982. En minnesskrift utg. till invigningen av den nya musikhögskolan i Malmö. Malmö 1982. 60 s.
87 *Stenberg, Gunnar,* Pastorn är ett stort får. – (Lunds stiftsbok. 1982/83 (tr.1982), s 101-107.) – Minnen från deltagande i S:t Petri kyrkas gosskör.

TEATER

88 *Behring, Bertil,* Malmöteatern inget ideal för Kulturrådet. – (KvP 2/12.)
89 *Frankl, Elisabeth,* Hur känns det mitt i stormen? – (Expr. 26/12.) – Intervju med Ulla Sandell, huvudsakligen berörande stadsteatern.
90 *Gustafson, Ragnar,* Malmö Teaters 1850-tal. – (Elbogen. 1982:3, s 81-100.)
91 *Jonhäll, Bosse,* Scen- och manege-museum i Malmö Folkets park. – (Scen & salong. 1982:3, s 18-19.) – "Föreningen för scen- och manege-museum" och dess museiplaner.
92 *Punkt* (pseud för Ragnar Gustafson), (Folkets hus teater i Malmö.) – (SDS, måndagar, 28/12 1981-15/3 1982. Med smärre kompletterande tillägg i SDS t.o.m. 30/7 1982.)
93 *Rosendahl, Lena* Drömmer om ett teatermuseum. – (SDS 2/12.) – Intervju med Olof Halvegård, Malmö stadsteater.
94 *Sjögren, Henrik,* Teater i Sverige efter andra världskriget. Sthlm 1982. 170 s. – (Natur och Kultur-serien. 28.) – Reviderad och aktualiserad version av förf:s Stage and Society in Sweden. 1979. – Malmö stadsteater bl.a. s 46-62.
95 *Stålnacke, Stig Åke,* Dansk får Malmö-barnens ögon att tindra. – (Scen & salong. 1982:2, s 3-5.) – Jörjen Borins dockteater i Malmö Folkets park.
96 – Leif Hedbergs censurerade åsikt: Det är för lätt att splittra oss. – (KvP 22/11.) – Intervju om teatersituationen i Malmö.

Teaterkonflikten våren 1982:

97 *Behring, Bertil,* Låt Malmöteatern kosta! – (KvP 16/5.)
98 – Ut med Ulla Sandell! – (KvP 11/5.)
99 *Jonsson, Rolf,* Avgå Ulla! – (Arb. 30/4.) – Diskussionsinlägg av Kerstin Vuoti 3/5 samt av Rolf Jonsson, Holger Reenberg, Sixten Nordström och Tony Kaplan 10/5.
100 *Kullenberg, Annette,* Varför hata Ulla Sandell? – (AB 9/5.) – Intervju.
101 *Sandell, Ulla.* Trist debatt där osakliga känslor styr. – (Arb. 8/5.)
102 Om teaterkonflikten dessutom ledare bl.a. i: Arb. 23/4, 11/5; SDS 24/4; SkD 25/4.

Teaterchefsstriden:

103 *Behring, Bertil,* Ett monster som teaterchef? – (KvP 16/12.) – Claes Sylvanders utnämning.
104 *Linder, Lars,* Kasta in handduken, Sylwander! – (Expr. 17/12.)
105 *Lundgren, Max,* Efter utnämningen av Claes Sylvander. (Dikt.) – (Arb. 17/12.)
106 *Lång, Helmer,* Teaterchefsstriden: Ett ovärdigt skådespel på Malmö stadsteater! – (SkD 23/12.)
107 *Olsson, Per Allan,* Teaterstriden i Malmö. "En kulturfientlig politik." – (DN 23/12.)
108 *Polster, Hans,* Jag skäms över mina kolleger på Malmö-teatern. – (Arb. 20/12.) – Genmäle 27/12 av Carl-Åke Eriksson, Göran Stangertz, Emy Storm, Göte Fyhring.
109 *Rydenfelt, Sven,* Lekstuga för skådespelare. – (SDS 22/12.) – Genmäle 31/12 av Göran Luterkort.
110 *Sehlin, Börje,* Sämsta skådespelet på Malmö stadsteater. – (Arb. 18/12.) – Med genmäle av facket vid stadsteatern 21/12 och svar av Börje Sehlin 22/12. Ytterligare inlägg 28/12 av Gunilla Poppe och 29/12 av Börje Sehlin.

J. Arkeologi

111 *Billberg, Ingmar,* En medeltida tegélugn i Malmö. – (Bebyggelsehistorisk tidskrift. 3, 1982, s 205-213.) – Utgrävningar i kv Tranan.

112 *Björhem, Nils,* Stenåldershus från Fosie. – (Projekt Forntid i nutid. Människa och miljö på Skånes djurpark. Höör (1982), s 16-17.) – Rekonstruktion planerad i Skånes djurpark.

113 – & *Säfvestad, Ulf,* Stolphål – bara fler hål i jorden? – (Meta, 1982:2, s 15-21.) – Med utgångspunkt från Fosie IV-grävningarna.

114 *Burenhult, Göran,* Långdösen från Hindby Mosse och stenkammargravtraditionen i Norden. – (Projekt Forntid i nutid. Människa och miljö på Skånes djurpark, Höör (1982), s 11-15.) Rekonstruktion av graven planerad i Skånes djurpark.

115 *Larsson, Lars,* Segebro. En tidigatlantisk boplats vid Sege ås mynning. Utg. av Malmö museum. Malmö 1982. 140 s. – (Malmöfynd. 4.) – S 105-128: Lepiksaar, Johannes, Djurrester från den tidigatlantiska boplatsen vid Segebro nära Malmö i Skåne (Sydsverige). – S 129-134: Summary.

116– Stenåldersjägare vid Bulltofta. – (Elbogen. 1982:1, s 23-36.) – Utgrävning av boplats.

117 *Larsson, Mats,* Bosättningsmönster i sydvästskånes tidigneolikum. – (Skrifter fra Historisk institut, Odense universitet. 30. Om yngre stenalders bebyggelsehistorie. Beretning fra et symposium... Odense 1982, s 43-51.) – Bl.a. om utgrävningar i Oxie och Bellevuegården.

118 *Larsson, Peter,* Så levde man i 1000-talets Hyllie. – (Limhamnstidningen/Malmötidningen. 1982:juni, s 8-9.) – Intervju med Sven Rosborn.

119 *Romberg, Thomas,* Malmö medeltida bebyggelse – några resultat av stadsarkeologiska undersökningar. – (Bebyggelsehistorisk tidskrift. 3, 1982, s 199-204.)

120 *Rosborn, Sven,* En gåtfull fornlämning. – (Elbogen. 1982:3, s 112.) – Ringvall i byn Pile.

121 *Rudebeck, Elisabeth, & Ringberg, Bertil,* Geologi och industri. Skandinaviens äldsta gruvdrift. – (Varv. 1928:3, s 82-89.) – Kritbrott och forntida flintgruvor vid Kvarnby och Ängdala gård, Södra Sallerup.

122 *(Utgrävningarna* på Trygg-Hansas tomt Gustav Adolfs torg/Per Weijersgatan, kv Söderport.) – (Malmöya. 2, 1982. 56 s. (Specialnummer.)) – S 4-13: Andersson-Koverberg, Chatarina, Invid Söderport. – S 14-22: Anglert, Mats, Färskvattenförsörjning i området. – S 23-25: Nielsen, Billy, Tunnor. – S 26: Anglert, Mats, En nål att bygga med. – S 27-31: Thörn, Raimond, Nedlagd kvarn återanvänd. – S 32-34: Billberg, Ingmar, Kniv med figurer. – S 35-43: Siech, Suzanne, Fisken i korgen. (Fiskedammar vid Söderport.) – S 44-46: Narde, Eva, "Protester på väster". (Gaturenhållning.) – S 47-48: Anglert, Mats, Domino-brickan. – S 49-55: Rosborn, Sven, På och kring Gustav Adolfs torg.

K. Historia

123 *Slangerup-Malmberg, Birgit,* Det var en gång i Malmö. Sammanställt och berättat. Malmö 1982. (4),85,(3) s. – Historiskt och kulturhistoriskt, närmast avsett för skolundervisningen.

124 *Widerberg, Bertil,* Det brinner i Malmö 1750. – (SDS 16/1, 17/1.) – Branden i Ernest Suells hus på tomten för nuvarande Berghska huset vid Stortorgets nordöstra hörn.

NUMISMATIK

125 *Bager, Einar,* "Valuter". – (Elbogen. 1982:2, s 52-55.) – Sedlar på småbelopp, ersättande skiljemynt.

126 *Flensmarck, Tor,* Skånska mynt och deras mästare. – (Byahornet-Skåneland. 1982:5, s 23-28.) – Om myntverket i Malmö c:a 1450-1536, s 24, 26-28.

L. Biografi

SÄRSKILDA PERSONER

127 ADOLFSSON, GUNNAR. *Adolfsson, Gunnar,* Vivelvind. Berättelse. Sthlm 1982. 250 s. – Memoarer, bl.a. från förf:s tid som medarbetare i Sydsvenska Kuriren i Malmö.

128 ANGELIN, ERIK. *Thomasson, Ragnar,* Erik Angelin. Kyrkoherde i Malmö Caroli församling 1826-1866. Ur Ragnar Thomassons efterlämnade papper. – (Vår hembygd. 1981, s 21-22.)

129 BAGER, EINAR. *Modéer, Kjell Å,* Ödmjuk tjänare i historiens lustgård. Einar Bager 95 år. – (Elbogen. 1982:2, s 41-42.)

130 CAVALLI-BJÖRKMAN, HANS. *Olivecrona, Gustaf,* Hans Cavalli-Björkman – en avvikande bankman med tur i vissa viktiga matcher. – (Månadsjournalen. 1982:12, s 68-71,73,75,77.)

131 DAHLQVIST, RAGNAR: *Dahlqvist, Ragnar,* En berättelse ur verkliga livet. – (Byahornet-Skåneland. 1982:2, s 26-32.) – Minnen från barnaår och ungdomsår i Malmö under första världskriget och åren därefter.

132 DAHLSTRÖM, HELMER. *Dahlström, Ingvar,* Helmer – en bland miljoner som byggde upp välfärden. – (Vi. 1982:3, s 13-17.) – Bildreportage.

133 HANSSON, PER ALBIN. *Hansson, Per Albin,* Från Fram till folkhemmet. Per Albin Hansson som tidningsman och talare. Urval och inledning av Anna Lisa Berkling. Solna 1982. 319 s. – Bl.a. s 46-48: Min mor (ur antologin Min mor, 1946); – s 49-57: Barndomstid, ungdomstid (ur Hemmets Journal, 1936:49); – s 58-62: Springpojke och bodbetjänt (ur Svensk Damtidning, 1937:46).

134 HELLSTEN, JOHANNES: *Cronberg, Olof,* Min morfars far läroverksadjunkten Johannes Hellsten (1847-1922). En biografi. Malmö 1981. 121 s. – Johannes Hellsten var adjunkt vid Malmö högre allmänna läroverk 1885-1914.

135 HULTÉN, C O. *Hultén, C O,* Arbeten 1937-1982. Malmö 1982. 151 s. – (Malmö konsthalls katalog. 82.) – Om C O Hultén och Malmö bl.a. i avsnittet Biografi, s 142-150.

136 KILLANDER, ANDERS. *Andersson, Helge,* Byskollärare och resenär. – (SkD 13/12.) – Anders Killander, lärare i Tullstorp, Södra Sallerup.

137 LINDAHL, AUGUST. *Kjellgren, Lennart,* (August Lindahl.) – (SkD 16/10.) – AL var pjäs- och visförfattare i Malmö.

138 LINDSTRÖM, NILS. *Kjellgren, Lennart,* (Nils Lindström och Malmö visförlag.) – (SkD 11/9.)

139 LJUNG, EFRAIM. *Carlsson, Carl Henrik,* Adolf Henrik Efraim Ljung. – (Svenskt biografiskt lexikon. Bd 23, h 115. Sthlm 1982, s 772-773.)

140 MELDAL, ELSA: *Johansson, Lage,* Elsa Meldal. – (Förf:s Från förtryck till frihet. Sthlm 1982, s 80-91.)

141 NYBLOM, GÖSTA. *Nyblom, Gösta,* De förlorade åren. Vänersborg 1982. 153 s. – Bl.a. om förf:s skoltid i Malmö, s 9-12.

142 NÖJMAN, CARL REINHOLD. *Richter, B-E,* En bondkomikers dagbok. – (SDS 21/3.) – Carl Reinhold Nöjman, känd som "Calle Glader".

143 OLLSEN GULDSMID, HANS. *Flensmarck, Tor,* Från kyrketjuv till kyrkovärjare. Om Hans Ollsen Guldsmid 1527-52. – (Skåne Genealogen. 1982:2, s 1-8.) – Verksam i Ystad och Malmö.

144 OSBECK, HILMA. *Johansson, Lage,* Hilma Osbeck. – (Förf:s Från förtryck till frihet. Sthlm 1982, s 14-24.)

145 OSSIANNILSSON, KARL GUSTAV. *Lethilä-Olsson, Mayre,* K G Ossiannilsson och arbetarrörelsen. En studie i ideologisk konfrontation. Göteborg 1982. 237 s. – (Skrifter utg av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. 9.) – Diss. Göteborg. – Bl.a. om romanen Barbarskogen som nyckelroman med anknytning till Malmö.

146 PALM, MARGIT. *Nordbeck, Bo,* Margit säger farväl efter 25 år i politiken. – (SDS 22/12.) – Intervju.

147 – *Olsson, Ingrid,* Mormor Margit. – (Arb.-SkD 5/12.) – Intervju.

148 PERSSON, ERIC SIGFRID. *Ingvarson, Anders,* Våra nytänkare blockeras av ruttna paragrafer! – (Allt i hemmet. 1982:5, s 54-55.) – Intervju, bl.a. om ESP:s verksamhet som byggmästare ovh arkitekt i Malmö.

149 SANDBERG, HILDUR. *Blidfors, Johannes,* Lejoninnan från Lund. Ett livsöde kring sekelskiftet. (Lund) 1982. 144 s. – Bl.a. om Hildur Sandbergs medlemskap i Malmö socialdemokratiska ungdomsklubb, s 75-81, och hennes engagemang i sagostundsverksamheten i Malmö, s 82-84.

150 SANDELL, HÅKAN. *Hallberg, Johnny,* Ung poet i Malmö. – (Den hialöse. 1982:10, s 3.) – Intervju.

151 SIMONSSON, INGEMAR. *Mårtenson, Jan,* "Sjöfolket omvände mig till präst". – (Sjömannen. 1982:1, s 24-25.) – Intervju.

152 SVANBERG, MAX WALTER. *Lång, Helmer,* Max Walter Svanberg och förvandlingen. Minnen, studier och dokument. Laholm 1982. 155 s. – Bl.a. om uppväxtåren i Malmö och anknytningen till hemstaden.

153 SVENSSON, GUNNAR: *Enlund, Sven,* Gunnar Svensson. In memoriam. – (Kristen fostran. 1982:8, s 1,13.)

154 WIRÉN, HERTA. *Ingvarson, Anders,* Herta Wirén, 82 år: Barnen – det viktigaste i livet. – (Kommunalarbetaren. 1982:17, s 24-25.) – Intervju.

155 – *Mårtenson, Jan,* Herta Wirén, 82 år ung, långt före sin egen tid. – (Arb. 12/9.) – Intervju.

156 – *Mårtenson, Jan,* Jag har alltid vetat att jag skulle bli författare. – (Fönstret. 1982:16, s 4-6.) – Intervju.

157 – *Petersson, Ronnie,* Jag var aldrig orolig att inte hinna skriva. – (Trelleborgs Allehanda. 18/11.) – Intervju.

158 – *Thunberg, Karin,* Inget är så aktivt --- som en stilla stund. – (SvD 7/7.) – Intervju.

159 – *Wirén, Herta,* Doft och värme från en lycklig barndom. – (SDS 30/7.) – Om romanen "Cirkus Klarinett".

M. Folkkunskap

160 *Bager, Einar,* Ett avsnitt av en tjänstepigas historia. – (Elbogen. 1982:2, s 56-58.) – Kristine Bögesdatter, död 1653.

161 *Flensmarck, Tor,* Trolldomsmålet mot Anne Jude quinde, kallad Dyuels moder. – (Byahornet-Skåneland. 1982:1, s 19-25.) – Rättegången mot Anne Judekvinna 1578-1580.

N. Geografi

162 *Bager, Einar,* Kors och tvärs. Några malmöhistoriska skisser. – (Elbogen. 1982:2, s 43-78.) – S 71-73: Bodarna på stadsmuren (vid nuvarande S:t Gertrudsgatan). – S 74-78: De lybska krambodarna (vid Västergatan). – Se även nr 63,71,125,160,226,227.

163 *Bilden* bättar. Bildtexter av Helge Andersson, Kjell Å Modéer och Sven Rosborn. – (MFÅ 1977 (tr. 1982), s 32-91.) – Huvudsakligen bilder från handel och industri i Malmö men även från bl.a. Hotell Horn/-Savoy, s 35-38; – Sydsvenska Dagbladet Snällposten, s 40-43; – Malmö slakthus, s 62-63; – Malmö centralstation, s 64; – Malmö brandstation, s 65-67; – Malmö barnsjukhus, s 70-72.

164 *Hitta* rätt i Malmö. (Utg. av) Information Malmö. (Ny uppl.) Malmö 1982. 20, (4) s. – Föreligger även i övers. till finska, polska, serbo-kroatiska och ungerska.

165 *Janstad, Hans,* På kryss i Malmö. Strövtåg i staden förr och nu. Text och teckningar: Hans Janstad.

Fotografier: Lennart Romberg. Sthlm 1982. 137 s. – Bl.a. om Holmen (Kockums Holme), s 17-20; – fängelset på Malmöhus och mordet på Hans Canon, s 28-31; – "Malmö C och kungliga väntsalen", s 42-45; – "Bialitt och Häxekällaren" (restauranger kring Stortorget, bl.a. "Kung Karl" (tidigare "Bialitt") och Rådhuskällaren (tidigare fängelse för "häxor")), s 67-72; – prostitutionen på Humlegatan, s 77-84; – Thottska huset, s 86-90; – Malmborgska mordet, s 96-98; – "Edvard Perssons kvarter" (Föreningsgatan/Mjölnaregatan/Spångatan), s 105-111.

166 *Jonsson, Bengt Inge,* Malmö. – (Sverigeboken. Sthlm 1982, s 16-19.)

167 *Larsson, Thorsten,* Malmö – som det var. – (Arb. 28/2-2/3.) – Levnadsförhållanden i Malmö under 1930- och 1940-talen.

168 *Liljenberg, Bengt,* I hjärtat av Malmö. Tillbakablickar kring Stortorget och Södergatan. Inledning av Hans Dhejne. Malmö 1982. 63 s.

169 *Områdesbeskrivningar.* Samråd mellan skola, social, fritid, kultur och polis i Malmö kommun. Malmö. – Centrumdistriktet. (Innerstaden.) 1982. (6),61 s. – Nordöstra distriktet. (Kirseberg.) 1982. 94 s. – Södra distriktet. (Fosie, Oxie.) 1982. (76 s.) – Västra distriktet. (Bunkeflo, Hyllie, Limhamn.) 1981, (2),32 bl. – Östra distriktet. (Rosengård, Husie.) 1982. (3),110,(1) s.

170 *Punkt* (pseud för Ragnar Gustafson), (Gamla Malmöbilder.) – (SDS, måndagar, 22/3-27/12.) – Forts. från föregående år.

171 *Rosborn, Sven,* Om två korsvirkeshus i 1800-talets Malmö. – (Elbogen. 1982:1, s 19-22.) – Ett hus norr om S:t Petri kyrka, rivet 1880, samt Lembkeska huset.

172 *8* fotomotiv öfver den vackra staden Malmö 1890-1925. U.o. (1982?). 8 pl. i mapp. – Gamla fotografier med Malmö-motiv.

SÄRSKILDA BYGGNADER

173 HEDMANSKA GÅRDEN. *Fagerström, Anders,* Hedmanska gården bjuder på allt från medeltid till modern konst. Teckning: Georg Holm. – (SDS 24/1.)

174 HÖGA MÖLLA. *Thagaard, Anna-Margrethe,* Bortglömt kulturminne hotas av grävskoporna. – (SDS 3/4.) – Höga Mölla i Kirseberg.

175 – *Thagaard, Anna-Margrethe,* Rädda Höga Möllan! – (Arb. 20/2.)

176 LIMHAMN: FÖRSAMLINGSHUSET. *Larsson, Gerhard,* Kommunalhus - församlingshus. – (Limhamns församlingsblad. 1982:hösten, s 1-3.) – Nuvarande församlingshuset, tidigare kommunalhus

177 ROSQUISTISKA STIFTELSEN. *Salomonsson, Bengt,* Nils Rosquists stiftelse. – (Elbogen. 1982:3, s 110.)

178 SÖDRA SALLERUPS PRÄSTGÅRD. *Andersson, Helge,* Södra Sallerups prästgård 100 år. – (Elbogen. 1982:4, s 131-135.) – En annan artikel med samma titel i SkD, 7/6.

179 THOTTSKA HUSET: *Bager, Einar,* Redovisning av Thottska huset (med anledning av Sven Rosborns "Glimtar från ett svunnet Malmö", 1981). – (Elbogen. 1982:1, s 13-16.) – Med kommentar av Sven Rosborn, s 17-18. – Redaktionell komplettering (uppmätningsritning) till Einar Bagers artikel i Elbogen 1982:2, s 79.

180 TORUP. *Elg, Margareta,* Torup – en pärla i Bokskogen. – (Turist. 1982:3, s 24-25.) – Reportage.

181 – *Maxe, Berndt,* Ädlingen avrättades som landsförrädare. – (SDS 19/6.) – Torups historia. Med kompletterande reportage av Gunnel Arbin och teckning av Georg Holm.

SÄRSKILDA ORTER OCH OMRÅDEN

182 HYLLIE. *Rosborn, Sven,* Studier i Hyllies äldre historia. – (Limhamniana. 1982, s 59-82.)

183 KIRSEBERG. *Stålnacke, Stig Åke,* Att ge historien liv. En utställning om gamla Kirseberg i Malmö. – (AT. Arkitekttidningen. 1982:8, s 18.) – Permanent utställning på Malmö stadsbiblioteks Kirsebergsfilial. Arrangerad av Anna-Margrethe Thagaard.

184 – *Stålnacke, Stig Åke,* Kirsebergs grymma historia – den har hon väckt till liv igen. – (KvP 5/9.) – Intervju med Anna-Margrethe Thagaard om utställningen på Kirsebergsbiblioteket.

185 – *Stålnacke, Stig Åke,* Om att ge historien liv – en utställning om gamla Kirseberg i Malmö. – (Bygd och Natur. 1982:5, s 4-8.)

186 KLAGSHAMN. *Hansson, Mille,* När Klagshamn var ett Klondyke. – (SDS 19/1.) – Kalkbrytningen och dess följder för samhället.

187 – *Jonsson, Bengt Inge,* Klagshamns fiskeläge – kamp på liv och död. – (SkD 7/8.)

188 LIMHAMN. *Gerhard* (pseud), Försvunna tider. – (Limhamnsposten. 1982:3, s 6-7; 1982:4, s 14-15.) – Limhamn i forna dagar.

189 – *Gerhard* (pseud), Så minns jag dem – min barndoms badplatser. – (Limhamnsposten. 1982:2, s 39-41.) – Badplatser vid Limhamnsstränderna.

190 – *Hampus* (pseud), Aktuell utfyllnad – en ren konstruktion. – (Limhamnsposten. 1982:2, s 10.) – Ön i Limhamn.

191 – *Olsson, Agda,* Under världskrigets skugga. – (Säasä. 1982, s 34-36.) – Minnen från Limhamn under andra världskriget.

192 OXIE HÄRAD. *Andersson, Helge,* Oxie härad för femtio år sedan. – (SkD 20/3.) – Om häradet med utgångspunkt från en skrift av Janne Agri 1932 och med tonvikt på de nu med Malmö inkorporerade delarna av häradet.

193 S:T GERTRUD. *Kordina, Birgit,* S:t Gertrud i Malmö – från köpmansgård till fritidskvarter. – (Stadsbyggnad. 1982:5, s 49-53.)

194 STORTORGET. *Korosec-Serfaty, Perla,* The main square. Function and daily uses of Stortorget in Malmoe. Translated from the French by Vivane Eskenazi. Lund 1982. 112 s. – (Aris. Nova series. 1.) – Appendix: 1 (s 73-81): Henje-Sjöholm, I., Stortorget in Malmoe: The creation of the square and its functional development. – 2 (s 82-89): Mogensen, Lone, The physical setting: architectural styles, builders, and present-day ground-floor activities. – 3 (s 90-95): Åstrand, Folke, The art works in Stortorget (Malmoe): summary of an historical investigation. – 4 (s 96-107): Lyttkens, Carl Hampus, Stortorget in Malmoe: a press content analysis. – 5 (s 108-112): Sjöstedt: Sven, Analysis of the interviews with the Malmoe decision-makers, notables and "outsiders".

KARTOR

195 *Pauli, Ulf,* Gamla malmöitiska lantmäterikartor. – (Elbogen. 1982:3, s 101-105.) – Kartor i länsstyrelsens lantmäterienhets arkiv.

195 – Lantmäteriarkivet – ett okänt arkiv. (Skåne Genealogen. 1982:1, s 2-3.)

O. Samhället

197 *Edgren, Lars,* Hantverk och åldrande. Hantverkets äldre män och kvinnor i Malmö 1820. Uppsala 1982. (10),91,(1) s. – (Projektet Äldre i samhället – förr, nu och i framtiden. Arbetsrapport. 9.)

198 *Skytte, Göran,* Lära för livet. Sanningen bakom ett klassfoto. – (ETC: (Fjortondagarstidningen.) 1982:7, (s 38-39).) – En förstaklass på Södevärnsskolan i Malmö 1952.

199 *Åberg, Lars,* Härifrån till verkligheten. Samtal och bilder om framtiden. Foto: Lars Hejll. Sthlm 1982. 135 s. – Samtal med tonåringar i Malmö.

Kooperationen:

200 *Ellgren, Christer,* Optimistiska Solidar ger butikscheferna ett större ansvar. – (Kooperatören. 1982:6, s 22-24.) – Reportage.

201 *Falk, Bertil,* Malmökooperativet Seger: ett nytt försök med gammal idé. – (KvP 24/1.)

202 *Gerhard* (pseud), En gammal butik. – (Limhamnsposten. 1982:5, del 2, s 8-9.) – Limhamns Handels AB, senare kallad Konsumtionsföreningen, vilken så småningom uppgick i Solidar.

203 *Nilsson, Frans,* Gemenskap. En krönika om Solidar under 75 år. Malmö 1982. 111 s.

204 *Rune, Gunilla,* Solidar satsar på kvinnliga chefer. – (SDS 10/6.) – Reportage.

FÖRVALTNING, STADSPLANERING

205 *Agerhem, Bill, & Larsson, Rolf,* Grönplan -82. Foto: Bertil Lindahl. – (Stadsbyggnad. 1982:6, s 16-20.) – Bilder med textkommentarer.

206 *Andersson, Bernt, & Wessman, Åke,* Slut på törnrosasömnen i Malmö. – (Kommunaltjänstemannen. 1982:2, s 6-9.) – Reportage om kommunens ekonomiska problem och sparåtgärder.

207 *Bjerrome, Katrin, & Broman, Mari,* Äldre arbetsområden. En resurs i staden. Göteborg 1981. 31 s. – (Stadsförnyelsekampanjen 80-81.) – S 18: Förslag till förbättringar av den yttre miljön i Fosieby industriområde i Malmö.

208 *Bunkeflo.* Utbyggnadsskiss. Bunkeflostrand, Strandhem, Klagshamn. (Utg av) Malmö stadsbyggnadskontor, Översiktsplanebyrån. Malmö 1982. 54 s.

209 *Franchell, Eva,* Hela stan renoveras. – (Byggnadsarbetaren, 1982:31, s 8-13.) – Reportage från Malmö.

210 *Gennser, Margit,* Kommunen betalar!!! Malmö 1982. 176 s. – Bl.a. om nytt kontorshus för Malmö kommun, s 102-105; – om färdtjänsten i Malmö, s 111-122. – Med genmäle om färdtjänsten av Bengt Hedlén i SDS 16/2 och svar av Margit Gennser 2/3.

211 *(Halvegård, Gun),* Varför ser sta'n ut som den gör? (Sign.:) G.H. – (Vårt Malmö. 1982:4, s 4-5). – Reportage från Malmö stadsbyggnadskontor.

212 *Inomregional* samverkan – Malmö. Sthlm 1982. (13),83,(46) bl. – (Statskontoret. Rapport. 1982:23.) – Förslag till åtgärder för att etablera samverkan mellan statliga myndigheter i Malmö.

213 *Johansson, Bo,* Byggprocessmodell eller kanske boendeprocessmodell. – (Byggmästaren. 1982:3, s 19-21.) – Med Kroksbäck som exempel.

214 *Jönsson, Bertil,* Malmö lyckades med nollbasbudget. – (Fritid i Sverige, 1982:2, s 25.) – Budgetarbetet vid Fritid Malmö.

215 *Kalkbrottsleden* måste stoppas vid Linnégatan. (Av) Limhamns Miljöförening, Limhamns Museiförening, Limhamns Konstförening. – (SkD 9/7.) – Yttrande till stadsbyggnadskontoret.

216 *Källsbo, Arne,* Regeringsbeslut förlamar planeringsarbetet i Malmö. – (Att bo. 1982:3, s 16-19.) – Generalplanearbetet och jordbruksmarken.

217 *Lorenzen, Jørgen A,* Møde med Malmö. – (Arkitekten. 1982:2, s 21-24.) – Stadsförnyelse och bostadspolitik.

218 *Mets, Jan,* Malmö först i Sverige med kommunal strukturplan. – (Socionomen. 1982:1, s 8-10.) – Intervju med Inger Nilsson.

219 *Moding, Philip,* Viktig offensiv utveckling av sydvästra Skånes resurser. – (Att bo. 1982:3, s 20-22.) – Samhälls- och bostadsplanering.

220 *Nilsson, Karl-Åke,* Trädplan för Malmö. Foto: Bertil Lindahl. – (Stadsbyggnad. 1982:6, s 22-24.)

221 *Norrman, Sten,* Malmös jord behövs till expansion. – (SDS 12/2.) – Genmäle av Barbro Melander 22/2

och Karl-Anders Jönsson 24/2 med svar av Sten Norrman och Carl F. Bergström 6/3.

222 *Olsson, Curt Åke, & Persson, Bertil,* Byamorden. – (SDS 27/10.) – Stadsplaneringen och de gamla byarna i Malmötrakten.

223 *Rue, Mads,* Kroksbäck – byfornyelse i et nyt boligområde. – (Arkitekten. 1982:2, s 25-27.)

224 *Tillväxten* byttes i åtstramning. – (LO-tidningen. 1982:36, s 9-14.) – Reportage av Elon Johanson och Levi Svenningsson om krisen i Malmö. Med inlägg av Olle Svenning.

225 *Åtgärdsförslag* 1983-. Uppföljning av Generalplan för Malmö 1980 med förslag till åtgärder i ett perspektiv på ca 10 år. (Utg av) Stadsbyggnadskontoret. Malmö 1982. 28 s.

RÄTTSVÄSEN

226 *Bager, Einar,* Dödsdansen i Malmö 1767. – (Elbogen. 1982:2, s 43-46.) – Rättstvist föranledande öppnandet av rådmannen Johan Henrik Herbsts grav.

227 – Konsten att göra pengar. – (Elbogen. 1982:2, s 59-65.) – Falskmynteri i Malmö på 1600-talet.

228 *Bergsten, Urban,* Jouren för brottsoffer, Malmö, december 81. – (Kriminalvården. 1982:2, s 8-10.) – Intervju med Nils-Håkan Håkansson och Björn Lagerbäck.

229 *Embreus, Bengt,* Dramat på Bulltofta. – (SDS 22/8.) – Reportage om flygkapningen 1972. – Om flygkapningen även intervju med Lennart Geijer i Arb. 4/12 och i KvP 12/9.

230 *Flensmarck, Tor,* Tumultet vid Östervärn 1582 eller Sturska bönder och dråpliga hovkarlar och värdet av ett människoliv. – (Byahornet-Skåneland. 1982:3, s 20-22.) – Uppträde i Malmö mellan herremän och bönder med rättegång som följd.

231 *Modéer, Kjell Å,* Från Helgeå till Öresund. Om Skånska hovrätten kring sekelskiftet. – (Svensk juristtidning. 1982:4, s 273-295.) – Om hovrättens flyttning till Malmö, s 291-295.

232 – När Skånska hovrätten "fördrevs" till Malmö. – (SDS 22/10.)

233 *Stöld* i butik. Betänkande av stöldutredningen. Sthlm 1982. 408 s. – (Statens offentliga utredningar. 1982:39.) – Malmö, bl.a. s 67-70, 279-287.

234 *Vollmer-Nilsson, Barbro,* Arvid Grönberg har avlidit. – (Kriminalvården. 1982:6, s 21.) – Nekrolog över f chefen för fångvårdsanstalten i Malmö.

SOCIALA FRÅGOR

235 *Barn* till barn – en studie av barn till unga mödrar. (Av) Rune Frithiof... Lund 1982. 5,78 bl. – Barn födda i Malmö 1961-1963 av mödrar som var under 17 år vid barnets födelse. – Examensarbete vid Socialhögskolan, Lunds universitet, vt 1982. – Duplic.

236 *Carlsson, Gunborg,* Verksamhetsrapport från Melodigångens dag- och fritidshem, ett MAFF-projekt (Mångsigt Användbara Förskolor och Fritidshem). Malmö 1982. 70 s. – (Särtryck och småtryck... Lärarhögskolan i Malmö. 424.)

237 *Fagerström, Anders,* Fritidsgård en filial till Folkets hus? – (SDS 28/1.) – Bl.a. intervju med Bengt Jarnbring. – Med genmäle av Jan Svärd 3/2, svar av Bengt Jarnbring 7/2 samt ytterligare inlägg av Jan Svärd och Anna-Greta Henriksson 16/2.

238 *Grahn, Sidney,* Hur gick det med handikappbadet i Malmö? Plötsligt i somras blev stranden populär! – (Fritid i Sverige. 1982:2, s 38-39.) – Badplats i Hylliekroken.

239 *Hallberg, Lena,* Visst behövs fritidshemmen! – (SDS 4/3. – Även publ. i Arb. 5/3.) – Genmäle på referat i SDS 25/2 och Arb. 26/2 av en undersökning vid 17 fritidshem utförd av Kommunrevisionen i Malmö.

240 *Nydrén, Gösta,* De är oeniga om allt utom barnen. – (Fritidspedagogen. 1982:8, s 14-16.) – "Hemvist" på fritidsgården Josefina. – Reportage.

241 – S-politiker i Malmö: Det blir möjligt att välja mellan kommunala och föreningsdrivna fritidshem – i princip. – (Fridtidspedagogen. 1982:9, s 14-15.) – Reportage.

242 *Winter, Karin,* Hus för folket. En inventering av Folkets Hus och Folkets Park i Malmöhus län. (Utg av) Skånes hembygdsförbund (och) Länsantikvarien. Lund 1981. 60 s. – Malmö kommun, bl.a. s 12, 43-46.

243 *Åberg, Lars,* Löfte men ingen nyckel. – (SDS 18/12.) – Bristerna i fritidsverksamheten för ungdomar i Malmö.

Arbete, arbetsmarknad, arbetarrörelsen:

244 *Handels-ettan* fyller 80 år – grundade förbundet. – (Handelsnytt. 1982:8, s 11.) – Handelsanställdas förbund. Avd 1 i Malmö.

245 *Lappalainen, Pauli,* Fritid Malmö kör över facket och personalen. – (Tjänsteman i Malmö. 1982:4, s 3-5.) – Artikeln refererad i Arb. 29/6 av Harry Ekblom; Bertil Jönsson intervjuad av Harry Ekblom i Arb. 30/6. Genmäle av Bertil Jönsson med svar av Harry Ekblom 3/7. Artikel i SDS 26/7 av Tomas Lundin med svar av Bertil Jönsson 3/8. Ytterligare inlägg i "Tjänsteman i Malmö", 1982:5, s 14-15, av Arne Nilsson och Åke Landberg.

246 *Melldahl, Lars-Erik,* 100-åring född i tid av kravaller och svält. – (Byggindustrin. 1982:39, s 16-17.) – Intervju med Rolf Pålsson, Svenska byggnadsarbetareförbundet, avd 2.

247 *Nilén, Holger,* Ventilationen rättades till men oron finns kvar. – (Arbetsmiljö. 1982:10, s 46-48.) – Reportage från Nordsjö färgfabrik.

248 *Plankman* (pseud), Malmörevolten repetition för skotten i Ådalen -31. – (Byggnadsarbetaren. 1982:29, s 26-27.) – Träarbetarstrejken i Malmö 1890.

249 *Strandberg, Lars,* Arbetsmiljön vid Nordsjö Färg AB. Många skadade av lösningsmedel. – (Fabriksarbetaren. 1981:12, s 40-41.)

250 *Stråth, Bo,* Varvsarbetare i två varvsstäder. En historisk studie av verkstadsklubbarna vid varven i Göteborg och Malmö. Göteborg 1982. (5), 372 s. – (Svensk varvsindustri under 100 år.) – With an English summary.

251 *Tidman, Yngve,* Byggnads avd 2 100 år. Minnesskrift. Malmö (1982). 163 s. – Svenska byggnadsarbetareförbundet, avdelning 2.

252 – SEFs avd 8 75 år. Minnesskrift vid Svenska elektrikerförbundets avdelning 8 75-årsjubileum 1982. Malmö 1982. 66 s.

Bostadsfrågan:

253 *Bergendal, Jan,* Tvångsförvaltning – ett vapen mot försumliga fastighetsägare. – (Att bo. 1982:3, s 38-41.) – Ärenden hos hyresnämnden i Malmö.

254 *Bostadsförsörjningsprogram* 1982-86 för sydvästra Skåne. (Utg av) Sydvästra Skånes kommunalförbund. Malmö 1982. 31 s.

255 *Hur* står det till i bostadsområdet? En skrift om bostadssociala inventeringar. (Utarb av) bostadsstyrelsen, socialstyrelsen och statens planverk. För text och redigering svarar Ingvar Lauri och Karl-Gustav Palmér. Sthlm 1982. 152 s. – S 72-81: Malmö kommun.

256 *Hårde, Ulla,* Hur vill du bygga Malmö? (Intervjuserie.) – (SDS.) – 27/12 1981. Christina Wessling. – 29/12 1981. Iris Verbaan. – 31/12 1981. Ylva Lenormand. – 2/1 1982. Anne-Charlotte Andersson. – 3/1 1982. Anette Johansson.

257 – 50-talets Malmö. Så bodde vi då. (Reportageserie.) – (SDS 18/4, 20/4, 23/4, 25/4, 27/4, 7/5, 9/5, 16/5.) – Med senare publ. smärre bildbidrag till serien.

258 *Nobis, Ettore, Johannesson, Henrik, & Calsapeu-Layret, Jaume,* Tid, människor och hus. Idéer kring ett experiment med förändrliga flerbostadshus i Malmö. Sthlm 1982. 42 s. – (Statens råd för byggnadsforskning. T 1982:47.)

259 *Persson, Bertil, & Olsson, Curt Åke,* Allmännyttans kris. – (SDS 3/1.) – Malmö kommunala bostads AB. – Inlägg bl.a. av Bengt Månsson 18/1, 15/3, 10/7; – Bertil Persson och Curt Åke Olsson 5/3, 21/5, 16/7; – Lisbeth Murat 30/6, 25/7; – Rolf Pålsson 4/8; – Roland Lundberg 6/8; – Carl Torpstad 8/8; – Per-Olof Järvegren 18/8.

260 *Vestbro, Dick Urban,* Kollektivhus från enkökshus till bogemenskap. Sthlm 1982. 297 s. – (Statens råd för byggnadsforskning. T 1982:28.) – S 134-135: Kollektivhuset i Malmö. ("Gyllene Tuppen"-huset i Slottsstaden.) – S 197-199: Boendeservice i Högaholm, Malmö.

Socialvård:

261 *Björkqvist, Anita,* Eva 24: "Det enda jag ångrar är att pengarna är slut." – (Vi. 1982:16, s 10-11.) – Intervju med f.d. prostituerad i Malmö samt med Stig Larsson, engagerad i prostitutionsprojektet.

262 *Gauffin, Bengt Göran,* Den nya strykklassen. – (SDS 29/3.) – Handikappade i Malmö.

263 *Grönlund, Anders,* Gatuprostitutionen ökar snabbt i Malmö. – (Socialnytt. 1982:9, s 16-19.)

264 *Handikappråden.* (Av) Ann Jönsson . . . Sthlm 1982. 56 s. – (Lär mer om din kommun.) – S 28-31: Malmö. (Färdtjänsten.)

265 *Hemtjänstprojektet.* Rapport nr 4. Verkställighetsteamets slutrapport (ersätter tidigare dokumentation). (Utg. av) Malmö socialförvaltning. Malmö 1982. 6, 6, 64, (77) s.

266 *Ingvarson, Anders, & Jönsson, Thomas,* Före, under, efter. Prostitutionsprojektet. – (Socialt arbete. 1982:2/3, s 5-8.) – Reportage.

267 *Jönsson, Thomas,* Efter fyra år – Malmö ger upp: Prostitutionsutredningen legaliserar könshandeln. – (Socionomen. 1982:10, s 8-9.) – Reportage.

268 – Malmö rationaliserar socialtjänsten. – (Socionomen. 1982: 37, s 12-13.) – Intervjuer med Karin Jensen-Söderquist och Barbro Melander.

269 *Kvinnomisshandel* – behovet av ett kriscentrum i Malmö. (Av) Ingela Bogren... Projektarbete. Lund 1980. (4), 84, (2). – Uppsats vid Samhällsvetarlinjen, Lunds universitet. – Duplic.

270 *Lundquist, Tommie,* Den disciplinerade dubbelmoralen. Studier i den reglementerade prostitutionens historia i Sverige 1859-1918. Göteborg 1982. 463 s. – (Meddelanden från Historiska institutionen i Göteborg. 23.) – Malmö bl.a. s 130-164, 240-246, 250-263, 269-273, 280-287, 290-305.

271 *Nordström-Holm, Gunni,* Allt fler tvingas söka socialhjälp. – (TCO-tidningen. 1982:12, s 14-15.) – Intervju med Bengt Hedlén.

272 *Ollén, Eva,* Dyr socialvård. – (SDS 9/1.) – Med genmäle av Gunnel Almquist 22/1, Bengt Hedlén 25/1 och Margit Palm 28/1.

273 *Vi* besöker Malmö. – (Förskoletidningen. 1982:4, s 27-29, 31-35.) – Reportage om barnomsorgen i Malmö.

P. Industri, teknik, kommunikationer

274 *Bjurling, Oscar,* Industri och hantverk i sekelskiftets Malmö. – (MFÅ 1977 (tr. 1982), s 11-17.)

275 *Boklund, Hans-Göran,* Malmö får Science Center. – (Ny teknik. 1982:44, s 10.) – Reportage från planerad avdelning på Tekniska museet, bl.a. innefattande Mårten Triewalds samling.

276 *Dalin, Eva,* Limhamns brandväsen genom tiderna. – (Limhamniana. 1982, s 43-45, 47, 49-57.)
277 *Fransson, Hans,* Naturgas i Malmö kommun. – (Gasnytt. 1982:2, s 11-12.)
278 *Industribrandkåren* räddade Nordsjö färgfabrik igen. – (Brandförsvar. 1982:5, s 5-7, 9-15, 17-19, 21.)
279 *Linder, Sten,* Så hjälper Malmö kommun näringslivet spara energi. – (Energimagasinet. 1982:5, s 40-41.)

BYGGNADSTEKNIK OCH KOMMUNALTEKNIK

280 *Bodelius, Lars,* Miljöstiftelsen – ett samarbetsorgan för miljöfrågor. – (Malmöperspektiv. 1982:2, s 5-8.) – Stiftelsen för naturresurshushållning i Malmö.
281 *Därför* satsar man på Limhamn: ekonomin, miljön – och kalkbrottet. – (Limhamnstidningen/Malmötidningen. 1982:dec., s 30-31.) – Planerna att utnyttja kalkbrottet i Limhamn för byggande av pumpkraftverk.
282 *Jensen, Lars, & Lange, Egon,* Energianvändning och energibesparing i Malmö. Undersökning av ett höghus. Sthlm 1982. 101 s. – (Byggforskningsrådet. Rapport. 1982:9.)
283 *Lokalisering* av regionalt avfallsupplag i sydvästra Skåne. (Utg. av) Sydvästra Skånes kommunalförbund (och) Sydvästra Skånes avfallsaktiebolag. Utredningsetapp 2. Malmö 1982. 66 s. – Med Bilaga, 39 s., och Sammanfattning, (8 s.). – Bl.a. Spillepengsområdet. – Se även nr 384, 391.
284 *Nilsson, Kjell,* SYSAV – regional avfallshantering. – (Stadsbyggnad. 1982:2, s 21-24.) – SYSAV = Sydvästra Skånes avfallsaktiebolag, med Malmö avfallsverk som central behandlingsanläggning.
285 *Nömmik, Elin,* En framsynt fjärrvärmeveteran lägger inte alla ägg i en korg. – (VVS 1982:9, s 43-47.) – Energiplaneringen.
286 *Persson, Bo Lennart,* Gasutvinning ur avfallsupplag. – (Stadsbyggnad. 1982:2, s 27-30.) – Försök vid avfallsupplaget vid Spillepeng.
287 *Rost, Erland,* Pumpkraftverk ska klara eltopparna. – (Ny teknik. 1982:37, s 4.) – Planerat pumpkraftverk i Malmö.
288 *Sanering* efter industrinedläggningar. Betänkande av industrisaneringsutredningen. Sthlm 1982. (354) s. – (Statens offentliga utredningar. 1982:10.) – Bilaga 5, s 51-61: Skandinaviska bandfabriken, Malmö, (omvandlad till Industrihuset Eden).
289 *Vindförhållanden* i ett höghusområde. (Av) Janis Kursis . . . Sthlm 1982. 57, (49), 20, (74) s. – (Byggforskningsrådet. Rapport. 1982:91.) – Undersökningar i Kroksbäck.

Kolkraftverk på Ön i Limhamn:

290 *Bunte, Olle,* Kolvärmeverket på Ön. – (SDS 11/1.)
291 – Konsten att utreda i Malmö. – (SDS 21/6.)
292 *Persson, Bertil, & Olsson, Curt Åke,* Onödigt avfall över Malmö. – (SDS 16/9.)
293 *Rosendahl, Sven,* Bakvända visan i Malmö. – (SDS 23/8.)
294 – Spara Ön – miljön – miljoner! – (SDS 1/3.)
295 *Wessman, Åke,* Vem skall äga verket? – (Kommunaltjänstemannen. 1982:2, s 10-11.) – Reportage.

Öresundsbroprojektet:

296 *Andersson, Åke E,* Malmöhövdingen blåser nytt liv i broprojektet. – (Svensk export. 1982:8/9, s 30.) – Nils Hörjel och broprojektet.
297 *Bro,*inte bro. Alternativa Öresundsförbindelser. Granskning av argumenten. (Utg. av) Kommunstyrelsen i Helsingborg. Helsingborg 1982. 30, (1) s.
298 *Delin, Carl-Olof,* Öresundsbron – behövs den? – (SDS 7/3.)
299 *Edvardsson, Bo,* Säg nej till bron! – (Arb. 22/12.)
300 *Gustafsson, Nils,* Barsebäckstunnel slår ut bron? – (SDS 2/9.) – Intervju med Bertil Zachrisson.
301 *Gyllin, Yngve,* Nej till Öresundsbron! – (Sjömannen. 1982:3, s 88-89.)
302 *Hultén, Bertil,* Zachrisson och Öresund. – (SDS 11/9.)
303 *Johanson, Sture,* Sundsförbindelse ger 900 jobb under fem år. – (Byggindustrin. 1982:35, s 40.)
304 *Karlsson, Kurt,* "Samhället ska stå för kommunikationerna." – (SDS 9/11.) – Intervju med Curt Boström.
305 *Kubu, Mert,* Krisen väcker liv i drömmen om Bron. – (DN 1/11.)
306 *København* – Malmö 1982. Fast förbindelse mellan Malmö och Köpenhamn. (Malmö 1982.) (23 bl.) – Utredning gjord av Skånska cementgjuteriet.
307 *Linnermark, Nils, & Nihlgård, Bengt,* Danmark ignorerar Malmös bro. – (Skånes natur. (Kontaktbladet.) 1982:2, s 65-67.) – Reportage från Danmarks Naturfredningsforening.
308 *Lundgren, Max,* Vi ska bygga bron nu! – (Arb. 14/12.)
309 *Persson, Bo,* Satsa på spår över Sundet! – (Arb. 5/11. – SkD 11/11.)
310 *Pålsson, Rolf,* Bygg bron nu. – (Arb. 5/1.) – Genmäle av Mats Dahlström 19/1.
311 *Schmitz, Arne,* Tunna argument av broanhängare. – (SDS 8/11.)
312 *Starka* skäl talar mot en Öresundbro. – (Sjömannen. 1982:12, s 472-473.) – Uttalande av Sjöfolksförbundets överstyrelse.
313 *Zachrisson, Bertil,* Trafikplanering i Örestad – slående exempel på bristande samarbete. – (Att bo. 1982:3, s 23-25.) – Huvudsakligen om Öresundsförbindelserna och brofrågan.
314 *Öresundsbron* ger 800 man arbete i 4-5 år. – (Väg- och vattenbyggaren. 1982:3, s 33-36.) – Kostnadsberäkningar med trafikprognos.

315 Om Öresundsbroprojektet dessutom ledare bl.a. i: Arb. 14/1, 25/4, 1/10 (med genmäle 5/10 av Hans Pettersson och svar av Lars Engqvist), 15/11, 17/11, 19/11; – KvP 17/2, 16/11; – SDS 14/1, 15/3, 2/11, 12/11, 25/11; – SkD 14/1, 31/1, 26/4, 17/9, 2/10, 16/11, 17/11, 18/11.

KOMMUNIKATIONER

316 *Améen, Mats,* Tåg eller buss Malmö-Ystad. En utredning i samarbete mellan Sydvästra Skånes kommunalförbund (SSK), Sydöstra Skånes samarbetskommitté (SÖSK). Malmö 1982. 81, (42) s.

317 *Andersson, Majt,* Regementsgatan, en pulsåder i Malmö gatunät. Lund 1982. (17) bl. – Uppsats vid Kulturgeografiska institutionen, Lunds universitet.

318 *Falk, Thorbjörn,* Olust och stridigheter ger dålig arbetsmiljö i Malmö Taxi. – (Transportarbetaren. 1982:3, s 20-21.) Reportage.

319 *Salomonsson, Bengt,* Varudistribution då. – (Elbogen. 1982:1, s 37-40.) – Bilder av hästdragna transportfordon i Malmö omkr. 1910.

320 *Svärd, Jan,* Malmö satsar hårt på trafiksäkerheten. Särskilda lastzoner för yrkesförarna. – (Svenska vägföreningens tidskrift. 1982:2, s 23, 38.)

321 *Wijk, Åke,* Trådbussutredningen presenteras, – (ML-nytt. 1982:6, s 4-5.) – Förstudie om införandet av eldrift i kollektivtrafiken i Malmö.

Järnvägar:

322 *Georgsson, Lars-Olof, & Janstad, Hans,* Sillatåget åter på spåret. – (Arb. Specialbilaga. 24/5. 4 s.) – Malmö-Limhamns järnväg.

323 *Hansson, Mille,* Det var en gång en järnvägsstump. – (SDS 30/4.) – Klagshamn-Tygelsjö Järnväg (KTJ).

324 *Lavesson, Göran, Persson, Tom, & Thomasson, Göran,* Simrishamnsbanan på senare år. Kristianstad 1982. 96 s. – Malmö-Simrishamns järnväg.

325 *Torgersson, Christer,* Malmö-Genarps järnväg. – (FK Tretusenfyra. 1982:3, s 1-3.)

Sjöfart:

326 *Berglund-Dehlin, Lennart,* Ett svenskt-danskt Öresundsbolag. – (SDS 20/12.)

327 *Malmsten, Bror,* Barken William Volckens, Viken-Malmö. – (Elbogen. 1982:1, s 5-12.)

Flyg:

328 *Abelin, Rudolf,* Flygplatsen och näringslivet. – (SDS 15/2.) – Den kvarvarande delen av Bulltofta flygplats.

329 *Mustelin, Lars,* Sturup fyller 10 och sover aldrig. – (SDS 5/9.) – Reportage.

330 *Mårtensson, Sten,* Malmö-Sturup 10 år. – (Malmöperspektiv. 1982:2, s 22-25.) – Historik över trafikflyget i Malmö.

331 *Ohlsson, Jan,* Transair i våra hjärtan. – (I luften. Flygets årsbok. 1982, s 132-143.)

332 *Sturup* 10 år. Flygfest . . . (Utg. av) Flygklubben Malmö-Sturup. Sturup 1982. 64 s. – Bl.a. s 4-5: Mårtensson, Sten, Malmö – trafikflygets vagga. – Dessutom artiklar om Sturups flygplats och därtill knutna organisationer och företag.

333 *Varför* sveks Transair? – (Transportarbetaren. 1982:9, s 17-19.)

Q. Ekonomi och näringsväsen

334 *Detaljhandeln* i Malmö 1981. (Utg. av) Malmö stadsbyggnadskontor. Malmö 1982. (4), 47 s. (12) bl. 1 karta.

335 *Lokal* samverkan – fördelar för näringsliv och kommun? Erfarenheter från en decentraliserad industripolitik byggd på lokala initiativ. (Utg. av) Statens industriverk. Sthlm 1982. 185 s. – (SIND. 1982:7.) – S 128-137: Fosieby – föregångsexempel för företagsgrupper.

336 *Tullplats* Limhamn 100 år. (Sign.:) Broskådaren H.P. – Limhamnsposten. 1982:4, s 4-5.) – Huvudsakligen om tullväsendet och sjöfarten i Limhamn.

Jakt och fiske:

337 *Östberg, Otto,* Malmö Viltvårdsförening 1902 27/3 1982. – (MVF-bulletinen. 1982:1, s 4-5.)

Parker:

338 *Friberg, Per,* Låt inte maskinerna få dominera människorna. – (SDS 4/12.) – Stadsträdgårdsmästaretjänsten i Malmö. – Även publ. i SkD 10/12 under annan rubrik.

339 *Upptäck* det gröna Malmö. Text och layout: Bill Agerhem . . . (Utg. av Malmö gatukontor. Parkavdelningen.) Malmö 1982. 15, (1), s. – Rekreationsområden i Malmö.

Hotell och restauranger:

340 *Janstad, Hans,* Han har hängt med på noterna ett helt liv . . . – (Arb. 31/12.) – Intervju med Lars Lendrop, Savoy Hotel.

341 *Sjöström, Thorvald,* Matsalen man aldrig glömmer. – (Arb. 27/12.) – Förf:s minnen från Savoy Hotel på 30-talet.

342 *Thulin, Sonja,* Lars har satt Malmö på restaurangkartan. – (SDS 8/10.) – Intervju med Lars Lendrop, Savoy Hotel.

SÄRSKILDA FÖRETAG

343 CARDO. *Gladh, Christer,* . . . inför nya vägval. – (SDS 9/8.)

344 – *Kuuse, Jan,* Sockerbolaget-Cardo 1907-1982. Malmö 1982. 304 s.
345 – *Norrman, Alf,* Sockerbiten alla flockas kring vill lämna – sockret! – (Veckans affärer. 1982:25, s 48-50.)
346 – *Vågar* Cardoledningen ta språnget? – (Affärsvärlden. 1982: 29/31, s 12-15.) – Företaget och gentekniken.
347 EUROC. *Ekdahl, Lennart,* Euroc flyr byggkrisen. – (DN 7/3.)
348 – *Gladh, Christer,* Förutseende räddade cementjätten ur byggkrisen. – (SDS 29/5.)
349 – *Reinius, Ulla,* Marknadskollaps för Dynpac slår hårt på Eurocs årsvinst. – (Veckans affärer. 1982:40, s 82-83, 85.) – Intervju med Sven Borelius.
350 KOCKUMS. *Dietl, Thomas,* Kockums får 1300 Mkr för Saudibåtarna. Underleverantörerna suger åt sig 520 Mkr. – (Dagens Industri. 16/2.)
351 LOCKARPS BAGERI. *Wallström, Eivor,* Vi bakar skånskt för skåningarna. – (SkD 10/11.) – Reportage.
352 MALMÖ BRYGGERI AB. *Karlsson, Kurt,* En epok är över. Nu rivs bryggeriet. – (Arb. 27/5.)
353 PLM. *Gladh, Christer,* Från kaffe och sill till sopor och plast. – (SDS 25/8.)
354 – *Pressen* ökar på PLM – räcker åtgärdspaketet? – (Affärsvärlden. 1982:20, s 26-30.)
355 PORTIA AB. *Hedberg, Thomas,* Här görs slipsar till tusen. – (Arb. 25/10.) – Reportage.
356 PÅGENS. *Ellgren, Christer,* Pågens har problem med lantbrukarna och myndigheterna. – (Kooperatören. 1982:6, s 25-26.)
357 SKÅNSKA BANKEN. *Norrman, Alf,* Ny generation både internt och bland kunderna gav vinnarplats. – (Veckans affärer. 1982:20, s 72-73.)
358 SKÅNSKA CEMENTGJUTERIET. *Franchell, Eva,* Skåningarnas ägarkarusell: Stoppar både BPA och fonder. – (Byggnadsarbetaren. 1982:20, s 10-12.) – Intervju med Bengt Haak, s 12.
359 – *Johard, Carl-Olof,* SCG-chefen: "Bara inte (s)-projekten stannar hos staten". – (Veckans affärer. 1982:34, s 76-77, 79.) – Intervju med Birger Löwhagen.
360 – *Sundqvist, Sven-Ivan,* Skånska Cementgjuteriet. Kärvare tider på 80-talet. – (DN 23/5.)
361 – *Utlandet* avgör 1980-talet för Cementgjuteriet. – (Affärsvärlden. 1982:41, s 26-33.)
362 SOCKERBOLAGET. *Ekman, Anne-Marie,* Mycket annat än bara vanligt socker i framgångsrik företagsutveckling. – (Livsmedelsteknik. 1982:3, s 108-110.)
363 SONESSONS AB, WILH. *Gladh, Christer,* Sonessons. – (SDS 19/5.)
364 STRANDS ISFABRIK. *Gisby, Catarina,* På farfars tid var Bulltofta en glaciär. – (SDS 18/7.) – H.W. Strands isfabrik. Intervju med Wallis Strand.
365 SYDKRAFT. *Bjurling, Oscar,* Sydkraft – samhälle. En berättelse i text och bild. Malmö 1982. 339 s.
366 – *Devalvering* och nya skatter ger Sydkraft kärva år. – (Affärsvärlden. 1982:48, s 22-23, 25-28.)
367 – *Sjögård, Göran,* "Så började vi . . .". Sydkraft 75. 1906-1981. Malmö 1981. (32 s.)
368 TRACK TAPE AB. *Gylling, Claes,* Kassettfabrik planerar sysselsätta 70 – men skatt hotar jobben. – (Arb. 17/2.) – Reportage.
369 – *Åkerman, Bo G,* Nu börjar banden snurra igång på allvar. – (SDS 16/5.) – Reportage.

R. Idrott, lek och spel

370 *Aminoff, Bimbi, & Andersson, Leif Å,* Baltic Club. Klubben som satsar på uppsökande verksamhet. – (Svensk idrott. 1982:2, s 32-33.) – Reportage.
371 *Asplund, Johan,* Ett ostämt piano är hemskt. – (SDS 14/11.) – Intervju med Lennart Strand.
372 *Eklund, Björn,* Svenskt derby genom tiderna. – (Ridsport. 1982:12, s 14-15; 1982:13, s 14-15; 1982:14, s 16-17; 1982:15, s 16-17.) – Derbyloppen på Jägersro.
373 *Malmö* gymnastikförbund. – (Gymnastikbladet. 1982:8, s 1-10, 13.) – Temanummer om gymnastikföreningarna i Malmö.
374 *Mårtenson, Jan,* Ingen har kommit längre på 100 meter. – (Aktuellt i politiken (s). 1982:19, s 17-19.) – Intervju med Lennart Strandberg.
375 *Stålhammar, Curt-Åke,* Idrott åt alla i Sveriges Klondyke. – (Limhamnsposten. 1982:2, s 48-49.) – IFK Klagshamn.
376 – IFK Klagshamn 60 år. Jubileumsskrift. (Klagshamn 1982.) 80 s.
377 *Svenning, Olle,* Fotboll då och nu. – (Genarps idrottsförening 50 år. Genarp 1981, s 29-31.) – Fotboll i Malmö.
378 *Zäll, Ingmar,* Du platsar inte – tyvärr! Idrott – utslagning – ansvar. Malmö 1982. 144 s. – (Idrottsbiblioteket.) – Bygger på "författarens praktiska försök i malmöförorten Oxie".

S. Krigsväsen

379 *Munck af Rosenschöld, Thomas,* Örlogsbasen i Malmö. Kommentarer till en gammal bild. – (Elbogen. 1982:1, s 1-4.)
380 *Skånska* luftvärnsregementet 40 år i Malmö. 1942-1982. En minnesskrift. Malmö (1982). 75 s. – Bl.a s 8-39: (Torfgård, Hans), Skånska luftvärnsregementets historia. (Utvidgad version av tidigare publ. historik. Se Malmö-litteratur, 1980, nr 390.)

U. Naturvetenskap

381 *Arenlid, Wilhelm,* Pildammsparken. Nordöstra delen. Malmö (1981?). 11 bl. – Studiedagsmaterial, för

låg- och mellanstadielärare vid Lärarhögskolan, ägnat träd och buskar, fåglar, insekter m.m. – Duplic.

382 *Bentz, Per-Göran,* Dödsorsaker, dödlighet och livslängd hos turkduvorna, Streptopelia decaocta, i Malmö. – (Anser. 1982:2, s 93-104.)

383 *Holland, Brian,* Limhamn quarry. – (Guide to excursions in Scania. Uppsala 1982, s 49-54.) – I serien: Sveriges geologiska undersökning. Ser. Ca. Nr 54.

384 *Karlsson, Jonny,* Ornitiologiska undersökningar i Spillepengsområdet. – Sammanfattning av resultat och värderingar ur naturvårdssynpunkt. Rapport utförd 1982 på uppdrag av Sydvästra Skånes avfallsaktiebolag (SYSAV). – (Lokalisering av regionalt avfallsupplag i sydvästra Skåne. Utredningsetapp 2. Bilaga. Malmö 1982, s 35-39.

385 *Kraft, John,* Floran i Käglinge f.d. grustag. – (Lunds botaniska förening. Medlemsblad. 1982, s 15-32.)

386 – Käglinge rekreationsområde. Florainventering 1981-82. Malmö 1982. 38 bl. – Duplic.

387 *Laestadius, Anneli, & Nilsson, Karin,* Exkursion i Pildammsparken. Malmö 1981. (2), 8 bl. – Exkursion från Lärarhögskolan i Malmö, huvudsakligen ägnad insekter och plankton. – Duplic.

388 *Olsson, Hans, & Bramryd, Torleif,* Tungmetallgradienter i tätortsmiljö. Föroreningsspridning från ett industriområde i östra delarna av Malmö hamn. Rapport till Statens naturvårdsverk. Lund 1982. 73 s. – Duplic.

389 – & – Tungmetallgradienter i tätortsmiljö. Upptagning i ogräs, grönsaker och svampar i Malmöområdet. Rapport till Statens naturvårdsverk. Lund. 1982. 38 s. – Duplic.

390 *Ståhl, Kristian, & Ullman, Magnus,* En Aythya-hybrid med drag av amerikansk brunand. – (Anser. 1982:3, s 190-191.) – Troligen hybrid mellan vigg och brunand. Iakttagen i kanalen vid Amiralsbron 17 mars 1982.

391 *Wigforss, Mikael,* Botanisk inventering och naturvårdsbedömning av Spillepengs- och Tjustorpsområdet. – Sammanfattning. Rapport utförd på uppdrag av Sydvästra Skånes kommunalförbund. – (Lokalisering av regionalt avfallsupplag i sydvästra Skåne. Utredningsetapp 2. Bilaga. Malmö 1982, s 19-33.)

392 – Floran på Bunkeflo strandängar. Malmö 1982. 9 bl. – Inventering av kärlväxtfloran på uppdrag av Malmö kommun. – Duplic.

393 – *& Johansson, Jan Th,* Kalkkrassing vid Lernacken i Skåne. – (Svensk botanisk tidskrift. 1982:1, s 46.)

V. Medicin

394 *Anagrius, Leif,* Kirurgibyggnaden vid Malmö allmänna sjukhus. – (Sjukhuset. 1982:10, s 527-529.)

395 *Arbetsterapin.* – (Sjukvårds Ronden. 1982:4, s 2-35.) – Temanummer om arbetsterapi vid Malmö allmänna sjukhus.

396 *Bergdahl, Ulf,* Miljömedicin i Malmö. – (Sjukvårds Ronden. 1982:1, s 34-37.)

397 *Boberg-Lundholm, Jette,* Alla missbrukare är inte utslagna. – (Narkotikafrågan. H 20/21, 1982, s 24-25.) – Narkotikaproblem i Malmö.

398 *Ersgård, Hans,* Apoteket Fläkta Örn i Malmö tiden 1731-1820. – (Svensk farmaceutisk tidskrift. 1982:5, s 16-31.)

399 – Apoteket Fläkta Örn i Malmö och dess första innehavare 1731-1820. – (Elbogen. 1982:4 s 113-130.)

400 *Gauffin, Bengt Göran,* Malmö MS-förening. – NHR-Malmö 10 år. Fotografierna . . . av Kjell -Åke Christensson. Malmö 1982. 44 s.

401 *Harrie, Jonas,* Apoteket i Ellenbogen – Malmös "doldis-apotek". – (Arb.-SkD 8/8.)

402 *Hebrand, Torsten, & Jaenecke, Fritz,* Nya kirurgibyggnaden MAS. – (Sjukhuset. 1982:10, s 534-537.)

403 *Heister, Bengt,* Bygg ut mellanvården! – (SkD 10/11.)

404 – Kostnaden för "onödig" vård. – (SDS 20/1.)

405 – Mellanvården i Malmö. – (SDS 1/11.)

406 – Tyst misshandel. – (Arb. 16/11.) – Nedläggningen av medicinavdelningen vid Östra Sjukhuset.

407 *Hulth, Anders,* Den öppna vården i Malmö. – (SDS 16/12, 17/12.) – Distriktsläkarvården i Malmö. – Med diskussionsinlägg 23/12 av Roland Hörlin och Elisabeth Jacnson.

408 *Johansson, Birgitta,* "Bästa vården i landet", men det knakar i sista länken. – (Socionomen. 1982:30, s 6-7.) – Reportage om narkomanvården i Malmö.

409 *Kristenson, Hans,* Dold alkoholism. Kartläggning och prevention. Sthlm 1982. 115 s. – (Delegationen för social forskning. Rapport. 1982:5.) – Bygger på undersökning av män boende i Malmö.

410 – Kartläggning och prevention av storkonsumtion av alkohol bland medelålders män i Malmö. – (Alkohol och narkotika. 1982:5, s 2-7.) – Referat av förf:s diss. – Kommentarer av andra forskare, s 8-18.

411 – Studies on alcohol related disabilities in a medical intervention programme in middle-aged males. Malmö 1982. 188 s. – Diss. Lund. – S 1-66: Sammanfattning. – S 67-188: 8 uppsatser.

412 *Lennholm, Bo,* Screening och vård av medelålders riskgrupper. Hälsokontroll, behandling och forskning integreras. – (Läkartidningen. 1982:49, s 4652-4655.) – Intervju med Erik Trell. Avdelningen för förebyggande medicin vid Malmö allmänna sjukhus.

413 *Liden, Doris,* Ny epok i sjuksköterskehistorien. Utbildningen ändras – Brita Granlund slutar. – (Sjukvårds Ronden. 1982:2, s 21-24.) – Sjuksköterskeutbildningen i Malmö fr.o.m. 1983 inordnad i den kommunala högskoleutbildningen.

414 *Nilsson, Ingrid,* Elefanter och ormar bland patienterna. – (Trelleborgs Allehanda. 18/5.) – Reportage från Djursjukhuset i Malmö.

415 *Nya* kirurgibyggnaden vid Allmänna sjukhuset i Malmö tagen i bruk. Av Sonja Andersson . . . – (Sjukhuset. 1982:10, s 531-533.)

416 *Olsson, Ingrid,* Hundar, katter , fåglar – här är djurens eget sjukhus. – (Arb. 7/2.) – Reportage från Djursjukhuset.

417 *Ottosson, Ola,* Psykiatriutredningens tredje etapp nu avslutad. – (Sjukvårds Ronden. 1982:4, s 46-48.) – Referat av utredning om den psykiatriska vården i Malmö. – Etapp 1 refererad i Sjukvårds Ronden, 1980:3, s 22-27.

418 *Persson, Bertil,* The natural history of rheumatic fever and rheumatic heart disease in Malmö. With a special chapter on roentgen findings by Bertil Persson and Peter Aspelin. Malmö 1982. 172 s. – Diss. Lund. – Även publ. som suppl. till Acta Medica Scandinavica, nr 666.

419 *Ramsby, Åge,* Miljömedicinsk enhet på väg i Malmö? Kommunalanställd länsläkare organiserade expertråd. – (Läkartidningen. 1982:47, s 4359-4360.) – Intervju med Ulf Bergdahl och Staffan Skerfving.

420 *René, Nils,* Gösta Nilsson i pension: Har spänt upp tandhälsans profylaxparaply i Malmö . . . – (Sjukvårds Ronden. 1982:3, s 30-32.)

421 – En tandklinik i nybyggarland. – (Sjukvårds Ronden. 1982:2, s 41-44.) – Tandklinik i ny vårdcentral i Oxie centrum.

422 *Robertson, Bertil,* Ambulanssjukvård – akutsjukvård. – (SDS 26/7.) – Om ambulansverksamheten i Malmö. – Genmäle av Hans Rode och Roland Lundberg 10/8 med svar av Bertil Robertson 1/9.

423 *Samuelsson, Sven-Mårten, & Wallengren, Brita,* Dagssjukvård på servicecentrum. Några resultat från en försöksverksamhet i Malmö. – (Socialmedicinsk tidskrift. 1982:1, s 40-44.)

424 *Wallin, Åke,* Dödligheten i Malmö. – (SDS 27/12 1981.) – Med genmäle av Ulf Bergdahl 7/1 1982 och svar av Åke Wallin 15/1.

425 *Westerberg, Anders,* Primärvården byggs ut i Malmö. – (Sjukvårds Ronden. 1982:2, s 26-28.)

426 *Åberg, Gunnar,* Apotekarna på Fläkta Örn och deras medicinalväxtodlingar. – (Svensk farmaceutisk tidskrift. 1982:5, s 34-44.)

427 – Carl Wilhelm Scheeles tid på Fläkta Örn i Malmö. – (Svensk farmaceutisk tidskrift. 1982:5, s 45-48.)

428 *Äntligen* – nu har nya kirurgibyggnaden tagits i bruk. (Av) Sonja Andersson . . . – (Sjukvårds Ronden. 1982:2, s 2-11.)

REGISTER

Abelin, R 328
Adolfsson, G 127
Agerhem, B 205
Agri, J 192
Alkoholproblem 409-411
Allm sjukhuset 394, 395, 402, 412, 415, 417, 428
Almquist, G 272
Almroth, E 40
Améen, M 316
Aminoff, B 370
Amnegård, K 25
Anagrius, L 394
Andersson, A-C 256
Andersson, B 206
Andersson, H 136, 163, 178, 192
Andersson, L Å 370
Andersson, M 317
Andersson, P 3, 4
Andersson, Å E 296
Andersson-Koverberg, C 122
Andrée, D 61
Angelin, E 128
Anglert, M 122
Anne Judekvinna 161
Apoteket Fläkta Örn 398, 399, 426, 427
– Läkarhuset Ellenbogen 401
Arbin, G 181
Arén, H 75
Arenlid, W 381
Arkeologi 111-122
Arte, B 59
Aspelin, P 418
Asplund, J 371
Aurell, B 12, 62
Avfallshantering 283, 284, 286

Bager, E 63, 71, 72, 125, 129, 160, 162, 179, 226, 227
Baltic Club 370
Barnkultur 14, 15
Barnomsorg 273
Barnsjukhuset 163
Behring, B 88, 97, 98, 103
Bellevuegården: arkeologi 117
Benn, M 66
Bentz, P-G 382
Bergdahl, U 396, 419, 424
Bergendahl, J 253
Berglund-Dehlin, L 326
Bergsten, U 228
Bergström, C F 221
Berkling, A L 133
Berntsson, Å 17
Bialitt (värdshus) 165
Bibliografi 3, 4
Bibliotek 2, 5-11, 21, 23, 183-185
Billberg, I 111, 122
Bjerrome, K 207
Bjerstedt, Å 47
Bjurling, O 274, 365
Bjurwill, C 54
Björhem, N 112, 113
Björkqvist, A 261
Blidfors, J 149
Boberg-Lundholm, J 397
Bodelius, L 280
Boklund, H-G 275
Bolinder, J 1, 56
Borelius, S 349
Borin, J 95
Bostadsförsörjningsprogram 254
Boström, C 304
Bramryd, T 388, 389
Brandstationen 163
Brandväsen 163, 276, 278
Broman, M 207
Broskådare H P (sign) 336
Brottsoffer 228
Buddhistcentrum 26
Bulltofta: arkeologi 116
– flygkapn 229
– flygplats 328
Bunkeflo 169
– växter 392
Bunkeflostrand 208
Bunte, O 290, 291
Bunths skola 55
Burenhult, G 114
Busstrafik 316, 321
Butiksstölder 233
Bögesdatter, K 160

Calsapeu-Layret, J 258
Calle Glader (pseud) 142
Canon, H 165
Cardo AB 343-346
Carlsson, C H 139
Carlsson, F 17
Carlsson, G 236
Cavalli-Björkman, H 130
Centralstationen 163, 165
Cheesman, B 66
Christensson, K-Å 400
Claeson, I 65
Cronberg, O 134

Dahl, P 64
Dahlqvist, R 131
Dahlström, H 132
Dahlström, I 132
Dahlström, M 310
Dalin, E 276
Delin, C-O 298
Derbring, L 41
Derbylopp 372
Detaljhandeln 334
Deutsche evangelische Gemeinde 32, 38
Dhejne, H 168
Dietl, T 350
Djursjukhuset 414, 416
Dockteater 95
Dominique, K 84
Dringenbergska/Dringelbergska liberiet 2

Eden (industrihus) 288
Edgren, L 197
Edwards, F 68
Edvardsson, B 299
Ekblom, H 245
Ekdahl, L 347
Eklund, B 372
Ekman, A-M 362
Elbussar 321
Elg, M 180
Elimförsaml 37
Ellgren, C 200, 356
Embreus, B 229
Energiförsörjning 279, 281, 282, 285-287, 290-295
Engler, W 42
Englund, L 64
Engquist, O 43
Enlund, S 153
Enoksson, G 6
Eriksfälts församl 33
Eriksson, C-Å 108
Eriksson, L 17
Ernestad, P 21
Ersgård, H 398, 399
Erwö, A 61
Eskenazi, V 194
Estham, I 73
Euroc 347-349
Euroc-byggnaden 67

Fagerström, A 173, 237

Falk, B 26, 201
Falk, T 318
Falskmynteri 227
Fernlund, S 74
Flensmarck, T 126, 143, 161, 230
Flyg 328-333
Fläkta Örn, Apoteket 398, 399, 426, 427
Folkdräkter 70
Folkets hus 242
– – teater 92
– park 95, 242
Fosie 169
– arkeologi 112, 113
– industriby 207, 335
Franchell, E 77, 209, 358
Frankl, E 89
Fransson, H 277
Friberg, P 338
Friluftsstaden 75, 79
Fritid Malmö 214, 245
Fritidsverksamhet 236, 237, 239-241, 243
Fyhring, G 108
Fåglar 382, 384, 390
Fångvårdsanstalten 234
Färdtjänst 210, 264
FÖL-projektet 43, 44, 50
Föreläsningsfören 45, 46, 49

Gauffin, B G 262, 400
Geijer, L 229
Generalplanen 216, 225
Gennser, M 210
Georgsson, L-O 322
Gerhard (pseud) 188, 189, 202
Gisby, C 364
Gladh, C 343, 348, 353, 363
Gonzales, A 76
Grahn, S 238
Gran, B 43, 44
Granlund, B 413
Grönberg, A 234
Grönlund, A 263
Grönområden 205, 220, 339
Gustafsson, K E 22
Gustafsson, N 300
Gustafson, R 90, 92, 170
"Gyllene Tuppen"-huset 260
Gyllin, Y 301
Gylling, C 368

Haak, B 358
Hallberg, J 150
Hallberg, L 239
Halvegård, G 211
Halvegård, O 93
Hammarskiöld, H 67
Hampus (pseud) 190
Handelsanställdas förbund 244
Handikappade 262, 264
Handikappbadet 238
Hansson, C 66
Hansson, M 186, 323
Hansson, P A 133
Hantverk: hist 274
Harrie, J 45, 401
Hebrand, T 402
Hedberg, L 96
Hedberg, T 355
Hedlén, B 210, 271, 272
Hedmanska gården 173
Heister, B 403-406
Hejll, L 199
Helander, O 46
Helgeandskyrkan 34
Hellsten, J 134
Hemmel, M 23
Hemtjänstprojektet 265
Henje-Sjöholm, I 194
Henriksson, A-G 237
Herbst, H 226
Hernbrant, T 65
Hersvall, M 40
Hindby: arkeologi 114
Hjort, B 41
Holland, B 383
Holm, G 173, 181
Holmen 165
Holmquist, M 27
Holmström, B 5
Holmström, L-G 24
Horn, Hotell 163
Hotell Horn 163
– Savoy 163, 340-342
– Tunneln 76
Hovrätten 231. 232
Hultén, B 302
Hultén, C O 135
Hulth, A 407
Humlegatan 165
Husie 169
Hyllie 169, 182
– arkeologi 118
– församl 39
– kyrkan 74
Håkansson, N-H 228
Hårde, U 256, 257

Hästfordon 319
Häxprocesser 161
Höga Mölla 174, 175
Högaholm 260
Högestätt, E 62
Högre läroverk f flickor 55
Hörjel, N 296
Hörlin, R 407

IFK Klagshamn 375, 376
Industri: hist 274
Ingvarson, A 148, 154, 266

Jaenecke, F 402
Jaenson, E 407
Janstad, H 165, 322, 340
Jarnbring, B 237
Jensen, L 282
Jensen-Söderquist, K 268
Johannesson, H 258
Johansson, A 256
Johansson, Birgitta 408
Johansson, Bo 213
Johanson, E 224
Johansson, H 65
Johansson, J T 393
Johansson, L 140, 144
Johanson, S 303
Johard, C-O 359
Jonhäll, B 91
Jonsson, B I 166, 187
Jonsson, R 99
Josefina fritidsgård 240
Juhlin, C-H 59
Jägersro 372
Järnvägar 163, 165, 316, 322-32
Järvegren, P-O 259
Jönsson, B 214, 245
Jönsson, G 13
Jönsson, K-A 221
Jönsson, T 48, 266-268

Kaalø, S 57
Kampmark, U 62
Kaplan, T 99
Karlsson, J 384
Karlsson, Kurt 304
Karlsson, Kurt, (1912-) 352
Kartor 195, 196
Killander, A 136
Kirseberg 169, 183-185
– Höga Mölla, 174, 175
– vattentornet 77
Kjellgren, L 137, 138

Klagshamn 186, 187, 208
Klagshamn-Tygelsjö järnväg 323
Kockums 350
– Holme 165
– verkstadsklubb 250
Kolkraftverk 290-295
Kollektivhus 260
Kollektivverkstaden f konstnärer 61
Konsthallen 62
Kooperation 200-204
Kordina, B 193
Korosec-Serfaty, P 194
Kraft, J 385, 386
Krematorier 28
Kristenson, H 409-411
Kroksbäck 213, 223, 289
Kubu, M 305
Kullenberg, A 100
Kulturdebatt 12, 13
Kung Karl (restaurang) 165
Kuuse, J 344
Kvarnby: kritbrott/flintgruvor 121
Kvinnomisshandel 269
Kyrkogårdar 28
Käglinge: växter 385, 386
Källsbo, A 216
Könnicke, H 72

Laestadius, A 387
Lagerbäck, B 228
Landberg, Å 245
Lange, E 282
Lantmäteriarkivet, 195, 196
Lappalainen, P 245
Larsson, G 176
Larsson, L 115, 116
Larsson, M 117
Larsson, P 6, 118
Larsson, R 205
Larsson, S 261
Larsson, T 167
Lauri, I 255
Lavesson, G 324
Lembkeska huset 171
Lempert, G 81, 82
Lendrop, L 340, 342
Lennholm, B 412
Lenormand, Y 256
Lepiksaar, J 115
Lernacken: växter 393
Lethilä-Olsson, M 145
Liber Förlag 1
Liden, D 413
Lignell, G 33
Liljenberg, B 168
Limhamn 169, 188-191, 215
– bibliotek 6
– brandväsen 276
– församlingshuset 176
– kalkbrottet 281, 383
– Linnékyrkan 29
– sjöfart 336
– tullväsen 336
– Ön 190, 290-295
Limhamns Handels AB 202
– konstfören 65
– missionsförsaml 29
– sjömanshem 25
Lindahl, A 137
Lindahl, B 205
Lindberg, A L 66
Lindeberg, P D 49
Linder, L 104
Linder, S 279
Lidnh, S 50
Lindström, N 138
Linnermark, N 307
Ljung, E 139
Lockarps Bageri 351
Lorenzen, J A 217
LOS-projektet 40
Lovén, B 11
Lundberg, R 259, 422
Lundgren, E 30
Lundgren, M 58, 105, 308
Lundin, T 245
Lundquist, T 270
Luterkort, G 109
Lv4 380
Lyttkens, C H 194
Lång, H 17, 106, 152
Läkarhuset Ellenbogen: apoteket 401
Lärarhögskolan 47
Löfgren, H 51
Löwhagen, B 359

MAFF-projektet 236
Malmborgska mordet 165
Malmsten, B 327
Malmö Bryggeri AB 352
– fornminnesfören 19
– föreläsningsfören 45, 46, 49
– högre läroverk f flickor 55
– gymnastikförbund 373
– kommunala bostads AB 259
– MS-fören 400
– prästsällskap 35
– socialdemokr ungdomsklubb 149
– symfoniorkester 81, 82
– Taxi 318
– Teater 90
– viltvårdsfören 337
– visförlag 138
Malmö-Genarps järnväg 325
Malmö-Limhamns järnväg 322
Malmö-Simrishamns järnväg 324
Malmö-Ystad: järnväg/buss 316
Malmöhus (fängelset) 165
Markhushållning 216, 221, 225
Mauritzon, B 59
Maxe, B 181
Meijling, A 16
Melander, B 221, 268
Meldal, E 140
Melldahl, L-E 246
Melodigångens fritidshem 236
Mets, J 218
Miljöförstöring 388, 389
Miljömedicin 396, 419
Miljöstiftelsen 280
Millbourn, I 18
MKB 259
Modéer, K Å 19, 129, 163, 231, 232
Moding, P 219
Mogensen, L 194
Munck af Rosenschöld, T 379
Murat, L 259
Museer 16-20, 56, 91, 93, 275
Musik 81-87
Musikens hus 85
Musikhögskolan 64, 78, 84, 86
Mustelin, L 329
Myntverket 126
Månsson, B 259
Mårtenson, J 151, 155, 156, 374
Mårtensson, S 330, 332

Narde, E 122
Narkotikamissbruk 397, 408
Naturgas 277
NHR-Malmö 400
Nielsen, B 122
Nihlgård, B 307
Nilén, H 247
Nilsson, A 245
Nilsson, F 203
Nilsson, G 420
Nilsson, I 414

Nilsson, Karin 387
Nilsson, Karl-Åke 220
Nilsson, Kjell 284
Nobis, E 258
Nordbeck, B 146
Nordsjö Färg AB 247, 249, 278
Nordström, M 79
Nordström, S 84, 85, 99
Nordström-Holm, G 271
Norrman, A 345, 346, 357
Norrman, S 221
Numismatik 125, 126
Nyblom, G 141
Nydrén, G 240, 241
Nöjman, C R 142
Nömmik, E 285

Ohlsson, J 331
Olivercrona, G 130
Ollén, E 272
Ollsen Guldsmid, H 143
Olsson, A 191
Olsson, C Å 222, 259, 292
Olsson, H 388, 389
Olsson, I 147, 416
Olsson, P A 107
Osbeck, H 144
Osbornson, H 52
Ossiannilsson, K G 145
Ottosson, O 417
Oxie 169
– arkeologi 117
– härad 192
– – folkdräkt 70

Palm, M 146, 147, 272
Palmér, K-G 255
Parker 338-339, 381, 387
Pauli, U 195, 196
Pehrsson, M 7
Persson, Bertil 222, 259, 292, 418
Persson, Bo 309
Persson, Bo Lennart 286
Persson, E S 75, 79, 148
Persson, T 324
Petersson, R 157
Pettersson, G 8
Pildammsparken 381, 387
Pile: fornlämning 120
Plankman (pseud) 248
PLM 353, 354
Polster, H 108
Poppe, G 110
Portia AB 355
Prostitution 165, 261, 263, 266, 267, 270
Psykiatriutredn 417
Pumpkraftverk 281, 287
Punkt (pseud) 92, 170
Pågens AB 356
Pålsson, R 246, 259, 310

Ralfnert, B 31
Ramsby, Å 419
Raue, A L 32
Reenberg, H 99
Regementsgatan 317
Reinius, U 349
Rekreationsområden 339
René, N 420, 421
Reuterswärd, C F 17, 67
Ribnell, A 59
Richter, B-E 142
Ringberg, B 121
Robertson, B 422
Rode, H 422
Romberg, L 165
Romberg, T 119
Roos, B 9
Rosborn, S 118, 120, 122, 163, 171, 179, 182
Rosendahl, L 93
Rosendahl, S 293, 294
Rosengård 169
Rosengårds servicecentrum 66
Rosenquist, K 33
Rosquistska stiftelsen 177
Rost, E 287
Rudebeck, E 121
Rue, M 223
Rummel, S 10
Rune, G 204
Runeson, H 7
Rydenfelt, S 109
Rådhuskällaren 165

Sagostundsverksamheten 149
Salomonsson, B 177, 319
Samlad skoldag 53
Samuelsson, S-Å 423
Sandberg, H 149
Sandell, H 150
Sandell, U 13, 89, 98-101
S:t Gertrud (kvarteret) 193
S:t Pauli församl 27
S:t Petri församlingshus 36
– kyrka 2, 71-73
– – kören 87
Satz, L 20
Saving, J 24
Savoy Hotell 163, 340-342
Scen- o manegemuseum 91
Scheele, C W 427
Schlyter, H 34-36
Schmitz, A 311
Segebro: arkeologi 115
Seger (koop fören) 201
Schlin, B 110
Siech, S 122
Simittchiev, V 68
Simonsson, I 39, 151
Sjuksköterskeutbildn 41, 413
Sjukvård 163
Sjöberg, S G 10
Sjöfart 326, 327
Sjögren, H 94
Sjögård, G 367
Sjöqvist, G 86
Sjöstedt, S 194
Sjöström, T 341
Skerfving, S 419
Skoglund, A 37
Skolbibliotek 11
Skytte, G 198
Skånes taltidning 21, 23
Skånska Banken 357
– Cementgjuteriet 358-361
– hovrätten 231, 232
– luftvärnsregementet 380
Sköldeborn, G 2
Slakthuset 163
Slangerup-Malmberg, B 123
Sockerbolaget 362
Solidar 200, 202-204
Sonesson AB, Wilh 363
Sophieholms förskola 66
Spillepeng: fåglar 384
– växter 391
Spillepengs avfallsupplag 283, 286
Stadsbiblioteket 5-9, 21, 23, 183-185
Stadsbyggnadskontoret 211
Stadsmissionen 31
Stadsteatern 88, 89, 93, 94, 96-110
Stadsträdgårdsmästaretjänsten 338
Stangertz, G 108
Stenberg, G 87
Stenberg, P 59
Stender, J 38
Stiernholm, K 40
Storm, E 108

Stortorget 168, 194
Strejker 248
Strand, L 371
Strand, W 364
Strandberg, Lars 249
Strandberg, Lennart 374
Strandhem 208
Strands isfabrik 364
Stråth, B 250
Sturup 329, 330, 332
Ståhl, K 390
Ståhlhammar, C-Å 375, 376
Stålnacke, S Å 69, 95, 96, 183-185
Stölten, C 41
Suell, E 124
Sundqvist, S-I 360
Svanberg, M W 17, 152
Svenning, C & M 15
Svenning, O 39, 224, 377
Svenningsson, L 224
Svenska byggnadsarb förb 246, 251
– elektrikerförb 252
Svensson, B E 53
Svensson, G 153
Svärd, J 237, 320
Sydkraft 365-367
Sydsv Dagbl 24, 163
– Kuriren 127
Sylvander, C 103-110
SYSAV 284
Säfvestad, U 113
Södergatan 168
Södra Sallerup: kritbrott/flintgruvor 121
– – prästgården 178

Talböcker 23
Taltidningen 21, 23
Tandvård 420, 421
Taxitrafik 318
Teater 88-110
Teatermuseum 93
Tekniska museet 56, 275
Ternbo, I 1
Thagaard, A-M 174, 175, 183-185
Thomasson, G 324
Thomasson, R 128
Thottska huset 165, 179
Thulin, S 342
Thunberg, K 158
Thörn, R 122
Tidman, Y 251, 252
Tidningar 21-24, 127, 163
Tjustorp: växter 391
Torfgård, H 380
Torgersson, C 325
Torpstad, C 259
Torup 180, 181
Track Tape AB 368, 369
Transair 331, 333
Trell, E 412
Triewald, M 275
Trygg-Hansa-byggnaden 80
Trygg-Hansa-tomten: utgrävn 122
Trådbussar 321
Träarbetarstrejken 1890 248
Tunneln, Hotell 76
Tvångsförvaltn av fastighet 253
Tyska församl 32, 38

Udriot, M 76
Ullman, M 390
Unga mödrar 235

Wahlgren, O 24
Wallengren, B 423
Wallin, Å 424
Wallström, E 351
Vattentorn: Kirseberg 77
Varudistribution: hist 319
Varvsarbetare 250
Weibull, C 70
Weibull, G 70
Verbaan, I 256
Wessling, C 256
Wessman, Å 206, 295
Vestbro, D U 260
Westerberg, A 425
Widerberg, Bertil 124
Widerberg, Bo 54
Wicchel, A 43
Wigforss, M 391-393
Wijk, Å 321
William Volckens (fartyg) 327
Winge, G 55
Winter, K 242
Wirén, H 60, 154-159
Vollmer-Nilsson, B 324
Vuoti, K 99
Våldet i skolorna 48
Värner Rydénskolan 42
Värnhems sjukhus: biblioteket 8
Västra Skrävlinge församl 30
Växtlighet 220, 385, 386, 391-393

Zachrisson, B 300, 302, 313
Zäll, I 378

Åberg, G 426, 427
Åberg, L 199, 243
Åkerman, B G 369
Åstrand, F 194

Öresundsbroprojektet 296-315
Öresundstrafiken 326
Örlogsbasen 379
Östberg, O 337
Östra sjukhuset 406

Att minnas vid dagens slut

Ingemar Ingers och Sture Kelfve in memoriam

AV KJELL Å MODÉER

Två hängivna arbetare i fornminnesföreningens hägn – båda med sina rötter i storstaden Malmö och dess omland – slutade sina dagar och det är angeläget att här i föreningens tidskrift erinra om deras gärningar.

Ingemar Ingers, som avled den 5 juni, 81 år gammal, var rektorsson från Hvilan i Åkarp och hans engagemang för Bara härad kom till uttryck i ett hängivet arbete i Bara härads hembygdsförening och för Burlövs gamla prästgård, som han både beskrivit och förevisat för Fornminnesföreningens medlemmar. Ingemar Ingers var landsmålsforskare till professionen och var verksam vid Landsmålsarkivet, från 1970 benämnt Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund. Hans stora kulturhistoriska insats för Malmöområdet var hans inventering av ortnamnen i Malmö. I elva omfattande och väldokumenterade artiklar, samtliga publicerade i föreningens årsskrift respektive tidskrift Elbogen under tidsperioden 1957-1978 har han belagt ortnamnsskatten för Malmö med omland. Dessa artiklar, som anges i nedanstående förteckning, utgör ett mycket viktigt bidrag till årsskrifterna och är sammantagna i dag en klassiker, väl ägnad att samlas och utges i en separat volym.

Ingemar Ingers var lokalpatriot i ordets bästa mening. Oförskräckt och engagerat tog han del i kulturpolitiska frågor. Han förenade stora kunskaper om sin hembygd med en medveten, finurlig, stillsam, men förvisso icke uddlös humor, och han framhöll ofta med stolthet sin frändskap med det skånska sinnelaget.

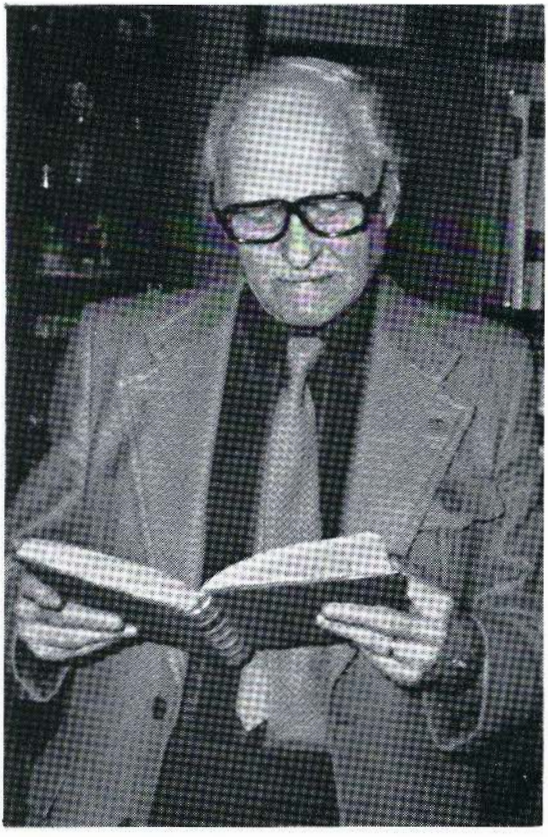
Fil. dr Ingemar Ingers.

Artiklar av Ingemar Ingers i Malmö fornminnesförenings publikationer

1. Gammalt Malmöspråk (MFÅ 1938)
2. Ortnamn i Malmö (MFÅ 1957)
3. Ortnamn i Malmö II F.d. Västra Skrävlinge socken (MFÅ 1958)
4. Ortnamn i Malmö III Limhamnsområdet eller f.d. Hyllie socken (MFÅ 1959)
5. Ortnamn i Malmö IV F.d. Fosie socken (MFÅ 1960)
6. Ortnamn i Malmö V F.d. Husie socken (MFÅ 1961)
7. Ortnamn i Malmö VI F.d. Södra Sallerups socken (MFÅ 1962)
8. Några Malmötraditioner, uppteckнade i Bara härad (MFÅ 1966)
9. Reformationslitteratur från Malmö. En språklig granskning (MFÅ 1967)
10. Ett bidrag till prosten A.P. Gullanders biografi (MFÅ 1968)

11. Ortnamn i Malmö VII Oxie, Lockarps och Glostorps socknar (MFÅ 1969)
12. Ortnamn i Malmö VIII Oxie, Lockarps och Glostorps socknar, forts. (MFÅ 1970)
13. Ortnamn i Malmö IX Bunkeflo socken (MFÅ 1972)
14. Ortnamn i Malmö X Tygelsjö socken (MFÅ 1975)
15. Gamla Burlöv – ett lämpligt utflyktsmål (Elbogen. Medlemsblad för Malmö Fornminnesförening nr 2 årg. 5 1975)
16. Ortnamn i Malmö XI Västra Klagstorps socken (Elbogen. Medlemsblad för Malmö Fornminnesförening nr 4 årg. 8 1978)

(En av 1:e arkivarien Göran Hallberg vid Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund utarbetad fullständig bibliografi över Ingemar Ingers tryckta skrifter och tidningsartiklar med drygt 600 nummer ingår i Sydsvenska Ortnamnssällskapets Årsskrift 1983)

Arkitekt SAR Sture Kelfve.

Sture Kelfve var den anspråkslöse visionären som hela livet kände sig tryggt förankrad i det sydskånska landskapet. Han var bördig från ett byggmästarhem i Kävlinge och började också sin bana inom byggmästaryrket. Det blev emellertid arkitektyrket som kom att fånga hans intresse. Sture Kelfve tillhörde de arkitekter som ur stadsarkitekten från Carl-Axel Stoltz' arkitektkrets på 1930-talets början trodde på ett framtida Malmö och många av hans arkitektarbeten bär prägel av denna framtidssyn.

Inte desto mindre tillhörde Sture Kelfve de trogna arbetarna i Fornminnesföreningen, där han nedlade ett engagerat och kunnigt arbete, som ledamot av föreningens styrelse under många år.

Som arkitekt fick han ägna stor möda, tid och intresse, åt restaureringsarbeten av historiska byggnader i Malmö centrum. Rådhuset, Jörgen Kocks hus, Kompanihuset, Diedenska huset och Dringenbergska gården kan här tjäna som exempel på byggnader där Sture Kelfve omsatte sitt livsverks huvudtes, att äldre byggnader skulle framstå som funktionella och levande delar av stadens byggnadsbestånd. Denna organiska syn på stadsmiljön var hos honom sällsport nyanserad och viktig i en tid då i synnerhet stora delar av Gamla stans äldre byggnadsbestånd kraftigt reducerades och då det fanns anledning att särskilt markera ett livskraftigt alternativ till totalsanering. Sture Kelfve tillhörde den utvalda skara som i arkitektyrket förenade teknikerns kunskaper och konstruktiva idéer med humanistens intresse och insiktsfulla engagemang. För hans betydelsefulla arbete inom föreningen och för hans bestående insatser såväl vad beträffar restaureringen av kulturhistoriska byggnader i Malmö som stadsmiljön tilldelades Sture Kelfve till sin 75-årsdag år 1980 hedersledamotskap i föreningen.

Fornminnesföreningen framför ett sista tack till Ingemar Ingers och Sture Kelfve för deras insatser för vår förening.

Utdrag ur Malmö fornminnesförenings matrikel december 1983

Hedersledamöter:

Bager, Einar, fil. doktor, konstnär
Bergh, Brita, fru (fr.o.m. 1983.04.27)
Kelfve, Sture, arkitekt SAR (död 1983.11.11)
Munck af Rosenschöld, Eva, fru (död 1984.01.20)
Munck af Rosenschöld, Thomas, f.d. borgmästare

Årligen betalande medlemmar, vilka inträtt under år 1983:

Andersson, Gulli
Andersson, Hans, B
Andersson, Percy
Aspelin, Kerstin

Bergh, Jan
Bramhed, Evert

Ekdahl, Karin
Emland, Erna

Fristedt, Gunvor

Hadefors, Walter
Hagberg, Ebba
Hansen, Lars
Hedengård, Lars-Göran
Hembygdsservice, Malmö Museum
Hyltén-Cavallius, Signe

Kayser, Carl-Axel
Kristiansen, Ejgil, Dyrlund

Lenzholt, Nils, Gunnar
Lindholm, Bo, Göran
Lundqvist, Olle

Nilsson, Bengt
Nilsson, Kerstin

Olsson, Bengt
Orwén, Håkan

Pedersen, Henriette
Persson, Hans
Persson, Kerstin
Persson, Ragnhild
Persson, Therese

Reepalu, Ilmar
Ryhall, Märtha

Sandberg, Carola
Sandberg, Erki
Schultz, Karin
Sjöström, Ramona
Söderholm, Saga

Thunholm, Bengt
Turesson, Mats

Wadstein, Aase

MALMÖ FORNMINNESFÖRENINGS STYRELSE:
Ordförande: Kjell Å Modéer, professor
V. ordförande och kassaförvaltare: John Hain, direktör
Sekreterare: Bengt Berggren, arkitekt SAR
Ledamöter: Bengt Salomonsson, museichef, Elsebeth Bager, fru
Suppleanter: Hans Ersgård, lektor, Olle Helander, lektor

Malmö fornminnesförenings verksamhet 1982

Årsmöte

Ordinarie årsmöte hölls den 21 april i Skovgaardssalen, Malmö museum. Efter årsmötesförhandlingarna följde ett föredrag av etnolog Lynn Åkesson med titeln "Sturup och Börringe för 50 år sedan. Bondeliv och statarliv i en skånsk bygd. Kring den svenska landsbygdskulturens omvandling och inflyttningen till städerna".

Cirka 120 medlemmar övervar årsmötet.

Efter årsmötesförhandlingarna och föredraget samlades 72 medlemmar till samkväm med Janssons frestelse, öl och kaffe i restaurant Vega.

Styrelsen

Under året har styrelsen sammanträtt sex gånger, den 1 februari, den 18 februari, den 15 april, den 9 juni, den 20 september och den 22 december.

Styrelsen har under året haft följande sammansättning: Professorn Kjell Å Modéer, ordförande, direktören John Hain, vice ordförande och kassaförvaltare, arkitekten SAR Bengt Berggren, sekreterare, 1:e intendenten Bengt Salomonsson, intendenten Sven Rosborn (t.o.m. 82.09.20), och fru Elsebeth Bager med lektorn, fil.lic. Olle Helander och lektorn Hans Ersgård som suppleanter.

Utflykter och föredrag

Den traditionella vårutfärden ägde rum Kristi himmelsfärdsdag, torsdagen den 20 maj och gick till Helsingör med omnejd.

Tre abonnerade bussar med Bengt Berggren, Sven Rosborn och Bengt Salomonsson som färdledare förde 125 deltagare via Helsingborg till Danska sidan där Flyndrupsgårdsmuseet, med Helsingör kommuns historiska samling, medeltidsborgen i Gurre samt Marienlysts slott och park besöktes.

Lunch intogs i Julebækshuset, nordväst om Helsingör.

Vid kaffet berättade arkitekten Hannes Stephensen om saneringsverksamheten i Helsingörs gamla stadskärna.

Efter lunchen ägnades eftermiddagen åt Sct Marie kirke och kloster. Vid besöket i kyrkan fick medlemmarna lyssna till en orgelkonsert varefter de kunde studera de upprustade kvarteren i stadskärnan under en promenad från kyrkan till de vid Havnegade väntande bussarna.

Lördagen den 16 oktober arrangerades en utfärd till Lund under rubriken "100-åringarnas Lund".

Först besöktes universitetshuset där professor Sten-Åke Nilsson vid konstvetenskapliga institutionen guidade i de intressanta rummen och visade den då pågående minnesutställningen kring universitetshuset och arkitekten Helgo Zetterwall.

Museichefen Eva Nordenson välkomnade sedan föreningens medlemmar till "Kulturen" i Boseby kyrka och berättade om Georg J:son Karlin, kulturhistoriska föreningens utveckling, verksamhet och nuvarande situation.

Förutom Boseby kyrka besöktes Blekingegården, Lembkeska gården (Borgarhuset) samt Herrehuset.

Kaffe med dopp intogs i Kulturens källare innan återresan anträddes.

I utfärden deltog 100 medlemmar.

Under hösten inleddes en söndagsföreläsningsserie kring Malmö historia i Malmö fornminnesförenings regi på Malmö museum.

Söndagen den 21 november höll lektor Inge Svensson det första föredraget under rubriken "Ett föränderligt samhälle, om malmöbons liv och arbete omkring 1850". Föreläsningen, som beledsagades av ljusbilder, samlade ett 50-tal åhörare.

Lördagen den 11 december visade intendenten

Sven Rosborn Petri kyrka och berättade om intressanta data i byggnadens historia.

Föreningen deltog söndagen den 5 december i Malmö museums arrangemang "Jul på slottet" med ett stånd för försäljning av föreningens alster och för information om föreningens verksamhet.

Publiceringsverksamheten

I augusti 1982 distribuerades till medlemmarna den kraftigt försenade årsskriften 1977.

Malmö fornminnesförenings tidskrift Elbogen, årgång 12 har utkommit med fyra nummer, nummer 1 den 24 juni 1982, nummer 2 den 1 oktober 1982, nummer 3 den 13 december 1982 samt nummer 4 den 25 februari 1983.

Ordföranden har varit ansvarig utgivare och som redaktörer har sekreteraren, ordföranden och Bengt Salomonsson tjänstgjort.

Elbogen nummer 2 tillägnades Einar Bager som ett uttryck för styrelsens tacksamhet för hans fortlöpande insatser i föreningens hägn.

Medlemsantal

Under året har föreningens medlemsantal utgjorts av fyra hedersledamöter, fyra ständiga medlemmar och 1043 betalande medlemmar samt 138 familjemedlemmar.

Medlemsantalet har ökat med 18 sedan föregående år.

Under året har 60 nytillträdande medlemmar registrerats och 56 fullbetalande medlemmar avförts ur medlemsregistret.

Leif Ljungbergs stiftelse

Under verksamhetsåret har bidrag till Malmö fornminnesförening utdelats med 24.000 kronor.

Kapitalbehållningen uppgick enligt balansräkningen per den 31 december 1982 till kronor 317.745:-.

Balanskonto

Föreningens balanskonto per den 31 december 1982 utgjorde:

Tillgångar

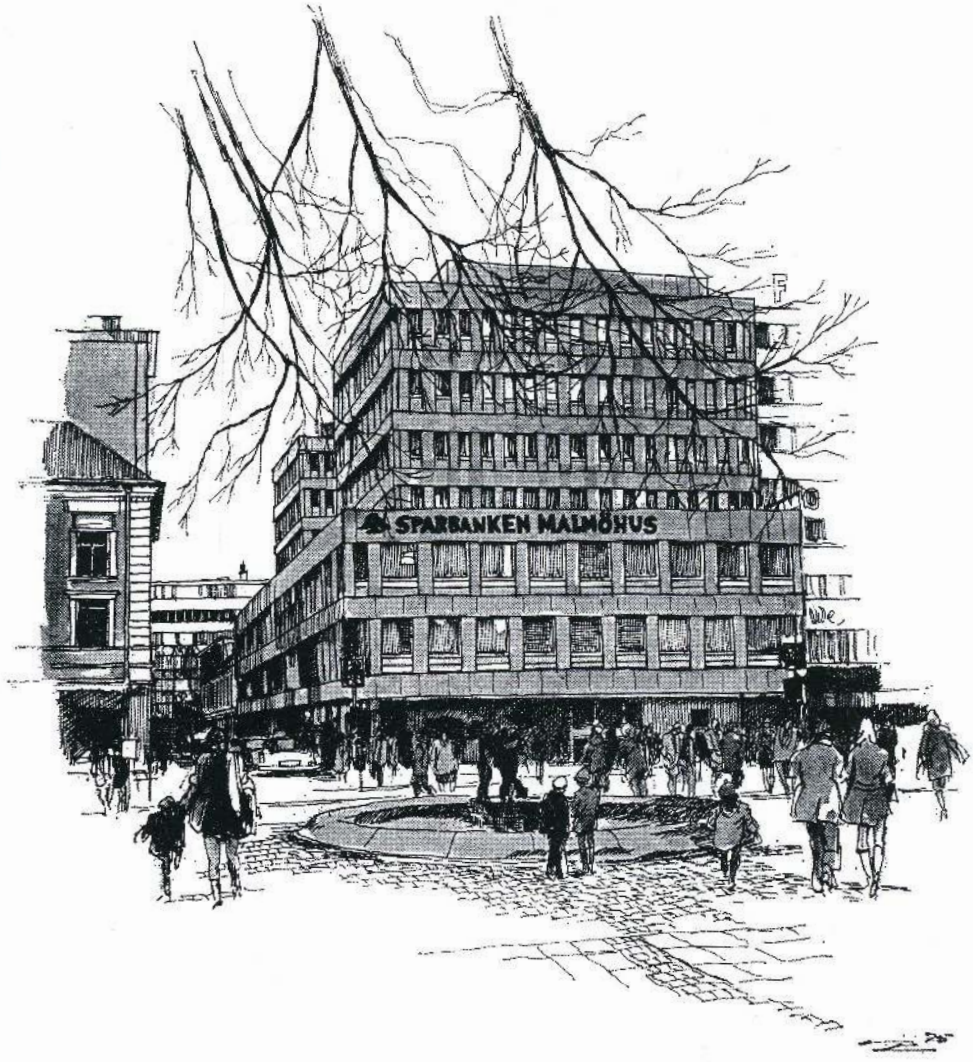
Aktier		
270 aktier i Asea	6.818	
315 aktier i Sv. Handelsbanken	7.648	
215 aktier i Cardo AB	3.681	
242 aktier i SE-Banken	16.037	
120 aktier i Fläktfabriken	7.459	
220 aktier i Skandia	5.338	
124 aktier i Custos	4.894	
86 aktier i Öresund	6.945	58.820
2 st premieobligationer		200
Banktillgodohavanden		38.231
Postgiro		3.257
Kassa		132
Leif Ljungbergs Stiftelse		24.000
		124.640

Skulder

Berghska Fonden I	3.025
Berghska Fonden II	12.200
Leif Ljungbergs fond	5.400
Anna Lisa o. Sven Eric Lundgrens Fond	14.700
Emil o. Iris Schelins Fond	7.500
Elisabeth Berntons Fond	5.600
Einar Bagers 90-års Fond	9.600
Reserverat för Elbogen 1982	38.945
Kapitalbehållning	27.670
	124.640

Elbogen 1983: Innehåll

Anne Margrethe Thagaard: Gamla Kirseberg. Backarnas historia fram till 1900 1
En serie Kirsebergsbilder från tidigt 1900-tal 45
Herman Schlyter: Caroli församlings historia. I. Tysktiden 1683-1812 49
Einar Bager: Till spott och spe 74
Herman Schlyter: Caroli församlings historia. II. Svensktiden 1812-1948 81
Helge Andersson: Enskiftet i byarna runt Malmö 105
Elsebeth Bager: Möllevångenprojektet 119
Yttrande om Triangeln-projektet 124
Kjell Å Modéer: Från dansk till svensk lag 129
Per Andersson: Malmö-litteratur. Bibliografiska noteringar för år 1982 (med tillägg för föregående år) 145
Kjell Å Modéer: Att minnas vid dagens slut. Ingemar Ingers och Sture Kelfve in memoriam 165
Utdrag ur Malmö fornminnesföreningsmatrikel m.m. 167
Malmö fornminnesförenings verksamhet 1982 168

Sparbanken Malmöhus

ISSN 0345-2786
ISBN 91-85156-21-3